

AZƏRBAYCAN

11'2019

1923-cü ildən çıxır

AZƏRBAYCAN YAZIÇILAR BİRLİYİNİN AYLIQ ƏDƏBİ-BƏDİİ ORQANI

Baş redaktor: İntiqam QASIMZADƏ
Baş redaktor müavini: Südabə AĞABALAYEVA
Məsul katib: Vüsal NURU

REDAKSIYA HEYƏTİ: Ağasəfa, Vilayət Quliyev, Firuzə Məmmədli, Məmməd Oruc, Vaqif Bəhmənli, Vahid Əziz, Seyran Səxavət, Saday Budaqlı, Əli Əmirli, Yaşar, Asim Yadigar, Elçin, Əjdər Ol, Musa Yaqub, Afaq Məsud, Rüstəm Kamal, Ənvər Əhməd, Kamil Əfsəroğlu, Vaqif Yusifli, Fəxri Uğurlu, Paşa Əlioğlu, Əli İldırımoglu

Redaksiyanın ünvanı: Bakı - Az1000 Xaqani küçəsi, 25	Çapa imzalamb: 05.11.2019 Sifariş 3682 Tiraj 600 Kağız formatı 70x108 1/16 - 6,5 kağız vərəqi 13 çap vərəqi 18,2 şərti çap vərəqi	E-mail: intigam.gasimzade@gmail.com sudabe334@mail.ru Qiyməti 1 manat 50 qəpik Bakı şəhəri, "Azərbaycan" nəşriyyatının mətbəəsində ofset üsulu ilə çap olunur
---	--	--

**Çap olunmuş yazılar qəbul edilmir.
Əlyazmalara rəy verilmir və qaytarılmır.**

BU SAYIMIZDA:**P O E Z İ Y A**

AY BƏNİZ ƏLİYAR – Şeirlər.....	3
AVDI QOŞQAR – Şeirlər.....	78
BARAT VÜSAL – Şeirlər.....	100
QƏDİMƏLİ ƏHMƏD – Şeirlər.....	135
CAVAD ZEYNAL – Şeirlər.....	152
ƏLİRZA HƏSRƏT – Şeirlər.....	158
SABİR YUSİFOĞLU – Şeirlər.....	180
FƏXRƏDDİN TEYYUB – Şeirlər.....	185
SAHİB CAMAL – Şeirlər.....	189

N Ə S R

VÜSAL NURU – Qaraqaşlı (roman, əvvəli).....	13
TƏRANƏ VAHİD – Uçan buludlar; Hittə; Küp yazısı; Barelyef (hekayələr).....	85
VAQİF İSAQOĞLU – Kər kişinin alim oğlu; Narkoz Zeynal (hekayələr).....	140
MÜZADİL AQİL – Dərd qapısı; Çəpər (hekayələr).....	148

M Ə M M Ə D İ S M A Y I L I N 8 0 Y A Ş I

RÜSTƏM KAMAL - "Öndə bir ümid yanır..."	95
---	----

P U B L İ S İ S T İ K A

DİLARƏ ADİLGİL - Şərqdə 36 gün.....	110
-------------------------------------	-----

E S S E

SÜDABƏ AĞABALAYEVA - Tanrılaşmaq qədərincə birlikdə susmaq.....	161
---	-----

D Ü N Y A , S Ə N D Ə N K İ M L Ə R K E Ç D İ ...

NATƏVAN FAİQQIZI - "Ürəyin döyüntüsü, əfsus, əbədi deyil".....	168
--	-----

Ə H M Ə D B Ə Y A Ğ A O Ğ L U - 1 5 0

MƏDİNƏ KARAHAH - Şuşadan Ankaraya.....	193
--	-----

Ə D Ə B İ P O R T R E T L Ə R

PAŞA ƏLİOĞLU - Nəsiminin böyük tədqiqatçısı.....	200
--	-----

Ə D Ə B İ K A L E Y D O S K O P	204
---------------------------------------	-----

K İ T A B R Ə F İ	207
-------------------------	-----

◆ P o e z i y a

Ay Bəniz ƏLİYAR

BALACA DAXMA

Yaman yuxalıbdı ürəyim bu gün,
Rəngli xəyallarım gəlmir haraya.
Bütün xatirələr ağ-qara olub,
Necə qatmışamsa ağı qaraya.

Qəlbimi oxşadı bahar yağışı,
Tutub buludları ilməyə hördüm.
Bir ovuc dumandan çəkdim başıma,
Bir çimdik bənövşə ətiri dərdim.

Təzə nimçə ilə süd çəkdi anam,
Ana əllərində başqa ruzu var.
Atam at belindən əl etdi mənə,
Yüyürdü üstümə təzə quzular.

Getdiyi hər evdə xonça-xələtlə,
Anam oğulların öyməyib hələ.
Hələ yol gözləyir qız cehizləri,
Qapını elçilər döyməyib hələ.

Necə şad, firavan deyib-gülürük,
Nədən böyüdük ki, düşünürəm mən.
Hamımız təzədən uşaq oluruq,
Nə ərə gedən var, nə də evlənən.

Bir süfrə başına cəm olduq yenə,
Dörd bacı, üç qardaş, doldu boş masa.
Həsədlə baxırdı eşikdən günəş
Balaca daxmadan boylanan yaza.

VƏTƏN QOXUYA

Bir gül əkəsən bağında,
Gülüstana tən qoxuya.
Uca dağdan ev tikəsən,
Duman ala, çən qoxuya.

Çala, susmaya tütəyin,
Boşala, dola ətəyin.
Adına Vətən dediyin,
Qucağı Vətən qoxuya.

Ümid ola saxladığın,
Kədər ola doğradığın.
İçin-için ağladığın
Saçların da dən qoxuya.

Bəxti yolundan siləsən,
Haqqa Tanrıdan gələsən.
Öləndə elə öləsən
Torpağın da sən qoxuya.

KÖTÜK

Gül açıbdır dodağında tumurcuq,
Tüğyan edir yağışları Baharın.
Tellərinə kəpənəklər düzübdür,
Rəngbərəngdir naxışları Baharın.

Quşlar qonub bir kötüyün üstünə,
Quşlar sanki gül açıbdır kötükdə.
Papaqlanıb koğuşunda göbələk,
Mamır çıxıb hər dəlmədə-deşikdə.

Kötük yenə unudubdur özünü,
Xəbəri yox, qırılıbdır budağı.
Yuvasızdır qanadları, qolları,
Hərdən bomboz sərçələrdir qonağı.

Gəzdirirlər bu yerlərin sorağın,
Quşlar göydə dil-dil ötən xəfiyyə.
Yaşıl otlar qucaqlayıb kötüyü,
Elə bil ki, "qalx" deyirlər kötüyə.

Danışırım, kötük məni dinləyir,
Eh, görəsən anlayırmı dilimdən?
Kötükdür ki, belə sakit dayanıb,
Adam olsa, durub qaçar əlimdən.

KƏSDİYİN AĞAC

Sənin kəsdiyın ağacın
Hələ yarpağı yaşıldı.
Fidan-fidan budaqların
Evi başına uçuldu.

Sən kəsirdin ağac kimi,
Dili yox idi danışa.
Gözü yox idi, ağlaya,
Əli yox idi savaşa.

Kəsib atdın, kəsildikcə
Qanadı yox idi uça.
Sənin o iti baltandan,
Ayağı yox idi qaça.

Nə olsun, kəsdiyın yerə
Axmadı bir damcı qanı...
Günahına günah qatdı
Tumurcuqların fəğanı.

HARA GEDİR

Hara gedir bir belə ah?
Fağrın yoxmu Allahı?
Gecə-gündüz "Allah, Allah!"
Çağırır, yoxmu Allahı?

Kim tutacaq haqq çırağın
Bu yerdəki zülmətlərə?
Açın göylərin tabağın,
Bir az işıq düşsün yerə.

Əlləri qandalda qalıb,
Ayaqları məngənədə.
O buluda kim əl salıb?
Gözü su içmir yenə də.

Dağ üstdə yenə dağ gəlir
Ədəb görklü adamlara.
Bu dünya oyuncaq gəlir
Adam yüklü adamlara.

Hara gedir bir belə ah?
Fağırın yoxmu Allahı?
Gecə-gündüz "Allah, Allah!"
Çağırır, yoxmu Allahı?

MƏNİ

Bir sevgi verib əlimə,
Elə güldürdülər məni.
Əvvəl qəbrimi qazdılar,
Sonra öldürdülər məni.

Yerdən dizimi oydular,
Yoldan izimi oydular.
Sonda gözümü oydular,
Belə söndürdülər məni.

Ruh idim, ətir saçırdım,
Göylərdə çiçək açırdım.
Uçurdum, elə uçurdum,
Yerə endirdilər məni.

Bir az sevgi qıymadılar,
Əzabımdan doymadılar.
Qəbirdə də qoymadılar,
Gəlib dindirdilər məni.

ASIN BU QIZI

Göydə bir qız asıb özün,
Saçları buluddan uzun.
Yaxşı ölməyib, deyirlər,
Çıxarın, təzədən asın!

Səpib yenə göy üzünə
Ulduz kimi hər tükünü.

Təzədən qəm verin ona,
Təzədən çatın yükünü.

"Eşq" yazılıb ürəyinə,
Onu silin, "ölüm" yazın.
Əllərinə boy verməyin,
Ayağından daşlar asın.

Kəm baxdı gün işığına,
Taleyinə olmadı ram.
Gözlərinin işığını,
Çıxarıb söndürün tamam.

Günəşə meydan oxuyur,
Saçıdakı hər təzə dən.
Dünyanın gözü önündə
Asın bu qızı təzədən.

MEYDAN AÇMIŞAM

Hər günümü, gündüzümü bürüyüb aha,
Xəyalına dizin-dizin iməkləmirəm.
Dəli kimi gözləmirəm yolunu daha,
Şeir deyib kitabını vərəqləmirəm.

Adın üçün gələmmirəm imana, dinə,
Şəkillərin verə bilmir o tər iyini.
Aşiq kimi baxmayıram şairliyinə,
Şair kimi görməyirəm aşıqliyini.

Düşünürəm ümidlərim harada qaldı,
Qürur adlı silahımla yaraqlanmıram.
Heç sormuram, hara getdi, kimlərin oldu,
Əllərinin taleyilə maraqlanmıram.

Bilirəm ki, məni daha əzizləmirsən,
Yaxşı etdin, özüm sevəm gərək özümü.
Gözlərinin çuxurunu təmizləmirsən,
Əksim düşüb, toz basıbdır qəmli üzümü.

Yuyunmuram göz yaşımıla gecələr daha,
Yuxuda da səni deyib, səndən qaçmışam.
Mənə sənənin həsrətini verən Allaha
Səni sevən qəlbim boyda meydan açmışam.

SƏNİN

Dərdindən öldüyüm adam,
Daşmıdır qucağın sənin?
Nə olsun yanır gözlərin,
Sönübdür ocağın sənin.

Gömgöydür sinəndə dağın,
Rüzgarları qoymur yaxın.
Yuyulmur gözün, yanağın,
Öpülmür dodağın sənin.

Quşsansa, yarpaqdı evin,
Daşsansa, torpaqdı evin.
Deyəsən çılpaqdı evin,
Boşalıb yatağın sənin.

Bəxtini kəm yazdırmısan.
Xəyalını azdırmısan.
Qazıb nələr basdırmısan?
Qəbirdir otağın sənin.

TƏNHALIQ

Özünə çəkilib tənha adamlar,
Dolur ayrılıqlar boş küçələrə.
İndi qərib-qərib yağışlar yağar
Göylərin kölgəsi düşməyən yerə.

Fəsillər təkləyib tənha qovağı,
Acı küləklərə dözür birtəhər.
Sınıb-tökülübür qolu-budağı,
Beləmi görünür tənha kişilər?

Yenə ehtirasla söndürür Bahar
Payız yatağında gül nəfəsini.
Tozlu sinəsində basdırır yollar
Tənha qadınların addım səsini.

Üstümə çəkmişəm ağ saçlarını,
Sanki işıqlanıb günüm-gündüzüm.
Eləcə dənənən saçların kimi
Getdiyın yollarda ağarır gözüm.

GEDƏR

Bu qadından o qadına,
O qadından bu qadına
gedər, əlləri gedər...
Mənə özü çatınca
bütün illəri gedər.

Ümidlər bir xoş yuxu,
Qucağına ha sığın.
Beynindən cavanlığın
Dəli yelləri gedər.

Boşa verər həyatın,
Unudular hər qadın.
Ağ dənlər alar satın,
Qara telləri gedər.

Sabahına oyanar,
Zülmətinə boyanar.
Ayaqları dayanar,
Amma yolları gedər.

KƏPƏNƏK EŞQİ

Bu necə sevdadır qonub çəmənə?
Qəlbi də qızdırmır gül, çiçək eşqi...
Deyəsən xəbərdən yoxdur xəbəri,
Bitib son baharın kəpənək eşqi.

Daha pərvazlanıb sığallanmayı
Əlində, ovcunda tel ləçəkləri.
Dəli küləklərin sözüne baxmır
İnciyib kəsəndə gül ləçəkləri.

İndi ümidini üzüb çəməndən,
Güllərə üz tutmur sevənlər daha.
Nə gözlər tab edir, nə də ürəklər,
Ruhu dirəyirlər çəkilən aha.

Ayrı-ayrılıqda kimik, nəçiyik?
İki nəfərlikdir bir eşqin odu.
Könüldən uzaqda yanan bu sevda
Nə qəlbi isidər, nə də vücudu.

DİLİNİ-DODAĞINI

Bir həsrətli buz yalayıb,
Buz, dilini-dodağını.
Təslim olma,
bu kədərdən
Üz dilini-dodağını.

Şeir deyim gecə-gündüz,
Dinlə məni, darıxma, döz...
Bir qədər şərab kimi süz,
Süz dilini-dodağını.

Çox ömür vermişəm qəmə,
Daha mənə "sevmə" demə.
Gəl çıx, ağappaq sinəmə
Düz dilini-dodağını.

Qüvvə olum qanadında,
Çöksün yerə inadım da.
Bu çözülməz həyatımda
Çöz dilini-dodağını.

ÖLMÜŞƏM

Bu vüsala necə çataq?
Xəyalınla dolub otaq.
Bir kəndir var, bir də yataq,
Üşüsən, bil ki, ölmüşəm.

Pərdələrin batar yasa,
Çarpayın dolar ayaza...
Üstünü örtən olmasa,
Üşüsən, bil ki, ölmüşəm.

Bu dərdində, ələmində,
Söz olmasam qələmində.
Donsa qanın damarında,
Üşüsən, bil ki, ölmüşəm.

Yatağında başqa qadın,
Sənintək arzun-muradın.
Lal eyləsə eşqin odun,
Üşüsən, bil ki, ölmüşəm.

ON İLDİ ÜŞÜYÜR

Yenə yolum düşdü qəbiristanlığa,
Durmuşuq, bir mənəm, bir də qəbirlər.
Ağlaya bilmirəm heç kimi daha,
Göydən Allah görür, yerdə qəbirlər.

Bir uşaq qəbrinə zillənib gözüm,
On il bundan qabaq bətnimdə idi.
Necə uşaq idi, balaca, şirin,
On ildi eləcə körpə qəbirdi.

Mənim bətnim kimi istidi yəqin,
Ona təzə evdi köhnə qəbiristan.
On ildi üşüyür toppuş əlləri,
Yəqin qulağı da ağrıyır yaman.

Hərdən diksinirəm vurulmuş kimi,
Üstümdən ölümün qamçısı getmir.
Torpağın döşündən əmir südünü,
Mənim döşlərimin sancısı getmir.

Qurtula bilmirəm düşüncələrdən,
Çox keçib, əlbəttə, deyirlər, nə var....
On ildir saçını daramıram mən,
Yəqin ki, bir xeyli uzanmış olar.

KİŞİYƏ

Tanrı özü də kəm baxar
Gözün yaşlayan kişiyə,
Sürükləyib ayağından,
Haqqı boşlayan kişiyə.

Baxar dağların qarından,
Baxar pəncərə dalından,
Bir sevdanın kandarından
Ömrü başlayan kişiyə.

Çözülməz ki, bu kor düyün,
Soyuq-soyuq baxar hər gün.
Bir qadının xəzi üçün
On ay işləyən kişiyə.

Keçib keşməkeşlərindən,
Baxar göyün işlərindən,
Canın asıb dişlərindən,
Canın dişləyən kişiyə.

QADINA

Allah, kəm baxma, amandır,
Yolunu azan qadına.
O əyri-üyrü yol ilə
Taleyin yazan qadına.

Baxma ətirdir üst-başı,
İslaq çətirdir üst-başı,
Dərddən betərdi üst-başı,
Donundan bezən qadına.

Bax nə qopur dillərindən,
Bax nə sızır tellərindən.
Bir kişinin əllərindən
Əlini üzən qadına.

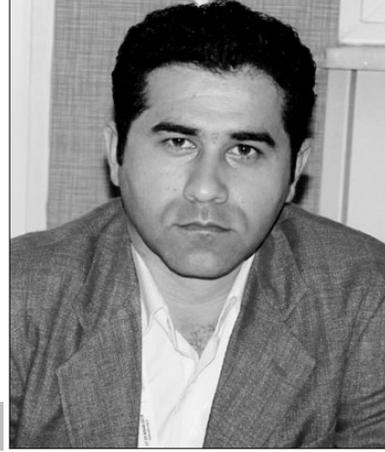
Baxma təkdir otağında,
Layla bitməz dodağında.
Hər gecə yad yatağında
Qəbrini qazan qadına.

Şabran

Vüsal NURU

QARAQASLI*

◆ Roman

*Müharibə siyasətçilərin oyunu,
dövlətlərin qazancı, ailələrin faciəsidir.*

– I –

Dağlardan əsən meh Dağdağan ağacının budaqlarına bağlanmış rəngli parçaları əsdirirdi. Kimin əli hansı budağa çatmışdı, paltarının ətəyindən, şalının yeləmindən bir şivrim cırıb bağlamışdı, ağaca dil vermişdi. O tərəfin də, bu tərəfin də qadınları Dağdağana inanırdı. Onların Dağdağanı tanrının elçisiydi. Onların Dağdağanı məsciddən də, kilsədən də müqəddəs idi. Nə erməni dilində danışır, nə türk; hamının anasıydı Dağdağan ağacı; bircə ana dualarını bilirdi. Yalvarırdı ki, araya qan düşməsin. Araqarışdıranları göylərin hökmünə tapşırırdı.

Onların Dağdağan ağacı elə onlar kimi idi; səksəkəli, nigaran, gözləri yolda... Bu qollu-qamətli Dağdağan ağacından beş yüz metr sonra yol haçalanırdı, hərəsi bir kəndə gedirdi. Yanını basa-basa gələn beli şallı nənələr, başı örpəkli gəlinlər bu haça yolun qovuşağında görüşdülər. Dallarınca düşüb gəlmiş itlər də bir-biriylə iyləşdi, qoxlaşdı...

– Sabahın xeyir, ay Nora!

– Aqibətin xeyir, Firuzə can.

– Fatma can, bu sizin köpəy axşam bizim həyətə yenə gəlmişdi. Nə qə-dər qovdum, getmədi.

– Haykanuş xala, bu da qancığın orda tapıb. – Gülüşdülər. – Gör onun balaları nə qəşəng olacaq.

– Küçükləyəndə ikisini bizim oğlana verərsən. – Firuzə nənə arxaya çevrilib dedi. – Bizim iti hansısa əliqurumuş ağacdan asıb. Deynən, ay ciyaryanmış, beş-altı qoyunu uşağın əlindən alıb aparmısan, haramın olsun, bəs itin nə günahı var?

– Odey, o əsgərlərin işidir. Həyətdə toyuq-cücə qalmayıb. Guya bizi qorumağa gəliblər. Bizi kimdən qoruyullar?

* – Əvvəli

– Nora xala, sizinkilər nə deyir? Beş-altı oğru-quldurdu, milis tapa bilmir bunları?

– Deyir o başıxallı kişini qovan kimi bu ayı potaları da rədd olub gedəcək.

– O vaxta qədər qancıq da doğar, – Haykanuş onun qoluna vurdu, – oğlan gələr, hansını istəsə, aparar.

– Allah balanı minbudaq eləsin, ay Haykanuş. – Fatma nənə dedi.

– Amin. Amin. Sənin də balalarını...

Dağdağan ağacına çatanda Fatma çiyinə düşmüş örpəyini başına örtüdü. Dağdağanın gövdəsini öpdülər.

Boş budaq qalmamışdı.

– O yekə budağı aşağı qanır, qadan alım.

Cavan gəlin tullanıb yuxarı budaqdan sallanan şaldan tutdu, ehmalca aşağı dartdı.

– Ziba can, bu şal yadına düşürmü? – Bayaqdan bəri ağzını açmayan Aqnes arvad yələni qırmızı butalı, qırağı saçaqlı güllü yaylığı qoltuğundan çıxaranda köksünü ötürdü.

– Boy, həmin şaldı dana. Rəhmətlik kişi Ağdamnan almışdı. Hərəmişə birini. – Ziba şala baxıb ərini xatırladı.

– Dua eləyirəm, bu söz-söhbət buralardan yığışsın, araya qan-qada düşməsin, balalarımız sağ-salamat olsun...

– Amin. Ara qarışdıranın başı özünə qarışsın. Bizə müharibə-zad lazım deyil.

Qadınlar kəndə qayıdanda qırmızı güllü şal Dağdağan ağacının yuxarı budağında yellənirdi. Elə bil yalın döşündən hamıya görünməyə çalışırdı, amma hərənin başı özünə qarışmışdı. Bəziləri bir bəhanə tapıb kənddən köçürdü. Yükünü traktorun lafetinə, "QAZ 51"-in kuzasına doldurur, üstünə də arvad-uşağı mindirirdi. Ev-eşiyi itə, qonşuya tapşırıb, gedirdi.

– Bir şey bilməsə, İsfəndiyar getməz. Qardaşı Moskvadadı.

– Deyəsən, ara qarışır axı.

– Nolasıdı? On-on beş qoduğa görə adam da yerindən-yurdundan olarmı? Bəlkə də köçənlərin ayrı bir dərdi, azarı var. Evin içini bilmək olmaz.

– O gün Karapet deyirdi ki, xaricdən nə qədər erməni gəlib.

Əmirxanın çayxanasında hərə eşitdiyini danışdı.

Mövsüm kişi üçtəkərli motosikleti çayxananın həyətidəki çəkil ağacının kölgəsində saxlamışdı. Kim onu görürdü, çayxanaya gəlib Mövsüm kişiye yaxın əyləşirdi.

Hərə bir tərəfdən soruşurdu:

– Mövsüm qağa, sən yaxşı bilərsən, yeni mənim sinif yoldaşım o Baqrat, Qurqen bu kəndə girib mənə güllə atar? Rəhmətlik anam pendir dürməyinin birini mənə düzəldəndə, ikisini də o qardaşlara düzəldərdi. Deyərdi onların yolu uzaqdı.

– Atar, ə, niyə atmır? – Yanındakı kişi Mövsüm kişidən əvvəl dilləndi. – Bu qədər uşaq qırılır. İrəvanda iyirmi tələbəni öldürüblər; bizim uşaqları. Odey, srağa gün də Fazilin kiçik gədəsini gətirdilər. Qivlə haqqı, nə qədər döymüş-dülərsə, adam sifətindən çıxmışdı.

– Mövsüm qağa, sən hər gün dəyirmanı gedib-gəlirsən, rayonda nə danışirlar? Kənddən apardıqları uşaqları niyə qaytarmırlar?

– Biz köpəy uşağını adam sayan yoxdu də... – Kişi yenə səbrini cilovlaya bilmədi.

– Hökumət var? Hamısı kreslo davası döyür. Camaat da burda qalib əl-ayaq altda. Sən qivlə, düz demirəm, ay Mövsüm?

– Ov tufəngimizi də əlimizdən alıblar. Almadıların, Mövsüm? Evinə gəlib sən tufəngini aldıların, almadıların?

Mövsüm kişi içini elə yanıqlı çəkdi, hamının bağrının başına od düşdü. Tərini dəsmala silib başını yavaş-yavaş tərətədi:

– Aldılar, – dedi. – Apardılar. – Qarşı stolda oturub domino oynayan milis Arifə gözücu baxdı.

Milis Arif elə bil bu gərgin oyunun içində, bu qədər səs-küyün arasında Mövsüm kişinin baxışlarını yanağında tərs şillə kimi hiss elədi. Başını qaldıranda göz-gözə gəldilər, o saat da yanağı pörtüdü.

Mövsüm kişinin qapısına rus zabitləriylə girdiyinə görə Arif özünü cənnətdən qovulmuş hesab edirdi, işinə də, rəisinə də, sovet hökumətinə də həmişə söyürdü. Arif Mövsüm kişinin üçtəkərli motosikletindən də utanırdı. O, uşaq olanda bu motosiklet onların doqqazının qabağında hər həftə dayanardı; Mövsüm kişi dəyirmandan gətirdiyi çuvalın birini doqqazdan içəri qoyub, başqa qapıya gedərdi. Onda kim deyirdi ki, yetim Arif bir gün Bakıda oxuyub, kəndə çiyripaonlu gələcək? Anası həmişə deyirdi: “Mövsümə canım qurban, onun əli üstümüzdə olmasaydı, Arifdən adam olmazdı. Onun bərəkəti oxutdu oğlumu”.

Milis Arif bir az yana sürüşdü, qarşısındakı adam aralarına girdi.

– İndi nə deyirsən, ay qağa, biz neynəyək?

– Kəndi qoyub getmək olmaz. – Mövsüm kişi əminliklə dedi. – Camaatı qızıdırıb, aranı qatmaq istəyirlər.

– Yanı deyirsən qalın burda, ölün?

Mövsüm kişi başını ağır-ağır tərətədi:

– Ölməyə burdan yaxşı yer varmı?

– Hələ o BTR... Sürüyə girən çaqqal kimi gəlir kəndə. – İxtiyar kişi çəliyini yerə vurdu. – Nə qədər ki biz qoyunuq, onlar da çaqqal olacaq. Elə deyirik erməni fağır, erməni qorxaq... Erməni onu eləməz, bunu eləməz. Bir də baxırıq, budey, yenə bıçağı saplıyıblar kürəyimizə. Biz tarixdən dərs almırıq də. Dədəmizi, babamızı öldürüblər, yenə demişik erməni qardaşdı. Əşşi, dəymə, fağır millət...

– Deyirsən neynəyək, ay İxtiyar kişi?

– Bu dəfə bağışlamaq yoxdu. Partlatmaq, dağıtmaq lazımdı. – O, əsasının başını stolun qırağına döyəclədi. – Üstünə hürən iti vaxtında qorxudub qovmasan, bir gün səni qapar.

– Onlar da bunu istəyir.

– İstəmir. – Mövsüm kişi dedi. – Camaat müharibə istəməz. Nə onlar, nə biz. Amma başda oturanlara bir bəhanə lazımdı.

– Hökumət dərdimizi desin, biz də başımızın çarəsini bilək.

İxtiyar kişi razılaşmırdı:

– Çarə odur ki, ilan başını vaxtında əzməliyik. Bu günə qədər bir üzümüzü görüblər, indi o biri üzümüzü də görsünlər.

– İxtiyar kişi düz deyir də... Bu nə deməkdi, kəndlərin başına post qoyub, sovetin gədə-güdəsini gətirib yığıblar ora. Kəndin gəlini var, qızı var. Hərəyə bir söz atırlar. Niyə axı məni bu qibləsizlər qorumalıdı? Məni qorumur ey, erməniyə qorxma-qorxma deməyə gəliblər. Hamısını qovmaq lazımdı.

Mövsüm kişi armudu stəkandakı çayından bir-iki qurtum alıb durdu. Papağını başına qoydu.

– Kənardan heç kim bizə heç nə eləyə bilməz. – Mövsüm kişi onun ağzına göz dikmiş adamlara dedi. – Aramızda düşmən olmasın. Satqın olmasın,

pərxəşlik qatmasınlar. Bu gün gəlib evindən tufəngini alan, sabah hər şeyini alar. Kişinin ya tufəngi getdi, ya papağı – eynidi.

Hər dəfə “Qaraqaşlı” tufəngi Mövsüm kişinin yadına düşəndə belə sarsılırdı, pərt olurdu, içinə çəkilirdi, bulana-bulana çıxıb gedirdi. Yollar bir yana aparırdı, xəyallar bir yana. İllərin o üzündə dayısını görürdü, gəncliyini tapırdı.

...Dayısıyla Çirişli dağın ətəyində ova çıxmışdılar. Kəklik kolun dibindən qanadlanmağa peşman olurdu.

– Bacoğlu, ovçunun təkəcə gözü yox, hissiyyatı da gerek iti olsun. Bilsin kəklik hansı tərəfə meyillənir.

– Bilirəm, dayı.

– Bilirsən? Bilirsən, lap yaxşı. Al! – Tufəngi ona uzatdı. Başını qaldırıb göyə baxdı, sonra əlini uzadıb dedi: – Odey, o göyərçinləri görürsən? Birini vura bilsən, tufəng sənindi.

– Bəlkə ağı vurum? – Mövsüm göyərçinlərin içinə qarışmış ağ göyərçini süzdü.

Dayısı gülümsəyib, başını buladı.

– Hələ birini vur görüm...

Söz kişinin ağzında qaldı. Mövsüm ağ göyərçinin sinəsindən vurdu. Təsədüfdənmi, qismətdənmi, göyərçin dayısının iki addımlığına düşdü. Ölü quşu götürüb aşağı sallanan başına baxdı.

– Özü də lap qara qaşlı quşdu ha.

Dayısı sözünə bütöv kişiydi. Elə həmin gün tufəngi Mövsümə bağışladı:

– Atamın yadigarıdır. İndi sənindi, oğul! Sən tufəng ata bilirsən.

Həmin gün Mövsüm kişi tufəngin adını “Qaraqaşlı” qoydu. Fərqli tufəng idi, yüzlərlə tufəngin içindən Mövsüm kişi onu tanıyırdı. Lap elə gözü bağlı, əlini sürtüb bilərdi. Lüləsindən qundağına kimi əl işiydi. Mövsüm kişi o tufəngi çiyinə taxıb atın belinə qalxanda elə bilirdi ondan bəxtəvər adam doğulmayıb, bu yerlər ondan igidini görməyib...

Bayaqdan bəri boğuş gələn bağırtı aydınlaşdı. Hamı uşaq səsinə tərəf boyladı. Mövsüm kişi motosikletin üzünü döndərmişdi, adını eşidib dayandı. Mühərriki söndürdü.

Uşağın üzü görünəndə səsi aydınlaşdı:

– Mövsüm qağa, Mövsüm qağa... vurdular... Öldürdülər...

On iki, on üç yaşlı oğlan gəlib özünü çayxananın çəpərli qapısına yaralı quş kimi çırpıdı. Əllərini dizinə qoyub tövşüyə-tövşüyə udqundu.

Sonra başını qaldırıb ağlaya-ağlaya dedi:

– Vurdular, Mövsüm qağa... Atamı vurdular... Atamın canı... özüm gördüm... Getdilər getirməyə.

Uşaq gəldiyi kimi də qaça-qaça qayıtdı.

Milis Arif hamıdan əvvəl durdu. Kimin əlində nə vardı, yerə qoyub uşağın dalınca götürüldülər.

– Bunlar qudurdular.

– Hər gün biri ölür... Hara baxır ey bu hökumət?

– Bizim əlimizdən silahı alır, o it uşağına veririlər.

– Yox ey, bunların dərşini vermək lazımdı... Mən deyirəm də... İtnən yoldaşlıq elə, çömağını yerə qoyma... – İxtiyar kişi çəliyini silkələdi.

Mövsüm kişi onların dalınca gedirdi. Elə hey beynində çək-çevir edirdi: “Son vaxtlara qədər bu kəndlərdə, bu torpaqlarda heç kimə fərq qoyulmazdı. Laləli örüş də, yalın ətəyi də, gədik də, əriyin altı da, moruq kolları da, Çirişli dağ da, bulaqlar da hamının idi. Kim kimin ağzından “sən o millətdənsən, mən bu millətdən” sözünü eşidirdi? “Bizim Qarik” deyirdik... “Ayaqqabını kim tikib? Bizim Qarik”. “Sarımsaq

turşusu... Mane xalanındı", "Bizim Arevik nənə rəhmətə gedib...", "Ara, Yaşar gələndə düzələcək", "Ara Xasan, ev də, mal-qara da sana amanat. Qapını bağlamadıx. Biz getdix Yerevana. "Kim çeynədi keçdi bu doğmalığı?"

Mövsüm kişinin başında səslər bir-birinə qarışmışdı. Bir də onda ayıldı ki, gəlib çatıb kəndin ortasına. Elə bil kişi çayxanadan bura gələncən on il qocalmışdı. Hay-haray necə çaşdırmışdısa onu, motosikletini də unutmuşdu.

Sadayın qara xəbərə açılan darvazasında milis maşını dayanmışdı.

Özünü yetirən kənd camaatı boynunu büküb üç-üç, beş-beş həyətdə durmuşdu. Zenciri burulub-burulub ağaca dolaşmış it boğula-boğula ulayırdı. Qadınların vay-şivəni kişiləri də kövrəltmişdi.

– Nə vaxta qədər meyit basdırmalıyıq? Dəstə toplamaq lazımdı. Cavab verməliyik. – Mövsüm kişi oğlu Əbülfətin üzünü bir topa adamın arasında görməsə də, səsindən tanıdı. Onlara yaxınlaşdı.

Əbülfət milis rəisindən silah tələb edirdi.

– Yığdığınız tüfəngləri qaytarın! Heç olmasa kənd özünü qorusun. Gündə biri ölür. Gəlib aparıb döyürlər. Neynəyə bilirsən, rəis? Get tut də! Demirsən cinayətdi? Ağdamda özünümüdafiə dəstələri yaradıblar. Könüllülər taboru var. Bir köpəyoğlu kəndlərə yaxın düşə bilmir. Biz burda hər gün qonum-qonşunu, dost-tanışı basdırırıq...

– Düz deyir Əbülfət. Sabah kəndə girib hamını qıracaqlar. Bakıdan kömək yoxdur də. Görmürsüz? Sən qabağın ala bilirsən?

– Kəndin kişiləri kəndi qorunmalıdı. – Hərə bir tərəfdən Əbülfətə hay verirdi.

– Əsgəranda, düz şəhərin ortasında bizimkiləri öldürdülər. Yataqxanada üç tələbə qızın dərisini soydular. Hərə bir tərəfə yozdu. Dedilər, bu şəxsi məsələdi, o mübahisədi, ay nə bilim, nədi. Milis araşdırır, prokuror baxır. Kolxozun həyətidə Qrişaya bir şillə vurmuşdum, milis on beş gün məni içəridə saxladı. Bir paçka da pulumu aldı.

– Ayə, ay bala, elə danışib cavanları qızısdırma.

– Kəlbəcərdə, Laçında camaatın evinə girib yandırdılar, onda da dedilər ki, hökumət var, cinayəti cəzasız qoymaz.

– Ay kişi, odu körükləmə...

– Bəlkə yalan deyirəm?! Ağdama gedib-gələ bilmir ey bu camaat, daşa basırlar. Buna da gah deyirlər uşaq-muşaq işidi, gah deyirlər, cinayətkar dəstədi, milis axtarır. Yatın fil qulağında. – Kişi danışa-danışa hirsindən pörtmüşdü. Sözü deyib daşın üstündə oturdu. Siqaret yandırdı.

Əbülfət dedi:

– Bu müharibədi, rəis... Bu xuliqanlıq-zad deyil. Şəxsi məsələ belə olmur. Camaatın başın qatmayın, qoyun vaxtında cavab verək. Arxanızda duraq.

– Silah lazımdı. Ordu qurmalıyıq. Milis də kənd camaatına kömək ələməli. Gərək o BMP kəndə bir də girməsin.

– A bala, bəsdirin, hökumət var, qanun var...

Əbülfət atasını görəndə susdu. Hamı çevrilib Mövsüm kişiye baxdı. Elə baxdılar, elə bil onlar da Mövsüm kişinin birdən-birə qocaldığını görürdülər.

Milis rəisi adamların arasından aralanıb Mövsüm kişiye yaxınlaşdı.

– Sən nə deyirsən, Mövsüm dayı? – Rəis astadan soruşdu.

Mövsüm kişi ağır-ağır başını yırğaladı:

– Əbülfət haqlıdı. – dedi. – Camaatı qorumaq lazımdı.

Əbülfət kimi hamının gözü Mövsüm kişinin ağzındaydı. İstədikləri cavabı alanda rəisin sözüne qulaq asan olmadı. Əbülfət əlini qaldırıb hamını arxasına çağırırdı. Kəndin cavanları elə həvəslənmişdilər ki, İrəvana qədər getməyə hazır idilər.

* * *

Üstünə ağ boyayla xaç çəkilmış BMP kəndə girəndə həmişəki kimi nigaran baxışlar pəncərələrdən, qapıların arasından boylandı. Maşının üstündə oturan iki zabit əllərindəki "Ağdam" konyakını arabir başına çəkib qurtumlayır, aralarında nəse danşır, kiminsə anasına söyür, saymazıyana gülüşürdülər.

Sadayın matəm çökmüş həyətinə qonşulardan stol-stul daşıyan cavanları görəndə zabit altında çapdığı atı şillələyirmiş kimi, dəmiri danqıldadıb, saxlamağı əmr elədi. BMP dayandı. Zabit uzun skamyanın başından-ayağından tutub aparən iki oğlanı yaxına çağırtdı. Nisbətən hündür, dolu bədənli oğlan yaxınlaşdı. Zabit dili dolaşa-dolaşa stolları hara apardıqlarını soruşdu. Aldığı cavaba istehzayla güldü, boğazını artlayıb oğlanın qarşısına tūpürdü. Başını çevirib maşının üstündəki yoldaşına baxdı:

– Odin barən umer!¹ – dedi. Özünü gülməyə məcbur elədi. Üzünü oğlana çevirəndə çənəsinə dəyən yumruqdan yığıldı. Gülüş qəfil kəsildi, birdən-birə araya gərgin sükut çökdü. Maşının üstündəki zabit elə bunu gözləyirmiş kimi, söyə-söyə ayağa durdu, avtomatın çaxmağını çəkib buraxdı. Havaya güllə uçurtdu. Lyukdan iki silahlı əsgər çıxdı. Zabitə kömək elədilər, o qalxdı, söyə-söyə əmr verdi. Oğlanı BMP-yə mindirməyə çalışdılar. Qolunu qanırub küreyinə yığdılar. Zabit avtomatını səs-küyə qaçıb gələnələrə tuşlamışdı. Hədələyirdi, deyirdi bir adam qabağa çıxsə, öldürəcək. Hərə bir tərəfdən zabiti dilə tutur, xahiş edirdi ki, oğlanı buraxsın, bir qələtdi eləyib. Oğlanı lyukdan maşına girməyə məcbur elədilər.

BMP gedəndə oğlanın anası əli yerdən, göydən üzülmüş halda yolun ortasında yerə çökdü. Gah dizini döydü, gah başını. Milis rəisi söz verdi ki, elə indi dallarınca gedib danışacaq, oğlanı qaytaracaq. Ananı birtəhər inandırıb yerdən qaldırdılar.

Rəis bilirdi ki, getməyin heç bir mənası yoxdu. Əbülfətə haqq qazandırirdi. Kəndə girib adam qaçırtmaq quldurluq idi. Onun gücü, hökmü bu quldurlara çatmırdı. Özünü hamının yanında alçalmış hiss edirdi. Elə buna görə də BMP-nin arxasınca gedirmiş kimi, dərhal camaatın arasından uzaqlaşdı. Camaat Sadayın həyətinəki yas çadırında axşama qədər çaydan içib əsəbiləşə-əşəbiləşə danışdı.

Gecənin bir ələmində Mövsüm kişi arvad-uşaqdan xəbərsiz Xocavəndə gəldi. Rayonda komendant saati çoxdan başlamışdı. Boş küçələrdə sovet əsgərləri, hərbi maşınlar, saqqallı erməni zabitləri gözə dəyirdi. Mövsüm kişi arxa küçələrdən hərənib Arakelin ikimərtəbəli evinə gəlmişdi. Eyvana qalxan tənək ağacının salxım-salxım üzümü yola boylanırdı. Mövsüm kişi yerdən çinqil götürüb qapını danqıldıtdı. Əlini saxlayanda ucadan çağırtdı:

– Arakel! Arakel!

Zəncirdəki it hürməkdən boğulurdu. Bağlandığı ağacı az qalırdı kökündən çıxara. Budaqlar, yarpaqlar hasarın üstünə sūrtülürdü.

Darvazanın başındakı işıq yandı. Dabanı çinqıla sūrtülən ayaqqabının səsləri yaxınlaşdı. Qapının rəzəsi şaqıldayıb geri siyrildi. Arakel Mövsüm kişini gecənin bu vaxtı qarşısında görəndə əvvəl duruxdu, sonra darvazadan çıxıb sağa-sola boylandı. Mövsüm kişinin qolundan tutub içəri dartdı. Tez qapını örtüb rəzəsini vurdu:

¹ - Bir qoyun ölüb

– Ara, Movsum can, san hara galmisan?

– Necə yəni hara gəlmişəm? – Mövsüm kişi bozardı.

Arakel onun sualını dərhal anladı. Qoluna girib evə tərəf dartdı. Eyvanın işığı yandı. Arakelin arvadı Haykanuş aşağı boylandı:

– Yeqoğı ov e, Arakel?²

– Ners ari.³ – Aşağıdan yuxarı bağırıldı. – Mövsüm kişini içəri dartdı. – Gal, gal, Movsum can. Xoş galmisan.

Taxta pilləkənlə yuxarı qalxdılar. Pillekənin başına çatanda Haykanuş evdən çıxdı.

– Xoş gəldin, Mövsüm can. Bu gecə vaxtı...

Arakel Haykanuşu qapının ağzından kənara itələdi.

– Qna, nor tey badrasti.⁴

İçəri girdilər. Arakel çilçırağın bütün işıqlarını yandırdı. Stolun başındakı stulu dala çəkdi. Mövsüm kişi əyləşəndə qarşı divara vurulmuş xalının üstündə Arakelin qoşalülə tufəngini gördü. Mövsüm kişi bu evə gələndə o tufəngi həmişə yerində görüb. Amma indi o tufəngin yerində olması ona ağır gəldi, pərt oldu. Arakel də gördü ki, Mövsüm kişi həmişə gördüyü tufəngə bu dəfə ayrı gözlə baxır.

Arakel onun sağında oturdu:

– Bura necə gəldin, Movsum? Demirsən sani tutarlar? Demirsən...

– Arakel, – Mövsüm astadan dedi. Arakel sözünü kəsib diqqətlə ona baxdı. – Niyə mən öz elimdə-obamda qorxmaliyam?

– Movsum... sana qurban bu can, ara. Mani ayının ağzından almısan. Hamaşa uzumu galan-gedan qonağın qabağına ağ çıxartmışam. Sana gora. Biz qardaşıq. Amma indi...

– Nə indi, Arakel?

– İndi bizi uz-uza qoyullar. Bax ha, park astcu,⁵ san yena manim qardaşımsan. Astcu yetvumem⁶ onlar bizi da saymırlar. Hokumatı da. Aranı qarışdırırlar var, ara. Duşman qoyurlar bizi. Man bilmiram. Amma kilsada danışırlar...

– Nə danışırlar?

– Muxariba... Qarabağda dövlət qurmaq istayırlar. Bizimkilar da yox ha... bu galanlar. Moskvadakılar, Suriyadakılar, Livandakılar, ela Fransadakılar da... Birləşiblər...

– Nə dövlət? Nə Azərbaycan dövlətinə?

– Vallah, man bilməram. Baxma ki, buraların komsomol katibiyam. Siyasət manim girdiyim kol deyil ha. Onu biliram ki, bir neçə dasta var. Harda turklari gorurlar, oldururlar. Yerevandan qovurlar. Araya qan salırlar, Movsum. Onlara ela amr olub. Kima lazımdı muxariba?

– Kəndə bu gün də bir cənazə gəldi. Cavan oğlanı örüşdə vurublar. Çobanı. – Mövsüm kişi əlini qaldırıb barmaqlarını açdı. – Bir həftənin içində beş nəfər... Sabah dəfn olunacaq. Hara gedirsən, kiminlə danışırsan, bilmirəm. Lap elə get kilsədə denən. Dəfn vaxtı bir adama güllə atsalar, məndən incimə. – Mövsüm kişi stuldan durdu. – Bir cavan oğlanı da BMP apardı. Onu da tap, kəndə göndər.

² - *Kimdi gələn, Arakel?*

³ - *İçəri gir*

⁴ - *Yeri, təzə çay qoy.*

⁵ - *Allaha şükür*

⁶ - *Allaha and içirəm*

Haykanuş stəkanları, qənddanı qoyduğu siniylə içəri girdi. Gördü Mövsüm ayağa qalxıb getməyə hazırlaşır, dayandı.

– Mövsüm, hara gedirsən? Çay gətirirəm...

– Qalsın gələn dəfəyə. Zəhmət çəkmişən, sağ ol.

Arakel Haykanuşa baxdı. Başıyla işarə elədi ki, çəkilsin. Əl atıb tufəngini divardan götürdü. Pencəyini qapının arxasına vurduğu mıxdan alıb çiyinə atdı. Pillekəni tələsik düşüb Mövsüm kişinin dalınca darvazaya yaxınlaşdı.

– Sən hara? – Mövsüm onu darvazanın qarşısında dayandırdı. Pencəyinə, əlindəki tufənginə baxıb soruşdu.

– Geda bilməzsən. Komindat çaşdı. Movsum... Gormadin kopak uşaqları kuçalara tokulub?

– Məni öz elimdə, obamda yaddardan sən qoruyursan?

– Yox ara, adam olsaydılar çıxmazdım. Bunlar adam da deyil ha, heyvan da deyil... Heç man da bilmiram nadir... Tufəngin hanı? Heç olmasa onu goturaydın.

Mövsüm kişi istədi desin: “Nə tufəng? Sizə görə ət baltamızı da, dəhrəmizi də hökumət əlimizdən alıb” – demədi.

– Ova çıxmamışam.

– Movsum can, sən manim canım imkan ver birlikdə gedək. Hamışaki kimi. Man da darıxıram... Yolda bir az da danışarıq. Ha? Sabah başımıza na oyun galacax, bilmirik.

– Sən get, gör oğlan hardadı. Buraxsınlar. Kəndə ötür. Özüm gedərəm.

Mövsüm kişi darvazadan çölə çıxdı. Arakel onunla dabanbasma yeridi. Yolların kölgəliyinə qarışdılar.

* * *

Tabut kişilərin çiyində yırğalana-yırğalana kəndin başındakı məzarlığa yollanırdı. Yeniyetmə oğlan atasının qara çərçivəli şəklini tutmuşdu, arabir gözünün yaşını ovcuyla silirdi. Hamıdan küsmüş qara xallı iti onun yanınca qulağını, quyruğunu sallayıb gedirdi. Onlardan qabaqda gedən molla həvəslə dua oxuyurdu. Elə bil istəyirdi səsi onlara düşməni çıxmış adamların qulağına dəysin, dindən-imandan qorxsunlar. Molla heç kimin anlamadığı dildə hamını arxasınca aparır, arxayın salmağa çalışırdı. “Qorxmayın, – deyirdi, – Allah Taalanın kitabı oxunan yerdə, müqəddəs kəlamı səslənəndə Ağam Əbəlfəzə atılan oxları mələklər göydə yandırır, külünü küləklər sovurub. İnşallah ki, Xudavəndi aləm dualarımızı eşidər...”

Qəbiristanlığa bir az qalmış, qarşı tərəfdən iki güllə açıldı. Qeyri-ixtiyari hamı çiyini dartsa da, tabutu buraxmadılar. Başqa vaxt olsaydı, bəlkə də, kimsə ağızına gələnə söyərdi. Cənazəyə görə heç kimin cıncırı çıxmıdı.

Molla ürəklenib ağacın arxasından çıxıb yerinə qayıtdı.

– İnşallah hamı salamatdı? – soruşdu.

– Havaya atdılar.

– Qorxutmaq istəyirlər.

– Səbr eləyin... Səbr Allahın adıdır. – Molla dedi.

İt üzünü qarşı kəndə tutub hürürdü. Hamının əvəzinə ya söyürdü, ya da hədələyirdi.

Üçüncü güllə səsi eşidiləndə itin səsi birdəfəlik kəsildi. Onda camaat dəfndən qayıdırdı, elə həməni yerdə, qəbiristanlıqdan bir az aralıda.

– İti vurdular. Köpəy uşağı iti vurdu... – Sabir bağırdı.

– Mollanı qaldırın...

Molla suyu təzəcə qurumuş arxa uzanmışdı.

Oğlan hamının arasından keçib özünü itin üstünə atdı. Bayaqdan bəri özünü tox tutmağa çalışsa da, indi hönkürə-hönkürə ağladı.

– Qada-bəla dördayaqlıya gəlsin. Adama bir şey olmasın. – Qoça kişi əsəbləri soyutmağa çalışdı.

– Bu, qada-bəla deyil ey, düşmən gülləsidir. Bu, alçaqlıqdı. Bu, yerə-göyə sığmayan hərəkətdi.

Hamı deyiniirdi.

Mövsüm kişi susmuşdu. Deyiləsi sözləri dilinə gətirə bilmirdi. Gecədən bəri qovrula-qovrula qalmışdı. Nə vaxt gözünü yummuşdu, xalçanın üstündə Arakelin tütəngini görmüşdü. Səhərə qədər gah eyvanda oturub-durmuşdu, gah bağda gəzinmişdi. Bir tərəfdən də Arakelə inanmaq istəmişdi. “Heç olmasa o xəyanət eləməz. Dəfndə çiyini tabutlu adamlara bir şey olsa, ah-nalə yeri-göyü yandırır. Onda bu qonşudu, bu doğmadı, bu sizindi, bu bizimdi olmayacaq”. Mövsüm kişi səhərə qədər hər şeyin ağını-bozunu fikirləşmişdi. İndi itin qəfil vurulmağı onun arına gəldi, heysiyyatına toxundu. Bilmədi pərtliyini necə gizlətsin.

– Nə deyir, ə, bunlar? – Kişi bar-bar bağırırdı, – Yəni istəsək sizi də it kimi öldürərik?

– Kiri, bala, kiri... Onların Allahı yoxdu. Dinmə.

– Bizim var, ona görə itimiz də ölür, igidimiz də.

– Bunların anasını ağılatmaq lazımdı. – İxtiyar kişi əsəbiləşdi. – Mən deyirəm də... Nə olub bu kəndin kişilərinə? Niyə bu köpəy uşağının əlində aciz qalmışıq? Hamısını sürüyüb bu torpaqlardan çıxartmaq lazımdı... Bir erməni küçüyü buralarda qalmasın. Bəsdirin humanist olduq. Bu, humanistlik deyil, bu, artıq qorxaqlıqdı. – O, sözünü yerə çəliklə möhürlədi.

İti yolun başında basdırdılar, başına iri bir daş qoydular. Oğlanı yasalaya-yasalaya kiritməyə çalışdılar. Hərənin başında bir fikir var idi. Hərə bir yol axtarırdı qisas almağa. Bir plan da oğlanın başında dolaşırdı. Sınıf yoldaşının anası Mayranuşun erməni olduğunu indi anlamışdı. Həmişə getdiyi ev, oturduğu süfrə, o gülərüz gəlin indi onun üçün başqalaşmışdı, erməni olmuşdu. Oğlan gecəni gözləyirdi.

Milis bölməsinin qarşısına yığılan adamlar silah tələb edirdilər. Deyirdilər, heç olmasa camaatın ov tütənglərini qaytarsınlar.

Rəis and-aman eləyirdi:

– Ayə, niyə mənə başa düşmürsüz? Mən köpəy oğlu, kiməm axı? Əmr qulu. Andıra qalsın bu forma, mirata qalsın bu paqonlar. Ayə, mən də sizin kimi o murdar olmuşları tutub mələtmək istəyirəm dana. Qoymurlar. Mən sizə silahı hardan verim? Necə verim? – Belindəki qoburdan tapançasını çıxarıb alnına dayadı. O, bir neçə dəfə tətii çəkdi. Çaqqılıları hamı eşitdi. – Görürsüz? Özümə vurmağa da gülləm yoxdu. – Camaatı arxayın sala bildi, dedi çalışıb ordan-burdan silah tapacaq.

– O milisdi, heç vaxt camaatın əlinə silah verməz.

– Verər, niyə vermir? Görmür kəndin camaatı nə gündədi? Özü də bacara bilmir.

– Bu, qodux-modux işi döyül, tutub sutqalığa basa. Müharibədi!

Kim tütəngini gizlədə bilməmişdi, üzə çıxartdı. Patrondaşını belinə bağladı, gedib durdu Eyvazın, Əbülfətin arxasında. Kəndin başındakı söyüdlükdə gecə-gündüz növbələşib keşik çəkildilər. Yoldan bir az aralıda çuvalları torpaqla doldurub üst-üstə yığımışdılar. Kimin həyətidə köhnə təkər var idi, gətirmişdi. On-on beş butulkaya nöyüt doldurub ağına əski

tıxamışdılar. Deyirdilər BMP bir də kəndə gəlsə, bu dəfə yandırıb atacaqlar lyukdan içəri.

– Əbülfət, belə olmaz. – deyirdi rəis, – Bizim o BMP-yə gücümüz çatmaz. Rusundu.

– Çatmasa da, gücümüzü göstərerik. Könüllülərdən dəstə düzəldəcəm.

– Burda təcrübə olmalıdı. Döyüşün sirlərini bilən zabitlər lazımdı...

– İbad gəlir. Balaca qardaşım. Rusiyada əsgərlikdədi. Məktub yazıb.

– Zabitdi?

– Yox, əsgər.

– Əsgər gəlib neynəyəcək? Budey, bunların hamısı bir əsgərdir də. Dəstəyə komandır lazımdı. Camaatı qırğına vermək olmaz.

* * *

Həmin gün gecə Mayranuşun həyətinəki ot tayası yandı. Alovu buludların üzünü qızartdı. Mal-qoyun qorxudan dil açdı.

Əslində, evi yandırmaq istəmişdi oğlan. Pəncərədən baxıb Mayranuşu görmüşdü, yuxulu körpəsinə süd əmizdirirdi. Azər dərs oxuyurdu. Bir az baxmışdı, ordan gedib tövlənin ağzını açmışdı, dananın hörüyünü kəşmişdi. Sonra əlindəki nöyütlü əskiyə od vurub, atmışdı saman tayasına. Nə samanlığı söndürmək oldu, nə də pəyənin çardağındakı quru yonca preslərini. Oğlan pilləkəndəki qaloşları, çəkələkləri, zivədəki paltarları da yığıb tayanın üstünə atmışdı. Bircə körpənin əskilərinə, bələyinə dəyməmişdi.

Heç kim soruşmadı Mayranuşun tayasını, pəyəsinə kim yandırıb. Heç Mayranuşun əri Sabir müəllim də söhbəti böyütmədi. İt vurulanda ordaydı, elə iri daşı tapıb gətirən də Sabir idi. Söz-söhbət başlayandan bəri o özünə yer tapmırdı. Nə kəndə əvvəlki kimi çıxırdı, nə də evdə otura bilirdi. Hər ölən kənd uşağına görə özünü söyülmüş, alçalmış hiss edirdi.

Mayranuşu qovsaydı, Azəri də, hər gecə qucaqlayıb yatdığı körpə Azərini də götürüb, birdəfəlik gedərdi. Dözə bilməzdi Sabir, ürəyi tab gətirməzdi. Onun həyatı Mayranuşla başlamışdı. Tələbə vaxtlarından bir-birlərini sevirtilər.

Qonum-qonşu tez dağılışdı.

Mayranuş gəlib onun yanında çömbəldi.

– Uşaqların yanında ağlama.

– Ağlamıram. – Sabir burnunu çəkib dedi. – Tüstü gözümü deşir...

– Bağışla... – Mayranuş pıçıldadı.

– Sənin günahın deyil. Bunu sənə görə yandırmadılar. Mən dalaşmışdım...

– Sabir ağzından tökülən yalana Mayranuşu inandıra bilmədiyini hiss elədi.

– Bəlkə gedək burdan? Atamla danışaram...

– Evimiz buradı, Maya. – Sabir sərt dedi sözünü. Qızının başından öpüb, ayağa durdu. –Mənim ermənilərin içində bir işim yoxdu. Bir də... – Sabir ağzından çıxan sözü tuta bilmədi. Ox olub Mayranuşun ürəyinə saplandığını, dəlib keçdiyini gördü. Mayranuş sadəcə udqundu.

– Bağışla... – Sabir onun yanından keçəndə pıçıldadı.

Səhər axırıncı dərs Sabir sinfə girəndə duruxub qaldı. İçəridə bircə Azər idi, o da arxa partada oturmuşdu. Qızarmış gözlərindən bilirdi ki, ağlayıb.

– Uşaqlar hanı?

– Getdilər. – O, qəhərləndi. Başıyla lövhəni göstərdi.

– Niyə? – Sabir çevrilib lövhəyə baxdı. İri hərflərlə "Arvadı erməni! Oğlu erməni!" yazmışdılar. Silgini götürüb tez-tələsik yazıları sildi. – Dur get evə.

Axşamtərəfi məktəbin direktoru Saday da, müəllimlər də Əmirxanın çayxanasına yığırdılar. Sabir əmin idi ki, Saday müəllim oğlunun qisasını ondan almaq istəyir. Yoxsa, bir uşağın hünəri nəydi tarix dərsinə girməyə?!

Sabir çayxanaya girəndə özünü kökləmişdi. Gəlib uzun dəmir stolun ayağında durdu. Yanındakılar aralaşmaq istəyəndə, qoymadı:

– Ay qonşular, – ucadan dedi. – Bəli, Mayranuş erməni qızıdır. İndi bu müharibədə onun nə günahı var? O, axı, kimə güllə atıb? Erməni qızı olanda nə olar? O da adamdı axı. Ya mənim nə günahım var? Sevmişəm, evlənmişəm də. Burda hamınız bizim toyda yeyib-içib oynamısınız. Arvadım erməni qızıdır deyə indi mən pis adamam? Yaxşı, körpələrimin nə günahı var? Bu günə qədər erməni sizin də süfrənizin başında otururdu axı. İş yoldaşınız, kirvəniz, ustanız, qohumunuz... Kolxozda hamı bir yerdə işləmir? Bu günə kimi bizimlə ermənilər qaynayıb-qarışmışdı. – O, əlini birləşdirib, barmaqlarını bir-birinin arasından keçirdi. – Bax belə. İndi kimdi düşmənlər?

Sabiri məzəmmətlə süzən qonşu kişi ucadan:

– Qayınların! – dedi.

– Əgər qayınlarım əlinə silah alıbsa, o, səndən əvvəl elə mənim düşmənimdi.

– Onu görərik, Sabir müəllim. – Kişi istehzayla dedi.

Sabir səhər məktəbə getmədi. Tövləyə girib dananın ikisini də hörüydən açdı. Döyə-döyə haylayıb çölə çıxartdı. Mayranuş itin səsinə çıxanda ərinin də hirsini-hikkəsini gördü. Bir neçə dəfə ondan nə etdiyini soruşdu. Sabir cavab vermədi. Danaları doqqazdan çıxardıb getdi. Getdi, bir də şər qarışanda gəldi. Üstündən yolların tozu-torpağı tökülürdü. Qoltuğunda çuvala bükülü uzun nəşə var idi. Qapının ağzına qoyub içəri girdi. Oğlu ağlayırdı. Onu görəni kimi səsinə kəsdi. Durub o biri otağa getdi.

O, yuyunub gələnə qədər Mayranuş stola təndir çörəyi, pendir, göy soğan düzmüşdü. Sabir oturanda dolu nimçəni onun qarşısına qoydu.

– Azər niyə ağlıyırdı?

– Fikir vermə.

– Çağır bura...

– Məktəbdə dalaşılıblar.

– Çağır, Maya.

Mayranuş oğlunu qapıdan çağırırdı.

– Sabir, xalam Bakıdadı... Şura xalamı deyirəm. Bəlkə...

– Biz heç yana getmirik. – Onun nə deyəcəyini bilmişdi.

Oğlu qapıda görünəndə çağırılıb qarşısında oturtdu. Uşaq başını qaldırmırdı, üzünü atasından gizlədirdi.

– Niyə dalaşmışsan? – Sabir cavabı təxmin eləmişdi.

Atası bir də soruşanda o mızıldandı:

– Erməni oğlu dedilər. Mən də vurdum.

– Nahaq vurmusan. Eşşəy oğlu, donuz oğlu deməyiblər ki. Erməni də sənin, mənim kimi insandı də. O, bir millətdi, biz bir millət. Anana görə utanırsan?

– Yox.

– Bəs niyə elə bilirsən səni söyüblər?

Evin üstünə daş düşdü. Şiferlə üzü aşağı diyirləndi. Sonra biri də danqıldadı.

Sabir durub çölə qaçdı. Qapıdan çıxan kimi bağırdı:

– Kimdi, o? Bura gəl görüm! Kimsən? Nə istəyirsən?

Qaranlıqda kölgələr, ayaq səsləri çəpərin qırağından qaçıb uzaqlaşdı.

Onun dalınca Mayranuş da, oğlu da çıxmışdı.

– İçəri girin.

– Biz axı bu adamlara neynəmişik?

– Uşaqlardı. Qanmırlar. – Sabir ayaqqabılarını geyinib qapının dalına qoyduğu bükülünü götürdü.

– Biz də gedirik. – Mayranuş da ayaqqabılarını tez-tələsik geyindi.

– Hara?

– Sən hara, biz də ora.

– İçəri girin.

– Qorxuram. Birdən girib məni də, uşaqlarımı da öldürdülər?! Sən də evdə yoxsan...

Sabir susdu. Mayranuş onun razılaşdığını anlayıb uşağı qucağına aldı. Azər onlardan qabaq atasının qaloşlarını geyinib, həyətdə hazır dayanmışdı. Qapını örtüb çıxdılar.

Sabir Mayranuşu haqlı hesab elədi. Onun dediyi kimi ola bilərdi. Fikirleşə-fikirleşə gəlib çıxmışdı Mövsüm kişinin darvazasına. Yerdən çınqıl götürüb qapını döydü. Sonra qapını aralayıb başını içəri saldı.

Çağırıldı:

– Əbülfət. Ay, Əbülfət! Eyvaz!

– Gəl. Ay oğul, gəl içəri. – Mövsüm kişinin səsi eyvandan gəldi.

Sabir:

– Burda gözlə...

– Birdən burda...

Sabir içəri girdi. Mövsüm kişi aynabənddə oturmuşdu. Qolunu sürəhiyə qoyub aşağı baxırdı.

– Yuxarı qalx, müəllim.

Sabir pillələri iki-iki qalxdı.

– Axşamın, xeyir, qağa! Əbülfətdən, Eyvazdan kim var evdə?

– Gəl otur.

Mövsüm kişi adam sərrafıydı. O, Sabirin halını qırımından bildi.

Sabir bükülünü stolun üstünə qoyub açdı:

– Bu gün aldım.

Mövsüm kişi tüfənglərdən birini götürüb baxdı. Nömrəsi silinmişdi.

– Məni də dəstəyə alsın. – Sabirin səsi ilk dəfəydi bu qədər acizənə çıxırdı.

Çayçı Əmirxan Mövsüm kişiye bir-iki kəlmə pıçıldamışdı.

– Get uşaqları çağır, evə gəlsinlər. – Mövsüm kişi adəti üzrə sözü bir dəfə deyirdi. Sabir durub heyətə düşdü.

Mövsüm kişi üzünü evin qapısına tutub içəridəkilərə səsəndi:

– Ay bala, ay gəlin, süfrə aç, qonağımız var.

Mayranuş pillələri utana-utana qalxırdı.

– Gəl bala, həmişə gəldiyin evdi. Darvazada niyə qalmısan?

– Axşamınız xeyir. – Mayranuş sızılırdı.

İçəridən gəlin çıxdı. Salamlaşdılar. Gəlin uşağı qucağına alıb əzizləyə-əzizləyə içəri girdi.

– İbad da bir-iki həftəyə gəlir. – Mövsüm kişi dedi.

Sabirin qırışığı açıldı.

Bir az keçmiş, gəlin eyvana çıxdı:

– Yemək hazırdı.

Mövsüm kişi Sabiri içəri dəvət elədi. İri qazanın qulpundan tutub aşağı düşürdülər. Motosikletin yüklüyünə qoyub kəndirlə bağladılar.

Sabir tüfəngləri də qazanın yanına uzatdı. Kənara  ekildi.

– Apar, uşaqlar yesin. – Mövsüm kişi Sabirin kürəyinə ehmalca vurdu.

Sabir bir Mövsüm kişiyə baxdı, bir motosiklet . İnana bilmirdi. Kişi heç vaxt heç kimə motosikletini verməzdi.

– Soyutma bala, uşaqlar acdı.

Sabir motosikleti həyətdən çıxaranda, ürəyində inandığı bütün m q d-d slərə yalvarırdı, istəyirdi indi hamı – da  atan uşaqlar da, Əmirxan da, g z-qaq  oynadıb aradan çıxan qonşularını da, Saday müəllim də onu Mövsüm kişinin motosikletində görsün. Bundan sonra kimin hünəri nəydi o gələndə durub sivi  ?!

* * *

Amaras Monastırında Baş ke i  Mxitar Manukyan havaya xaç  ekib s z n  “Amin”l  m h rl y nd n sonra m  v r t bitdi. Hamı durub yavaş-yavaş dağılı dı. Mxitar səlahiyyətli qona a xüsusi ehtiramla yanaşdı. Bayaq k rs d n dediyi sözləri qapıya qədər bir də təkrarladı. Onun kimi bir rus podpolkovnikinin erməni xalqına göstərdiyi xidmətə görə tanrıya minnətdar olduğunu, erməni xalqının yaxşılığı heç vaxt unutmadığını dedi. İstədi ona daha səmimi olmaq  c n adıyla müraciət eləsin, rütbəsini iki dəfə t krarlayıb dayandı, Levonun bayaq dediyi ad onun yadına düşmürdü:

– Aleksandır Qarçakov. – Podpolkovnik onu  t tin vəziyyətdən çıxardı.

Mxitar adı  z  xatırlayırımı  kimi, təkrar elədi. Onu monastırı gəzib tanış olmağa dəvət elədi. Qorxurdu ki, birdən Qarçakov fikrini hansısa səbəbdən dəyişər, bu g n  qədər yiy siz qalmış monastırda yenə t k qalar. Qarçakov monastırı gəzib bütün gizlin giriş-çıxışını görmək istədiyini deyəndə, o, sevinib dua elədi.  l  çıxdılar. Arakel fürsətdən istifadə edib Mxitora yaxınlaşdı. Qoluna girib kənara, binanın qarşısındakı yoğun gövdəli tut ağacının altına  ekdi. Dedi ki, bu adamların niyyətini əvvəldən  yr nm yib monastıra g tirdiyim  peşmanam. Mxitarı da qınadı ki, o, g r k Levonun da, Qarçakovun da, Montenin g nd rdiyi adamın da təklifini qəbul etməy ydi, kils ni hərbi məqsəd  c n istifadə eləmək olmaz. Mxitar ona  s bil  s  də, biruzə vermədi, bir az təmkinli, bir az da çarəsiz görünməyə çalışdı. İstəyirdi Arakel də inansın ki, burda heç bir günah yoxdur, kilsə həmişə dövlətin yanında olub. Belə  t tin bir vaxtda, xalqını qoruyacaq əsgərlərin  z n  qapılarını ba laya bilməz. Arakel onunla razılaşmırdı. İstəyirdi kilsə də, məscid də, ke i  də, molla da xalqların g daza getməyinə imkan verməsin. Heç olmasa indi birl  sinl r, dinlərin niyə müqəddəs olduğunu göstərsinlər,  z xalqlarını qorusunlar, yoxsa işləri hər gün meyit yola salmaq olacaq. Mxitar başını bulayıb onu sad l vhl kd  qınadı, arala mamı  onu da dedi ki, bu adamları monastıra g tirm s ydi, belə yaxşı bir yeri gizl tmı  olsaydı, dövlətinə xəyanət el mi  olardı. Təklif elədi ki, Qarçakovu monastırla tanış eləməyə o da gəlsin, yoxsa Monte ondan narazı qalar.

Arakel onların dalınca ayaqlarını s r y rd . Mxitarın onun Monteyl  h d l m si g z n  qorxutmuşdu. İndi fikirləşirdi ki, bu adamı n  qədər yaxşı tanısa da g r k g v nm sin. Arakel fikirləşirdi ki, görəsən, doğrudanmı sad l vh d r? Doğrudanmı dinlər birləşib müharibənin qar sını ala bilməz? Onlar məsciddə, bunlar da kilsədə, camaatı yığıb deyə bilməzmi silahlanmayın, aldanmayın, u aqlarınızı  l m  g nd rm yin? İndi daha yaxın olmaq vaxtı deyilmi? Suallarına cavab tapa bilməyəndə  z n  sad l vl kd  qınadı, d   nd  ki, axı dinin əsas i i elə cənazə yola salmaqdı.

Mxitar turist bələdçisi kimi qabağa düşüb hərbiçiləri gəzdirirdi. Monastırın iki divarı, iki həyəti var idi. Birinci divar adam boyundan hündür tikilmişdi. Künclərdəki topdağıtmaz dairəvi bürclər dörd tərəfə baxırdı. Həyətə bir tağlı qapıdan girmək olurdu, o da yarıya qədər. İçeridən bütün divar boyu tikilmiş otaqların üstüylə iki at yan-yana gedə bilərdi. Otaqların tağlı pəncərələri həyətə baxırdı. Mxitar deyirdi ki, həyəti ikiyə ayıran otaqlar əvvəllər monastırda yaşayan rahiblərin olub. Qarçakov qalaqapısından girəndə həyətin belə ikiyə ayrılmasını çox bəyənmişdi. Düşünmüşdü ki, birinci qapıdan keçən heç vaxt ikinci qapıdan keçə bilməz. Otaqların başındakı arakəsmədəki daş pilləkənlə hasarın üstünə qalxmışdılar. Qarçakov divardakı dəlikdən uzaqlara, qarşıdakı keçəl təpələrə, meşə zolağına, qurama kimi yan-yana salınmış əkin yerlərinə baxdı. Mxitar fürsətdən istifadə edib dedi ki, tut meşəsi də, xırman da monastırındı.

Qala qapısının qarşısından keçən torpaq yol Cütçülər kəndinin ürəyindən keçirdi, ordan yapışdı Şuşukəndin ayağına, ordan da birləşirdi Güneyçartara gedən əsas yola.

Qarçakov yaxındakı kəndləri soruşanda Levon Dağlıvənd məzarlığını, Azıxı, Qacarları, əliylə qoymuş kimi, istiqamətini göstərirdi.

– Xoroşoye mesto.⁷ – Qarçakov başını yırğalaya-yırğalaya dedi. Mxitar-dan soruşdu ki, bura Alban monastırındımı? Arakel hamıdan əvvəl cavab verdi. Mxitar onun sözünü saymazyanə kəsdi, Qarçakovun qoluna girib onun üzünü Arakeldən çevirəndə təklif elədi ki, məbədin zirzəmisinə ensinlər.

Trapes tikilmiş məbəd həyətin ortasında idi. Başındakı göy papağın üstünə ağ boyanmış xaç taxılmışdı.

Mxitar onları monastırın zirzəmisinə gətirdi, əlini divara sürtüb tavandan asılmış təkgöz lampanı aydınlatdı. Alaqaranlıq darısqal otağın ortasındakı tək məzarı göstərib dedi ki, burda ataları hesab olunan Müqəddəs Qriqori yatır, qəbri də Mikel Ter-İsraelyan tikib. – O, and içirmiş kimi, tez-tələsik xaç çəkib məzara təzim elədi. Sonra da Qarçakova tam ciddiyyətlə bildirdi ki, o vaxtlar ermənilər olmasaydı, heç Qafqaz Albaniyası da olmazdı, monastırlar da. Bu gün bizim məbədlərimiz qalır, amma türklər məscidlərə qayıdıb. Dilimiz də, əlifbamız da göz qabağındadır, amma onların heç öz əlifbaları da yoxdur. Levon təklif elədi ki, indi tarixdə eşələnmişlər. Qarçakov etiraz elədi, dedi ki məqsədi monastırı tanımaqdır. Əgər bura Alban kilsəsidirsə, bundan azərbaycanlıların da xəbəri var, deməli, onlar da sənə qədər buraların giriş-çixışını bilir. Əgər burda yerləşmək fikrimiz varsa, qarşı tərəfin də nəyi bilib-bilmədiyini hesablamalıyıq. Mxitar onu əmin elədi ki, buradakı müsəlmanlar heç vaxt kilsəyə ayaq basmır. Odur ki, lap arxayın ola bilər.

Arakel boğulduğunu hiss elədi. Onların dalınca düşüb tuneli axıra qədər getmədi, geri qayıdıb havaya çıxanda üstündə bir yüngüllük hiss elədi. Nəfəsi genişləndi.

Qalanın girişində xidməti maşınlar sıralanmışdı. Arakelin sürücüsü Madix başına yığdığı əsgərlərin qarşısında danışdıqca əl-qolu havanı kəsib-doğrayırdı. Kənardan baxanda adama elə gəlirdi ki, o fikrini demir, sözlərini əsgərlərin üzünə, başına çırpır.

Arakel onlara yaxınlaşanda Madix söhbəti dərhal dəyişdi, yanındakı praporşiki göstərib, sevincək təqdim elədi. Fəxrlə dedi ki, Tatos Muradyandı, – Qrişa əminin oğlu. Xatırlatdı ki, onu axırıncı dəfə məktəbdə oxuyan vaxt görmüşdülər. Arakel Qrişanı dərhal xatırladı. Haykanuşun atasıyla əmizadəydi-

⁷ - *Yaxşı yerdi*

lər. Arakel görüşdən o qədər də məmnun görünmədi, Tatosu başıyla salamlayıb Madıxdan siqaret istədi. Yandırıb maşına oturdu. Məbəddən bir az aralananda Madıx dilini dinc saxlamadı, təəssüfləndi ki, gərək bir yarım saat da orda qalaydılar. Gələn malları görsəydilər, heç də pis olmazdı. Arakel marağını gizlətmədi. Hətta təəccübləndi də. Madıx Tatosdan eşitdiklərini deyəndə Arakelin əhvalı dəyişdi. Bir neçə dəfə sözü çöndərüb dəqiqləşdirdi. Madıx təklif elədi ki, istəyirsə qayıtsın, bir azdan kəndlərdən tutduqları qadınları gətirəcəklər. Bura hərbi baza yox, əsir qadınların düşərgəsi olacaq. Madıx maşını yolun kənarına verib saxladı, Arakelin bircə kəlməsini gözləyirdi ki, sevincək geri qayıtsın, Tatosun təriflədiyi qızlar, gəlinlər gələndə o da görsün. Həvəsi ürəyində qaldı.

Arakel kilsədə olub-bitən hər şeyi axşam Haykanuşun ovcuna qoydu. Levondan, Montedən, Mxitaradan şikayətə getdiyi yerdə sıxıb suyunu çıxartmışdılar. Pərtliyindən hələ də özünə gələ bilmirdi. Eləcə deyiniirdi. Ona deyilən sözləri ağzını əyə-əyə təkrarlayırdı. İstəyirdi heç olmasa arvadını inandırсын ki, bu, vəhşilikdir. Kəndlərdən gəlinləri, qızları tutub monastırda inkubator kimi saxlamaq fikri dəhşətdir. Haykanuş soruşanda ki onlar nə cavab verdi, Arakel bir anlıq duruxdu, elə bil yaşadığı səhnəni indi gözünün qarşısından keçirirdi. Pərtliyi yenə üzünə vurdu, dedi ki, nazir tapançasını çaxarib tətiiyi çəkdi, verdi əlimə, dedi lüləni sox ağzına. Arakel baş barmağıyla, işarət barmağını açıb əlini tapança kimi tutmuşdu, Haykanuşa göstərirdi. Tez də əlavə elədi ki, üstümə iki dəfə bağırsa da, ağzımı açmadım, o da silahı əlimdən alanda tapşırırdı ki, ağzımı həmişə, bax, belə tutum. Haykanuş ərinə məktəbdə döyülüb gəlmiş uşağı kimi yanaşırdı. İstəyirdi başa salsın ki, o, düz edib. Bundan sonra da nazirin dediyi kimi eləməlidir. Heç kim onun canından artıq deyil. İstəyirdi Arakel başa düşsün ki, silahı verən üçün onun canı o qədər də dəyərli deyil, istədiyi vaxt ağzını açar, satqın kimi güllələyər. Müharibədə hər kəs əvvəl özünü düşünməlidir. Qonşulara görə ölmək axmaqlıqdı. Haykanuş bunu ayaqlarına gəlmiş fürsət hesab elədi. Arakelin beynini doldurdu ki, indi o, nazirin, Montenin yanında dursa, müharibədə ac qalmazlar, monastıra da gələn ərzaq onun əlindən keçər, buna bir iş kimi baxsın, həm də yaxşı xidmətə görə gələcəkdə böyük vəzifə ala bilər. Arakelin beyni qarışmışdı. Hipnoz olmuş kimi, key-key arvadına baxırdı. Haykanuş da onun gah bu, gah o qulağına danışır, harada necə çıxış edəcəyini öyrədirdi.

Səhər Haykanuş Arakeli səliqəli geyindirib İravana yola saldı.

* * *

Dağdağan ağacı budaqlarını qadınlara elə inamla, elə ümidlə əyirdi, medalını alan qalib kimi başını elə vüqarla dikəldib göyə baxırdı, deyirdin bəs elə indi duan qəbul oldu. Qulağını gövdəsinə söykəsəydin, bəlkə də Dağdağan ağacının bu torpaqların dərin qatına uzanmış köklərindən gələn səsini eşidərdin.

Əvvəllər uzaq-yaxın kəndlərdən gələn maşınlar yolun qırağına təsbeh dənələri kimi düzülərdi. Arvad-uşaq Dağdağanın kölgəsinə dağılışardı. Dili açılmayan uşağı da, iflic olmuş qocanı da, başı ağrıyanı da, uşağa qalanı da ağaca tapşırırdılar. Kim nə vaxt gəlsəydi, niyyəti qəbul olmuş adamların ehsan verdiyini, ağacın dibinə qənd, konfet qoyduğunu, bir az aralıda qurban kəsib, ət payladığını görərdi. Kişilər budaq tapardı yerdən, bölüşərdilər, hərə barmaq boyda çöpü maşının ya güzgüsündən asardı, ya da günlüyün üstünə taxardı. Arxayın olardı ki, bundan sonra nə maşına qonum-qonşunun, dost-

düşmənin gözü dəyər, nə də qada-bəla yaxın durar. Ziyarətdən qayıdan elə bilirdi üstündən dünyanın ağırlığını götürüblər, bədəninə girmiş cin çıxıb, ruhu paklaşıb. İndi ziyarətə gələnlər ya uzaq səfərə çıxanlar idi, ya da müharibəni lənətləyənlər. Heç kim Dağdağandan özü üçün heç nə istəmirdi. Bircə yalvarırdı ki, müharibə olmasın, araya qan düşməsin.

Bu dəfə haça yoldan dörd qadın gəlmişdi.

– Nə deyirlər, ay Nora? Nə eşitmisən?

– Bizi düşmən eləmək istəyirlər.

– Ay onların ciyəri yansın. Dağdağan qənim olsun... Bəs bizim uşaqlar yazıq deyil?

– Boş sözdür, inanmayın. – Ziba nəse bilirmiş kimi, əminliklə dedi. – Qoy-mazlar müharibə olsun.

Haykanuş:

– Olacaq. – Hamı susdu. – Arakeli İrəvana çağırırdılar. Orda deyiblər. Ağdamda silahlı dəstələr düzəldiblər. Sizinkilər aranı qarışdırır.

– Ola bilməz, Haykanuş! Yalandı! Bu ağaca kor baxım, yalandı. Mən eşitməmişəm ki, sizinkilər də avtobusları daşa basıb. Hələ İrəvandakıları da qovurlar... Xankəndində camaatı qırıblar.

– Elə hadisə olsaydı, Arakel evdə danışardı.

Nora Haykanuşa haqq qazandırdı:

– Bizim camaat elə iş tumaz. Bax biri elə mən, ay Ziba, səninlə nə düşmənçiliyim? Bir-birimizdən nə pislik görmüşük?

Hər ziyarətinə gələn olanda elə bil Dağdağan ağacı bir boy da artırdı, kölgəsi bir az da genişləndirdi. Təzə dəsmallar, yaylıqlar üçün budaqlanırdı. Dörd qadın gedəndən sonra Dağdağan ağacı tək qalmış intizarlı bir ana kimi uzaqlara boylandı.

Tozanaq qaldıran yük maşını kənd yoluna döndü. Bir ananın qəbul olmuş duasını aparırdı. Günəşin şəfəqləri maşının şüşələrində bərq vururdu.

“QAZ-51” bir az da yaxınlaşanda söyüdlü postundakı kişilər maşını tanıdılar; qonşu kəndin dükanlarına həmişə un daşıyırdı.

Maşın, adətən, bulağın yanından üzüyuxarı burular, dərələrin arasında itərdi. Təpənin arxasındakı kəndə gedərdi. İndi düz onların üstünə gəlirdi. Hamı kırıncə boylanırdı. Hərənin ağılından yüz fikir keçsə də, səbrlə gözlədilər. “QAZ-51” dayandı. Arxasınca qalxmış tozanaq yayıldı. Un kisələriylə yüklənmiş taxta kuzada bir nəfər ayağa durdu. Üzü-gözü, üst-başı tanınmaz haldaydı, elə bil çuvalın içindən çıxmışdı. Bircə gözləri parıldayırdı. Yerə tullandı. İki əlini də qaldırıb güzgüdə onə baxan sürücüyə təşəkkür elədi.

Oğlan üst-başını yüngülvari çırpıb kəndə doğru yeridi. O yaxınlaşdıqca hamının marağı bir az da artırdı. Bir-birindən gələn adamın kim olduğunu soruşurdular. Hələ ki, heç kim unlu adamı tanış birinə bənzədə bilmirdi.

– Əbülfət!

Əbülfət adını eşidən kimi qeyri-ixtiyari qabağa yeridi. Qardaşını səsindən tanımışdı.

– İbad!

Bir-birlərinə çırpılıb görüşdülər. Əbülfət onu bağına basmışdı. İki əliylə kürəyini vurduqca paltarından un səpirdi.

– Unluyam, üstünü batırma.

– Bərəkətdi. – Əbülfət qardaşına fərəhlə baxdı.

İbadın adını eşidən Əbülfətin dalınca gəlmişdi. Bir-birlərini haylayıb xəbər verirdilər.

– İbad gəldi!
 – Ayə, ay uşaq, ayə heey, qaç ordan Mövsüm qağamı muştuluqla. Dey-nən gözün aydın, qağa, İbad gəldi ey, İbad. – O, istəyirdi səsini kol-kosun arasında ilana dönmüş kim varsa, eşitsin. Xəbəri gəldiyi yerə aparsın.
 Ortalıqda qaynaşan kənd uşaqları muştuluq üçün bir-birini ötməyə çalışırdı, bəziləri də İbadla Əbülfətin dalınca düşmüşdü.
 – Bulaqda əl-üzünü yu. Üst-başını çırp.
 – Deyirmançı Mövsümün oğluyam də. Üstümdən un tökülməli. Mamam öyrəşib.

– // –

Avtobus dayananda hamı pəncərələrdən boylandı. Silahlı beş əsgər yolun ortasında durmuşdu. Div boyda zabıt yaxınlaşıb avtomatının qundağıyla qapını döydü. Sürücü qapını könülsüz açdı. Zabıt dabanını dəmir pilləyə zərblə vurub salona qalxdı. Ondan gələn kəskin spirt qoxusunu qabaq sırada oturanlar dərhal hiss elədilər.

– Nu şto, baranı, na vıxod!⁸ – Acığını çeynəyə-çeynəyə dedi.
 Onun dediyini başa düşənlər də yerindən tərpenmək istəmirdi.
 – Nə deyir bu? – Yaşlı qadın yanındakı kişidən soruşdu.
 – Düşün deyir.
 Zabıt ikinci dəfə elə qışqırdı ki, hamı səksəndi. O, avtomatın çaxmağını çəkib şaqqılatdı. Rus dilini bilməyənlər də bu şaqqıltının mənasını anladı.
 Sürücü yerindən durub salona çevrildi:
 – Deyir hamı düşsün.
 Sürücünün arxasınca düşənlər avtobusun böyründə sıraya dururdu. Cavan gəlin iki balaca qızını özünə sıxmışdı.
 Avtobusdan hamıdan axırda İbad düşdü. Araq sarışın əsgər avtomatıyla onun çiyindən itələyib tələsdirdi. Özü avtobusa qalxdı. Oturacaqlarda qalmış çantaları eşələdi. Götürdüyü pulları üst-üstə çinləyib arxa cibinə yerləşdirdi.
 Zabıt bağıra-bağıra danışdı.
 – Nə deyir bu ayı balası? – Qoca qadın yanındakı kişidən xəbər aldı.
 – Deyir, biz burda sizə xidmət edirik. Sülhü qoruyuruq. Siz bizim üçün nə edirsiniz?
 – Yalançının atasına lənət. Siz gəlməmişdən bizə dəyib-toxunan varıydı? Bizi kimdən qoruyursan denən, ay köpəy oğlu? Aranı qızırdıran elə sənən də.

Avtobusdan düşən əsgər tələb edirdi ki, hamı cibində nə varsa çıxartsın.
 – Ver bala, ver! Haramları olsun. – Yaşlı kişi əsgərlə üz-üzə durmuş İbada dedi. – Görmürsən, hamısı lülqəmbərdi. Silahın qabağında neynəyəsən? Ver, qadan alım, arvad-uşaq var.

İbadın qolları boşaldı. Onun biləyindən tutan əsgər dartıb əlini cibindən çıxartdı. Sonra özü əlini onun cibinə soxub eşələdi...

Əsgərlər bir-birindən aralı dayanmışdılar. Camaata baxıb öz aralarında ucadan danışır, kimlərisə göstərib ələ salır, gülüşürdülər. İbad yaxınlaşıb qız uşaqlarından birini qucağına aldı, gəlinin qarşısında dayandı.

Zabıt söyə-söyə bağırdı. Onun dediği heç kimin ağına batmırdı. Sonra anlamaq istəmədilər. Üçüncü dəfə ağzı köpüklənə-köpüklənə bağıranda, güllə hamının başının üstündən uçdu. Uşaqlar ağlaşdı. Gəlin cikkə çəkdi.

⁸ - *Qoyunlar, çölə*

– İndi nə deyir?
 – Deyir, iməkləyə-iməkləyə avtobusun başına fırlanın.
 – Nə?
 – İməkləyə-iməkləyə?
 – Allah-Taala bunları görmür? Bu haqsızlığa nətəhər dözüür bəs? Niyə bunları zəlil günə qoymur?

Sürücü:

– Hamısı zəhərlənib, haramları olsun. Vallah baxmazlar uşağa, arvada, – deyib yerə çökdü.

Kişi İbadın qolundan dartıb dizi üstə durmağa məcbur etdi.

– Tı çevo, blin? – Əsgər onunla burun-buruna dayanmışdı. Əsəblər gərilmışdi. Bir-birlərinin bəbəyinə baxırdılar. Əsgər itələnmək istəyirdi ki, arxaya çəkilib daraqdakı bütün gülləni onun qarnına boşaltmağa bəhanəsi olsun.

Hamı bir-birinin dalınca iməkləyə-iməkləyə avtobusun başına söyüş-qarğış doladı. Başlarına əsgərlərin sərxoş qəhqəhələri tökülürdü. Dizi ağrıyanı təpiklə tələsdirir, lüləylə itələyirdilər.

– Eybi yox, bala, buna da dözmək olar. Təki hamı sağ-salamat olsun. İzal olub getsinlər... – Yaşlı kişi yasalaya-yasalaya iməkləyirdi. Pərtliyindən, arından özünü boğan kişiler aralarında danışdı ki, qəfil durub hərəsi birinə cumsun.

– Baranı! Nu, baranı!

– Axmaq olmayın, onlar silahlıdır. Biri hamıya bədi. – Sürücü dedi. – Uşaqlar var.

Dövrə qurtaranda zabitin əmri onları qaldırdı. Arxa qapıdan avtobusa mindilər. Minən oturmağa məqam tapmamış, yenə zabit bağırdı ki, qabaq qapıdan düşün. Yaşlı adamların gücü tükənmişdi. Ağır-ağır nəfəs alır, ləngiyirdilər. Avtobusa girmiş əsgər onları avtomatın lüləsiylə itələyirdi.

İbad fürsət tapan kimi qucağındakı qızı oturtdu:

– Gizlən. Səsini çıxartma. Anan da gələcək.

Uşaq oturacağı əyildi.

Hamı yenə cərgəyə durmuşdu.

– Bunların məqsədi nədi?

– Hələ bilməmişən?

Zabitin ratsiyasında səslər xışıldadı. O cavab verib, əliylə əsgərlərinə işarə elədi. Yamacla yuxarı qalxdılar.

Avtobusa doluşdular.

– Sür, tez sür bu cəhənnəmdən uzaqlaşaq.

Gəlin qızlarını sinsəsinə sıxıb için-için ağlayırdı. Birdən hönküdü.

– Dəymə, qoy ağlasın, ürəyi boşalsın.

– Allahın da ədaləti qalmayıb. Belə haqsızlıq olar? Belə biabırçılıq olar?

Kişilər ölüb yerə girmişdilər. Xəcalet dillərini möhürləmişdi. Gəlinin hönkürtüsü, gözünün yaşı hamının başına daş kimi yağırdı.

İbad arxa şüşədən geriye baxırdı. Bir kilometrədən sonra çölün düzündə avtobusu saxladıb düşdü.

Avtobus gedəndə o, bir neçə dəfə çöllüyə bağırdı. Bağırdıqca yüngülləşdiyini hiss elədi. Geri qayıtdı.

Məktəbdə yerləşən hərbi qərargah yoldan, təxminən, beş yüz metr yuxarıdaydı. Məktəbin yarıçuq hasarından həyəətə boylandı. Sağ tərəfdə taxta tualet iylənirdi. Onun solunda odunxananın qarşısında iri kötüyə balta saplanmışdı.

İbad hasardan həyətə tullandı. Baltanı götürüb odunxanaya girdi. Qapının arasından çölü güddü. Nə edəcəyini hələ dəqiq bilmirdi. Gözləyirdi axşam düşsün, əl gözdən itsin, onda ortaya çıxıb hərbi hissəyə əməlli-başlı ziyan vursun.

Tualetin qarşısındakı lampa yandı. Bir az keçmiş tualetə yaxınlaşan əsgər görüldü. O, avtomatını tualetin böyrünə söykədi. Işığın altında İbad onun üzünü tanıdı, həmən zabit idi. Kəmərini, kitelini çıxarıb qapının üstünə atdı. Şalvarını soyunub qapının içindəki mismara ilişirdi. İçəri girib qapını bir az aralı qoydu. İçəridən fit səsi gəlirdi.

İbad bir neçə dəqiqə gözlədi, ağına nə gəldisə, baltanı qoyub, odunxanadan çıxdı. Tualetin arxasına yaxınlaşdı. İçəridə zabit oxuyurdu. Arxayınlaşdı. Avtomatı götürüb lüləsinin altına taxılmış bıçağı ehtiyatla çıxartdı. Avtomatı hasara söykədi, qapıya yaxınlaşıb, qəfil açdı. Zabit nə baş verdiyini anlamıya firsət tapmadı. Bir az qalxmaq istəyəndə İbad sol əlində tutduğu bıçağı onun sinəsinə soxub sağ əliylə tiyəindən basdı. Bıçaq xırçılıyla onun sinəsinə girmişdi. İbad özünü əllərinin üstünə yığıb dayanmışdı. Onu divara sıxırdı. Zabitin ağzından qan gəldi. Gözləri dirənəndə, bədəni boşaldı.

İbad tualetdən çıxan kimi avtomatı götürdü, hasara dırmaşib çölə tullandı. Üzü kəndə qaçdı.

Yol ayrıcına çatanda dayanıb nəfəsini dərdi. Fikirləşdi ki, kəndə belə üstü, əli qanlı girməsin. Üzüm bağına getdi. Bıçaqla beton dirəyin üzünü qaşayıb işarə qoydu. Avtomatı qanlı köynəyinə büküb dirəyin dibində basdırdı. Arxada yuyunub kəndə getdi.

Qarşılaşanda Əbülfətin səsindən, təlaşından nigarən olduğunu anladı.

– Harda qalmısan? Ağdama gedib, qayıtmaq bir günlük işdir?

– Axtarırdım.

– Deyir burdan gedən avtobusun qarşısını kəsibləmiş. Camaatı soyublar...

– Mən gələndə əsgər görmədim. – İbad gözlərini qaçırdı.

– Köynəyin hanı? Dalaşmısan Ağdamda?

– Bekara şeydi.

– Bir şey tapdın?

– Hə. Nə silah istəsən, almaq olar. Rusların özündən də olar, alverçidən də, amma tanıyasan gərək. – İbad avtobusda eşitdiklərini dedi.

Səhər Arifin dalınca darvazadan sovet hərbiçiləri həyətə girəndə Mövsüm kişi eyvanda çay içirdi. Onları görüb təəccübləndi, durub həyətə düşdü.

– Sabahın xeyir, Mövsüm qağa. – Arifin xəcalət çəkdiyi üzündən bilinirdi.

Mövsüm kişi qarayanız, qıyıqgöz zabiti, onun arxasında dayanmış iki sovet əsgərini qıyqacı süzüb cavab verdi:

– Xeyir ola?

– Dünən axşam bir rus zabiti öldürülüb. – Arif dedi – Silahını da aparıblar. Bunlar da gəlib sizin evə baxsın. Mən nə lazımdı yolda dedim, yenə də görmək istədilər.

– Bizim evə niyə? – Mövsüm kişi təəccübləndi.

Zabit rusca danışdı, hadisəni bildiyi kimi dedi.

– Nə olsun? Bunun bizə nə dəxli var?

– Deyir guya İbad da həmin avtobusda olub. – Arif dedi.

– Nə olsun?

– Heç nə. Elə mən də bunu soruşdum. Deyir cinayət işi açılıb. Avtobusda olan hər kəsdən izahat alırlar. Evi axtaracaqlar. İbadla danışmaq istəyirlər.

– İbad yoxdu. Hara istəyirlər, baxsınlar.

Zabit əsgərlərlə birlikdə Mövsüm kişinin arxasınca pilləkənə tərəf yeridi.

– Ortada bir cinayət var...

Mövsüm kişi Arifə tərs-tərs baxdı.

– Sadayın oğlu öldürüləndə hardaydılar? Bunların burnu qanayanda yaxamızdan yapışırlar. Avtobusların qarşısını kəsib axtarırlar. Silahlı olan avtobusda niyə aparır? Bunun o qədər yolu var ki...

Zabit əsgərlərə əmr elədi ki, həyətə baxsınlar. Hiss olundu ki, onları özündən uzaqlaşdırdı. Mövsüm kişiye dedi ki, onu bura gətirən vəzifə borcudur. Zabitin ölməyi onun üçün maraqlı deyil. Buranın ünvanını da avtobusda olanlardan biri verib. Mövsüm kişi onu inandırdı ki, oğlunun harda, nə iş gördüyündən xəbəri yoxdu, amma bilir ki, İbad haqsız söz danışmaz, nəinki, adam öldürmək.

Zabit əsgərləri çağırıb küçəyə göndərdi.

– Bilirdim ki, İbadlıq bir iş yoxdu. – Arif sevincək dedi. Mövsüm kişi onun sözünü qulaqardına vurdu. Darvazaya gedən zabitə təklif elədi ki, qalıb qonağı olsun, həyətdəki hinduşkanın birini onun üçün kəsər. Zabit gülümsədi, qıyıq gözləri yumuldu. Təklif ürəyindən olmuşdu. Məruzə edib qayıdacağını dedi.

Mövsüm kişi onları ötürüb, aşağıdan yuxarı səsləndi.

– Bıçağı da götür gəl. Axşama qonağımız var.

Uşaqlar hinduşkanı tutub ona gətirdilər. Mövsüm kişi hinduşkanın qanadlarını, ayaqlarını birləşdirib qaloşlarının altında yerə sıxdı...

“Kimdi bu satqın qurumsaq? Kim olar?”. Hinduşkanın başını tutub, bıçağı onun boğazına siyirdi. Qan daşın üstünə fısqırdı.

* * *

Sabir səksənib yuxudan oyananda Mayranuşu yatağında görmədi. Durub otaqdan dəhlizə çıxanda mətbəxdən gələn səsləri, hiçqırığı eşitdi. Qapının arasından boylananda Mayranuşu gördü. Başını aşağı salmışdı, ağlayırdı. Sabir qapını itələyib içəri girəndə, Mayranuş stuldan durdu.

Saqqallı iki erməni əsgəri mətbəxdəydi. Tatos stolun yuxarı başında oturmuşdu. Kürəyini divara söykəyib, ayağını da ayağının üstünə aşırırmışdı. Palçıqlı çəkməsinin altı görünürdü. Suren şkafları eşələyirdi. Tapdığını ağzına atırdı. Sabiri görəndə ikisi də gülümsədi. Elə bil qəriblikdən gəlmiş yeznələrini qarşıladılar.

– Bunların nə işi var mənim evimdə? – Sabir onun üstünə yeriyib qucaq açan Surene məhəl qoymadı. Mayranuşa acıqlı-acıqlı baxdı.

Suren ağzındakı loxmanı çeynəyə-çeynəyə Sabirə nəse dedi. Gülümsədi. Səs Sabirə gəlib çatmırdı. O düşünürdü ki, indi qarşısında duran adamlar erməni əsgərləridi, yoxsa qayınları? Onlarla necə danışmalıdır? Əvvəlki kimi görüşəndə əllərini şappıldadıb, qucaqlaşmalıdırmı, yoxsa öldürməlidirmi?

Mayranuş ona xatırlatdı ki, qardaşları birinci dəfə deyil bu evə gəlir. Tatos hələ də əlini çənəsinin altına qoyub stolun başından ona çəpəki baxırdı. Suren huşunu itirmiş adama özünü xatırladırmış kimi danışdı.

– Bu haman Sorendi. İndi na dayışdı?

– Sənin əynin-başın. – İndi Sabirin ağılına gəldi ki, formalı iki erməni əsgəri postu necə keçib? Özlərinə niyə bu qədər arxayındılar? Adi kənd adamı kimi yox, formalı, silahlı gəliblər. Sabir onların avtomatlarını da elə bil indi gördü. “Bəlkə kənddən görəndə olub? Di gəl inandır ki, Sabir qayınlarına sirr vermir, onlara işləmir.” Birdən onu soyuq tər basdı. Cinləyib özündən çıxdı. Mayra-

nuş ərinin əsəbini bir-iki dəfə görmüşdü, həmin an Sabirin astarı üzünə çevrilirdi. İndi də nə Mayranuş onu sakitləşdirə bildi, nə Surenin xatirələri, nə də Tatosun baxışları.

– Rədd olun evimdən! Çıxın! – Yumruğunu düyünləyib bağırdı. – Yoxsa...

– Sabir nə edəcəyini hələ bimirdi. Mayranuş onun qarşısında dayanmışdı, az qala yalvarırdı, istəyirdi oturub bir-iki kəlmə sözə qulaq assın.

Sabir mətbəxdən qəfil çıxdı, bir necə saniyə keçmiş özünü içəri atdı, əlindəki qoşalülə tüfəngi onlara tuşladı. Çaxmağı çəkib barmağını tətbiyə qoydu.

– Çıxın evimdən! Nə təhər gəlmisiz, elə də sürükün.

Tatosun üzü dəyişdi:

– Na qışqırırsan? Sandan qorxan var? Bura Mayanın da evidir. Biz bacımızı gormaya gəlmişik. Sana xoş deyil, get yat.

Mayranuş Sabirin biləyindən yapışmışdı. Qorxurdu ki, o, qardaşlarına hücum edər. Əlbəyaxaya çıxarlar.

– Niyə qulaq asmırsan, Sabir? Bunlar bizə görə gəlib.

– Qardaşlarına denən onlara əlim-ayağım dəyməmiş, getsinlər. Bir azdan səhər açılacaq. – Sabir onlara eşitdirdi. – Kənd xəbər tutsa...

– Onlar bizi aparmağa gəliblər. Atam göndərib. Deyib Sabir üçün də burda yaxşı olar...

– Nə mən, nə də mənim uşaqlarım heç yana getmirik.

Tatos:

– Ona Maya qərar verir.

Suren soyuducunu eşələyib toyuq budu tapdı. Soyuq-soyuq dişinə çəkdi.

– San da gal. Ham pul qazan, ham da yaxşı yaşa.

Mayranuş onunla qardaşının arasına girdi. Suren Sabirə məhəl qoymurdu, arın-arxayın budu yeyirdi.

– Burda sani da, uşaqları da sizinkilər olduracaq. – Tatos ayağa durub onun qarşısında dayandı.

– Mən səni qoyub heç yana getməyəm. – Mayranuş Sabirə deyib qardaşına çevrildi: – Qnatsek. Yes qxosem. Dzez xəbar qanem.⁹

Suren:

– Yezna, yaşamaq istəsan galarsan. – dedi. – Mən sani belə qarşılamaram.

Tatos onu qapıya dartdı:

– Qnank!¹⁰

Suren cibindən çıxartdığı iki patronu əlində atıb-tutdu.

Evin qapısı çırpılındə Sabir onların getdiyini anladı. Tüfəngi qatlayıb lüləsinə baxdı, boş idi. Pərt oldu. Gedib içəridən patron dolu qatarı götürüb qayıtdı.

– Hara gedirsən? – Mayranuş onun qarşısını dəhlizdə kəsdi.

– Posta. – Pilləkənin başında ayaqqabılarını geyindi.

– Sabir, dayan... – Mayranuş ona evdən çıxmağa imkan vermirdi.

– Məni ləngitmə. – Sabir onu kənara çəkmək istədi. Mayranuş onu qucaqladı.

– Sabir, bizim axı nə günahımız var? İçəridə yatan o iki körpəni fikirləş. Onların atası türkdü. Anaları ermənidi. Nə olsun axı?

– Məni ləngidirsən, Maya.

⁹ - *Gedin. Mən danışaram. Sizə xəbər edərəm.*

¹⁰ - *Gedək*

– Mən səni qoyub getmədim. Getmərəm də. Amma əlini qardaşımın qanına bulama. Qardaşımı öldürən adamla mən necə yaşaya bilərəm? Əvvəl məni öldür. Mən də erməniyəm. Kimin qisasın alırsansa, məndən al. Uşaqlarından al.

Sabirin qolları boşaldı. İçini çəkdi. Pilləkənin başında oturdu. Maya tüfəngi alıb divara söykədi.

* * *

Səhərin alatoranında İbad gəlib üzümlükdə basdırdığı avtomatı çıxardı. Hər lənib ovcu boyda ucu sivri qara daş tapdı. Oturub, avtomatın üstündəki rəqəmləri daşa yedirdi. Öldürdüyü zabitin üzü gözünün qabağına gəlirdi, xırıltısını eşidirdi. Bir tərəfdən, adam öldürdüyü üçün vicdan əzabı çəkirdi, bir yandan da özünə haqq qazandırırıdı.

Kənddən gələn partlayış səsi onu yerindən oynatdı. Durub boylandı, qapqara tüstünü görəndə kəndə qaçdı.

Əmirxanın çayxanası havaya uçmuşdu. Çardağın quru taxtaları küləş kimi baş-başa verib alışırdı. Yerindən səksənib duran qonşu haya gəlirdi. Gəlib görürdülər Əmirxan yoxdu, qapının ağzında ayaqları qalıb.

Hərə bir tərəfdən vedrələri arxdan doldurub, alova atırdı. Qan beton döşəməyə yayılırdı.

İbad divarda qalmış qəlpəni bıçağın ucuyla çıxardıb Eyvaza göstərdi:

– Qranatdı. – Qapının qarşısında qalmış Əmirxanın ayağını göstərdi, – Qapıya “sürpriz” bağlayıblar. Açılanda partlayıb. İçəridəki qaz balonu da...

– Deyirsən, biz postda ola-ola erməni kəndə girib? – Eyvaz inanmaq istəmirdi. – Bəs orda necə durmuşduq?

– Nə qədər ki, uşaqların silahı yoxdu, hər gün belə olacaq.

– Bu hardandı? – Eyvaz İbadın əlindəki avtomatı indi gördü.

– Tapmışam.

Eyvaz bir necə saniyə onun üzünə baxdı. Sonra qardaşının qoluna girib kənara çəkdi:

– Demək zabitin qisasını Əmirxandan aldılar.

İbadın ona acığı tutdu.

– İndi mənəm günahkar? Bizi alçaltsınlar, qıza-gəlinə girişsinslər, biz də biqeyrət olaq?

– Ruslar bunu bizə bağışlamaz. Sovet zabitini öldürmək, it vurmaq deyil.

– Rusa dəymək olmaz, ermənini də öldürməyə, xalq düşmən olar. Amma bizə nə istəyirlər eləsinlər. Hələ üstəlik yalvaraq da, qapılarına minnətçi də düşək. – İbad başını yırğaladı. – Mən bunun üçün gəlməmişəm.

O, Eyvazın qarşısından keçib gedəndə Sabirin ortalıqda donuxub qaldığını gördü. Çiyinə vurub:

– Gəl, – dedi.

Sabirə elə gəldi İbad hər şeyi bilir, bayaqdan qardaşıyla da elə onun haqqında danışmış. Postda kimsə onun qayınlarını yəqin ki, görüb.

İbad dalınca bir dəstə adam aparırdı. Bir-iki nəfərdən başqa hamısı ondan bir neçə payız böyük olardı.

Ayaqları Sabirin dalınca sürünürdü. Özünü edama gedən məhkum kimi hiss edirdi.

Posta gəldilər. Çayxananın qara xəbəri onlardan qabaq çatmışdı. Hərə bir tərəfdə yana-yana deyiniirdi.

İbad:

– Döyüşməkdən başqa çarəmiz yoxdu. – dedi. – Bu hadisə göstərdi ki, zəiflik. Düşmən bizi basıb keçir. Deməli, biz ölüyük. Uşaqlarımız öldü, anamız, bacımız, arvadımız erməni əsiridi.

– Bəlkə də kənddə onlara yol göstərən var?

– Camaatın yarısı elə erməniylə qohumdu də. Hamısını qovmaq lazımdı...

– Kəşfiyyat dəstəsi olmalıdı. Onların içinə girməliyik. Postların yerini, planlarını öyrənməliyik.

– Bəs silah?

– Nə var, nə yox ortaya qoyub silah alınmalıdı. – Kişi əlini Sabirin çiyinə vurdu, – budey, müəllim kimi. Birini özünə alıb, birini də mənə.

– Mən qoyunları satmağa hazırım. Hökumətdən gözləməyə dəyməz.

– Düz deyir, milis heç vaxt əlimizə silah verməz.

– Kim kəşfiyyat dəstəsində olmaq istəyir, sağma keçsin. – İbad bir az da ucadan dedi. – Mənə dağı-dərəni yaxşı bilən adam lazımdı.

Hamı bir-birinə baxırdı. Sabir sağ tərəfə keçəndə, bir neçə qonşusu da onun yanında durdu. Səkkiz nəfər sağda dayanmışdı. Nisbətən yaşlı kişilər tərpenmədilər.

– Əbülfət bizi öz dəstəsinə çağırıb, – kişi dedi. – Hamımız döyüşməyə hazırıq.

İbad sağ tərəfə keçənləri bir də gözdən keçirdi. Onların qarşısında dayanmışdı.

– Kəşfiyyat dəstəsi gərək qorxunun nə olduğunu bilməsin. Nizamlı dəstə olmalıdı. Satqınlara, ölümdən, öldürməkdən qorxanlara aramızda yer yoxdu. Komandirin əmri yaşa, boya baxmır.

Hamı başını tərpedib razılaşdığını bildirdi. İbad avtomatını stola qoyub onlara göstərdi.

– Bu gündən məşqlərə başlayırıq.

Gün ağacların başına qalxıb dayanmışdı. Silahı söküb yığa bilənlər İbadla birlikdə xəndək qazırdı. Bəziləri traktorun ağır demirlərini məşq meydançasına daşıyıb gətirirdi. Yerə tirlər basdırırdılar. Kəndirlər bağlanırdı. Un kisələrinə torpaq doldurub ağacın budaqlarından asırdılar.

İbad dəstəni bir cərgəyə yığdı. Əsgərlikdəki, komandirlər kimi əli belində var-gəl edə-edə, dedi:

– Yorulan əsgər ölür! Tənbəl əsgər ölür! Qorxaq əsgər ölür! Düşmən gülləsindən ölürsənsə, demək qarşıdakı adamdan zəifləsən! Sən güclü olmalısən! Sən öldürməlisən! Sən qisas almalısən! Sən evini, kəndini, torpağını qorumalısən! Hamı güclü məşq eləməlidir, hər şəraitə hazır olmalıdı.

Gün əyiləndə İbad yarım saatlıq istirahətə razı oldu. Söyüd ağacının altında samovar qaynatmışdılar. Hamı arxda yuyunub, yerə çökürdü. Boğazları elə qurumuşdu, çayı buğlu-buğlu içirdilər.

– Qıraqdan gələn erməni Əmirxanın çayxanasını, qaz balonunu hardan bilir? Demək ki, arada satqın var. – Müşfiq söz açdı. – Bayaq Əbülfət deyirdi, iki nəfər olublar. Yoncalıqda ayaq izləri tapılıb, palçıqda.

Fikir İbadın ağına batdı:

– O kimdirsə, mənə də ruslara həmin adam satıb, – dedi. – Yoxsa o zabıt nə bilir mən kiməm, evim hardadı? Avtobusda mən olmuşam, ya yox?!

Sabirin yadına Suren düşdü. Hər onlara gələndə gedərdilər Əmirxanın çayxanasına. Nərdtaxta xəstəsiydi. Oturan kimi də qırmızı beşliyi atardı stola. Uduzanları sıraya düzərdi. Hər zər atanda elə məzəylə danışırdı ki,

camaatın kefi açılardı. Oyun axşamacan çəkərdi. Suren udduğu pula qəsdən axıra qədər dəyməzdi ki, nə qədər mahir oyunçu olduğunu hamı görsün. Hərdən də zəri cüt düşəndə başını qaldırıb Sabirə göz vurardı. Əmirxan da çaynikin birini qoyub, o birini götürərdi. Hamı dağılışanda da deyərdi, nə vaxt qaynın gəldi, götür gəl. Sabir qəfil daldığı xəyaldən xəcalet çəkdi. Elə bildi onun ağılından keçənləri hamı gördü.

– Deməli, həmin adam avtobusda da olub. – Elçin hamının ağılına saldı. – Yadına sal, orda kənddən kimləri görmüsən?

– Olmaya da bilər. – İbad çayını içə-içə dedi.

Sabir sözə qarışdı:

– İbad, silaha görə, bəlkə, Ağdama, Gəncəyə deyək?

– Eyvaz bir-iki adamla danışib. Mən də axşam gətirəcəm.

– Hardan?

Hamı ona mat-məəttəl baxırdı.

– Forma da olacaq, – İbad əminliklə dedi. – Bizim kəşfiyyat dəstəsi çox güclü olmalıdır. Hər şeydən əvvəl, idmançı, ruslardakı kimi nizam-intizamlı, səliqəli. Kim siqaret çəkirsə, bu gündən tullasın. Gecə-gündüz məşq... Əməliyyata hazırlıq...

– Axıra qədər arxandayıq. – Biri dedi, hamı təsdiqlədi.

Bir uşaq səsindəki "İbad əmi, İbad əmi" çağırışı söyüdü altına gəldi. Çiyində uzun payalı bayraqlar var idi. İbad onu görəndə ayağa durub qarşısına yeridi.

– Gətirdim, İbad əmi. – Oğlan tənənfəs dedi.

İbad alıb bayrağa baxdı. Gün üzünü görməmişdilər.

– Əsil kişisən. – İbad oğlanın saçına əlini çəkdi. – Hardan aldın?

– Polisin altından. Pəncərədən girdim. Orda bilirsən nə qədər bayraqlar, şəkillər var? Hələ Lenin baba da ordadı.

– Bizə çox lazım olacaq. – İbad məntəqənin qarşısına gəldi. Oğlanı çiyinə alıb qaldırdı. Oğlan məntəqənin beton günlüyündəki boru bayraqlığa payanı soxdu. Bayraq açılıb yelləndi. Hamı qeyri-ixtiyari yerindən durub bayrağa fərəhlə baxdı.

* * *

Mövsüm kişi hər gün Muğanlıdan Xocavənddəki dəyirmanına gəlirdi. Atasından necə görmüşdü, elə eləyirdi Mövsüm kişi, iri lay qapıları günəşin üzünə açırdı, hər layı bir tərəfə çəkib qoyurdu. Onun hənirini eşidən göyərçinlər oyanırdı. Mövsüm kişi hər axşam göyərçinlərin payını saxlayır, səhər həyəətə səpirdi. Kəpəkdən yal bişirib dəyirmanına sığınan, gecə qapısında yatan itlərə verirdi. Ətrafında dörd dolanırdılar. Dəyirmanın səsini eşidən, qapısını açıq görəndə arxayınlaşırdı. Hamı deyirdi Mövsüm kişinin dəyirmanı bərəkətlidir. Bir də göürdün lap uzaq kənddən at arabasında, eşşək daşqasında, maşınlarda çuval-çuval buğda gəlir. Kəndlərdə yaşayan ermənilər də buğdasını bu dəyirmanda üyüdüdü. Bilirdilər ki, Mövsüm kişi işinə haram qatmaz. On çuvalın bir dənində gözü olmaz.

Mövsüm kişi, hər səhər olduğu kimi, yalı bişirib çöldəki dəmir qablara boşaltdı.

– İstidi, istidi. Yandı. Gözlə...

Ac itlərin gözləməyə səbri çatmırdı, yala dillərini vurub çəkildilər.

Mövsüm kişi dəyirmanına qayıtdı. Paltarını dəyişdi. Qollarını çirmədi. Ürəyində ruzi-bərəkət duası oxuyub salavat çəkdi.

Mühərriklərin səsi dərmə-deşiklərdən boylanan sərçələri uçurtdu. Gecədən qalmış çuvalları qaldırıb bunkerə boşaltdı.

Qulaq batıran bu səsin arasında adını başqa ağızdan eşidəndə çevrildi. Arakel astanada dayanmışdı. Mövsüm kişi boş çuvalları iç-içə yığa-yığa ona yaxınlaşdı. Onun çiyinin üstündən çölə göz atdı, Arakelin xidməti göy "Jiquli"si dayanmışdı. Madıx onlara tərəf baxırdı.

Arakel əl uzatdı.

– Əleykum salam. Əlim unlu. – Mövsüm kişi çuvalı qatladı. Arakel pərtliyini üzə vurmadi. Əlini penceyinin cibinə salıb siqaret çıxartdı. Dodaqlarının arasına qoyub kibritlə yandırdı. Mövsüm kişi Arakeli oxumuşdu. Çətin bir sözün altında əzildiyini görürdü.

– Gəl çölə, burda eşitmirəm. – Mövsüm kişi çuvalı iki taxtanın arasına salıb çölə çıxdı.

– Movsum, necasan? – Yersiz sual olduğunu Arakel özü də hiss elədi. – Havasin varsa, bir nard ataq.

Mövsüm kişi onun ala gözlərindəki təlaşını ilk dəfə görürdü.

– Nərd oynamağa gəlmisən?

– Ha. Bir az vaxtım var. Dedim, bir tas nard oynayım qardaşım. Sonra gedaram işə. Nadir, həmişə oynamışım da. Yoxsa birinci dafadır? Axırncı dafa san udmuşdun. Avazini çıxmaq istəyirəm.

Mövsüm kişi görürdü ki, Arakel özünü gizlətmək üçün birməfəsə danışır. Adətən, gərgin olanda o, dilinin arxasına belə sığınardı.

– Gözləyir axı. – Mövsüm kişi sürücüyə işarə elədi.

– İş budur da. Gözlasın. – Bir anlıq özünü əla alıb dedi. – Movsum, biz axı illərin dostuyuq. Na olur-olsun, bunu yadından çıxartma. Ha?

Mövsüm kişi anlayırdı ki, Arakelin dili zər atanda açılacaq. Gedib gətirdi. Çöldəki dəmir stolun üstünə qoydu. Arakel həvəslə nərdi açıb daşları ayırdı. Mövsüm kişi kətiləri gətirdi. Arakel samovarı bulaqdan doldurdu. Hazır doğranmış çiləkləri, fitili gətirdi. Mövsüm kişi samovara od saldı, başına dudkeşi qoydu. Gəlib üz-üzə oturdular. Hərəsi bir zər atdı.

– Həmişə bu vaxta samovarın da qaynayardı.

Mövsüm kişi onun üzünə baxmırdı.

– Xeyirdimi?

– Xeyirdən keçib. İndi başımız oz alimizdən çıxıb, Movsum. – Bir az qabağa uzatdı boğazını. Kiminsə eşidəcəyindən çəkinib fısıldadı. – İt olmuşuq, zəncirimiz başqalarının alındadı.

– Demək istəyirsən oğlanı buraxdırma bilmirsən? Kiminlə danışmaq lazımdırsa, mən gedərəm. Bu, elə-belə iş deyil, Arakel. İstədikləri vaxt gəlib kəndə girsənlər, dava salıb uşağı aparsınlar. Bu birinci dəfə də deyil. Özün bilirsən.

– Man o uşağı taparam. Narahat olma. Zabiti vurub axı...

– Arakel, inanmadığın şeyi danışma.

– Vaziyyət dayışır, Movsum. Bundan da pis olacaq. Man o uşağı tapıb kəndə gətirərəm. Amma san da, qohuma-dosta denən kənddən çıxarsalar yaxşıdır. Uzaqlaşsınlar. – Arakel zəri atdı. – Dunan hansısa cahannamdan bir maşın nayomnik gəlib.

Mövsüm kişi əlini diyirlənən zərlərin üstünə qoydu.

– Məni qorxutmağa gəlmisən? Göndəriblər ki, get qorxuz, kəndi boşaltsınlar?

– Movsum, qulaq as. Biz bir-birimizi indi tanımırıq. Bilsələr ki, bu barədə sana nasa danışmışam mənə başım gedar. Xaricdən dastalar gəlib deyir-

ram. Doyuşmaya. Biza muhariba-zad lazım deyil. Amma qarşısını da almağa gucumuz çatmır. Bu işlar lap yuxarıdandı, Arakelin, Movsumun işi deyil.

– Ölüb bu millətin yiyəsi ki, onun torpağını, kəndini əlindən alsınlar?

– Movsum, onlar uçun muqaddas dayar, ata-baba yurdu, vatan, kand yoxdur. San heç ASALA-nın adını eşitmisan? Terror. Onlar arvad-uşaq bilmir. Yeravan hokumati də bacarmır.

Mövsüm kişi nərdtaxtanı üz-üzə çırpıb Arakelin burnunun ucunda bağladı.

– Biz qonaq qarşılamağı da bilirik, düşmən qarşılamağı da.

– Movsum, man sani başa duşuram. Amma istamiram sana, ailana, bu kantların camaatına bir şey olsun. Yaxşısı odur bir az aralaşın. Qoy iki dövlət masalani hall elasin, dil tapsınlar. Sulh olsun. Sonra qayıdın. San da bura galma. Muvaqqati. Demiram ki, hamışalik.

– Arakel, gedə bilərsən. – Mövsüm kişi əsəbiləşdi. – Yersiz gəldi, yerli qaçdı?

– Biliram, askarlar bura da galacax. Sani incidarlar.

– Bu günə qədər qorxduğumu görmüsənmi?

– Yox. Ela buna gora da get deyiram. Turkların işladiyi har yera burunlarını soxullar. Man yanına dost galmışam, sani qorumaq uçun.

– Xidməti maşınla, rəsmi geyimdə dost kimi... – Mövsüm kişi rişxəndlə gülümsədi. – Arakel, get səni göndərəne denən ki, camaat evini, kəndini sizə qoyub qaçmaz. Kimin hünəri varsa, gəlsin.

– Movsum, san mani duz başa duşmursan...

– Onda sən məni başa sal, bu kəndlərin o qızsevən, o biği təzə çıxmış cavan uşaqları niyə ölməli? Bu vaxtacan bir-birimizə neynəmişik? Araya qan hardan düşdü? Dinc yaşadığımız yerdə indi niyə düşmən oluruq?

– Biz da bunu istamirik.

– Bəs nədir bu müharibənin məqsədi?

– Qazanc.

– Ölümnən gələn sərvət... Bəs niyə bildiyini öz camaatınıza demirsən? Niyə demirsən ki, düşmən biz deyilik, bizi üz-üzə qoyanlardı. – Mövsüm kişi durub nərdi götürdü. – Deyə bilmirsən. Qorxursan! – Mövsüm kişi dəyirmanı tərəf getdi. Arakel onu bir neçə dəfə çağırdı, təəssüflə başını buladı. Sonra maşına oturdu. Göy "Jiquli" çinqili eşib uzaqlaşdı.

Bəlkə bu günə qədər ilk dəfəydi Mövsüm kişi Arakelin dostmu, düşmənmi olduğunu ayıra bilmirdi. İlk dəfəydi dəyirmanın səsi onun başına düşürdü. İlk dəfəydi özünə dəyirməyə yer tapmırdı. Söyüd ağacının altındakı kötüyün üstündə oturub arxdan burula-burula gedən suya baxırdı. Samovar qaynayıb onun səbri kimi daşırdı. Mövsüm kişi çayniki demə qoyub dəyirmanı girdi. Üyüdülmüş unları çuvallara doldurub kəndlərlə ağızlarını büzüb bağladı, sürüyüb qapının yanına yıxdı. Mühərrik sönəndə dəyirmanın başı dincəldi. Ətrafa kəpək tozuna qarışmış sükut çökdü.

Unun sahibi gəlirdi. Çəlimsiz, qoca kişiydi, elə bil sümüyünə nazik dəri çəkmişdilər. Eşşəyin noxtasından tutub darta-darta daşqanı dəyirmanın qapısına çəkdi.

– Ay kişi, evdə oğuldan, nəvədən yoxdu yenə sən gəlmisən? – Mövsüm kişi əl atdı.

– Var, var, niyə yoxdu? Amma bu başı batmışlar yolları kəsib, qadan alım, qollu-qanadlı cavan görəni kimi tutub aparırlar. Nətəhər göndərim? Rus erməniyə qarışb, gəlib durub kəndin başında. Nə gedə bilirik, nə gələ bilirik.

Mövsüm kişi istədi Muğanlının, Əmiranların halını desin, gördüyü postlardan danışsın. Kişi gəlib onun qarşısında durdu. Çuxura düşmüş gözləri sulanmışdı.

– Nolacaq bizim axırımız, qadan alım? Bura da güclə gəldim. Yolun o başın da kəsiblər. Nə qədər adamın buğdasını əlindən almışdılar. Deyir, bu saat tök yerə baxım, içində silah aparırsan. Nə Allaha baxan var, nə bəndəyə.

– Buğdasını alıblar? – Mövsüm kişi təəccübləndi. – Deməli, camaatı bura gəlməyə qoymurlar. Mövsüm kişi fikirləşdi ki, bəlkə bu, Arakelin işidi. Gedəndə elə tapşırıb. Fikirləşib ki, dəyirmanı buğda getməsə, Mövsüm də gəlməz.

– Üzü qışa dönür. Nə unumuz var, nə dənimiz.

– Belə getməz, bu işləri yoluna qoyan tapılar.

– Deyir Suriyadan, Livandan nə qədər erməni gətiriblər. Özü də pullu döyüşçülər. Nəyə gətiriblər? Bizi öldürməyə? Bəs bunu mən bilirəm, bizim hökumət bilmir? Niyə onların qənşərini kəsən yoxdu?

– Vəziyyət dolaşıqdı. Bizimkilər nə fikirləşir, məlum deyil. – Mövsüm kişi çuvalı sürüyüb çölə çıxartdı. Köməkləşib daşqaya qaldırdılar. Beş tayanı yan-yanı yığdılar. – Bu saat stol davası gedir, kənd-kəsək hayında olan yoxdu.

– Gəl otur, bir çay iç. Samovarım indi qaynayıb. Uzaqdan gəlmisən.

– İçim, ağrın alım, içim. Gör, nə günlərə qalmışıq. Evimizdə dustaq olmuşuq. Malı, qoyunu örüşə də çıxarda bilmirik. İşıqları da kəsiblər. Dirəklərin çoxu yerdədi. Axşam düşdü, zülmət olur. Bunlar da içib, ağıllarını itirir. Kəndə girib gecənin bir aləmində göyə-yerə güllə yağdırıb camaatın yuxusuna haram-zəhər qatırlar.

Mövsüm kişi çayları stola qoydu.

– Kəndlərin hamısı eyni gündədi. – Mövsüm kişi dedi. – Bunların məqsədi bizi buralardan qaçırtmaqdı.

– Mən evimdə ölərəm, heç yana getməyəm. Hayana gedim? Bura mənim qəbir yerimdi. Heyfim o körpələrə, qadınlara gəlir. Gəlinə, qıza girir bu binamuslar. Namusa, qeyrətə sataşirlar. Bizimkilər də əliyalın. Qabağa çıxanı vurullar. Bir gəlib deyən də yoxdur ki, ay küçük, ay binamus, bu fağırı niyə vurdun? Səni bura ara qarışdırıb, adam vurmağa göndəriblər? Bizdə bir Fərəməz var, arvadına sataşmışdılar bulağa gedəndə. O da yabasını götürüb çıxmışdı. Yazığın qanı qaldı kəndin ortasında. Kimin aralıda qohumu, tanış var, cavan gəlini, qızı, uşağı kənddən çıxardır. Kimin də yoxdu, budey, elə bu vəziyyət. Bacara bilmirik, Mövsüm, mümkünatı yoxdu. Əliyalın neynəyəsən?

Kişi çayı içib durdu.

– Əppək yoxdu evdə. Aparım unu, təndirə çörək yapsınlar. Körpələr acdı.

– Apar, apar. Bərəkətli olsun.

Kişi cibini eşləyib pul çıxartdı. Sıxıla-sıxıla Mövsüm kişiye uzatdı:

– Yarısını verə bilirəm, ağrın alım. Gələn dəfə gələndə də...

Mövsüm onun sözünü kəsib əlini geri qaytardı.

– Apar. Halal xoşun olsun. – Kişi nə qədər məcbur eləsə də, Mövsüm kişi pulu götürmədi. – Bu dəfə qoy oğul payı olsun. Gələn dəfə verərsən. Apar şəkərə, qəndə ver.

Kişi noxtanı dartıb eşşəyi yola tərəf çəkmək istəyəndə, dayandı. Dəyirmanın həyətinə hərbi UAZ girdi. Maşından Surenin dalınca əsgərləri düşdü.

– Kimdi dayirmançı? – Suren ayaqlarını aralı qoya-qoya onların üstünə gəlirdi.

– Mən.
 Sureni əsgərlərin ikisinə dəyirmanı axtarmaq əmri verdi.
 – Haranı axtarırlar? Nə axtarırlar? – Mövsüm kişi qabağa yeriyib Surenlə üz-üzə durdu. – Mənim dəyirmanımı axtara bilməzsən.
 – Dayırmında silah var? Ara qarışdırmaq! Sanin işin burda taxılın, onun arasında kndlara silah paylamaqdı?
 – Silahım olsaydı, indi meyidin ayağımın altına sərilməmişdi.
 Sureni Mövsüm kişinin bir qarışığına gəldi.
 – Mani hadalayırsan? Demali, ağılından mani vurmaq keçir. – Gözünü onun üzündən yayındırıb qoca kişiye baxdı. Un çuvallarına işarə elədi. – İçində nə var?
 – Un! – Qoca kişi dedi. – Çuvalda nə olar?
 – Çuvalda un olar, onun içində da silah, gulla. Siz çox tulku millatsiz. Kndlari silahlandırır ərmani camaatının ustuna qalxmaq istəyirsiniz. Erməni soyqırımına hazırlıq. Ha?
 – Bu sənin kimi erməninin ağına gələ bilər. Bir adam tanımadığı, üzün görmədiyini adama niyə güllə atsın?
 – Ağılını ozuna saxla. Baxarıq. – Sureni arxaya çevrildi. Sürücü qaçaraq yaxınlaşdı. Belindən iri tiyəli hərbi bıçağı çıxarıb ona uzatdı. – Dadargir desnem, sra meç inç qa?¹¹
 Çuvalın böyrünü yarıb onu yerə boşaltdı.
 – Ay bala, dayan. Ay bala, Allah evini yıxsın. Bərəkəti yerə tökməzlər. Əlin qurusun... – Kişi ona mane olmaq istəyəndə, Sureni qolundan tutub qəfil arxaya çəkdi. Kişi səntirləyib yıxıldı. Mövsüm kişi özünü ona yetirdi, kişini qaldırmağa çalışdı.
 Əsgər bir-bir çuvalların ortasını yarıb, arxasından qaldırıb yerə boşaldırdı.
 – Bolorı dadarq e, hramanadar.¹²
 Sureni yerdə təpələnmiş una işarə edib dedi:
 – Gulla olar birdən, ayağınla dağıt gorum.
 Əsgər onu tēpikləyib yaydı.
 – Net orujiya.¹³ – Dəyirmandan çıxan iki əsgər komandirə səsəndi.
 – Mən demişdim axı.
 Sureni onun üzünə tērs-tērs baxdı. Sonra tapançasının darağını çıxartdı. Baş barmağıyla siyirib bir neçə gülləni un topasının içinə atdı:
 – Ha, bu da gulla! İstasam, ordan da silah çıxardaram. İkinizi da aparıb gullalayaram.
 – Allah sizin bəlanızı versin. Mənim nəvələrim acdı. Onların yavan çöreyin dağıtdın. Allah çöreyinizi kəssin. Bərəkəti tapdalayan ayaqların qurusun...
 – Kəs səsini! – Sureni qoca kişiye çəmkirdi. Güllələri onun içindən götürüb darağa taxırdı. Mövsüm kişi çarəsizlikdən susmuşdu. Susduğuna görə xəcalət çəkirdi. Özünə bu çarəsizliyi, susqunluğu yaraşdırmırdı. Gözləri dönmüş bu adamlara necə cavab verəcəyini də bilmirdi.
 Sureni darağı yerinə taxıb çaxmağı çəkdi, eşşəyin yanından keçəndə tapançanı onun başına sıxdı, tētiyi çəkdi. Eşşək yana yıxılanda daşqanın bir təkəri havaya qalxdı.
 UAZ tozanaq qaldırıb dəyirmanın hēyətindən uzaqlaşdı. Mövsüm kişi ortalıqda qoluqurumuş kimi durmuşdu.

¹¹ - Boşalt görüm, bunun içində nə var?

¹² - Hamısı boşdur, komandır!

¹³ - Silah yoxdur.

Qoca kişi çinqilin üstündə iməkləyə-iməkləyə eşşəyinə yaxınlaşdı. Onun qanına bulanmış başını qucaqlayıb hönkür-hönklür ağladı. Sureni, hökuməti, zəmanəni söydü, qarğıdı.

– Ac nəvələrimin haqqını yerdə qoyma, Allah. Bizim gücümüz çatmadı, sən bəlasını ver... İndi mən hansı üzlə qayıdım evə? Gör bizi nə hala qoydular? Gör nə günlərə qalmışıq?

Eşşəyi daşqadan ayırdılar. Kişi gözünün yaşını saxlaya bilmirdi.

– Qoduxluqdan əlimdə böyümüşdü...

Mövsüm kişi dəyirmanın arxasındakı xəndəyi bir az da qazıb dərinə saldı, boyun uzatdı. Eşşəyi sürüyüb gətirdilər, xəndəyə sürüşdürüb uzatdılar. Kişi eşşəyin ayaqlarını qarnına yığdı. Belləri götürüb hərəsi bir tərəfdən torpaq atdı...

– III –

Sovetliyin həyətinə yığılmış kişilər “Ural” hərbi təcili yardım maşınıni görəndə, qırışqları açıldı.

Maşından hərbi geyimli, silahlı, dolu bədənli keçəl zabit düşdü. Sürücü yerində gözlədi.

Eyvaz məntəqədən çıxıb ona yaxınlaşdı. Əl uzadıb görüşdü:

– Dedim, gəlməzsən.

– Mən hərbciyəm. Sözüüm sözdü. Başqa dəstələr də var. Onların da mənə ehtiyacı var.

– Nə gətirmisən?

– Silah yoxdu hələ. Paltar, batinkadı. – Keçəl Komandir maşının arxa qapısını danqıldıtdı.

– Eybi yox. – Eyvaz dedi.

Maşının arxa qapıları içəridən çölə laylandı. Bir silahlı əsgər düşdü. Karton yeşikləri göstərdi.

– Boşaltsınlar.

– Tələsmə. – Keçəl Komandir Eyvaza astadan dedi. – Görək nəyə gücün çatır.

Eyvaz onun eyhamını dərhal anladı. Cibindən iki dəst pul çıxarıb ona uzatdı. Keçəl Komandirin barmaqları dəstləri daradı, ortasına baxdı. Kitelinin iç cibinə qoydu. Əmr gözləyən əsgər qapıdan kənara çəkildi. Eyvaz kişilərə işarə elədi ki, gəlsinlər.

– Mənə masxalat lazımdı. – İbad Keçəl Komandirə yaxınlaşdı. – Bir də “əfqanka”. Neçəyə satırsan?

Keçəl Komandir İbadı süzdü. Onun ədalı duruşuna, özünə arxayınlığına baxdı. Sataşmağa daha yaxşı söz tapa bilmədi:

– Güllə hamısından keçir. – dedi.

– Güllədən alverçilər qorxar.

Keçəl Komandir pərtliyini gizlətməyə çalışdı.

– Səndən bahadı.

– Gətir.

Keçəl Komandir gedib maşına oturub, dirşeyini pəncərədən çıxardı. Əsgər arxaya minib, qapıları çəkib örtüdü.

– Bir-iki günə xəbər verərəm. Sağ qalsan, gətirərəm. – Maşın yerindən tərpenəndə Keçəl Komandir başını İbada uzadıb dedi.

UAZ sovetliyin həyətidən çıxdı. İbad məntəqəyə qayıdanda hamı özünə paltar seçirdi. Ayağına uyğun batinka axtarırdı.

İbad bir neçə formaya baxdı. Bəzilərinin üstündə qan ləkəsi qurumuşdu, bəzi batinkalar çırılmışdı. Bəzilərinədən kəskin qoxu yayılırdı.

– Bunlar təzə deyil. – İbad Əbülfətə dedi.

– Demişdi. Təzə tapmaq çətindi. – Eyvaz hamıya eşitdirdi. – Mən dedim, nə tapsan gətir. Camaatın ayağı yalın qalmasın. Əynində forma olsun.

– Ölən əsgərlərin paltarını satır.

– Hamımız bir gün şəhidik. – Sabir əynindəki kitelin sinəsindəki güllə dəşiyindən barmağını çıxarıb tərپətđi. Onun bu məzəli hərəkəti otağın əhvalını dəyişdi.

– Düz deyir, olsun də. Yudurdub geyərik.

– Şərəfdi.

– Şəhidi gərək öz paltarıyla basdıralar.

– Silahları nə vaxt gətirəcək? – İbad soruşdu.

– Görək də.

– Bu nə murdar alverdi? Ağdamlılar orda şəhid olur, bu alçaqlar da gedib şəhidi qarət edib paltarını, silahını satır.

– Bəlkə ermənilərdən, ruskardan gətirir? O qədər qoyub qaçanlar var ki. Onlardan alıb bizim kimilərinə satır, könüllülərə. – Əbülfət onun əsəbini bir az yatırtmağa çalışdı. – Bizə silah, geyim lazımdı. Hardan alır, necə gətirir, özü bilər. Məcburuq, alırıq. Uşaqların ayağı, əyni yalındı.

İbad paltarların üfunət iyindən başını götürüb otaqdan çıxdı. Pillekəndə oturub harasa lap uzaqlara baxdı.

O gün kəndi ən müqəddəs yerindən vurdular. Mərmi Dağdağan ağacının iri budaqlarını budayıb yerə tökmüşdü. Şivrimlər, yaylıqlar, dəsmallar od aldı, ağacın gövdəsi yandı, quru budaqları alışıdı.

Camaat dedi indi daş yağacaq, Allah dözməz bu ədalətsizliyə, bu haqsızlığa. Yağdı... Kəndə mərmə yağdı. Göy qopdu düşdü, adamların ayağının altından yer qaçdı. Kiminin pəyəsi, kiminin evi dağıldı. Kiminin mal-qarası qırıldı, kiminin də balası öldü. O gün hamının canı yandı. O gün ilk dəfə mərmə səsini tanıdılar, gücünü gördülər, evlərində nə qədər çarəsiz olduqlarını anladılar. Kimi körpəsini qundaqladı, ayaqyalın qaçdı. Qaçdıqca qaçdı, amma nə qulaqlarından səs itdi, nə də gözlərindən o dəhşət çəkilib getdi. Ölümü canlarında hiss elədilər. Uşaqların qorxudan ilikləri yandı. Mühəribəni indi daha yaxşı tanıdılar; kinolara bənzəmərdi, bu dəfə kənardan baxmırdılar. Yerlə göyün arasında qalmışdılar.

Səhər hərə bir söz dedi sovetliyin qabağında.

– Sovetlər Birliyi parçalanıb. Biz Moskvadan ayrılmışıq. Ermənilər də fürsətdən istifadə edib Dağlıq Qarabağı əlimizdən almağa çalışır. – Eyvaz pilləkənin başında durub vəziyyəti bildiyi kimi izah etməyə çalışırdı. – Hökumət hələ özünü formalaşdırma bilmir. Moskvapərəstlər, ermənipərəstlər, avropapərəstlər ölkəni parçalamağa çalışır. Biz də onların döyüş meydanıyıq. Bizim gücümüz ancaq rayonu, kəndləri qorumağa çata bilər. Kiminsə köməyinə ümid yoxdu. Ya biz bu kənddə qalıb döyüşməliyik, qorunmalıyıq, şəhid olmalıyıq, ya da qaçıb getməliyik.

– Biz heç yana qaçmırıq!

– Erməni bizim kəndi ala bilməz.

– Axırınıcı adama kimi döyüşməliyik. Nəyimiz var, satırıq. Silah da alırıq, maşın da...

– Heç kim kənddən çıxmır.

Mövsüm kişi pilləkəni ağır-ağır qalxanda, yerdən od püskürən adamlar susdular.

Mövsüm kişi əvvəl camaata baxdı. Həmin an Arakel onun beynində danışdı. Mövsüm kişi Arakeli beynində susdurdu:

– Kənddən getmək lazımdı! – Sözü deyib dayandı. Hamı bir-birinə çaş-baş baxdı, elə bil qulaqlarına inanmadılar. Bu gün ilk dəfə çox adam onun sözüylə razılaşmadı. – Kənddən uşaqlar, qadınlar, xəstə qocalar çıxmalıdı. Əli silah tutan, ürəyində təkəri olan qalib kəndi saxlasın. Mən də, oğlumun beşi də kənddə qalırıq. Amma körpə uşaqları qırğına verə bilmərik.

Sovetliyin qabağında söz bitdi. İndi hamının bir məqsədi var idi; silahlanmaq.

* * *

Sovet əsgərləri Xocavənddəki ən iri məktəbdən uşaqları pərən-pərən salıb, oranı hərbi qərargaha çevirmişdi. Məktəbin həyətinə iki BMP dayanmışdı. Üstündəki pulemyotu sarı tentin altında gizlətmışdilər. Həyətə girib-çıxan maşınlar əsgərləri harasa aparır, hardansa gətirirdi. Gənc əsgərlər çatlamış asfalta tək döyür, söyülə-söyülə zabitlərdən təlim alırdılar. Bütün hasar boyuna növbətçi əsgərlər nəzarət edirdilər. Hər nəzarət qülləsində bir əsgər durmuşdu.

İbad günün günorta çağı məktəbin uzaq həndəvərini dolaşib kəndə qayıtmışdı. Onunla ölməyə hazır olan əsgərlərə əlbəyaxa döyüşü öyrədirdi. Yoruldum deyən əsgərin belinə yoldaşını mindirib həyəti çapdırırdı.

Cərgəni qarşısında sıraya düzəndə yenə əlini belinə qoyub dedi:

– Özünü sığıdırmayın düşmən gülləsindən ölməyi. İmkan verməyin düşmən ananızı ağılsın, uşaqlarınızı yetim qoysun. Yadınızda saxlayın, döyüşdə ancaq qorxaqlar ölür. O vaxt öl ki, başqalarını ölümdən qoru. O vaxt öl ki, bir dəstə düşmən öldür. Kəşfiyyat dəstəsi yorulmaz. Kəşfiyyat dəstəsi dayanmaz. Kəşfiyyat dəstəsi məğlub edilməz!

Kölgəlikdə, yataqda, süfrənin başında, samovarın qırağında hərədən bir avaz gəlirdi.

– Bilmirəm düşmən budu, yoxsa o tərəfdəkilər? Mən rayondan durub bura könüllü gəlmişəm...

– Bu da komandır olub. Uşaq kimi qaç, şillaq at, dəmir-dümür qaldır. Torba yumruqla... Belə kənd qorumaq olar?

– Burda yorulub ölməkdənsə, döyüşmək lazımdı. İmkan versinlər gedək... -Yerin qulağı, divarın, daşın ağız xəbər yayırdı, gəlib İbadın qulağına çatırdı.

– Hazır deyilik. Hələ əməliyyata getmək olmaz. Mən ordan bura meyit daşıya bilmərəm. Düşməni sevindirmək olmaz.

Kim onun əmrinə tabe olmurdu, İbad onu bağlatdırırdı ağaca, dörd bıçağı var idi, bir-bir atırdı, bıçaqlar ağaca bağlanan adamın qolunun altından, ayağının arasından, qulağının dibindən gövdəyə sancılırdı. O da yalvarırdı, deyirdi ki, buraxsın, bundan sonra öl desə, ölməyə hazırı.

Sabir İbada o qədər inanırdı ki, məşq başlayanda, özü gedib söykənirdi ağaca, İbadın gözünün içinə baxırdı, deyirdi at. İbadın nə qədər sərrast olduğunu anlayandan sonra Sabir istədi bunu hamı görsün, ona canlarını etibar eləsinlər. İstəyirdi İbad da bunu bilsin. Bilsin ki, canını ona gözünü qırpmadan verər, tək özüylə kəşfiyyata aparsın. İstəyirdi qayınlarını tapsın, Əmirxanın, qonşularının qisasını Mayranuşun gözündən uzaqlarda alsın, vicdanı rahat olsun. İstəyirdi heç kim ona daldada: "Arvadı erməni oğraş qaynına güllə atmaz. Qayınlarına işləyən satqın... binamus..." deməsin. Sabir özünü sübut eləmək istəyirdi.

İbad təzə qərar qoymuşdu.

– Gündüzlər yatıb, gecələr məşq edirik. Kəşfiyyatçı canavar kimi görməli idi.

Məntəqədə qaldıqları otaqların pəncərələrinə qara adyal tutdu. Qoymadı içəri günəşin şöləsi girsin. Onlar üçün gecəylə gündüzün yerini dəyişdi. Kəşfiyyatçılar getdikcə qaranlıqda daha yaxşı görməyə başladılar. Postda səhərə qədər göz qırpmadılar.

Sabir fürsət tapan kimi evinə oğru kimi gedirdi, hündərə dolaşıb yerdə ayaq izi axtarırdı. Pəncərələrdən boylanırdı. Mayranuşu, uşaqları yerində yatılı görəndə arxayın olub geri qayıdırdı. Amma bilirdi ki, qayınları gec-tez yenə gələcək. Bu dəfə onların qanını qurbanlıq quzu qanı kimi alınma çəkəcəkdə.

* * *

İbad məktəbin hasarına tərəf elə yavaş sürünürdü, ilanın yanından keçsə ürkütməzdi, gəlib hasarın kölgəsinə uzandı. Nəzarət qülləsindəki iri projektorların işıq zolağı bir nöqtədə çarpazlaşıb ayrılanda İbad ağaca dırmandı. Budaqların arxasından məktəbin həyatına baxdı. Hasar boyu addımlayan əsgərlərin addımlarını sayır, nəzarət etdikləri ərazinin məsafəsini ölçürdü. Onların hardasa bir-iki dəqiqə dayanmasını, aralarındakı intervalın uzanmasını gözləyirdi. Arxadakı əsgərin istixana binasının tinindən çıxıb onları görməsi iyirmi iki addımlıq məsafədəydi.

İbad budaqdan hasara tullanmağa hazır dayandı. Qarşıdakı əsgər uzaqlaşanda işıq zolağı gəlirdi. İbad addımları saydı, işıq zolağı geri çəkilən kimi hasara, ordan yerə atıldı, qaçıb yaxınlıqdakı dirəyin dibinə uzandı. Növbəti on iki addımlıq boş məsafəni iyirmi beş dəqiqə yerindən tərpenmədən gözlədi. Bir-birinin arxasınca gedən əsgərlərin dövrəsi məktəbin arxasına düşməliydi.

Məktəbin qabağındakı işıqlar yanırdı. Yerindən durub qaçsaydı, qüllədəki əsgər onu dərhal görərdi. Binanın tinindəki şlyapalı lampanı külək saat kəfki-ri kimi ağır-ağır yırğalayır. Yan pəncərəyə düşən işığın arxasınca kölgəsi qara quyruq kimi sürünürdü.

On iki dəqiqəlik məsafə yaxınlaşırdı. Qüllədəki əsgər qurcalandı. Siqaretini dodağının arasına qoymuşdu. Bir neçə dəfə kibrit çəkdi. Külək söndürdü. Bir küncə büküləndə, İbad şlyapalı lampanın kölgəsində qaçaraq şüşələri qırıq pəncərədən içəri girdi. Otaq istifadə olunmurdu, döşəməsini sökmüşdülər, qırıq qapısı yana düşmüşdü, tavandan boş naqıl sallanırdı.

O, astanadan dəhlizə boylandı, bircə pilləkənin yanında işıq yanırdı. Üz-üzə olan otağın qapısı aralıydı. Qaçıb otağa girdi, qapını arxasınca örtüdü. İçəridən yayılan kəskin sarımsaq, tünd spirt, iylənmiş ayaq qoxusu beyninə doldu. Gözü qaranlığa alışanda, çarpayılarda əsgərlərin yatışdığını gördü. Özü-nü itirmədi. Bir az dikəldi. Oyaq əsgər onu görsə də bu qaranlıqda tanımazdı. Çarpayıların yanında arın-arxayın addımladı. Göz gəzdirdi, başını qaldırıb ona baxan yox idi. Çarpayılara söykənmiş, kənarından asılmış avtomatları usduf-usduf götürüb küreyinə keçirdi. Qapını aralayıb dəhlizə baxdı. Avtomatları döşəməsiz otağa qoydu, qaçıb pilləkənin altındakı boşluğa qısıldı. Ordan giriş qapısı görünürdü. Çöldə, qapının ağzında iki əsgər mübahisə edirdi.

İbad pilləkənin altından çıxıb qapının lap yaxınlığındakı otağın qapısını ehmalca araladı. İçəridə işıq yanırdı. Başını salıb baxdı. Stolun arxasında bir zabit yuxu aparmışdı. Ayağını qarşısındakı stolun üstünə qoymuşdu. Qolları

qoynunda çarpazlanmışdı. İbad içəri girdi. Otağa göz gəzdirdi. Sol tərəfdəki divarın dibində güllə yeşikləri üst-üstə qalaqlanmışdı. Sağ tərəfdə iri dəmir seyf var idi. Zabitin arxasındakı rəfdə dəftərlər, kitabçalar, qovluqlar sıralanmışdı. Pəncərəyə çöldən barmaqlıq vurulmuşdu.

Zabitin boynu bir az arxaya düşəndə diksinib ayıldı. Gözünü açmağa macal tapmamış, İbadın belindən çıxarıb atdığı bıçaq onun sinəsinə saplandı. Nə olduğunu beyni dərk eləmədi. İbad onun üstünə sıçrayıb ağızını qapadı, çənəsindən qəfil yuxarı çəkib boynunu qırdı. Zabitin ayaqlarını stoldan aşağı saldı. Başın stola qoydu. Gedib qapının cəftəsini siyirdi. Yeşiklərə yaxınlaşdı. Bir-bir qapaqlarını qaldıraraq baxdı; avtomat, tapanca güllələyirdi. Bir neçə yeşikdə qumbara vardı.

İbad şalvarının balağını çəkmələrinin içinə salıb bağı ayağına doladı. Kəmərinə açıb şalvarının belini boşaltdı, güllələri dizinə qədər ayaqlarına doldurdu, kəmərinə sıxdı. Ciblərinə, kəmərinə qumbara yerləşdirdi. Bir neçə güllənin barıtıyla yeşiklərin yanından qapıya qədər qarışqa yolu çəkdi. Stolun üstündəki sənədləri yeşiklərin ətrafına dağıtdı. Stolun üstündən zabitin alışqanını götürüb qapıya getdi, azacıq aralayaraq dəhlizə boylandı. Sərxoş dəhliz mürgüləyirdi. Hardasa yuxarı mərtəbələrə qadınların şəhəvətli səsləri, gülüşləri divarlarda çililənirdi. Alışqanla barıt yolunun başına od vurub qapını örtüdü. Döşəməsiz otağa qaçdı. Üstündəki güllələr bir-birinə dəyib şaqqıldayır, ucları dərisini cızır, ətinə batırdı. Döşəməsiz otağa çatanda, yanğın otağı bürüdü. Qapının ağızındakı əsgərlər həyəcanla ağız yuxarı bağırtdılar. Otaq partladı. Həyəcan siqnalı hamını diksindirdi.

Yeşiklər bir-birinin dalınca partlayanda alov pəncərədən, qapıdan çıxıb çölə qarsırdı. Dəhlizi tüstü bürümüşdü, göz gözü görmürdü.

İbad pəncərədən baxdı. Hasarın yanında keşik çəkənlər binanın qabağına qaçırtdılar. Nəzarət qülləsindəki əsgər aşağı enirdi. İşıq zolaqları yerdə ças olub qalmışdı. İbad avtomatları belinə aşırıtdı. Pəncərədən düşüb kölgənin içiyə hasara qaçdı, dırmanıb çölə düşəndə, ikinci partlayışdan binanın bütün şüşələri çililənib töküldü. İşıqlar söndü. Bircə pəncərələrdən qalxan alov görünürdü.

Həyəcan siqnalı lap uzaqlara gəlirdi. Elə vıyıldayırdı, adamın ürəyi əsirdi. Alov ikinci mərtəbəni bürümüşdü...

* * *

Sabir bütün gecəni postda durub, səhər evinə gelmişdi. Mayranuşu Bakıya göndərmək istəyirdi.

– Tez-tez gəlib sizi görərəm. – Mətbəxdə danışırdılar. – Həm də arxayın olaram ki, yaxşıdır. Ara sakitləşsin, qayıdarsız.

– Mənim borcum sənənin yanında olmaqdı. Dar gündə də, xoş gündə də.

– Gedin. Mən də sizdən arxayın olum.

– Qorxuram. Sənə bir şey olsa, mən neynəyəyəm? Sən də gəl.

– Mənə heç nə olmaz. – İstədi desin ki, erməni nə köpəyoğludur ki, mənə nəşə eləsin. Sözü dilinin ucunda dəyişdi. – Məni öldürən oğlanı hələ anası doğmayıb. Sən get, fikrim sizdə qalır. Bax, deyirəm, qardaşların yenə bura gəlsə, araya qan düşəcək. Bu dəfə mən onları sağ buraxa bilmərəm. Özün də bilirsən onlar neylədi. Get, qardaşlarını da əlimdən qurtar, Maya.

Mayranuş kövrəlmişdi. Kətilə oturub ürəyini boşaltdı.

Azər qapıdan girib kirmişcə onlara baxırdı. Sabir geri dönəndə onu gördü. Oğluyla göz-gözə gəldi. Oğlanın ürəyindən nə keçdisə, başını aşağı saldı.

Sabir onun çənəsindən qaldırdı.

– Başını dik tut. – Alnından öpdü. – Bakıya gedirsiniz. Anan da, bacın da sənə əmanətdi. Get hazırlaş.

Sabir dolmuş gözlərini oğlundan qaçırdı.

– IV –

Postun girişində duran iki əsgər onlara yaxınlaşan UAZ-ın qarşısını kəsdi. Biri maşının pəncərəsinə yaxınlaşdı. Sürücüyə, onun yanında oturmuş orta yaşlı, çal saçlı mayora baxdı.

– Əbülfətin dəstəsi burdadı? – Sürücü soruşdu.

– Kim soruşur? – Əsgər cavab verməyə tələsmədi.

– Mayor Qasım Bayramov gəlib. Bakıdan. – Sürücü göz-qaşını oynadaraq yanındakı komandiri işarə elədi.

– Qaldır dirəyi, əsgər! – Qasım Bayramov əmr elədi.

– Aç. Mayor Qasım Bayramovdu. Bakıdan gəlib. – Əsgər gələn adamı tanıyırmış kimi, yoldaşına əminliklə bağırdı.

Dirək qalxdı. UAZ xırıldaya-xırıldaya söyüdlüyə girdi.

– Qasım Bayramov kimdi?

– Bakıdandı. Əbülfəti soruşdu. Bəlkə, satdıq güllə-zad gətirib...

– Başına dəysin. İbad onlardan qabaq gətirib. Bunlar hələ müştəri axtarır.

– Nə qədər olsa, yenə azdı. Bakıdan bura adam gəlibsə, deməli, kiminsə yadına düşmüşük.

– Sən burda qal. Hərlənim görüm, nəyə gəlib.

UAZ məntəqənin qarşısında dayanmışdı. Mayor Əbülfətlə nəsə danışdı.

– Otağa qalxaq. – Əbülfət təklif elədi.

– Vaxt yoxdu. – Bayramov başını çevirib baxan kimi, sürücüsü işini bildi.

Komandirin çantasını maşından götürüb ona gətirdi. Bayramov çantayı alıb pilləkənin yanına qoyulmuş partaya yaxınlaşdı. Əbülfət gəlib onun qarşısında durdu. Əsgər pilləkənin başındakı stulu götürüb Bayramovun altına qoydu.

– Çastı qeydiyyata almalyam. Neçə nömrəlidir?

– Nömrə yoxdu. Özünümüdafiə dəstəsidir. Beş tabor var.

– Komandir kimdi? Neçə əsgər var? Silahlar, texnikalar? Ölən, yaralanan... hamısını yazmalıyıq.

Əbülfət dedikcə, Bayramov qaşısındakı kitabçanı yazıb doldururdu.

– Texnikamız yoxdu. Pal-paltarı ordan-burdan pulnan alırıq. Kəndin camaatı mal-heyvanın satıb tüfəng, güllə alır. Xahiş edirəm, gedin orda deyən ki, burda bir Xocavənd adında rayon var, camaat ağır şəraitdədi. Eşidirsiniz?

– O, susub barmağını havada saxladı. – Əmiranları vurur erməni, bizim uşaqlar da köməyə gedib. Onlar pulemyot atır, bizimki tüfəng. Xəbəriniz varmı hər gün nə qədər adam ölür? Düşməne atmağa gülləmiz çatmır. Xocavəndin yuxarı kəndlərini yandırılar. Gündə beş-altı kənd əlimizdən çıxır. Kömək lazımdı...

– Bir az dözü. – Bayramovun onu axıra qədər dinləməyə səbri çatmadı. Sözü nü yarımçıq kəsdi. – Vəziyyət çətindi. Müharibə gedir. Mən də bura gəlmişəm qeydiyyata alam, kömək edəm. Kəşfiyyat dəstəsində neçə nəfər var?

– Səkkiz.

– Hanı əsgərləri? Əməliyyata gediblər?

– Yatıblar.

– Yatıblar? – Bayramov duruxdu. Alnını qırışdırıb baxırdı. – Bu vaxt əsgər yatar? Deyirsən orda camaatın uşağı döyüşüb şəhid olur. Sənin uşaqların burda yatır? Axşam əməliyyatda olublar?

– Yox. – Bayramov arxadan gələn səsə çevrildi. İbad qolunu qoynunda çarpazlaşdırıb, çiyinini divara söykəmişdi. Bayaقدan bəri onları dinlədiyi arxayın duruşundan bilinirdi. – Məşqdən sonra yatırlar. – İbad Əbülfəti qabaqladı.

– Qardaşımdı. İbad. Kəşfiyyat komandiri.

Bayramov İbadı süzdü. O, başına kokardası bozqurd olan qara beret qoymuşdu. Əyninə təzə “əfqanka” forma geyinmişdi. Özü tikdiyi jiletin ciblərinə qoyduğu qumbaraların başları görünürdü. Çəkmələrini sürtüb təzə qaloş kimi parıldatmışdı. Bayramova yaxınlaşıb hərbi salam verdi.

– Sənin əsgərlərin gedib orda döyüşməli. Şəhid olmalıdır. Yatmaq nədir? – Bozardı.

– Mən əsgərə ölməy üçün təlim keçmirəm. Gülləmiz də yoxdu, görmədiyimiz hədəfə niyə boş-boşuna ataq?

Bayramov ona acıqlı-acıqlı baxırdı.

– Bundan sonra bütün əməliyyatlardan birinci mənim xəbərim olsun.

– Bizə başçı yox ey, güllə lazımdı. Maşın lazımdı. Yaralı uşaqları döyüşdən çıxarda bilmirik. Gecə Əmiranların özünümüdafiə dəstəsiylə birlikdə döyüşürdük. Yaralılar yerdə qalır. – Əbülfət içini çəkərək xəcalətlə əlavə elədi: – Yuxarı kəndlərdən qızları, gəlinləri əsir aparıblar.

Onun dediklərini Bayramov qeyd elədi.

– Ratsiya da yoxdur.

– Silahların yarısını İbad ermənilərdən gətirib. – Əbülfət əlini qardaşının çiyininə qoydu. İstədi Bayramov onu daha yaxşı görsün.

– Deməli, ermənilərdən gətirib. – O, düşüncəli halda başını silkələyərək İbada baxdı. – Kəndləri saxlamaq lazımdı. – Bayramov İbadın gətirdiyi silahların siyahısını yazandan sonra kitabçasını, qələmini çantasına qoyub stuldan durdu. Sürücüsü gəlib çantanı apardı. Bayramov onların qarşısında durdu. – Lənkəranda maşın var. Gedib götürmək lazımdı. Sabah gələrsən qə-rargaha, Ağcabədiyə. Tapşıraram, sənəd versinlər, gedərsən.

– Bu gün olmaz? Mən elə indi Ağcabədiyə gedərəm. Siz tapşırın. Mən də gedib axşama kimi maşını gətirim. Axşam yuxarıdakı uşaqlara köməyə gedəciyik. Maşın olsa, yaxşı olar.

Qasım Bayramov gözünü ondan çəkmədən başını silkələyib razılıq verdi.

– Burdakı vəziyyəti mənə məruzə etməmiş, qərar vermə. – Bayramov Əbülfətə tapşırırdı. – Bu, yuxarının əmridir. Ölüyə-diriyə sən cavabdehsən.

– Necə, cənab mayor? Erməni hücumu keçəndə deyək ki, dayanın, mayor Qasım Bayramova məruzə eləyək, icazə versə, sizə güllə ataq? Orda nə oyunlar qurulur, bilmirəm, amma burda müharibə gedir.

– Mən gəlib buranı nəzarətə götürəcəm. Sizə də sivyaz gətirəcəm.

Mayor maşına oturub uzaqlaşanda Əbülfət hiss elədi ki, deyə bilmədiyi sözlər ağzını yandırır.

* * *

Amaras monastırına avtobus gəldi. Qala divarlarının dəliklərindən baxan əsgərlər sevindilər, bir-birlərini hayladılar. Tatos qaçaraq aşağı endi.

İki əsgər avtobusdan zəfərdən qayıtmış komandir ədasiyla düşdü. Bir-birinin dalınca avtobusdan enən qadınları əsgərlər itələyib cərgəyə qoyurdu. Qadınların bəziləri səntirləyib yanındakına dəyir, ayağı ilişən yıxılırdı. Əsgər təpiyində qalxıb sırada yerini alırdı. Qadınların əksəriyyəti gecə köynəyində, ayaqyalın, saçları didilmişdi.

Levon gələ-gələ əsgərinə bağırırdı ki, qadınları vurmasın, ətləri göyərir. Sinirləri gərilməmiş qadınlar erməni kişilərini yaxına buraxmır, itələyir, cırmaq atır, söyürdülər. Tatos havaya güllə atıb hay-küyü kəsdi.

– Allah sizin bəlanızı versin. – Qoca arvad Levonu qarğıyıb qarşısına tüpürdü. – Tutub nəyə gətiriblər bizi, ay ciyərin yansın? Arvad dalında gizlənən köpəy uşağı!

– Yum ağzını! Yum! – Tatos əlinin dalıyla arvadın ağzına vurdu. Qadının dodağını diş kəsdi. Qanlı tüpürcəyini onun üstünə püskürdü.

– Qeyrətiniz varsa, hamını burda güllələyin.

Levon əsgərə baxıb başıyla işarə elədi. Əsgərlər qadınları həyəte gətirdilər. Məbədin qarşısında sıraya düzdülər.

Haykanuş məbəddən çıxıb onlara yaxınlaşdı. Yanında durduğu əsgərdən qadınları hardan gətirdiklərini soruşdu. Kəlbəcərin adını eşidəndə bir az arxayınlaşdı. Bildi ki, bu qadınların içində onu tanıyacaq adam ola bilməz. Duruşunu şaxladı, əllərini belinə qoydu. Zabitəli görkəm aldı.

Levon tələb edirdi ki qadınlar soyunsunlar. Tatos onun əmrini hökmlə təkrarlayır, tələsdirirdi. Yaxınındakı gəlinin yaxalığını dartıb cırdı. Gəlin dirnağını onun üzünə keçirə bildi. Tatos təpiklə gəlinin qarnına vurub yerə çırpdı.

Ortalıqda çılpaq qalan qadınlar özlərini büküb ayıblarını gizlətməyə çalışırdılar. Tatosu, Levonu məcbur edirdilər ki, onları öldürsünlər. Üzünün göynərtisindən Tatosun gözü ayağının altını görmürdü. Bir himə bənd idi ki, qadınları arzularına çatdır. Levon onun əlindən silahı aldı.

Haykanuş istədi əsirləri aparsın, Tatos qoymadı, dedi gərək hamısının gözləri burda qırıla. Harda olduqlarını bilsinlər.

Qadınlara bağırırdı:

– Kişiləriniz sizi bizim alimizdən ala bilməz. Onların buna qeyrati çatmaz. Ala bilsaydılar, qabağımızda lüt olmazdınız. – Tatos özünü qəhqəhə çəkib gülməyə məcbur elədi. Onların heysiyyətinə toxunmaq istəyirdi.

Haykanuş Levonun sözlərini tərcümə elədi, deyirdi burda sağ qalmağın bir yolu var, əmrlərə tabe olmaq. Burdan çıxış yoxdu, amma yaşamaq imkanı var. Məqsədiniz sizi öldürmək deyil. Siz hər iki dövlətə lazımsınız. Bu gündən eviniz buradır, tanrının evi.

– Allah sənə başına uçurtsun dünyanı! – Qoca qadınlar bir-birinin ağzının üstündən qarğıdı. – Sizi görüm qanınıza bələnəsiz...

Levon tapançasını qoburundan çıxaran kimi, ağzıalovlu qarının başından vurub yerə sərdi. Ortalıq yenə qaynaşdı. Sonra hamısı bir ağızdan qarğımağa başladılar. Levon tapançasını qoburuna qoydu.

– Siz doğmalısınız. Gedin yaşayın! – Haykanuş ölməyə can atan gəlinlərə dedi.

Levon Qarçakovun yaxınlaşdığını görəndə iki çılpaq gəlinin arasına girib, onların qoltuğunun altına aldı, özünü göstərdi. Qarçakova təklif elədi ki, o da bu qadınlardan birini seçsin.

Gəlin onun tapançasını qoburundan bir göz qırpımında çıxarıb çaxmağı çəkdi, Levon dirsəyi ilə onu geri itələməyə fürsət tapdı. Tətik sıxılında güllə Levonun iri qarnını siyirdi, soldakı qadın yıxıldı. Arxadan dəyən qundaq zərbəsi silahlı gəlinin süst bədənini yerə sərdi. Levon təpiklə tapançanı vurub

Qarçakovun ayağının yanına atıb özü də qarnını tutub aralaşdı. Tapançanı götürüb ona verdilər. Levon pərtliyini gizlədə bilmirdi, Haykanuşa tapşırıdı ki, hamısını aparsın. Qarçakovu gülmək tutmuşdu.

Levon əlini qarnına qoyub məbədə getdi.

* * *

Mayor Bayramovun dediyi maşın İbadın xoşuna gəlmişdi. Avtoparkda gah kabinəyə baxırdı, gah kuzaya, gah da mühərrikə.

– Bir az yağ yeyir. – Çilingər dedi.

– Maşın da bir şey yeməli idi, ya yox? Əsas odur burdan Muğanlıya getsin. Lazım olsa, orda düzəldirərik.

– Ağdaşdakı çastda bu maşını yaxşı bilən ustalar var.

Çilingər İbadı qarajın arxasında qalaqlanmış təkərlərin yanına çağırıdı. Təkərləri aşırıdıb altda qalmış içi avtomat gülləsiylə dolu olan iki yeşik göstərdi:

– Ruslardan gətirmişik. Aparı bilərsən? Rayon çıxışında rus postu var. Bir azdan komendant saati başlayacaq. Tutsalar...

– Tutmazlar. – İbad yeşiyin birini götürüb, Elçinə də işarə elədi, maşının yanına gətirdilər. İbad maşına baxıb güllələri gizlətməyə yer axtardı.

İbad yanacaq çəninin qapağını açdı. Güllələri ovuclarına yığıb çənə boşaltdılar.

Toranda yarasalar oynaşanda onlar rayondan çıxdılar. Qarşısına keçən maşınların az qala üstündən keçirdilər. Ürəyinin yeri daralırdı. Bilmirdi kəndə nə baş verib, kim ölüb, kim qalıb. Fikirleşirdi ki, əsgərə vaxtında güllə çatmasa, öləcək. İndi əsgərə sudan, yeməkdən çox, güllə lazımdı.

Posta bir neçə yüz metr qalmış silahlı iki sovet əsgəri yolun ortasına çıxdı. Biri əlini havaya qaldırıb dayanmağı işarə elədi, o biri avtomatını atəşə hazır tutdu.

– Dəli şeytan deyir bunları vur. – İbad ayağını qazdan çəkmirdi.

– Lazım deyil, komandır. Səbrini bas. Hamısı rədd olub gedəcək. İndi bizə lazımdı maşını sağ-salamat aparaq.

İbad ayağını qazdan çəkdi. Maşının nərtisi azaldı. Əsgərlərə bir neçə metr qalmış İbad əyləci sərt basdı. Əsgərin hərəsi bir tərəfə tullandı. Qorxmışdular. İbad onların üzünə gülümsəyərək baxırdı. Əsgər rusca nəse deyir, bağırır, tələb edirdi. İbad maşından düşdü.

– Nə deyirsən? Başa düşmürəm. – Əsgər azərbaycanca qurduğu cümlənin qol-qanadın sındırıdı. – Hə, bu maşın çastındı. Ala, bu da kağızı. – O döş cibindən sənədi çıxarıb uzatdı.

Kağızı alıb baxanda əsgər İbadı aşağıdan yuxarı süzdü. Sənəddəki şəkli görəndən sonra başını qaldırıb qarşısındakı adamla oxşarlıq axtarırdı. Onun səliqəli hərbi geyiminə, şax duruşuna, qara qalın qaşlarının altından parıldayan zeytun gözlərinə qısqançlıqla baxırdı. Yanındakı əsgər maşının açıq qapısından kabinə boylanırdı. Oturacağı qaldırıb altını gördü. Axtardığı gözüne dəymədi, kuzaya tərəf yeridi. Bir ayağını təkərin üstünə qoydu, bordan tutub özünü yuxarı dartdı. Kuzovun içinə göz gəzdərək, düşdü. Elçin onun dalınca hərələnir, o neynirdisə, kölgəsi kimi təkrarlayırdı.

İbad sənədi əsgərin əlindən dartıb aldı.

– Na apar?

– Başa düşmürəm, nə deyirsən? – İbad sənədi döş cibinə yerləşdirib düyməsini bağladı.

Əsgər yenə cümlə qura bilmədi.

– Maşın boşdu. Təmirə gedirəm. Xarabdı.

Bu dəfə əsgərin ikisi də maşının dəlmə-deşiklərinə burunlarını soxdu. İbad görürdü ki, onu qəsdən ləngidirlər.

– Axı, bu it uşağı burda nə axtarır? Bu ölkə müstəqil oldu də. Sovet əsgəri rədd olub getməli idi. Bu kimdi ki, məni axtarır? Mən bundan icazə almalyam? – İbad qəsdən eşitdirirdi. Onlar anlamasalar da İbadın əsəbiləşdiyini hiss edirdilər.

– Çıx otur. – İbad Elçinə dedi. – Özü də qalxıb sükanın arxasına keçdi. Mühərrik guruldadı. Əsgərin biri yenə kuzaya dırmaşmışdı. İbad bir neçə dəfə signal verib onları tələsdirdi. Ara qazıyla əsəbini göstərdi. Əsgərin biri qarşıya gəlib sürücü tərəfdən kabinin ayaqlığına çıxdı. Əlini güzgünün dirəyindən tutub dayandı. İbadı başa saldı ki, kəndin başına getsinlər. Komandir ordadı. İcazə alsınlar.

İbad üzünü çevirib Elçinə gülümsəyərək baxdı.

– Xoroşo.¹⁴

Əsgər girdiyi cəsur obrazında ayaqlıqda yerini bərkitdi.

– Otkroy, İqor!

Əsgər dirəyi qaldırdı. İbad maşını yavaş-vavaş sürüb postdan iki yüz metr uzaqlaşanda, ayağını qaz pedalına axıra qədər basdı. Maşın nərildədi. Ayaqlıqdakı əsgər özünü qapıya sıxdı. Hələ də nə qədər cəsur olduğunu göstərməyə çalışırdı. İstəyirdi içəridəki qara oğlanlar ondan yaxşı olmadıqlarını anlasınlar. Əsasən də “əfqanka” geyinmiş əsgər sovet əsgərinin cəsaretini görsün.

İbad yolun bütün çala-çuxurundan keçirdi. Maşın atılıb-düşdükcə əsgər də ayaqlıqda top kimi çilənirdi. Bir neçə dəfə az qaldı yıxılısın.

Bağıra-bağıra yolu izah edir, lazım olan yeri keçdiyini deyirdi. Tələb edirdi ki, bu saat maşını saxlayıb, geri dönsünlər. Komandirin qaldığı ev arxadadı.

– Nə deyirsən? Başa düşmürəm. – İbad təmkinini pozmurdu. Eləcə gülümsəyirdi.

Əsgər bir-iki dəfə silahını çiyindən əlinə almağa cəhd elədi, amma özünü iri təkərlərin altında gördü. Bağırmağa gücü çatırdı.

– Elçin, bunun avtomatı xoşuna gəlir? Qundağı da qatlanır.

– Hə, komandir. Yaxşıdı. Beləsindən yoxdu bizdə.

– Onu sənə verirəm.

– Necə?

İbad maşını yolun soluna çıxardı. Qarşıdan arabir gələn maşınlar signallayır, ondan öz yoluna qayıtmağı tələb edirdilər.

Əsgər cəsurluğunu unutmuşdu. O, bir əlini güzgünün dirəyindən, bir qolunu da açıq şüşədən içəri kecirib, qapını qoltuğunun altına almışdı. Özünü dəmirə yapışdırmışdı.

Maşın hər dəfə atılıb-düşdükcə İbad şüşə qaldıranı bir az fırlatdı. Qapının içindən çıxan şüşə əsgərin qoltuğunun altından yuxarı qalxırdı. O, başına gələcəkləri təxmin eləmişdi, indi o xahiş edirdi. Bir tərəfdən də ağırlığını verib şüşəni aşağı salmağa çalışırdı. Bir neçə dəfə yola boylandı. İstədi ayaqlıqdan atılıb bu axmaq hesab elədiyi adamdan canını qurtarsın. Qarşıdan sürətlə gələn maşınlar, yolun kənarındakı daşlı-kəsəkli yerlər gözünü qorxutdu.

– Başa düşmürəm. Nə deyir, ə, bu? – İbad şüşənin arxasından ona baxırdı. – Tozdu ey. İçəri dolur. Toz. Toz! – İbad dedi.

Elçini gülmək tutmuşdu.

¹⁴ - Yaxşı

Əsgərin dirsəyi yarıya qədər qalxmışdı. İndi şüşəni aşağı sıxmağa güc verə bilmirdi. Bir tərəfdən də sürətlə gedən maşının yardığı hava acığını onun üz-gözündən çıxırdı. Təkərdən qalxan tozunaq ağzına-burnuna dolurdu. Yuxarı qalxmış dirsəyində qan ləngidikcə heydən düşürdü. Şüşə onun qolunu yuxarı çərçivəyə sıxmışdı. İçəri sallanmış əli ağarmışdı. İbad onun səsinə, yalvarışını qulaqardına vururdu.

Hava qaraldıqca çöllərin ayağı, başı görünmürdü. Bircə qarşidan gələn maşınların işıqları bərəlirdi.

İbad maşını qəfil saxladı. Əsgərin ağzı şüşəyə dəydi. Yerində laxladı. Özünü birtəhər tarazlaya bildi. İbad qapını açıb, itələdi. Əsgərin ayağı ayaqlıqdan sürüşdü. Şüşənin arasında qalan qolu dibindən dartıldı. O, quyruğu qopan donuz kimi çığırdı. Çabalayan ayağını harasa ilişdirməyə yer axtardı, dartıb qolunu çıxartmağa çalışdı. İbad şüşəni aşağı saldı. Əsgərin qolu boşalan kimi yerə çırpıldı. Çiyindəki avtomat altında qalib kürəyini əzdi. Ağrıdan özünə gəlməmiş, İbad başının üstünü kəsirdi. Dartıb çiyindən avtomatı aldı. Düşüb ona yaxınlaşan Elçinə uzatdı.

– Bax, belə. – İbad bayaqdan bəri Elçinin havada qalmış sualına indi cavab verdi. Əsgər hələ də yerdə qıvrılırdı. Uyuşmuş qollarını rahat tərpedə bilmirdi.

İbad onun üzünə əyildi:

– Eta maya strana. Von otsyuda!¹⁵

Yol boyu ikisini də dəli gülmək tutmuşdu. Elçin əsgərin qorxmış üzünü gördüyü kimi yamsılayırdı.

– Komandır, bu gecə onu çaqqal yeyər.

– Di get komandırını tap, gəlsin mənə icazə versin. Özünü bizə göstərməyinə bax. Guya bu idmançıdır. – İbad qəfil susdu. Nəyisə xatırlamışdı. Gözü yolda olsa da beynindən nələrsə keçirdi.

– Nə oldu, komandır?

– Bilirsən mənim ən böyük arzum nə olub?

– Nə? – Elçin marağını ifadə edən gözlərini İbadın qayğılanmış üzünə dikdi.

– Qalib olmaq. İdmanda. Birinci yerə çıxmaq. Medallar qazanmaq. Xarici ölkələrə gedib orda birinciliyə çıxmaq. Bayraq qaldırmaq. Uşaqılıqdan bu arzuyla böyüdüm. Özümə də inanırdım. Əsgərlikdə də dayanmırdım. Orda da bir neçə dəfə dalaşmışdım. Özüm də görürdüm ki, mən istədiyim kimi oluram. Hansı yarışa çıxsam, qalib gələrəm.

– Bəs nə oldu?

– Müharibə bu arzumu da əlimdən aldı. Bunu ermənilərə heç vaxt bağışlamaram. Mən o yarışa çıxacağım günlər üçün böyüyürdüm. Uşaq vaxtı, – hələ məktəbdə oxuyanda, deyirdim, elə bir şey olsun ki, lap nağıllardakı kimi, qəfil böyüyüm, istədiyim yaşa çatım. İstədiyim yaşa çatdım, indi də erməni imkan vermir.

– Ürəyini sıxma, komandır. Müharibə qurtaranda yenə yarışa çıxarsan. Bunlar bizim qarşımızda çox dura bilməz. Erməni it qorxağıdı.

– İt qorxağı... – İbad onun sözünü istehzayla təkrarladı. – Bu it qorxaqları, dağlardan aşağı kəndləri ala-ala gəlirlər. Qulağımızın dibində ordu düzəldib, silahlanıb. Biz də hələ silah axtarıyıq. Texnika dilənirik. Sovetin əsgərləri də gəlib oturub başımızda. Yolumuzu kəsir, bizə icazə verir.

¹⁵ - Bura mənim ölkəmdi. Rədd ol burdan!

Bir neçə kilometr yolu ikisi də susdu. Qabaqda bir topa işıq yolu kəsmişdi. Işıqların qarşısından kölgələr keçirdi. İbad sürətini azaltdı. Yaxınlaşanda dayanmağa məcbur oldu. Köç aparan iri yük maşını yoldan çıxıb aşmışdı. Bir evin köçü dağılmışdı. Köç yiyəsi bir qadın özünü qaldırıb yerə çırpırdı. Bir kişi yumaq kimi bükülmüşdü, hönkür-hönkür ağlayırdı.

Köməyə dayanan adamlar yolu açmağa çalışırdılar. İbad bir neçə qadını indi gördü. Üzlərini dirnaqlarıyla cırışdırdılar, saçları yun kimi didilmişdi. Onlar yerə uzanmış iki körpənin üstünə sərilib ağlaşırdı. Uşaqların yerdəki qanı hələ qurumamışdı.

– Bura təcili yardım gələne kimi biz qospitala çatırıq. – Kimsə bağıra-bağıra deyirdi. – Mən apararam... Durun...

Qadınlar eşitmirdi. Yaşlı qadın sinəsini cırırdı. Yerə, göyə, bəndəyə, Allaha qarğıyırdı, söyürdü:

– İki qızımı erməni apardı. Ərimi diri-diri yandırdılar. Ordan bura oğlumun iki yetimini qaçırtım. Bunlar da burda qaldı... – Özünü şillələyirdi. – Hanı Allahın ədaləti? Budu?..

Gəlinlər uşaqlara yalvarırdılar ki, dursunlar, gözlərini açsınlar. Silkeləyirdilər. Yerdən götürüb sinələrinə basırdılar, bir də yerə qoyurdular.

– Kəlbəcərdən qaçıblar. – Elçin kimdənsə eşidib İbada dedi.

Hərə bir tərəfdən köməkləşib yolu boşaltdı. Maşını yedəyə çəkib yoldan çıxartdılar. Xəstəxanaya xəbər aparmış adam təcili yardım maşını göndərmişdi. Uşaq cəsədlərini, dalınca da qadınları maşına mindirib viyıldaya-viyıldaya uzaqlaşdı.

Kişi hələ də quruyub qalmışdı.

– Dəyməyin, qoyun ürəyini boşaltsın. – Kimsə dedi.

İbad maşına oturanda rəngi qaçmışdı. Yol boyu qadının sözü qulaqlarından getmirdi: “İki qızımı ermənilər apardı... əlimizdən aldılar...” Səs onun beynində dolaşırdı. Kimsə ara-sıra deyirdi: “O boyda yolu qaçırt, gəl burda uşaqlar ölsün... bizi kimin qarğıışı tutub?”

Gəlinlərin uşaqları sinələrinə basıb yerdə necə yırğalandığı, uşaqların qanına bulaşmış üzləri gözünün qabağına gələndə əli sükandan boşalırdı. Maşın yoldan çıxırdı.

– İbad, bəlkə mən sürüm?

– Yox.

Ağcabədi yolunun sağını da, solunu da köç maşınları tutmuşdu. Adamlar çöllərə səpələnmişdi. Yerə salınmış döşəklərin üstündə uşaqlar yatmışdı. Yaşlı qadınların üzləri al qanın içindəydi. Adyallara bürünmüş adamlar titrəyirdi.

İbad sürəti azaltmışdı. Onlara baxa-baxa keçirdi yolu.

– Demək, Kəlbəcəri də saxlaya bilmədik. – Elçin təəssüflə dedi.

– Gör bizim camaat nə gündədi? Bu da it qorxağı dediyin erməni.

Söyüdlüyə çatana qədər danışmadılar. Hərbi hissənin həyətinə girəndə əsgərlər maşının başına toplaşdılar.

– Gülləni boşaltsınlar. Hazırlaşın, gedirik. – İbad Elçinə dedi.

– Əbülfət uşaqları yığıb apardı. – Müşfiq məruzə elədi. – Ermənilər Xocavəndin yuxarı kəndlərini yandırır. – Güclə udqundu. Səsi qısıldı. – Deyirlər, rayona girib-çıxmaq olmur.

İbad pillələri qalxıb otağına girdi. Şkafdan cibləri qumbaralı jiletini götürüb geyindi. Bir-birinə yapışqanlı lentlə bağladığı dolu avtomat daraqlarını dizindəki ciblərə qoydu. Avtomatını çiyinə asdı.

O, həyəət düşəndə yanacaq çənini sökmüşdülər. Ağzıaşağı silkələyib güllələri yerə sərdikləri örtüyün arasına boşaltdılar. Çəni yerinə bağlayıb, yanacaqqla doldurdular.

– Götürün örtüyü də, qalxın maşına. Yolda qurulayın.

– Döyüşə gedirik, İbad? – Sabir sevincək soruşdu. Özü də cavabını tapdı – Döyüşə... Gedək, onlara döyüş göstərək. Minin, uşaqlar... Qalxın... – Sabir hamıdan qabaq kuzasına qalxdı.

Maşın söyüdlüdən çıxanda Sabirə elə gəlirdi, elə bu gecə vicdanı rahatlanacaq. Hardasa oralarda olan Tatosu, Sureni görəcək. Ürəyində deyirdi: “Az qaldı, Əmirxan dayı... Lap az qaldı... Hayıfını almasam, itin oğluyam... Sür, İbad, sür!”

Atışma səsi gedikcə artır, aydınlaşırdı. Hardasa dağın başından top atırdılar. Bir-birinin dalınca uçan pulemyot güllələri havanı yandıra-yandıra gəlirdi.

İbad maşının işıqlarını söndürdü. Döyüş səngərinə bir neçə yüz metr qalmışdı. Maşını dərədə saxladılar. İbadın əmriylə maşından düşüb cərgəyə durdular.

– Həmişəki sözümlü təkrar deyirəm. Bura düşmən gülləsindən ölməyə gəlməmişik. Mənə şəhid lazım deyil. Hər dəfə deyirəm. O vaxt şəhid olaq ki, komandanı qoruyaq. Qaçan ölür. Biz bura nəyə gəlmişik?

– Öldürməyə!

– Eşitmirəm.

– Öldürməyə.

– Amansız olun! Rəhmsiz olun! İrəli!

İbad sözünü bitirən kimi, səngərə tərəf bağıra-bağıra qaçdı. Qaranlıq yeri gizləmişdi. Kimin ayağı çuxura düşüb yıxılırdısa, cəld də qalxırdı ki, birdən onu qorxaq bilib ləngidiyini fikirləşən olar. Səkkiz əsgər bir xətt boyu atəş altında qalmış səngərə qaçırdı.

Birdən-birə ətrafın şəkli dəyişdi. İbad çevrilib arxaya baxanda kənd uşaqlarını gördü. Hamının əlində taxtadan düzəlttikləri avtomatlar var idi. Arxin o biri tərəfində yaşayan uşaqlarla yenə “müharibə-müharibə” oynayırdı. O, öz dəstəsiylə hücumu keçirdi. Axırncı dəfə baxdığı filmə səngərdən çıxmış komandir öz dəstəsini Berlinə necə bir xətlə aparırdısa, o da arxin üstündəki körpüyə tərəf elə qaçırdı.

Səngərdə bir neçə meyiti ayaq altından kənara çəkmişdilər. Bəzilərinin damarından asılı qalan bir gözü çənəsinə sallanırdı, başının yarısını pulemyot gülləsi harasa aparmışdı. Sinəsindən yaralanmış əsgər əlindəki paltarını yarasına basıb saxlamışdı, uçanırdı, dodaqları göyərmişdi. Yaralıları geri qaçırmışa məqam tapmırdılar.

Kimse səsi titrəyə-titrəyə bağırırdı:

– Hamını öldürəcəklər. Hamı öləcək...

Onu səsiylə tanıyan yoldaşları söyürdü. Tələb edirdilər səsinə kəssin. Qorxan əsgərin həyəcanı, qorxusu qaz bombası kimi səngərə yayılırdı. Ara bir neçə saniyəlik sakitləşən kimi, durub arxaya qaçanlara ikinci addım qismət olmurdu.

Qarşı tərəfdən yaylım atəşi susmurdu. Aman vermirdilər. Bir adam başını qaldırıb hədəfi vura bilmirdi. Məcbur olub üzü o tərəfə hara gəldi gülləni boşaldırdılar. Bəzi əsgərlər səngərin divarına qısılmışdı. Əbülfətin hardansa xırıltılı səsi gəlirdi. Tələb edirdi ki, heç kim yatmasın, hər tərəfdən atəş açılsın. Əmiranların komandiri Qara Yusif aşağı bükülən, başını gizlədən əsgərlərini söyürdü, təpikləyirdi.

– Gülləmiz qurtarır... Boş-boşuna atmayın.

– Güllə qurtarır. Hamı öləcək burda...

– Güllə adama dəymir... Güllədən qorxma... – İbad bağırdı. Eşitmirdilər.

Yuxarıdan aşağı tuşlanmış pulemyotun səsi bir neçə dəqiqəlik kəsdi. İbad səngərdən çıxıb ayaq üstə pulemyotun istiqamətinə güllə yağdırdı.

– Aşağı əyil... Uzan! Uzan! – Kimsə onun dalınca bağırdı.

– Güllə adama dəymir. İrəli! İrəlii... – O bağıra-bağıra qarşıdakı təciliyə çökəyinə tərəf qaçanda əsgərləri səngərdən çıxdı. Onun dalınca qaçdılar.

Arxadan komandirlərin səsi gəlirdi. Onlar hamıya İbadın dalınca qaçmağı əmr edirdilər. İbadın dəstəsi təciliyə çökəkliyinə uzananda arxadakı gələn əsgərlərin yarısı gəlib onlara çatdı. İndi yuxarıdakı pulemyot təciliyə arxasındakı çökəkliyi görmürdü.

İbad təciliyədən iyirmi-otuz metr sağda iri gövdəli palıd ağacına baxdı. Əsgərlərinə əliylə burda qalması əmr elədi. Ağaca tərəf qaçanda yenə qarşı tərəfdəki silahlar ağız-ağaza verdilər. Onlar üçün qaçan qaraltı qəfil itdi. Amma yenə də səs kəsilmirdi.

İbad ağaca bir necə saniyədə dırmaşdı. Budaqların arasında oturdu. Güllələrin hansı mövqedən uçuşduğunu indi lap aydın görürdü. Pulemyot şaqıl-dayıb budaqları mişar kimi biçəndə İbad bir şansının olduğunu anladı. Yuxarı qalxan yoğun budağa kürəyini söykəmişdi. Ağacın yana açılmış qollarına ayağını qoyub yerini möhkəmlətdi. Avtomatı qaldırıb bir gözünü qıyaraq tuşladı.

Pulemyot susan kimi budaqların arasından üç güllə dalbadal hədəfə uçdu.

İbad ağacdən tullanıb:

– İrəli! Hücüm! İrəli! – Deyib qaça-qaça bağırdı.

Kəşfiyyat dəstəsi təciliyə arxasından çıxıb İbadın dalınca hücum keçdi. Pulemyotun səsi kəsilmişdi. Qarşı tərəfdəki sığınacaqlardan çıxan erməni əsgərləri geri qaçırdı.

İbad pulemyotun oturduğu dikə qalxdı. Bilirdi ki, kimsə gedib orda ölən əsgərin yerini tutacaq.

Səhər açılarda atəş kəsilmişdi. Fermadan tutduqları əsirləri ağız palçığa uzatmışdılar. Ölmüş erməni əsgərlərin avtomatlarını yığmağa gedənlər qayıdıb gəldilər.

Pulemyot İbadın əlindəydi. Güllə dolu sepini bədəninə, qoluna dolamışdı. Əsgərlərinə oğrun-oğrun göz gəzdirir, ürəyində yalvarırdı ki, hamını görsün. Axtardığı bütün üzvləri tapanda rahatladı.

Qara Yusif İbada yaxınlaşdı:

– Vaxtında gəldin. Sağ ol. Yoxsa hamı mühasirədə qırılmışdı.

– Dəstələr birləşməli. Ayrı-ayrı döyüşmək olmaz.

– Yaxşı fikirdi. – O, kinayəylə gülümsədi. – Ümumi komandir kim olacaq, sən?

İbad onun istehzalı gülüşünü dərhal sezdi.

– Mənim məqsədim düşməni buralardan qovmaqdı. – İbad sözünü deyib üzünü əsgərlərinə tutdu. – Düzlən! – Kəşfiyyat dəstəsi dərhal bir cərgədə durdu. – Bizim bir düşmənimiz var. İndi sən, mən vaxtı deyil.

– Uşaqlar salamatdı? Ölü, yaralı... – Qara Yusif qəsdən sözün yönünü dəyişdi. Yaşının yarısı qədər olan gənc bir oğlanın məsləhətini dinləməyi özünə sığışdırmadı.

– Mənim uşaqlarım ölməz. – İbad bir addım atıb dayandı. – Qorxaqlar ölür. – İbad dəstənin başına keçdi. – Ardımca!

Kəşfiyyat dəstəsi geri qayıdanda kənd camaatı köməyə gəlmişdi. Dizlərinə vura-vura çöllüyü gəzir, köməkləşib meyitləri maşınlarla yığdılar.

– Hamısı şəhid olub! Hamısı... Allah, bu ermənilərin bəlasını niyə vermir-sən? Niyə səsimizi eşitmirsən, ey xudavəndi-ələm? – Məscidin axundu vaysına-vaysına cəsədlərə baxırdı. Əlini sinəsinə qədər qaldırıb dua oxudu. – Məscidə aparın. Məscidə... Dua oxunsun. Yuyata girsin... Qüsl alınsın. Kəfən... – Axund tapşırırdı.

Əbülfət söyüdlüyə qayıtmağı düşünmürdü. Təpəliyin başındakı mövqeyi qorumağın nə qədər vacib olduğunu bilirdi. Qara Yusif ona qulaq asırdı.

– Gərək gecəylə gündüzü bölüşək. – Əbülfət dedi. – Belə yaxşı olar, dəstənin ikisi də eyni vaxtda yorulmaz. Həm də ayıq olmaq lazımdı.

– Sağ ol. Yaxşı köməyiniz dəydi. Təpəliyi qorumağa gücümüz çatar. Özüm dəstəmin başındayam. Sən apar uşaqlarını, dincəlsinlər. Səndə də yaralı var, ölən var. – Qara Yusif sözünü bitirməmiş, əlini uzatmışdı.

Əbülfət sözün axırını gözləmədən onun havada qalmış əlini tutmağa məcbur oldu. İkinci dəfə sözə qayıtmadı.

Qara Yusif dünən ac qalmış əsgərlərini yedirtmək üçün günortaya yaxın kəndə gəlmişdi. İstəyirdi hamının gözünə görünsün.

– Başına dönüm, ay Qara Yusif, Üzərriktəpəni aldın.

– Sən olmasan, kəndin camaatı qırılardı, atamın goru haqqı.

– İndi bir az uzaqlaşdılar. Kənddə rahat gəzə bilərik.

Bu günə qədər ilk dəfə ona bu qədər dəyər verən adam görürdü. İndi sözünü hamıya ərklə deməyə özündə ixtiyar tapmışdı. Hərəyə bir iş buyururdu. Deyirdi, bir saata maşını yeməklə doldurub geri qayıtmalıyam.

Məscidin qarşısından keçəndə əvvəl istədi düşüb ölənlərin yaxınlarına təsəlli versin. Məscidin qarşısına yığılıb özünü döyən, üzünü cıran qadınları görüb fikrindən daşındı.

İki təcili yardım maşını yolun kənarında dayanmışdı. Tibb bacıları ürəyi gedənləri ayılırdı. Yuyatdan çıxan hər meyidin sahibinə sahə müvəkkili yaxınlaşır, suallarına cavab alıb kitabçaya yazırdı.

Axşam məscidin arxasında Keçəl Komandiri gətirən UAZ dayanmışdı. Maşının qabağına söykənib siqaret çəkən sürücü tez-tez sağa-sola boylanırdı. Yasa batmış kəndin sükutu onun işinə yarasa da içində bir nıgaranlıq vardı. Hərdən dodağının altında komandirin qarasına deyindir, onu tələsdirirdi.

Nəhayət, Keçəl Komandir məsciddən çıxanda o, özünü yığışdırıb əmrə hazır dayandı. Komandir əlini havada yelləyəndə dərhal qaçıb sükanın arxasında oturdu. Maşını hərləyib yuyatın qapısında saxladı. Maşından düşəndə mürdəşir yuyatın qapısını açıb astanada dayanmışdı. Onu içəri çağırdı. Sürücü yuyata girdi. İçəri zəif işıqlanırdı. Beton səkinin suyu qurumamışdı. İçəridən kəskin qoxu gəlirdi. Aşağı küncdə qanlı, çirkli paltarlar üst-üstə qalaqlanmışdı. Ayaqqabılar taxta yeşikdə cütlənmişdi.

Mürdəşir stolun üstündəki kəfənliyi yeşiklərin üstündən götürdü.

– Gəl apar.

Sürücü bayaqdan beri bunu axtarırmış kimi, stola yaxınlaşdı. Qatlanıb səliqəylə üst-üstə yığılmış hərbi formaları saman kəndiriylə sıxıb bağlamışdılar. Sürücü iki bağlamayı götürüb maşına apardı. Gəlib ikisini də götürdü:

– Bəs batinkalar?

– Aşağıda. – O, əliylə un kisələrini göstərdi.

Elə bil sürücünün ürəyinə dammışdı ki, kimsə gəlib onları görecək. Nəfəsini çöldə alıb, içəridə verirdi. Çuvalları maşına yığıb, qapını örtəndə bir az arxayınlaşdı. Mürdəşir yuyatın qapısına qfıl vuranda o, maşını məscidin qarşısına sürdü. Komandir papağını çıxarıb maşına oturanda uzaqlaşdılar.

- Nə yaxşı tez razılaşdı, komandir?
- Ona dediyim sözlərdən sənə desəm, paltarını yox ey, canını verərsən.
- Sizin şirin diliniz var də... Vallah. Kaş, bir az da məndə olaydı.
- Danışdım. Gələn dəfə özün gələrsən.
- Bəs pul. Birini neçədən danışdız?
- Nə pul? Bura məsciddir. – Keçəl Komandir təbəssümünü gizlətmədi. – Biz də xeyir işlə məşğuluq. Yüngülvari hörmət elədim. Halallıq olsun.
- Əla... Axşam anamgile verərəm, yusunlar. – Güldü. – Yazıq arvad deyir: “Nə qədər olsa gətir, uyuram, əsgər yoldaşlarına qurban olum. Təmiz geyinsinlər. Onlar bizi qoruyur”.
- Dəlmə-deşiyi soruşmur? Qanı-zadı...
- Cavabım həmişə hazırdı, komandir. Savadsız arvaddı, elə dərinə getməyə də ağılı kəsmir.
- Getdikcə iş böyüyür. Bir sənin, bir o birisinin anasıyla, arvadıyla olmaz. Gərək, əməlli-başlı beş-on arvad tutaq. Həyətdə qazan qoyub qaynatsınlar...
- Hər arvada da etibar yoxdu axı, komandir. Bir də gördün burnun lazım olmayan yerə soxdu.
- Keçəl Komandir onun haqlı olduğunu ürəyində təsdiqlədi. Çıxış yolu axtardı. Yol uzana bildikcə uzanıb gedirdi. Maşından baxanda adama elə gəlirdi dayanmışan, çöldə gördüyün hər şeyi; dağları, sarı təpələri, bəzən boy-boya vermiş, bəzən də küsüb bir-birindən uzağa qaçmış ağacları yollar gətirib üzündən keçirdir. Adama elə gəlirdi, əslində hərəkətdə olan ətrafdı, sən oturmusan. Sən, sadəcə, səndən keçib arxaya gedən hər şeyə pəncərədən baxırsan. Gözləyirsən sənə lazım olan yer gəlib ayaqlarının altında dayansın...
- Taxta kuzalı yük maşınları, qoşqulu traktorlar, içi, üstündəki baqaqlığı yorğan-döşəklə dolu balaca maşınlar arxa-arxaya gəlib onları keçirdi. Köçün üstündə qorxudan gözləri yanmış çarəsiz adamlar oturmuşdu. Baxışlarındakı vidayla, kədərlə son dəfə pəncərələrdən çöllərə boylan adamlar da istədikləri yerin gəlib ayaqlarının altında dayanacağını gözləyirdilər.
- Muğanlıdan Bakıya çatmaq istəyən köçün ayağının altında Ağcabədi dayanmışdı. Çöllükdə qurulmuş çadırlara yığılmışdılar. “Qızıl Xaç” Cəmiyyətinin gətirdiyi yardımdan artıq qalanını yerli idarə camaata paylayırdı. Kim kimin üstünə çıxırdısa, əl atıb paketdəki bağlamanı qırırdı. Abrına qısılan ayaq altıda qalır, çadırına əli ətəyindən uzun qayıdırdı.
- Canı boğazına yığılmış bəzi adamlar gecəni yatmırdı, yaxın kəndlərdə hinə, tövləyə girirdi. Deyirdilər, öləndən sonra nə olur-olsun, təki indi arvad-uşaq ac qalmasın.
- Qonşu kişi arvadına başa salırdı ki, burda qalsalar yaxşıdı. Həm kəndə yaxındı, həm də yardım verirlər.
- Bəs Maya? – Arvad qərarlısız qalmışdı.
- Yox, durub onun dərini çəkməliyəm?! Bura qədər gətirmişəm, burdan da hara istəyir yol açıqdı. Getsin.
- Arvad Mayranuşa ərinin sözünü elə onun səs tonunda çatdırdı.
- Sabir sizə tapşırıb. – Mayranuş incikliyini gizlətmədi. – Kənddən çıxanda desəydiz...
- İndi fikrimizi dəyişdik. – Qadın acıqlandı. – Səndən icazə almalyam? Elə sənin qardaşların salıb də bizi bu zülmə. Allah hamısının bəlasını versin. Başlarına yıxılsın evləri.
- Ana, elə demə. – Qız elə bil anasının sözündən utanırdı. Səsini qısıb deyirdi. – Maya neyləsin? Düz deyir də, Sabir atama pul verdi ki, bunları da aparaq. Getmirdi, pulun almazdı. Başqa maşınla göndərərdi.

– Sən kəs səsini, heyvan balası.

Mayranuş qızını qucağına almışdı. Azər maşından düşüb anasının yanına gəldi.

– Bir maşın tapıb gedərik.

– Kəndə qayıdaq. Atan özü aparar. – Mayranuş oğluna dedi.

– Hara gedirsən, dayan görüm. – Qonşu kişi onun qarşısını kəsdi. Azəri yanına çağırırdı. – Gəl bura. Görək ordan nə ala bilirik.

– Bizə heç nə lazım deyil. – Mayranuş etiraz elədi.

– Sən özün bilərsən, amma uşaqlar acdı.

Qonşu kişi oğlanı yanına salıb aparanda Mayranuş susmağa məcbur oldu. Yoldan bir az kənarda iri daşın üstündə oturdu. Qızı müharibədən xəbərsiz yatırdı.

Qonşu arvad hələ də özünü susmağa, dözməyə məcur edirdi. Ürəyində deyirdi: “Qoy cəhənnəm olub hara gedir, getsin”. Bir də o tərəfə boylananda gördü qızı Mayranuşun yanında əyləşib, özünü saxlamadı. Hirsini başına alıb onu azarlaya-azarlaya yanına çağırırdı, əli çatan kimi qolundan burmac bir çimdik aldı:

– Nə gedib onun yanında şöngümüsən, ay səni kor olasan?

Qız qolunun ağrısından barmağının ucuna qalxdı, üzü bürüdü.

– Erməni keçici xəstəlik-zaddı? Mayadı də. Nolub ona?

– Burda bu qədər adam var. – Səsini bir az qısdı. – Gərək bilsinlər bu erməni küçüyünü biz gətirmişik? Qoy rədd olub getsin. Uzaq dur.

– Onun toyunda oynayanda, iki gündən bir bizə gələndə heç demirdin.

– Onda müharibə varıydı, ay dilin qurtdasın? İndi araya qan düşüb.

– Kimdi erməni? O gəlin? – Bayaqdan bəri onlara qulaq verən yanaqları cırıqlanmış yaşlı qadın soruşdu.

İkisi də səsdən diksinib yana çöndü. Ağlamaqdan işığı sönmüş gözlərini onlara dikən arvadla göz-gözə dayandılar. O, əlini şal bağlanmış belinə qoyub cavab gözləyirdi. Qonşu qadın özünü itirdi. İstədi düzünü desin, qızı onu qabaqladı.

– Yox, ay xala, biz kənddəki qonşumuzdan danışırıq.

Qadın cavabını almışdı. Mayranuşun üstünə yeriyəndə qonşu arvad birdən ayıldı. Arxadan özünü ona yetirib qadının qolundan yapışdı, dartıb özünə tərəf çevirdi.

– Nə deyirsən? Nə istəyirsən? Sözüünü mənə denən, görüm...

Arvad onu itələdi.

– Bura bax görüm, az... – Arvad Mayranuşu haqladı. – Kimsən? De görüm kimlərdənsən?

– Mənim bacımdı, ay xala. – Qız qadının qarşısına keçib onu yumşaltmaq istədi.

Mayranuş birdən-birə özünü qaynayan qazanın içində görmüşdü. Yaxınlıqdakı çadırların qarşısında oturub uşaqların başından tapdıqları bitirsirkəni dirnaqlarının üstündə öldürən gəlinlər də haya gəldi.

Qadın Mayranuşdan əl çəkmirdi.

– Mənim qızımı aparıblar, gözümüzün qabağında gəlinlərimin pal-paltarını cırıqlayıb əyinlərindən çıxartdılar. Oğlumun başına qundaqla vura-vura qabağımda öldürdülər. Bunun hamısını o ermənilər elədi. Allah bəla versin onlara! İndi sən deyirsən sakit ol? Olmuram... And içmişəm, harda əlimə keçsələr, didib öldürəcəm... – Qadın danışdıqca uçalanırdı. Deyirdin bəs, bu saat qan beyninə vuracaq.

– Hamımız sənin günündəyik də... – Qonşu arvad yasalamağa çalışdı. – Budey, evimi-eşiyimi atıb qaçmışam. Başımı soxmağa çadırım da yoxdu.

Qonşu qızı Mayranuşun qolundan tutub aradan çıxartmaq istəyirdi. Haya gələn qadınlardan biri onun niyyətini anlamışdı.

– Yalan deyirsən, bu sənin bacın-zadın deyil. Onun gözü mavidi. Rəngi də ağ. Mən indiyə qədər o murdar köpəyuşağının içində yaşamışam. Baxan kimi bilirəm, dərilərindən də iy gəlir...

Mayranuş nə qədər özünü saxlamağa çalışsa da, gözləri onu ələ verdi. Yaş yanağına şoraladı. Səsə uşağı səksənib oyanmışdı. Göbəyi qopmuş kimi çığırırdı. Mayranuş bilmirdi uşağın halına qalsın, yırgalayıb sakitləşdirsin, yoxsa qabağını kəsən gəlinə cavab versin. Ağzını aç bilmirdi. Ürəyində danışırdı, Yerə, Göyə, Dağdağana yalvarırdı. Hərdən bir də boylanıb oğlunu axtarırdı, istəyirdi, onu görüb gəlsin, qaçsınlar. Qaçıb getsinlər buralardan.

Qonşu gəlin bilmirdi kimə cavab versin.

– Yeri atanı çağır. – Bir ara fürsət tapıb qonşu qadın qızına dedi. Qızı atasının dalınca qaçdı.

– Ermənidi. Görmürsüz erməni qızıdı? Mən bu murdarların dərisinə bələdəm.

Qadın arxadan əl atıb Mayranuşun saçından yapışib silkələdi:

– Az, qancıq, nə sülənirsən, az, burda? Sən öl səni salamat buraxmam... – Qadın onun ağzının üstünə bir-iki sille yapışdırdı. Qonşu qız Azərini Mayranuşun əlindən dartıb aldı, aralaşdı.

Səsləri bir-birinə qarışmışdı. Bayaqdan bəri fürsət axtaran arvadlar qonşu qadına da yamandılar. Erməni qızını bura gətirdiyinə görə saçını-başını yoluşdurdular.

Mayranuş çığırırdı, qadın onun saçını tutub dolu nehrə kimi çalxalayır. Elə bil dartıb başını qopartmaq istəyirdi. Mayranuş yalvara-yalvara dartınırdı, çırpınırdı.

Səs-küy çadır şəhərciyini bürüyəndə sahə müvəkkili özünü çatdırdı. Hərəni bir tərəfə itələyib ortaya girdi, amma Mayranuşun başını hirsindən boğulan qadının əlindən almağa çalışdı. Azər arvadın topuğuna təpik ilişdi. Milislər arvadın qırqınc olmuş əllərini güclə araladılar.

– Bu, ermənidi... Erməni qancığı burda nə gəzir?

– ...

– Düz deyir də. Onlar bizi çöllərə salıb, bu ortalıqda sülənir...

– Bunun atası, qardaşı döyül bizi bu günə salan? Niyə qoymursan hayfımızı çıxmaq?

– Qoyun, öldürüm, hirsim soyusun. Sonra tutun aparın məni. – Arvad özünə yamanmışdı, sinəsini, saçını yolur, başını qapazlayırdı. – Onsuz da heç kimdə qeyrət, namus qalmayıb. Kişisənsə, imkan ver, onu öldürüm. Mənim balalarımı öldürüblər. Ver onu! Ver... – Arvad uçalırdı. – Bəs bu baladı, mənimki yox? Hanı bu kişilər? Gəlin də, boyunuzu yerə soxum hamınızın. Gəlin də, erməni qızıdı. Baldırın, döşün açan kimi qucağına qaçdırdız. Ona görə bu günlərə qaldıq... Bizim qızdarı apardılar ey, başdarına min oyun açır-lar orda. Budey, siz də eləyin də... Kişiliyiniz çatmır? Verin mənə, didim bu qancığı...

– Ay arvad, sakit ol görüm bir. Çəkilin burdan. Dağılışın. Gedin! Qovun bunların hamısını. Ay kişi, sən bura gəl görüm. – Sahə müvəkkili qonşu kişini gördü. – Sənin maşınıdı?

– Kimindi bəs? Bunları gətirib... Hələ utanmır, bu arvada bax, deyir mənim qızımdı. Tüpürüm sənin cəmdəyinə. Elə sən də erməni kimi bir şeysən də.

– Boyunu yerə soxum, ha-a. Evindən-eşiyindən qaçır, hələ bir ermənini də dalına salıb. Hara aparırsan? – qadınların hərəsi bir tərəfdən deyirdi.

– Ə, bir sakit olun görüm.

– Düz deyir də... Bunun ərinin kişiliyi olsaydı, onu elə yolda maşının altına qoyardı. Buna bax, hələ iki bicbalası da var. Allah bilir, kimin ərindən pey-dahlıyb...

– Bədirin. Dağılışın dedim sizə.

Sahə müvəkkili qonşu kişini kənara çəkdi:

– Sən gətirmisən?

Dilinin ucunda “yox” göynəyirdi. Üstündən atmağa bəhanə axtardı. Ağılına cürbəcür fikir gəlmişdi. Deyirdi birdən onu erməni qızını gizlətdiyinə görə tutub incidəllər. Uşaqlara gözü sataşanda duruxdu.

– Hə... – Söz ağzından çıxdı. Özü hiss eləmədi cavabını.

– Dur görüm ayağa, qalx! – Sahə müvəkkili yaxınlaşıb Mayranuşu qaldırmağa çalışdı. Gücü çatmadı. Mayranuş yerə yapışmışdı. Torpaq onu buraxmırdı. Azər qoluna girib anasını qaldırdı. Sahə müvəkkili onları yolun kənarına çəkdi, maşının qabağında durdular.

– Hardan gətirirsən?

Kişi vurnuxdu. Bir tərəfdən arvadının ahı-ufu, üz-gözü ona daha betər günə qalacaqlarını göstərirdi.

– Eşitmirsən?

– Muğannıdan gəlirik. – Azər hiss elədi ki, kişi yalan deyəcək. – Atamın adı Sabirdi. Orda döyüşür.

Sahə müvəkkili bir neçə anlıq susub ağılından nəse keçirdi.

– Adın nədi?

– Azər.

– Dedilər, kənddən arvad-uşağı çıxardağ. – Kişi özünə qayıdırdı. – Qapıbir qonşumun arvadıdı. Dedi uşaqları Bakıya aparım. Orda... xalası var, kim var, bilmirəm... Atamın goru haqqı, bu uşaqlara görə, rəis... Adamın vicdanı yol vermir axı. Uşaq qalsın orda ölsün, ay qadan alım?

Sahə müvəkkili milisə tərəf çevrildi:

– Denən bizim maşını bura çəksin.

Kişi ayaq üstə öldü. Gözünün qabağına şobəni gətirdi, türməni gördü. Alaqaranlıq nəm otaqda arıq canına dəyən təpiklərin ağrısını hiss elədi. Eşitmişdi ki, içəridə adamın başına elə oyunlar açırlar, çıxanda özünü asıb öldürmək istəyirsən.

– Rəis, sənə qurban olum, mən neynəmişəm? Uşaqdı axı... Özü də əri, vallah, çox yaxşı oğlandı. Danasını satıb silah alıb. Bir erməni köpəyuşağını kəndə qoymur. Bu da onun balasıdı dayna. Mən axı nətər onun uşaqlarını çöldə atıb gedəydim?

Maşın gəlib onların yanında dayandı. Milislər Mayranuşun qolundan tutub maşına aparanda Azər onları itələməyə, vurmağa başladı.

Sahə müvəkkili onun qolundan tutub kənara çəkdi.

– Get, sən də otur.

Mayranuş çırpınıb arxaya dartındı. Birdən bədəni sütləşib boşaldı. Milislərin qolunda huşunu itirdi.

Sahə müvəkkili Mayranuşa bir-iki şillə vurub silkələdi. Bir az özünə gələndə milislər onu maşına oturtmuşdu. Azər anasının başını qucaqladı. Sahə müvəkkili qabaqda əyləşdi. Maşın uzaqlaşdı.

– Tez ol, maşına min. Az, tez ol, tez... – Qonşu kişi arvadını gücbəlayla kabinə qaldırdı. Arvad qapını örtməyə fürsət tapmamışdı, kişi maşını

qaçırdı. Bir xeyli gedəndən sonra qəfil əyləci basdı. Uşağın səsinə beyni diksinmişdi.

– Bu nədi, ay eşşək balası. Bunu niyə götürmüşən? Erməni balasın...

– Erməni balası deyil, Sabirin qızıdı.

– Sabiri də Allah öldürsün, Mayranuşu da. – Arvad zariya-zariya dedi. – Apar ver küçüyün özünə... Apar... qayıt.

– Hara qayıdım? Gedim deyim ki, gəlmişəm məni tutun? Qaçıb canımızı qurtarmışıq. – Kişi hirsli-hirsli bağırırdı. – Gedək, görək Bakıda başımızı hara soxuruq. Sabirə deyərəm, gəlib aparar.

Bakı gəlib təkərlərin altında qalana qədər hər şey ötüb geriye, Sabirə qədər getdi.

Sabir arın-arxayın oturub silahını yağlaya-yağlaya başında vuruşdururdu: “Mayanın Bakıya göndərməyim lap yaxşı oldu. Orada onlara kim nə deyəcəək? Kim kimi tanıyır? Gərək Maya görməsin qardaşlarını necə gəbərdirəm...”

O, söküb yağladığı silahı yığıb, darağı yerinə taxdı. Gedib söyüd ağacının altında yerə çəkilmiş xəttin başında öz yerini aldı. Əsgərlər bir-bir, iki-iki Sabirin cərgəsində durdu. Səkkiz əsgər bir xətt boyu ilk əməliyyat sevincini yaşayırdı. Bu gecənin qaranlığında hara, necə gedəcəyini bilmirdilər. Qəfil əmr vermişdi İbad. Bilirdilər ki, soruşmaq yersizdi. Əsas ona sevinirdilər ki, bu gün məşq yoxdur. Sabirin beynində fikirlər dolaşırdı. İstəyirdi elə bu saat erməni postlarının arxasında olsun. Qayınlarının izini tapsın. Üz-üzə gəlsinlər.

İbadı təzə masxalatda pilləkənin başında görəndə ürəyinə sər in yellər doldu.

İbad gəlib onların qarşısında dayandı. Farağat komandası almış əsgərlərin hərəsinə bir-bir göz qoydu. Onların baxışlarını oxudu. Nəyəsə son dəfə əmin olmaq istəyirdi. Bəlkə də kiminsə gözündə qorxu axtarırdı, cərgədən çıxacaq adamı seçirdi. Səliqəli geyinmiş, silahları çiyində, üzləri qırılmış, çəkmələri təmiz səkkiz əsgər ovunu parçalamağa hazır qurd kimi baxırdı.

– Əsirlikdə qadınlar var. – İbad sızıllara dedi. – Yuxarıdan aşağı işğal elədikləri kəndlərdən kim əllərinə keçib, aparıblar. Uşaq, böyük... Başlarına nə oyunlar açılır, bilirik. Kəndlərin azadlığı onlardan başlayır. Boş çöllərdən, dağlardan, dərələrdən yox. Biqeyrət damğasıyla bu torpaqlarda kişi kimi gəzmək, yaşamaq olmaz. Hər dağın başını, hər dərənin dibini axtarıb onları tapmalıyıq. Bundan böyük hədəfimiz, məqsədimiz yoxdu. Bunun üçün yaşamalıyıq, döyüşməliyik! Öldürməliyik! – İbad başını çevirib arxaya, pilləkənin başına baxdı. Yuxarıdan sallanan balaca lampanın altında Əbülfət dayanmışdı. Üzünə düşən kölgə onun gözlərini gizlətməmişdi. Baxışlarının nə ifadə etdiyini İbad görmədi. Üzünü əsgərlərinə çevirdi. – Ardımca.

Kəşfiyyat dəstəsi bir cərgəylə söyüdlü postundan çıxdı.

Üzümlüyə tərəf getdikcə sahə də onların üstünə gəldi, gəldikcə böyüdü, böyüdü, doqquz əsgəri öz içində gizlətdi.

* * *

Keçəl Komandirin UAZ-ı arxasınca iki URAL maşını gətirmişdi. Kuzasında əsgər forması geyinmiş bir neçə adam görünürdü. Maşın getdikcə onlar da yuxarıdan hər tərəfə boylanırdılar. Gecə kəndə düşən mərmilər evlərin ço-

xunun içini çölünə çevirmişdi. Bəzi həyətlərdən, damlardan öləziyən qara tüstü burula-burula qalxır, yana əyilib yayılırdı.

Keçəl Komandir maşından düşəndə papağını başına qoydu. Qutudan siqaret çıxarıb dodaqlarının arasına taxdı, kibrit çəkib yandırdı. Dərin bir qullab vurub maşının üstündən ona boylanən əsgərinə dedi:

– Nədi ə, nə dayanmırsız? Düşün gedin də. – Arxadakı maşının sürücüsünə əlini uzadıb bağırdı. – Sən də sür o biri küçəyə.

Maşından düşən əsgərlərin hərəsi bir darvazaya qaçdı.

– Sağ qalan var? Ay ev yiyəsi? Kim var? – Əsgər həyətdə çağırırdı.

Taybatay qalmış qapılar hamını ev yiyəsi kimi içəri buraxırdı. Harayına cavab verən çıxmıyanda əsgər də ev sahibi kimi arın-arxayın içəri girirdi. İki nəfər soyuducunu köməkləşib maşına aparırdı. Bir nəfər xalça-palazı büküb daşıyırdı, O birilər televizoru, videomaqnitofonu qucaqlayıb gətirirdilər. Qızıl-gümüş qaşıqlar, gəlin bər-bəzəyi ilə dolu mücrülər komandirin UAZ-ına yığılırdı.

Keçəl Komandir UAZ-ın qarşısında, maşın işığında çəlimsiz əsgərlərdən birinin yaxasından yapışdı.

– Alçaq oğlu alçaq, sən məndən gizlədirsən? Çıxart görüm.

– Vallah, hamısı budur, komandir.

– Yalan deyirsən! Belə qaşıqlar dəst olur. Altı, ya on iki. Tək ola bilməz.

Komandir sürücüsünə bağırdı:

– Axtar, ə, bunu. – Komandir qoburadan tapançasını çıxarıb çaxmağını çəkdi. Gülləni ayağa verdi.

Sürücü əsgəri axtara-axtara çəkmələrini çıxartdı. Hər tayından bir gümüş çay qaşığı düşdü.

– Bəs deyirdin yoxdu? Biz bunları satıb əsgərlərə silah alırıq, sən hərbi büdcədən əkişdirirsən? Qapı-qapı düşüb onlara silah almaq üçün pul dilənirik, sən də ayaqqabına soxursan? Xəyanət eləyirsən, ə, düdük?! Sənin tayların orda döyüşüb ölür, sən mənim yanımda sülənirsən. Sənə iş vermişəm. Budu, ə, sənin qeyrətin, vətənə xidmətin?

– Komandir, qurban olum, bağışla, komandir, ölüm ayaqlarının altında, bağışla. Atamın canı, anamgilin çörəy almağa pulları yoxdu, çadırdadılar, yardım-zad da vermirlər, istəyirdim göndərim olara. Babamın gору haqqı, bir də eləmərəm...

– Eləyə də bilməzsən. Vətənə xəyanət bağışlanmaz! – Komandir tətikdəki işarət barmağını qatlayanda əsgər arxası üstə kapota çırpılıb yerə sərilirdi. Əsgərin başından axan qan maşından düşən işıq zolağının altında yayılırdı.

Keçəl Komandir çevriləndə bir neçə əsgərin ona baxdığını gördü.

– İmkan vermərəm bir çöpə də bir adam toxunsun.

– Neyniyək bunu? – Sürücü məqam tapan kimi astadan soruşdu.

– Şəhidi neyniyərlər, ə? – astadan dedi. – Səfeh-səfeh soruşursan. Səhər aparın verin. Qoy fəxr eləsinlər.

Meyiti arxadakı maşının kuzasına apardılar.

Sürücü gəlib maşına əyləşdi.

– Əmi oğlu, amma əsil komandir olmusan ha.

– Sür, ə. – Komandir şüşədəki əksində özünə baxdı, qaşını-gözünü qırışdırıb sərt, bir az da ciddi görünməyə çalışdı.

Komandirin UAZ-ı kəndin ayağına gedəndə salamat qalmış xoruzlar səhəri açmağa çalışırdı. Ağ sap qara sapdan seçilirdi.

Keçəl Komandirin kalonu mal-qoyun sürüsünün yanından keçəndə atların belindəki iki əsgər yəhərdən arxalarını bir az qaldırıb hərbi salam verdilər.

* * *

Atın belindəki erməni əsgəri yəhərdən arxasını qaldırıb onlara tərəf boylananda İbadın əmri əsgərlərini bir cərgədə düzdü. Özünü elə apardı ki, elə bil atlı əsgəri görmürdü.

Erməni əsgəri hələ də qarşısındakı dəstənin rusların, yoxsa türklərin olduğunu aydınlaşdırı bilmirdi. Atını mahmızlayıb onlara tərəf gələndə İbad da dönüb onun üstünə yeridi.

İbad tövrünü pozmadan əlini qaldırıb soruşdu:

– Sığaret yes? – Söz atın belinə, əsgərin beyninə çatmamış İbad özünü çatdırdı. Göz-gözü baxırdılar. İbadın bütün diqqəti onun əlindəydi. Avtomatın qoruyucusu bağlıydı. Əsgər əlini çiyindən asdığı avtomatın üstündən götürüb döş çibinə aparanda İbad bir göz qırpımında avtomatdan tutub dartdı. Əsgər yəhərdə boş oturduğundan yana əyildi. Qəfil başına dəyən təpik hüşunu aldı, süst bədəni yerə çırpıldı. Sabir özünü yetirib atın yüyənindən tutdu.

İbad avtomatın qayığını əsgərin boğazına salıb bururdu. Nəfəsi kəsilənə qədər saxladı.

Cəsədi sürüyüb kol-kosun dibinə gətirdilər. Hərəsi bir tərəfdən meyidi gizlətməyə çalışdı.

– Burda qalın! – İbad Sabirin əlindən yüyəni alıb atın belinə qalxdı.

– Sən hara?

– Yaxınlarda bunların postu var.

– Harda?

– At bilir. – İbad atın başını çöndərib yüyəni boşaltdı.

At tanıdığı çığıra düşdü.

Qartallı təpə keçəl görünürdü. Bir-birindən küsüb, aralı düşmüş ağaclar boy atıb boylana bilmirdi, kolların hərəsi bir tərəfdə xışmalanıb quruyurdu. Yağışların yuyub yamaca apardığı torpaqların altından sərt süxurlar əjdaha dərisinin tikanları kimi dikəlmişdi. Ayağının altında uzanıb gedən təpəyə baxanda adama elə gəlirdi yatmış nəhəng bir qanadlı əjdaha torpağın altında qalıb. Yanlara, yamaclara, dərələrə düşmüş qanadları, qarşısındakı meşəli dağın ayağına söykənmiş başı, uzandıqca nazilən quyruğu görünürdü. Elə bil torpağın altındakı o nəhəng varlıq yavaş-yavaş oyanırdı, üstünə qalaqlanmış torpağı dağıdıb çıxırdı.

Bu yatmış əjdahanın başının üstündə həmişə qartal qıy vururdu. İbad “əjdahanın” sağ qanadından başına tərəf gedirdi. Bir az yamaca enib boğaza dolanmış cığırın ortasına çatanda yüyəni dartdı. At dayandı. Cığır təpənin döşündə qurulmuş hərbi hissəyə aparırdı.

İbad atı bir necə metr qaytarıb yoxuşdan aşağıdakı kolluğa göndərdi. Postu yuxarıdan yaxşı görə biləcəyi dikə qədər qalxdı. Yerə uzanıb aşağı baxdı. Təpənin döşündə hərbi qərargah tikilirdi. Kamuflyaj olunmuş məntəqənin biri hazır idi. O biri yarımçıq qalmışdı. Sağ tərəfdə avtoparkda bir Ural-4320, bir BMP, bir Villis dayanmışdı. Avtoparkın yaxınlığında bir neçə əsgər odun yarırırdı. Bir az aralıda qalanmış ocaqların tüstüsü, yanıq qoxusu dumana qarışib aşağı sürünürdü. Ortadakı meydanda çavuş əsgərlərinə səhər baxışı keçirirdi. Arabir bağirtisi, söyüşü dağ-dərənin də abırını tökürdü.

Meydançanın qırağında – dərə başına çatmamış üç xəndək qazılmışdı, qazılacaq iki xəndəyin yeri əhənglə işarələnmişdi. Xəndəyin ikisində D-20

topları rahat-rahat oturub burunlarını Qaradağlıya, Xocavəndə uzatmışdı. Buradan baxanda kəndlər ovucda görünürdü.

Gözünə dəyən əsgərləri saydı.

– Bunlar topçu taborudu. – Öz-özünə dedi. Saydığı rəqəmə əmin olmadı. Əraziyə baxanda hərbi hissənin yeni qurulduğunu, hələ işlərin bitmədiyini aydın görürdü.

Oturub küreyini qayaya söykədi. Bu təcədən aşığı – kəndlərə püskürölək od-alov gözünün qarşısına gəlđi.

Döş cibindən balaca bloknotunu, qələmini çıxarıb hərbi hissənin Qartallı qayadakı yerini, ərazisini, topların düzülüşünü, aşığıdakı kəndləri, bura qədər keçib gəldikləri üç erməni postunu, səngərlərini çəkdi. Əsgərlərin təxmini sayını yazdı. Maşınların adlarını qeyd elədi.

Əsgərlərinin yanına qayıtdı.

– Nə gördün? – Sabir hamıdan əvvəl soruşdu.

İbad bloknotunu açıb çəkdiyi şəkli başına toplaşan əsgərlərinə göstərə göstərə izah elədi.

– Biz buranı vurmaliyq. İbad başqa çarə olmadığını bildirdi. – Hələ ki iş gedir, demək, fürsətimiz var. İş bitəndə aşığıda bir evi də salamat qoymazlar.

– Biz doqquz nəfərik. – Əsgər qeyri-ixtiyari xatırlatdı.

– Məsələ əsgərin çox olmağıında deyil, gərək ürəyin olsun.

– Mən bu dağlarda, elə bu gün öl... – Əsgər İbadla göz-gözə gələndə sözünü kəsdi. İbadın “ölümə hazırım” sözündən acığı gəldiyini xatırladı. – Öldürməyə hazırım. – Sözünü düzəldib qətiyyətlə dedi.

– Mən də, komandır. – O biri əsgər dedi. – Bəs bura niyə gəlmişik?

– Nə qədər olurlar-olsunlar. Kimdi ey onlar? Ermənilərdi də. Qandan qorxan ermənilər...

İbad etiraz elədi:

– Döyüşdə düşməni zəif bilmək axmaqlıqdı. – O, döyüşü görmüş kimi, astandan dedi. – Gördüyün kimi, o erməni dediyin yuxarıdan aşığı kəndlərimizi ala-ala gəlir. Bu onların hərbi hissəsi, o da bizim. Bir topumuz da yoxdu. – Susdu, xəcalet çəkirmiş kimi pıçıldadı. – Camaatın arvadı, qızı onların əlindədi...

Günahı hərə özünə götürdü. Başlarını qaldırıb bir-birlərinin üzünə baxmaq istəmirdilər, hərəsi gözünü bir tərəfə yayındırdı. Əsgər dediyi sözə peşman olmuşdu. Sözün yenə hərlənib əsir qadınlara gəlməsini heç biri istəmirdi. Bilirdilər ki, bu, İbadın ən ağırılı, ən zəif yeridir. Bircə bu ağrısına toxunanda onu sarsılmış görmək olurdu. Qara qaşları çatılırdı.

– Deyirsən, yəni, əsgər saydığından çox olar? – Sabir sükutu pozanda, hamı bayaqdan bəri nəfəsini tutduğunu hiss elədi. Ürəklənib İbada baxdılar.

– Məncə, topçu taborudu. Bizdən çoxdular. O da ola bilər ki, elə saydığım qədərdir. Komandır də içəridədi. UAZ onundu.

– Bəs bu – əsgər daş-qalağın altında qalan erməni cəsədinə işarə elədi, – hardan gəlirmiş?

– İndi onu bilməliyik. Ola bilsin, təcənin aşığısında bir post da var.

– Mən baxdım. – Sabir dedi. – Ora seyrək meşəlikdi.

– Bəs niyə ordan gəlirdi?

– Bəlkə ora gedirdi? Biz onu qəfil gördük axı. Biz bura çıxanda o da hardansa gəlirdi. – Əsgər xatırlatdı.

– Düz deyir, biz heç bilmədik o hardan çıxdı.

– Göydən peyda olmadı ki: deməli, burdan keçirmiş. İnanmıram o, bura gəlmək üçün çəstdən çıxıb. Axı, burda nə var? Niyə gəlsin?

– Aşağıda üst-üstə iki cəbhə qoyub çıxmışıq. – Sabir dedi. – Bura ən yaxın Ağkəndin postudu.

Əsgərlər danışıqca İbad hər şeyi gözünün qarşısına gətirməyə çalışırdı. Həmin anı yaddaşında, xatirəsində təkrar yaşayırdı. Üzünü hənirtiyə çevirəndə atı, atın belindən qalxıb onlara boylanın saqqalı əsgəri görürdü. Atın başı onlara tərəf idi.

– Onun dalınca gələcəklər. – Sabirin yadına at indi düşdü. – Atı neynədin?

– Dərəyə buraxdım. Ota. Oralarda axtarsınlar. – İbad əsgərlərinə baxdı. – Axtarmağa gəlsinlər. Bir-bir qəragahdan çıxsınlar.

Əsgər onun fikrini dərhal anladı:

– Biz də leşlərini sayaq.

– Hər şey səssiz olmalıdı. Silahsız. İz də qoymaq olmaz.

İbad başa düşürdü ki, indi o, yubanmadan ən doğru qərarı verməlidir. Onun qərarından tək cə tabeliyində olan əsgərlər deyil, aşağıdakı rayonların, kəndlərin, minlərlə adamın həyatı asılıdır. Özünü minalanmış əraziyə girmiş adam kimi hiss edirdi, növbəti addımı hara atacağını dəqiq bilməliydi.

– İki yolumuz var, – nəhayət, dilləndi, – birinci, gecə çasta girib topları sıradan çıxartmaq. Alınsa, qəragahı partlatmaq. Burda bir şansımız var ki, onlar bizi gözləmir. Heç ağıllarına da gətirmirlər ki, bura qədər gəlmiş olaq.

– Yəni, deyirsən qorunma zəifdi?

– Heç yoxdu. Onlar aşağıdakılara arxayındırlar. Burda tikintiylə, yerləşdirməylə məşğuldular.

– Amma bir məsələ var; çoxdular. Arı yuvasıdır. Oyansalar, aşağıdakılar da qalxacaq. Bu mühasirədən çıxma bilmərik. Bizim burda ölməyimiz aşağıya xeyir verməz.

– Bəs ikinci?

– Aşağıdan hücum olmalıdır. Eyvaza, Əbülfətə xəbər vermək lazımdı. Xocavənddən, Qaradağlıdan, hələ Ağdamnan, Füzulidən də eyni vaxtda hücum başlasın. Onda biz buranı vura bilərik. Aşağıdakıların başı özlərinə qarışacaq. Buranı ələ keçirsək, aşağıdakı postlar mühasirədə qalacaq. Bizimkilər qalxana qədər burdan istənilən yeri vurmaq olar. Onda bu mövqə də əlimizdə qalar.

– Yəqin ki, bunun da bir əmması var.

– Var. Gülləmiz bir düşmən çastını dağıtmağa, o qədər əsgəri öldürməyə çatmaz.

– Onların arxayınlığından istifadə edə bilərik.

– Açıq döyüş.

– Döyüşək.

– İki yoldan birinə qərar verməliyik.

– Mən çasta qayıdaram. – Əsgər əminliklə dedi. – Kağızı Əbülfətə apararam. Hücum hazır olanda xəbər verərik. Fişəng atarıq. Siz də burdan hərəkətə keçərsiz.

– Məncə də ikinci plan yaxşıdı. Dediysin kimi, bizimkilər bura qədər qalxar. Onda bu toplar, texnika, silah-sursat bizim olar. Xocavənd də, Qaradağlı da, o biri kəndlər də nəfəs alar. Burdan da topların üzünü çevirərik yuxarı.

– Kəndə sən qayıtsan yaxşıdı. – Əlini Sabirin çiyinə qoydu. – Çatan kimi Əbülfətnən Ağdama get. Ləngiməyin. Orda komandirlərə danışın. Hücum planı birlikdə hazırlansın. Biz də müşahidə aparaq. Siz ordan, biz burdan, bu postları götürək.

İbad bloknotundan şəkilli səhifəni cırıb Sabirə uzatdı.

– Gəldiyimiz cığırdan kənara çıxma.

– Arxayın ol. Fişəngi də mən atacam. – Əminliklə dedi.

– Bircə dənə ratsiya olaydı... axx! – Əsgər təəssüflə əlini dizinə çırpdı. – İndi xəbər verərdik. Axşama da çastı götürərdik. Bir dənə ratsiya nədir ey, canı çıxır, hökumət tapıb verə bilmir. Amma gör bunların nələri var...

– Darıxma, bizim də olar. Get. – İbad əlini Sabirin çiyinə vurdu. Sabir dəstədən ayrıldı.

– Çastı müşahidə eləmək lazımdı. Aşağıdan da qalxan ola bilər. Hər tərəfi elimizdə olmalıdı. – İbad təlimat verib hər mövqeyə əsgər göndərdi. – Qərar-gaha mən baxaram. Bir gözünüz bir-birinizi görsün, biri məni. – İbad hərbi hissənin başındakı qayalığa qayıtdı. Seçdiyi yerə çatıb uzandı. Aşağı boylandı.

Bir dəstə əsgər xəndək qazmağa başlamışdı. İki külüng vurur, o birilər bellə torpağı kənara atırdılar. Süxurlu, çınqıllı torpaq külüng vuranları tez yorurdu. İbad o əsgərlərin gecə hallarını düşündü. Əsgərlikdə görmüşdü, belə yorğun əsgərlər axşam düşən kimi hardansa tapdıqları arağı, spirti bir-iki diş sarımsaqla, meyvəylə, konservlə içib, ölü yuxusuna gedirdilər.

Bənnalar hörgüyə başlamışdılar. Aşağıda qarışan palçıq vedrələrlə yuxarı qalxırdı. Qalaqlanmış çay daşları hasara çevrilirdi. Bir-iki günə məntəqənin üstü örtüləcəkdi.

İbad hərdən qayaya söykənir, hərbi hissənin ərazisini, topların quruluşunu, məntəqələrin yerini bloknotunda qeyd edir, döyüş planını qurmağa çalışırdı. Əsgərlərini harada yerləşdirəcəyini müəyyən edirdi. İstəyirdi hər şeydən əvvəl topları yararsız hala salsın. Ölsələr, toplardan atəş açılmasın. Topların pазlı çaxmaq sistemini sıradan çıxarmağı düşünürdü. Əsgərlikdə dərs otağının divarına vurulmuş texnikaların sxemləri arasında D-20 topunu da dəfələrlə görmüşdü. Amma indi bu çətin şəraitdə o, pазlı çaxmaqları necə sıradan çıxaracağını hələ dəqiq bilmirdi. Enli, iri boltları boşaltmağa qayıt açarlar tapmalıydı. Açarları tapsa da, bu işin heç də asan olmayacağını da bilirdi. Düşünə-düşünə aşağıya baxırdı. Əsgərlər öz aralarında ucadan danışır, bir-birlərinə söz atırdılar. Hörgüdə çalışan ustaların erməni, xəndək qazan əsgərlərin rus olduğunu anladı İbad. Qulağına çatan səslərdən başa düşürdü ki, onlar Azərbaycan qadınlarından danışirlar. Ruslar onlar üçün çəkdikləri əziyyəti ortaya qoyurdular. Tələb edirdilər ki, yerli araqdan bir balon gətirsinlər. Bənnə hasarın üstündən ona cavab verirdi. Əmin edirdi ki, spirt də olacaq, özü əkdidi sarımsaqdan da, hələ qaxaç ətdən də, üstəlik türk qızları da...

UAZ-ın sürücüsü Vasya maşını ortaya çəkmişdi. Şüşələrin şəhini silirdi. Nəm əsgini burub sığa-sığa dedi ki, bənnanın dediyi həmmən qızları tez-tez görünür. Hamının diqqətini özünə çəkə bilmişdi. İstəyirdilər tək qalmış anasının canına and içsin ki, yalan demir. Vasyanın andına hamı inandı. Vasya deyirdi ki, sizi ora yoldaş Qarçakov apara bilər. Vasya bu işdən də qazanmağı düşünürdü. Çəkinmədən soruşurdu ki, Qari, neçə verərsən səni Qarçakovun yadına salım? Yolda onunla danışa bilərəm.

Qari iki beşlik təklif edən kimi Vasya razılaşdı. Əlində külüng olan oğlan ona etiraz elədi, dedi ki, bu günə qədər tanıdığı ən alçaq adam Vasyadı.

Məntəqədən Qarçakov çıxanda hamı susdu. Vasya ciddi, intizamlı görünüşünə qayıtdı. Maşının qapısını açıb komandiri gözlədi. Vasyanın sözündən əsəbiləşən külünglü əsgər cəsərlənib Qarçakova yaxınlaşdı, hərbi salam verib söz demək üçün icazə istədi. Komandirin icazəsini alan kimi xahiş elədi ki, döyüşə, kənd almağa aparmır, heç olmasa əsir qadınları gedib görməyə icazə versin. Qarçakov ona zəhmlə baxıb düşünürdü. Adama elə gəlirdi

ki, bu saat əsgəri söyüb qovacaq. Amma birdən-birə mülayimləşdi, işi təhvil verəndən sonra aparacağına söz verdi. Əsgər Vasyanın üzünə orta barmağını göstərdi.

UAZ xoruldaya-xoruldaya heyətdən çıxıb aypara yola girdi. Arxasından qalxan tozanaq getdikçə maşını itirdi.

Qarakəndə çatmışdılar. Qadın heykəlinin qarşısındakı meydançada bir neçə UAZ sıralanmışdı.

Vasya maşını saxladı. Aleksandır Qarçakov maşından düşdü. Başını qaldırıb qadın heykəlinə baxdı. Hər dəfə bura gələndə bu heykəli ilk dəfə görmüş kimi, onda nəse axtarırdı. Ayaq üstə dayanmış uzun hərbi plaşlı gənc qadın əlində ucu aşağı qılınc tutmuşdu. Elə vüqarlı, elə mətin dayanmışdı, adama elə gəlirdi qadın alman faşistlərinin üstünə bir dəstə sovet əsgərini aparanda donub qalıb, tunca çevrilib, heykəlləşib. Hündürlüyü beş-altı metr olan piramida şəkilli bir otağın üstündən qarşı tərəfə baxırdı. Gözünü qadın heykəlinə çəkmədən dedi ki, Vasya, bu, doğrudan da yaxşı heykəldi. Vasya sadəcə heykələ baxırdı, niyə yaxşıydı, nəyi Qarçakovun bu qədər xoşuna gəlmişdi, anlaya bilmirdi. Qarçakov otağın arxasından on metr qabağa uzanmış bəlyefli hasara heyran-heyran baxırdı. Divarda Böyük Vətən müharibəsinin əsgərləri hücum anında donmuşdu. Qarşıda gedən əsgər arxaya qanrılıb əl qumbarası atmağa hazırlaşdı. Onun arxasınca gələnlər əllərindəki avtomatı hədəfə tuşlamışdılar. Hamı qadının baxdığı tərəfə gedirdi. Vasya Qarçakovdan soruşdu ki, bu heykəl qadın indi ona nə deyir? Qarçakov indi Vasyanı komandir yox, dayısı kimi danladı. Onun nə qədər kütbaş olduğunu xatırlatdı. İstəyirdi o özü mənə çıxartsın. Dedi, bax gör, qadın hansı tərəfə baxır, qolunu niyə yana açıb, niyə onun baxdığı tərəfə divardakı əsgərlər hücumu keçir? Hədəf nədi? Qarçakovun sualları Vasyanın beynində işıqları yandırır. Anlamağa başlamışdı. Qadın heykəli erməni qoşunlarının hücum elədiyi kəndlərə baxırdı. Dağların o tərəfi ermənilərin heykəlləşmiş məqsədləridi. Qarçakov dedi ki, bu heykəl erməni xalqını həmişə o torpaqlara getməyə çağırır. Aşağıdakılar kimdi? Böyük Vətən müharibəsinin əsgərləri. Söz Vasyaya indi çatdı, hə dedi, böyük vətən, yəni ermənilərin böyük vətəni. Qarçakov əlini onun çiyinə vurub, aralananda dedi ki, Vasya, ermənilərin dalı sənənin başından yaxşı işləyir.

Ətrafda bir neçə əsgər gözə dəyirdi. Heykəlin altındakı otağın qapısında iki silahlı dayanmışdı. Qarçakovu görəndə hərbi salam verib, qapını açdılar. Qapının üstündəki divarda doqquzguşəli ulduz şəkilli iri pəncərədən içəri işıq zolağı düşürdü. Ortalıqdakı stolun arxasında oturanların çəkdiyi siqaret tüstüyə çevrilib işıq zolağına qarışır, burula-burula pəncərədən uçuurdu.

İçəridəki əsgər otaqdan çıxıb qapını çöldən bağlayanda Qarçakov stola yaxınlaşıb başıyla salamladı. Stulu çəkib əyləşdi.

Onun solunda keşis Mxitar Naqulyan əyləşmişdi, qarşısında Arakel Meletyan, baş tərəfi Monte tutmuşdu. Tüstüsü uçub getmiş siqaretlərin heyfini ortalıqdakı külqabıya sıxılmış kötüklerden almışdılar. Monte dedi ki, türklər atəşkəs istəyir. Danışmağa vertolyotla nümayəndə göndərəcəklər. Onun iki barmağını havada oynatması, şeytani təbəssümü məqsədini aşkarladı. Qarçakov bunun bir oyun olduğunu dərhal anladı. Mxitar da başa düşəndə onu tərifləməyə fürsət tapdı. Onun kimi bir qəhrəmanla bütün erməni xalqının fəxr elədiyini dedi.

Arakel Montedən nə qədər çəkinsə də, bu dəfə özündə cəsəret tapıb gələn adamların kim olduğunu soruşdu. Əmin idi ki, onların arasında kimlərisə mütləq tanıyacaq. Monte arxaya yayxanıb Dövlət katibinin, Baş prokurorun,

sabiq daxili işlər nazirinin adlarını sadaladı. Arakel bunun cinayət olduğunu xatırlatdı. İstədi hamı bilsin ki, buna görə bütün dünya erməni xalqını qınayar. Buna terror adı verəcəklər. Barışığa gələn adamlara toxunmaq olmaz. Monte qaşlarını düyünləyib ona acıqlı baxdı, dedi ki, siyasət dövlət adamlarının işidi, mən döyüşçüyəm. Arakel sözünün dalını gətirmədi. Bir dəfə gözünün qarşısında bir komandirin sözünə görə gülləni ağzına doldurmuşdu. Bilirdi Montenin xasiyyətini. O yadına düşən kimi səsini kəsdi. Monte Qarçakova o vertolyotları vurmağı tapşırırdı. Koordinatları dedi. Qarçakov məəttəl qalmışdı. Başa düşə bilmirdi ki, rabitə onun əlində ola-ola, Monte bu gizli məlumatı kimdən alıb. Monte təkəbbürləndi ki, erməni xalqı dostcanlıdır. Həmişə hər yerdə bir dostu, qohumu var. Bir də, mən işimi bilən adamam axı. Mxitar tərifləmək fürsətini yenə əldən vermədi. Monastırda ehtiyac olan hər şeyin siyahısını tutub gətirmişdi. Monteni tərifləyə-tərifləyə, dualaya-dualaya onun qarşısına qoydu. Monte Arakelə tapşırırdı ki, ora təcili yardım maşınları göndərsin. Lazım olsa, lap xəstəxananı ora köçürtsün. Arakel istəsə də etiraz eləyə bilmədi.

Yaxınlığa düşən mərmidən hamı diksindi. Mxitar stuldan yıxıldı. Arakel əliylə başını tutdu, dürtülməyə yer axtardı. Qarçakovla Monte Melkonyan təmkinlə durub lap uzaqdan uğultuyla gələn mərminin hara düşəcəyini təxmin elədilər. Monte bağıraraq hamını çölə çağırdı.

Əsgərlərdən biri qapını açıb təlaşla içəri girdi. Mərmi parka düşdü. Arakel Mxitarın qolundan tutub qaldırdı. Çölə çıxdılar. Yaxınlığa üçüncü mərmidə düşəndə otağın pəncərəsinin şüşələri çiləklənib töküldü. Monte əlində ratsiya olan əsgərinə bağırırdı. Tələb edirdi ki, cavab atəşi açsınlar.

Mərmilər bir-birinin dalınca Ağdama uçdu. Göyü qopardıb yerə tökdü. Yeri qaldıraraq yerinə çırpdı. Adamlar yerlə göy arasında sıxıldı. Ölənlərdə qaldı, fürsət tapan canını qurtardı.

Yarım saatdan sonra hər iki tərəfdə atəş kəsildi. Ağdamın şəkli dəyişdi. Ağ damlı imarətlərin, hündür evlərin yerində xarabalıq qaldı. Yanıb-yaxılan evlərin alovu, tüstüsü tərəkəndən çıxdı. Maşınlar qospitallara yaralı, məscidlərə meyid daşdı. Ara sakitləşəndə yenə hər şey öz qaydasına düşdü. Məsciddəki ağlaşmanın, vay-şivənin səsi, qospitalın palatalarında yaralı iniltiləri, dəhlizlərdəki, həyətlərdəki adamların yalvarışları, duaları bazara gəlib çatmırdı. Piştaxta arxasında oturan hər ağızdan bir səda gəlirdi. Kimi öz malını tərifləyirdi, kimi malı ucuz satdığına görə qonşusuyla dalaşırdı, kimi də dövləti lənətləyirdi. Hər şeyin günahını onda görüb, yanındakılara göstərir, işğal olunmuş torpaqları geri qaytarmağın yolunu izah edirdi.

– Nə Laçın dəhlizi ey?! Onlara qoyun qığı da vermək olmaz. O dağların altına bomba qoy partlasın, dəhliz bağlansın. Görüm ermənilər bu tərəfə necə gəlir.

– O da olmaz axı. İrəvan kimindi? Bizim. Göyçə? Bizim. Əl çəkmək olmaz. Oralarda da geri qaytarmaq lazımdı. Bir də ki, bu müharibə oyundu ey, oyun. Ara yerdə xalqın balası qırılır. Oğlum deyir, ata, kəndləri ala-ala gedirik, arxamızda nə qədər şəhid qoymuşuq, bir də əmr gəlir ki, qayıdın. İmkan versələr, Allahverdinin, Şirinin uşaqları bir gündə İrəvanda otururlar. Rayona giririk, xəbər gəlir ki, çıxın. Arxadan kömək gəlmir, uşaqlar qalır mühasirədə...

– Stol davasıdı, vəzifə davasıdı.

– Erməni kimdi bizim qabağımızda? Ömür boyu araq, turşu gətirib bizdən pendir, yağ aparıblar.

– Hamısını eləyən yuxarıda oturanlardı.

– Ordu var, ay kişi, hanı ordu? Hamısı iynə vuran, ot çəkən uşaqlardı. Başları pozulub. Hanı o rus ordusu? Elə olmalıdı ey. Yoxsa, kim əlinə silah alır, komandır olur.

– Bacanağımın maşınıni əlindən alıblar. Deyir, əsgər əl elədi, saxladım, içində də arvad-uşaq, avtomatı üstümə çəkdi, dedi, düşməsən, gülləni qarnına dolduraram. Onlar da düşüb. Düşməsin? Arvad-uşaq qalıb yerdə. Neynəsin? Gədələr də sürüb gediblər.

– Srağagün buranı vuranda biz çıxmadıq. Qonşum bir az imkanlı adamdı. Onlar getmişdi. Girib evin süpürüb apardılar. Qorxu-hürkü də yoxdu bu oğraşlarda, göyden bomba tökülür, bunlar maşını verib həyətə, yığır. Bizim arxa pəncərədən baxanda onun həyəti görünür. Səs çıxarmağa da qorxdum. Gəlib hamımızı avtomatın ağzına verərdilər. Niyə? Görmüşük. Şahidik. Kirimişcə qaldıq.

Bazarın ortasında çaxnaşma düşdü. Qadınlar qışqırır, qarğış edir, kişilər söyür, itələşirdilər. Ortalıqla gələn bir dəstə əsgər əlinə gələni piştaxtalardan götürürdü. Satıcıların bəziləri üstünə çəkilən avtomatın qarşısında dilini udur, eləcə nifrətlə baxırdı, bəziləri də əsgərlərin var-yoxuna, anasına, bacısına ağız dolusu söyürdü. Sonra da əsgər çəkməsinin zərbəsindən qıvrıla-qıvrıla yerdə qalırdı.

– Hardan, hansı cəhənnəmdən gəlib bu biqeyrət uşağı? Bizi gör kimlər qoruyur? Ermənidi də elə bunlar. Erməni nətəhər olur?

Əsgərlər bazarın ortasından keçirdilər:

– Hamınız bizə borclusuz, sizin dalınızı biz qoruyuruq. Burda pul qazanırsız, biz orda gülləbaranın altındayıq. Siz malınızı qiymırsız, biz canımızı veririk. Hamınız bizə borclusuz. – Əsgər bağırdıqca ağzının qırağı köpüklənirdi. Boğazının damarı şişirdi.

Hərə öz başının hayındaydı; deyirdi məndən uzaq olsun. Təki, bu bəla topası cəhənnəm olub getsin. Göyden bomba töküləndə qaçmayanlar bu beş-altı əsgər bazarın başından girəndə mallarını da yığıb aradan çıxırdı.

Çox vaxt bazarın yaşlı milisi onları uzaqdan görəndə özünü çayxanaya verib, arxası pəncərəyə otururdu. İki-üç çaynıq boşaldırdı. Ara sakitləşəndə çayxanadan kəmərinə darta-darta çıxıb, ortalıqda özünü göstərir, əlini belinə qoyub cərgələrin arasında gəzişirdi. İndi də elə oldu.

Əsgərlər bazardan çıxıb pavilyona gəldilər. Pavilyonun qarşısında dayanıb dərdləşən adamlar onları görəndə kənara çəkildilər. Hərə gözünü bir tərəfə qaçırdı. Göz-gözə gəlməyin bəlasını iki gün əvvəl görmüşdülər. Baxışmağa görə mübahisə düşmüşdü, cavan oğlan pavilyonun pilləkənində qalmışdı.

İçəridəki stolların əksəriyyəti tutulmuşdu. Yeyib-içirdilər. Kəndlərdən alverə gələnlər, avtobus sürücüləri, bazarın işçiləri, boş-bekar adamlar, xəlvəti iş quranlar içərini doldurmuşdular. Hamı bilirdi ki, bu pavilyonda ağılına gələn hər şeyi taparsan. Əsas odur ki, istədiyini kimdən alacağını biləsən.

Əsgərlər içəri girib ortalığa göz gəzdirdilər. Həmişə oturduqları yerdə kənddən gəlmiş bir neçə adam oturmuşdu. İştahla yeyirdilər. Əsgərlər stola yaxınlaşıb onların başlarında durdular.

– Qalxın! – Komandır astadan dedi.

Hamının ağzında loxması böyüdü.

– Niyə? Oturmuşuq də. Görmürsən çörək yeyirik? – Orta yaşlı kişi bozardı.

Pavilyonun administratoru özünü yetirdi. Tələşini içində gizləmişdi.

– Gəlin kabinetə... – gülümsəyib aranı yumşaltmağa çalışdı.
– Deməmişəm mənim yerimi boş saxla?
– İndi gedirlər. Avtobusları on beş-iyirmi dəqiqəyə çıxır. Gəlin, kabinetə gedək.

– Mənim bu pavilyonda stolum həmişə boş qalmalıdı. – Bağırıldı.
Hamı həyəcanla gözləyirdi, çəngəllər, qaşıqlar əllərdə qalmışdı, loxmalar ağır-ağır çeynənirdi. Bəziləri aradan çıxmaq üçün fürsət axtarırdılar.

Əsgərin ikisi stolun ayağından, başından tutub oturanların qarşısından götürdü, bir-iki addım arxada əyib üstündəkiləri yerə tökdü. Stolu yerinə qoydular.

– Durun gedin orda yeyin. – Komandir təpiklə stula vurdu. O birilər avtomatın qoruyucusunu baş barmaqlarıyla endirib, çaxmağı çəkdi.

Administrator dil töküdü, xahiş edirdi ki, qan tökülməsin. Bir tərəfdən də stula yapışmış adamları qaldırmağa çalışırdı.

– Durun, durun. Yediz. Avtobusunuz çıxır. Gedin.

Xadimələr süpürgə-xəkəndaz gətirib yeri təmizlədilər.

– Təzə bir şey var? – Komandir soruşdu. – Uşaqlar yorğundu.

– Var, var. – Administrator bir az arxayınlaşdı. Əliylə xadimələrə işarə elədi ki, tez yığsınlar ortalığı. – Gəlin, yuxarı gedək. Bayaqdan deyirəm kabinetə gedək. Mən bilirəm də qaqalarım nə lazımdı.

Administratorun dalınca yuxarı qalxdılar. Bəzi kabinetlərdən sərxoş səslər gəlirdi. Açarı çıxarıb qapını açdı, əsgərlər içəri girib divanlara yayxandılar.

– Mənə bax, Elxan, – komandir bütün ciddiyyətini, sərtliyini gözlərində göstərməyə çalışdı. – Şortu-mortu gətirmə bura...

Elxan onun sözünü kəsdi:

– Yox, yox, qadan alım, deyirəm təzədilər. Üçü var. Beş dəqiqə gözlə, gəlirəm.

– Yeməyə-içməyə də bir şey gətir. Manqaldan! – Komandir onun dalınca əmr elədi.

Silahları divana söykəmişdilər, kəmərləri papaqların içində kənara qoymuşdular. Komandir kitelini çıxarmışdı. Əsgərlər batinkalarının çalın-çarpaz bağını qarmaq şəklində tutduqları işarət barmaqlarıyla dartıb boşaldırdı. Partlamış kimyəvi bomba kimi iyələnmiş corab iyi içərini bir anda bürüdü.

Sağ tərəfdəki iri pəncərədən məscidin minarələri görünürdü. Aşağıda yuyulub, qüsullanan ölümlərin ruhları göyərçinlərə çevrilib məscidin o ağ dəmirli damına qonurdular. Bəziləri bir-birlərini tanıyır, ətrafına dönüb başlarını yırğalaya-yırğalaya quruldaşır, bəziləri də havaya atılıb, hirsli-hirsli qanad çalır, oturanları harasa çağırır, yenidən dama qonurdu.

Ruporlardan qəfil yayılan əzan səsinə göyərçinlər perikib, hərəsi bir tərəfə süzdü. Bir dəstə yaxınlıqdakı dolama pilləkənli üçmərtəbəli çay evinin damına, sürəsinə tərəf uçdu. Bəziləri pavilyonun başında dövrə vururdu. Bir qara quyruqlusu gəlib iri pəncərənin qarşısına qondu. İçəridən gələn səsküydən əsəbiləşirmiş kimi, yerində dövrə vurur, qanadlarını şüşəyə çırpır, otağa baxırdı.

Ofisiant oğlan sinidə gətirdiklərini stola düzürdü. Əsgərlərdən biri onu tələsdirdi:

– Kababçına denən, birinci buranı versin. Yoxsa, gəlib onun özünü şişə keçirdərəm.

O, çıxan kimi administrator üç qadınla içəri girdi. Gördüyü işin qürurunu təbəssümüylə göstərdi:

– Necədi? – Qapını arxasınca örtüdü.

Qadınların uzun ətəkli paltarları mövsümə görə nazik idi, həyəcan, soyuq onların qanlarına süzölmüşdü. Əlləri, çənələri titrəyirdi. İki təxminən eyni yaşda cavan gəlin idi. Üçüncü əməlli-başlı bəzənmişdi. Gözlərinin altını-üstünü boyamışdı, dodaqları çığırırdı. Əynindəki paltarın yaxası döşlərinin arasını göstərəcək qədər açıq idi. Ətli baldırları diqqət çəkirdi; gəlinlərdən fərqli olaraq daha rahat, daha gülərüz, gəlişindən məmnun idi. Hətta komandirin gözüne girməyə çalışırdı. İstəyirdi o, şəhvetli gözlərini erməni qızından çəkib ona yönəlsin, onu seçsin.

Komandir qurbanlıq qoyuna baxmış kimi, durub gəlinlərə yaxınlaşdı. Onların sinəsinə, yanbızına əl atdı. Gəlinlər diksinib geri çəkildilər.

– Sakit. Durun yerinizdə. – Administrator quldar hökmüylə bağırdı. Komandirə irişdi. – Təzədilər. – Başını aşağı dikib titrəyən qızın çənəsinə yumruğunu qoyub qaldırdı. Onun üzünə dağılmış saçı bir az yanlara ayrılıb üzünü göstərdi. Döyüldüyü dodağının qurumuş qanından bəlli idi. – Erməni qızıdı. Mayranuş! Bu, delikatesdi.

Komandir nadir inci tapmış zərgər təbəssümüylə Mayranuşu aşağıdan yuxarı süzdü, qolundan qəfil tutub sərt çevirdi. Mayranuş səntirləyib üzünü divara dayandı. Komandir onun arxasına enli əliylə şapalaq vurub güldü.

– Bu mənim... – Mayranuşu qolundan tutub özünə tərəf çevirəndə üzünə qəfil sıçrayan tüpürçəkdən diksindi. Mayranuşun baxışlarındakı qəzəbqarışıq nifrət komandirin gözlərinə batdı.

Komandirin şapalağı qulağına yapışanda, Mayranuş halsız bədənini saxlaya bilmədi.

– Hə, bax, bu maraqlıdı. – Komandir dedi. – Xoşlayıram də erməni qızlarını. Bunlardan ötrü həmişə Xankəndinə gedirdik – Administratora baxdı. – Hardandı?

– Bir yaxşı oğlan Bakıdan gətirib. Deyib, nə vaxt sözüne baxmadı, gülləni çax başına, at tualetə. Bu Səbişdi, mənim ürəyimdi. Burda çoxdandı. Bunu da özüm tapmışam. Küçələrdə yatırdı. İsti yerə gətirdim. Arxa-dayaq oluram.

Əsgərlər gəlinlərin gah saçına əl atırdılar, gah sinəsinə, gah da budunu sıxırdılar.

– Hə, yaxşı, bölüşək. Qan beynimə vurub. Dözə bilmirəm. – Əsgərin biri qolunu gəlinin boynuna saldı. Gəlin başını güclə onun qolunun altından çıxartdı.

– Buraxın məni. – Qorxudan dodaqları əsən gəlinin səsindəki yalvarışı heç kim hiss etmədi. – Qurban olum, buraxın. Mənə toxunmayın...

– Bəs niyə gəlmisən?

– Sən fikir vermə. – Administrator komandirə dedi. – Özbaşına deyillər. İşinizdə olun.

Səbiş gülümsünərək komandirə girişdi:

– Sən, deyəsən, donuz əti xoşlayırsan. Gəl, ağzına ceyran əti dəysin.

– Bu ermənidi ey, bunda qisas var, bunda müharibə var, döyüş var, əsirlikdə olanların hayfı var. Hələ dədəsinin, qardaşının qeyrəti... Başa düşdün? Səndə nə var?

– Qeyrətiniz olsun. Onda məni buraxın. Sizin taylarınız orda qadınların namusun-qeyrətin qoruyur... orda döyüşür... buraxın...

– Yum ağzını. – Əsgərin qəfil bağırtısından gəlin duruxdu. – Biz neynirik? Kef çəkirik? Biz də döyüşürük də... Deyirsən neyniyək indi, dincəlməyək? – Əliylə sinəsinə şappıldatdı. – Mən bu boyda canımı verirəm, sən bir şəftəlinin

söhbətin eləyirsən? Beş-on dəqiqə əylənək, kefirmizi açaq də. Burda nə var ki... səsinə atmısan başına. Məni masaj elə!

Gəlin çarəsizliyini anlayanda, gözünün yaşını saxlaya bilmədi. Administratora yalvardı:

– Borcumu qaytaracam. Anamın, atamın ruhuna and olsun, qaytaracam. İşləyib verəcəm. Qurban olum, burax gedim.

– İşlə də. Bu da iş. Pavilyonda ye, iç, isti yerdə qal. Bundan yaxşı iş yeri harda var? Camaat çadırlarda açıqdan, soyuqdan qırılır ey. Bit-sirkə basıb. Mən sənə isti yer, yemək verirəm. – Üzünü əsgərlərə tutdu. – İşinizdə olun. – Otaqdan çıxıb arxasınca qapını örtəndə, gəlinlər düşməyə əsir düşdüklerini hiss elədilər.

Mayranuş tələyə düşmüş ahu kimi çırpınsa da, komandirin əlindən qaçmağa fürsət tapmırdı:

– Muğanlıya getməliyəm. Yalvarıram, buraxın məni....

Komandir Mayranuşu divanın küncünə qısnamışdı. Əliylə onun saçlarını kənara daraqlamağa çalışırdı, Mayranuş imkan vermirdi. Pişik kimi cəld əl atır, iyrenmiş kimi, onun əlinə vurur, itələyir, çırpınıb əlindən çıxmaq istəyirdi.

Ofisiant əlində siniylə içəri girdi. Onları görəndə əvvəl duruxdu. Kresloda iki əsgərin bir gəlinin üstünə vəhşi heyvan kimi düşdüyünü görəndə üzünün ifadəsi dəyişdi. Komandirə baxdı. O, hələ də siçanıyla oynayan pişik kimi idi.

Oğlan divara söykənmiş avtomatı götürdüyünü, çaxmağı çəkib əsgərləri güllələdiyini gözünün qabağına gətirdi. Gətirdiklərini stola tez-tələsik qoyub, bir də gözəlti avtomata baxıb, çıxdı.

Komandir Mayranuşun qolundan tutub qaldırdı. Pəncərənin qarşısına gətirib qolunu arxaya buraraq başını qabağa əydi. Mayranuşun üzünü şüşəyə yapışdı. Hörümçək torunda pərvanə kimi çapaladıqca yorulurdu. Komandirin şilləsi, qapazı onu haldan salırdı.

Ofisiant içəri girib butulkaları, stəkanları qoyub dikəldi, istədi bir addım atıb avtomatı götürsün, gördü əsgərlər onu görəndə, pərt halda çölə çıxdı.

Administrator onu pilləkənin başında görəndə haylayıb çağırırdı. Pavilyona təzəcə girib stolda üz-üzə oturan Əbülfətlə Sabiri göstərib dedi:

– Apar ora. – İçində iki stəkanla çaynıq olan sinini onun qucağına basdı. Üzünü bir az toparlamış ofisiant sinini alıb aparmağa məcbur oldu.

Sinini bir əlində saxlayıb, isti çaynıqın altını stolun ortasına çırpdı. Başını qaldırıb hərbi geyimdə olan müştərilərin üzünə baxmırdı. Əbülfətlə Sabirin ona maraqla, təəccüblə göz qoyduğunu hiss eləmirdi. Oğlan sinini stola boşaldıb yuxarı qaçmağa çan atırdı. Cəsarəti onu ayaqlandırmışdı.

Sabir getmək istəyən ofisiantın qolundan tutdu, mülayim tərzdə:

– Dostum, – dedi. Onun qolunu buraxdı. – Bakıya zəng eləmək istəyirəm. Telefon bu yaxınlarda harda var?

Ofisiantın üzünün pərtliyi, acığı özü də hiss eləmədən dağıldı. İndi əvvəl Sabirə, sonra da enli, qara bıqlı Əbülfətə baxdı. Heç biri ona tanış gəlmirdi.

– Burda, – əliylə istiqaməti göstərdi. – Burdan çıxırsan bir az qabağa gedirsən poçt var. Orda.

– Sağ ol. – Oğlan gedəndə Sabir üzünü Əbülfətə tutdu. – İcazə olar, komandir? Uşaqlardan xəbərim yoxdu. Görüm Bakıya çatıblar...

– Hə. Çay iç, get.

– Bu saat gəlirəm... – Sabir durdu. Ailəsiylə görüşə gedirmiş kimi, həyəcanla pavilyondan çıxdı, pillələri iki-iki düşəndə yuxarı sevincək qalxan kişi onun çiyinə vurdu. Heç biri məhəl qoymadı. Kişi gəldiyi sevincə pavilyonun qapısında dayanıb əllərini qaldırdı:

- Bizimkilər Əsgəranı dağıdıb. Uraa! Beş kəndimizi qaytarıblar.
Stollardan qalxan sevinc, alqış səsləri pavilyonu bir anda bürüdü. Hamının alnının qırışığı açıldı.
- Allahverdinin, Şirinin uşaqları giriblər Əsgərana.
Stollardan əsgərlərin sağlığına bədələr qalxdı.
- Ə, axı, vazgen kimdir ki, bizim torpağı ala... Bizim elə oğullarımız var, əliyalın gedib İrəvanı yandırar.
- Qurban olum əsgərlərimizə. Allahın əli onların küreyində olsun.
Əbülfət əliylə işarə edərək kişini stola çağırırdı. Kişinin gözlərindəki sevinc şamın işığı kimi titrəyirdi.
- Ölən-itən çox olub, bilmirsən?
– Sən məndən yaxşı bilərsən, komandır. Bizə sən xəbər verməlisən.
Əbülfət kişinin kinayəsini hiss elədi. Özünü bir anlıq qarşısındakı orta yaşlı, saqqallı kişinin yerinə qoydu. Səngərdə döyüş getdiyi, ağdamlıların hücumu keçdikləri vaxtda, bir komandirin pavilyonda arın-arxayın oturub çaylaması təəccüblü idi. Pavilyona şad xəbər gətirib, hamının keyfini açan, əhvalını oyadan kişiyyə izahat verməyi özünə borc bildi.
- Xocavənddən indi gəlmişik. Orda batalyon komandiriyəm...
– Ay xoş gəlmisiz, komandır. – Kişinin eyni açıldı. – Gedək bizə, qonağım olun.
- Sağ ol, kişi, bir az işim var şəhərdə. – Əbülfət onun qarşısındakı stəkana çay süzdü.
- Bazardan nə almaq istəsən de, bu qaçan kömək eləsin. – Kənardakılardan ehtiyat edirmiş kimi, səsini qısıb boğazını Əbülfətə uzatdı. – Nə istəsən, taparam.
- Nə istəsəm? – Əbülfət məqsədli şəkildə sual verdi.
Kişi özündən razı halda arxaya yayxandı.
- Komandır, mən ağdamlıyam ey, qadan alım, Şuşada itirdiyin sancağı burda tapıb verərəm.
Əbülfət istədi kişini bu özündənrazılığa görə pərt eləsin:
– Rabitə maşını lazımdı. – Dedi. – Görmüsən o maşından?
Kişi gülümsədi:
– Kamazda istəyirsən, Uralda?
Əbülfət duruxdu. Kamazda olan rabitə texnikasıyla Uralda olan cihazların fərqi soruşmağa dili gəlmədi. Fikirleşdi ki, kişi özünü sındırmamaq üçün yəqin belə deyir.
- Uralda.
– Neçəsini?
Əbülfət geriyyə yol olmadığını anladı. Stəkandan çayı iri qurtumla içən kişiyyə diqqətlə baxıb məqsədini gözündən oxumaq istədi. Onun gözlərində hələ də şam işığı əsirdi.
- Birini.
– Taparam axşama qədər. Sizde o maşından başı çıxan var?
Əbülfət özünü dolaşdırdığını anladı. Bilmirdi nə cavab versin. Yalan demək istəmirdi, düzünü deməyə də çəkinirdi.
- Maşın olsun ki, öyrənsinlər də...
– Rusları da içində istəyirsən?
– Yox, ruslara etibar eləmirəm. Nə bilim nə eşidib, mənə nə deyəcək. Bəlkə elə mənim xəbərimi ermənilərə ötürdü. İlanın qarasına da, sarısına da lənət.
- Pul gətirmisən? – Qabağa əyilib pıçılıyla soruşdu, – Dollarnan satılır.

– Dollar? – Təəccübləndi. – Yox. Bizdə dollar hardandı?

– Yaxşı, ona da kömək eləyəyəm. Bazarda adam var, dollar satır. Dolları alıb gedərik maşını götürməyə.

Əbülfət çıxılmaz vəziyyətə düşdü. Bilmədi qarşısındakı adam onu ələ salır, ya düz deyir. “Məni hərifləmək istəyir, deyir görüm komandirin üstündə pul varsa, axşam bir yerə çəkim, əlindən alım. Maşın, özü də o boyda Ural”. Əbülfət qarşısındakı adamın kələyini anlamış kimi, fikirli-fikirli gülümsədi.

– Maşın bizim çəsta çatanda pulunu sayıb verərəm. – Əbülfət kişiye hərif olmadığını hiss etdirməyə çalışdı.

– Adın nədi, komandır?

– Əbülfət.

Barmağıyla sinəsinə döyəclədi:

– Buralarda Cəbi deyirlər. Bəs demirsən, Əbülfət komandır, dollar yoxdu?

– Səhvini tutmuş kimi soruşdu.- Dollar bazarda bircə adamdadı.

Əbülfət əmin idi ki, bu alver elə stolda qalacaq, boş-boşuna söz güləşdirirlər. İki qumarbaz kimi sözü pul yerinə ortaya atıb bir-birlərini qorxutmağa çalışırlar. Odur ki, geri çəkilmədi.

– Sən də gedərsən. Dollardan neçə eləyir, verərəm. Sən də o manatı bazarda dollara çevirib maşını satana verərsən. Üstündə sənə də xeyir qalar. Beş-üç də sən qazanarsan. Zəhmət haqqın olar.

Təklif kişini qane elədi. Məmnun halda baxıb başıyla razılıq verdi. Stəkani nəlbəkiyə qoydu:

– Axşam elə burda görüşək. Maşının qiymətini deyərəm. İstəyirsən indi gedək, dollar məsələsini də danışaq. Razılaşandan sonra maşını sürüb gedərik çəsta. Pulu verərsən, mən də gətirib dollar alaram, verərəm maşının pulunu. – Kişi qəsdən hər şeyi izahlı dəqiqləşdirdi.

– Mən razı, Cəbi kişi. – Əbülfət onun uzanmış əlini sıxdı. – Sən get danış. Mən yoldaş gözləyirəm.

– Deməli, burda... Yeddidə, səkkizdə...

Kişi durub tələm-tələsik pəvilyondan çıxdı.

Əbülfət hələ də Cəbi kişinin əsil niyyətini anlama bilməmişdi. Hərbi maşının yağ-pendir kimi belə asanlıqla tapılıb, satılmağına inanmırdı. Əmin idi ki, kişi elə bu gedən getdi, bu gün bir də bura qayıtmaz.

Saatına baxdı. Cibindən pul çıxarıb çaynıkin altına qoyub pəvilyondan çıxdı. Pülləkənin başında dayanıb barıt qoxulu havanı bir-iki dəfə ciyərlərinə çəkdi. Ətrafa baxdı. Hamı müharibədən xəbərsiz kimi, öz işində-gücündəydi. Dalda duran milislər avtobusdan düşən cavan kənd uşaqlarını, döyüşə yararlı birini görəndə kimi qolunu qamarlayırdı. Nə qədər çırpınsa da, qolu zorlu milislərin əlindən yaxa qurtara bilmirdilər. Avtomatın lüləsini böyürlərində, bellərində hiss eləyəndə, təslim olurdular. Taxta kuzalı maşına öz xoşları ilə dırmaşırdılar.

– Bu saat bizə əsgər lazımdı. Siz də ortalıqda it döyürsünüz. Gedin də, bu torpaq sizin deyil? Gedin siz də əlinizə silah alın, döyüşün. Qeyrətiniz yoxdu? Kişi döyülsünüz? – Hərbi geyimli orta yaşlı, dolu bədənli komandır maşında çarəsiz oturmuş adamlara baxırdı. – Orda döyüşənlərdən nəyiniz artıqdı? Niyə qaçıb gizlənirsiniz? Ə, heç kişiliyiniz-zadınız yoxdu? Odey, erməni gəlib ey, qulağımızın dibindədi. Gedin qoymayın də... Kəndlərimizi əlimizdən alıblar, camaat nə vəziyyətdədi. Millət orda qırılır... Ə, heç vicdanınız yoxdu?

Maşında oturanların səsi çıxmırdı. Milislərin qomarlayıb tutduqları cavan bir oğlan çırpınırdı:

– Atama, anama xəbər eləyim gedim də... Buraxın, onlara deyim... Axtaracaqlar axı. Atam xəstədi. Vallah, axtaracaqlar. Heç olmasa deyim, sonra gedim də...

– Ə, az danış, qalx maşına. Çıx!

Gözdən yayınanlar özlərini bazara verirdi, qaçıb pavilyona gəlirdi. Pillekənin başında Əbülfəti görəndə yolunu dəyişib qaçanlar da olurdu. Əbülfət perikmiş cavanların yolundan pilləkənin qırağına çəkildi. Aşağıda bir dəstə yeniyetmə toplaşmışdı. Əllərindəki paçevniki daşın üstünə qoyub çəkiclə qırmağa çalışırdılar.

Əbülfətin onlara maraqla baxdığını gören təkayaqlı dilənçi kişi gülümsündü:

– Yeniyetmələrdən ibarət raqatqaçılar dəstəsidir. – Əbülfətə dedi. – Birçə onu bilirəm ki, bu uşaqların əli silah tutanda bizim qanımız yerdə qalmayacaq. Bu uşaqlar hər gün ova çıxır. Bilirsən nə atırlar? Dey o paçevniklərin şarikini. Biz uşaq olanda belə şeylər aqlımıza gəlməzdi. Müharibə yetişdirir bunları. Bir gün eşitsən ki, sovet əsgərləri burdan başlarını tutub qaçıblar, bil ki, bu uşaqlar qovub onları.

– Olmaz axı. Onlar da güllə atsa, nətər olar? Onsuz da hərəsi bir aqla qulluq edir.

– Bu uşaqların qorxu-hürkü hissi çoxdan ölüb; ataları, qardaşları şəhid olanda. Biz uşaq vaxtı meyit görməzdik. Kənddə ayda, ildə bir yaddan çıxmış qoca ölərdi. Uşaqları yaxına buraxmazdılar. Babam öləndə mənə qonşuya göndərmişdilər. Mən də ölü görmək istəyirdim. Nə qədər bəhanə eləsəm də, çölə buraxmadılar mənə. O dərmanların üstünə yazılır ey, “uşaqların əli çatmayan yerə qoyun”. Biz indi meyitləri uşaqların əli çatmayan o yerə qoya bilmirik. Ta o yerlər də dolub.

Əbülfət içini çəkdi, başıyla təsdiqlədi. Sabirin gəldiyini görüb, kişinin qabağındakı qaba manatlıq qoyub aşağı düşdü.

Kefsiz görünürdü. Qarayanız adam bir az da qaralmışdı. Dərinə düşmüş gözləri çarəsiz baxırdı.

– Noldu?

– Gəlməyib deyir. İki gündü gediblər. Görən harda olar bunlar? Çoxdan çatmalıydılar axı...

– Narahat olma. Qonşuyla göndərmisən, yəqin elə bir yerdədilər də.

Sabir nə cavab verəcəyini bilmirdi. Əbülfətin sözləri ona təsəlli verəcək qədər deyildi. Arxayınlaşmağa bir səbəb tapmırdı.

Bunu Əbülfət də hiss elədi:

– Bu işləri yoluna qoyaq, İbad qayıtsın, sən uşaqların dalınca gedərsən. Bir-iki gün də qalıb qayıdarsan. – dedi.

– Sağ ol, komandır. Sizi burda qoyub qalmağa səbrim çatmaz... Sarı taksilərdən birinin arxa qapılarını açıb əyləşdilər. Pavilyondan gələn avtomat səsi, qəfil qalxan hay-küy dalğası gedən maşına çatmadı. Pəncərədən baxan Sabirin gözündə şəhər mənzərələri tez-tez dəyişirdi. Mərmiyə tuş gəlmiş ölü evlər, yaralı binalar, hasarlarda ürkək-ürkek boylanmış pəncərələr, bağır dəlmə-deşik divarlar, həvəslə suvaq vuran ustalar, həyəcanla şütüyən təcili yardım maşınları, bəzi küçələrin tinində arın-arxayın toplaşmış danışan adamlar, oynayan uşaqlar... Uşaqlar Sabirə oğlunu xatırlatdı; Azərin axırıncı dəfə gördüyü məyus siması, kövrək baxışları gəlib gözünün qarşısında durdu. Oğlu ona baxırdı. İndi Sabir o baxışların səsini eşidirdi: “Ata, bizi tək qoyma. Ata, yanında qalaq. Ata, sənsiz Bakıya necə gedək? Axı, sən həmişə deyirdin ki, mənə getmədiyim yerdə sizin də bir işiniz yoxdur.” Sabir oğlunun çənəsin-

dən qaldırıb onun titrəyən qaşlarının altında doluxsunmuş gözlərinə baxırdı. O gözlər getdikcə böyüdü, böyüdü, qapqara gözləri tunelə çevrildi. Tunel sürətlə onun üzündən keçirdi. Tunelin başında Mayranuş dayanmışdı. Həmişə onu pilləkənin başında durub gözlədiyi kimi durmuşdu. Sabirin həyətdən səsi gələn kimi Mayranuş qucağına qızını alıb pilləkənin başında dayanırdı. Sabir evin demir qapısını açan kimi onları dəhlizdə, pilləkənin başında görürdü. Haradan, nə vaxt evinə qayıtsa, Mayranuş onu, uzaq səfərdən qayıtmış kimi, sevincək qarşılayırdı. İstəyirdi, qapıdan girəndə Sabir ailəsinə qayıtdığını hiss eləsin. Çöldə, işdə yaşadığı hər şeyi qapıdan girən kimi unutsun. Unudurdu da. Pillələri qalxıb əvvəl Mayranuşun dodağından öpürdü, sonra da qızının başını, süd qoxulu yanaqlarını, buxağının ətrini ciyərlərinə çəkirdi.

Sabirin burnuna qızının ətri gəldi, dodaqlarında qızının dərisini, istiliyini hiss elədi. Gözünü açdı, Mayranuşla burun-buruna dayandı. Onun dodaqlarından öpdü. Mayranuşun yanağındakı qəmzə onun üzünə sehirlir bir gözəllik verirdi. Bəlkə də tələbə vaxtı elə bu gözəllik Sabiri ovsunlamışdı. Mayranuşu ilk gördüyü gün onun yanağındakı həmin qəmzə quyusuna düşmüşdü.

Maşının təkəri yolun qəmzəsinə düşəndə üçü də yerində atılıb-düşdü. Sabirin gözündəki təbəssümlü şəkillər sovurulub getdi. Yanağına gözünün yaşı süzüldü. Əlini üzünə aparıb, hiss etdirmədən sildi. Özünü toparladı. Gözünün qırağıyla komandirə baxdı. O, ətrafa göz gəzdirdi. Nəyisə görməyə, tapmağa çalışırdı. Sürücü bayaqdan bəri susmamışdı. Hər şeydən danışırdı.

Əbülfət qərara gəlib fikrini Sabirə bildirdi:

– Hərəsinin çastı bir yerdədi, biz bir-bir oraları gəzsək, günümüz yolda keçər. İbad da, uşaqlar da o təcədə çox çətin vəziyyətdədilər. Gərək hücum gecikməsin.

– Bunların milisində də, komandirlərində də ratsiya var... Axşama qədər İbadın planı hamıya çatdırılar. – Sabir əminliklə dedi.

Taksi kəsmə yoldan milis idarəsinin qarşısına çıxdı. Sürücü Əbülfətdən aldığı üçlüyü öpüb alına vurdu, "siftədi" dedi.

Əbülfətlə Sabir binaya girəndə həyətdə iki milis maşını gəldi. Milislər maşından tələm-tələsik düşüb arxa qapıdan pavilyondakı ofisiyanta düşürtdülər. Qolları arxadan bağlıydı. Səbişlə Mayranuşu da maşından düşürüb binaya apardılar. Mayranuşun başı aşağı olduğundan saçları üzünə dağılmışdı. Həlsiz görünürdü. Ayaqlarını sürüyürdü. Sayıqlaymış kimi, hərdən iniltisi eşidirdi:

– Azər... Azər...

Səbişin səsi dəhlizi başına götürmüşdü. Ağlayır, yalvarır, arxaya dartınırdı. Milislər onları çəkə-çəkə, söyə-söyə təcridxanaya gətirdilər. Dəmir barmaqlıqlı qapıdan içəri itələdilər. Hərəsi bir tərəfə səndələdi. Mayranuş yıxıldı.

Milis qapını bağlayıb yuxarı qalxdı. Rəisin qapısını döyüb içəri girdi. Əbülfətlə Sabir onun qarşısında üz-üzə oturmuşdu. Qapı açılanda, ikisi də gələnə baxdı.

– Nə səs-küydü?

– Pavilyonda ofisiyanta oğlan dörd əsgəri öldürüb. İçəridə sürtüklər də olub. Onları da gətirdik.

– Dörd əsgəri bir ofisiyanta öldürə bilibse, ta denən onlar matışkalardı də. Niyə öldürüb?

– Qeyrətinə toxunub. – Milis kinayəylə gülümsədi. – Avtomat varıymış içəridə, götürüb...

– Kimin uşaqlarıdır?

– Hələ bilmirik.

– İzahat al. Sonra danışarıq. – Rəis əlini yelləyərək ona çıxmasını işarə elədi. Üzünü Əbülfətə tutub yarımçıq qalmış sözüne davam elədi. – Bir kəşfiyyatçının o dağa gedib, elə bir mövqe tutması ağlasığmazdı. Nədi, qardaşın qurd ürəyi yeyib? – Rəis şəkilli vərəqə baxdı. – Dəqiq bilirsən ki indi orda sağdılar?

– İbad o məntəqəni dağıtmasa, ölməz. Bilirəm. Vaxtımız yoxdu. Bu gecə hər tərəfdən hücum olmalıdır.

– Demək asandı. Uşaqları havayı qırğına verə bilmərik axı. Sən birin atırsan, onlar beşini. Sənin atdığı gedib dağa-daşa düşür, onun atdığı camaatın başına, ev-eşiyinə.

– Bunun qarşısını almağa fürsət var.

– İyirmi üç yaşında bir cavan oğlan bir çastın əsgərinə neyniyə bilər axı? Başa düşürəm, mühasirədədir. Qardaşındır...

– Xeyr, məni başa düşmürsüz. Fikrim qardaşımı mühasirədən çıxartmaq deyil. Onun buna ehtiyacı da yoxdu. İbad getdiyi kimi qayıtmağı da bilir. Məqsədim Qartallı təpəni saxlamaqdı. Oradakı mövqeyə, toplara ehtiyacımız var.

– Yeddi nəfərin orada, o boyda postu dağıtması da ağlabatan iş deyil. Yaxşı, bu, beş erməni öldürdü, bəs sonra? Bunun nə qədər gülləsi var? Bu qədər əsgəri, kəndləri, Ağdamı bir beyniqlanlı uşağın planına qurban vermək də olmaz axı. Bu, gərək Bakıyla razılaşdırılsın...

– İbad o postu alacaq. – Əbülfət sözünün möhürü kimi barmağını stola döyəclədi. – Kömək olsa da, olmasa da.

Sabir də qalxdı:

– Rəis, o gizlin çastı da həmənin beyniqlanlı oğlan tapıb. Onun dalınca üç erməni postunu keçib, ora çıxmışdıq.

– Biz o postu alsaq, oradan Qarakəndi dağıdırıq. Ağdamı da həmişə oradan vururlar. – Əbülfət təmkinlə dedi. – Mənim gedib batalyon komandirləriylə bir-bir danışmağım vaxt itkisi olar. Sizde svyaz var, yəqin onlarda da olar. Əlaqə saxlayın, xəbər verin. Bütün sərhəd boyu birdən hücum keçək...

Rəis başını buladı:

– Bayaq da dedim, indi də deyirəm. Olmaz! Bakıdan əmr var. Heç bir hücum olmaz. Bizimkilər danışığa gedəcək. Razılığa gəliblər. Bu məsələ sülh yoluyla bitəcək. Qardaşın da qayıtmağın yolunu bilirsə, lap yaxşı. – Sabirə baxdı, – yolu, izi bilirsənsə, get xəbər elə, necə gedibsə, elə də qayıtsın.

– O torpaqlar bizimdi. İşğal edən də ermənilərdi. Onlar geri çəkilməlidir. Biz öz yerimizdəyik.

– Bu, Bakının əmridi. Dövlət adamları, böyük bir qruppa danışığa gedəcək. Bax, sənə təkrar deyirəm, açıq-aşkar izah edirəm. Hücum yox ey, bir güllə də atılmasın. Aranı qarışdırmayın. Yoxsa, məsuliyyət sizin boynunuzda qalacaq.

– Ermənilər bizim qadınları əsir alsın, torpağımızı işğal eləsin, hər gün kəndlərimizi vursunlar, o qədər camaatı yerindən-yurdundan qovsunlar, biz geri çəkilmək? Biz susub oturuq? Sülh dilənək? Kimnən?

– Oturmaliyıq! – Rəis səsini qaldırdı. – Elə bilirsən mənə xoşdur? Mən səndən də yaxşı görürəm ölənə də, yaralını da, qaçqını da, vəziyyəti də. Bakı ordan zəng vurub tələb edir ki, komsomol təşkilatının rəhbərliyi, fəallar, könüllülər yığılıb gedək sərhədə, Ermənistanın komsomol təşkilatıyan,

partiya rəhbərliyiynən dostluq görüşü keçirək. Xalq sovet birliyində olduğu kimi, bir yerdə mehriban yaşasın. Bunu tələb edirlər. Birinci katibdən qatar yolunun açılmağını istəyir prezident. – Rəis çöşmüşdü.

– Bizim orda balalarımız ölsün, qadınların başına oyunlar açılsın, kəndlərimiz qarət edilsin, biz də gedək üzr istəyək. Barışaq! Bunu istəyir Bakı? – Əbülfət təmkinini pozmadan dedi. – Sizi yaxşı başa düşürəm. Amma bizə belə qorxaq sülh lazım deyil.

Sabir Əbülfətin dalınca otaqdan çıxdı.

– Burda vaxt itirmək olmaz. Gedək. Ordan Qaradağlı, bu yandan biz hücum edərik. İbad bacarar. – Sabir son sözünü dəhlizdə dedi.

Əbülfət başıyla təsdiqlədi:

– Rəisin də sözündə həqiqət var. Bu, məhlə davası deyil. Bizim onlara atmağa nə topumuz var, nə qradımız.

– Bizim tərəf niyə xonça tutub getməlidir? Bəlkə qurbanlıq qoç da aparıb erməni komsomol katibinin qapısına bağlasın? Komandır, deyirəm, görəsən, hökumətin xəbəri var ki, burda müharibədi? Bilir ki, torpağımız işğal olunur?

– Onu bilirəm ki, rəisin içi tüstülüyür. Dili bir söz deyir, ürəyi başqa.

Küçəyə çıxdılar. Sabir telefon köşkünə girib şüşə qapısını ördü. Barmağını rəqəmlərin üstündəki dəliyə soxub barabanı fırlatdı... Baraban nömrənin üstündə fırlandıqca onun gözləri yol çəkdi. Telefonçu qızın səsine Sabir tələm-tələsik Bakı nömrəsini sifariş verdi.

Qulağına tutduğu dəstəkdən ürəyinin döyüntüsünü eşidirdi. Sabir həmin otağı, telefona gələn, dəstəyə uzanan əli görürdü... Mayranuşun dəstəyə dəyən nəfəsini, səsini eşidirdi...

– Şura xala, Şura xala, Maya oradadı? Maya, uşaqlar... – Sabir yaşlı qadının səsini eşidən kimi soruşdu.

– Sabir?

– Hə. Hə mənəm, Şura xala. Maya, uşaqlar yanındadırmı?

Bir neçə saniyəlik səslər kəsildi. Telefonun dəstəyi Sabirin qulağında əsirdi.

– Azer burdadı.

– Bəs Maya... Bəs qızım?

– Ata... – Azərin səsi kövrəldi. Sabir hiss elədi ki, oğlu ağlayır.

– Hanı anan? Bacın...

– Anam...

Əbülfət təsadüfən çevrilib telefon köşkünə baxanda gördü ki, Sabir içəridə özündən çıxıb, dəstəyi telefona döyəcəyir. Sonra əriyirmiş kimi, aşağı çökdü... Telefon köşkünə yaxınlaşıb şüşəli qapını açdı. Sabir hönkürə-hönkürə ağlayırdı. Nə olduğunu necə dəfə soruşsa da, cavab ala bilmədi. Aşağı sallanan telefon dəstəyini qaldırıb qulağına tutdu, ara kəsilmişdi. Dəstəyi yerinə asdı. Sabirin qolundan tutub qaldırdı.

– Nə dedilər?

Taksiyə oturmuşdular. Əbülfət Sabiri məcbur edirdi ki, elə indi Bakıya getsin, Mayranuşu da, qızını da tapsın. Sabir çətin gündə İbadın arxasından qaçmaq istəmədiyini dedi.

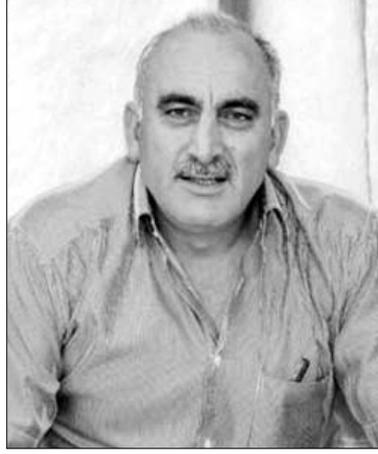
– Söz vermişəm ki, fişəngi mən atacam.

– Fişəng atan çoxdu burda. Sən get ailəni tap.

Əbülfət onu yolun kənarında düşürüb getdi. Sabir qərsiz qalmışdı, bilmirdi Bakıya getsin, yoxsa səngərdəki yerinə.

(Ardı var)

◆ P o e z i y a

Avdi QOŞQAR

TORPAQ GÖRDÜM

Dalğalanır sakit dəniz, göy sular,
Gözəlliyə səcdə qılan hələ var.
Yaşılını tökməyibdi ağaclar -
Xəzan olan yarpağıma ağladım.

Torpaq gördüm - çiçəkləyib gül açır.
Al-əlvandı, ləçək-ləçək "dil açır".
Səma aydın, hava təmiz, göy açıq -
Köksü qanlı torpağıma ağladım.

Ana yurdum, dərd sinəni yarandan,
Başımızdan çəkilməyir ah-aman,
Ölkə gördüm sərhədləri firavan, -
Barıt donlu bayrağıma ağladım.

Səma tutqun - göydən yerə qan yağır,
Torpaq dərdi - harda olsa duz dağı,
Kimlər pozdu qoynundakı növrağı -
Tez pozulan novrağıma ağladım.

*06.X.2018 Amerika,
Kaliforniya ştatı, San-Dieqo şəhəri*

ƏLİNİ MƏNƏ UZAT

Hənirsiz əlim buz kimi,
Yada deyilməz söz kimi,
Əlim - bakirə qız kimi -
əlini mənə uzat.

Zamanın üstündən adla,
Ya piyada gəl, ya atla.
Ya köçə qarış - elatla -
Əlini mənə uzat.

Çən yolu kəsdi deyəsən,
Uğurum nəydi - deyəsən,
Bir quru sədi - deyəsən -
Əlini mənə uzat.

Payız üstədən, qış altından,
Nə baxırsan qaş altından,
Bəlkə əlim daş altında -
əlini mənə uzat.

Gözümə həsrətin yaxın -
Ovcumdan gözlərin baxır.
Qanqarışq ilğım axır -
əlini mənə uzat.

**MƏNİ YAŞADIĞIM
MÜHİT ANLAMAZ...**

Məni yaşadığım mühit anlamaz,
Qara dalanlara çəkər fikrimi.
Haraya əl atsam, kəsər qarşımı, -
Kəsər, çırpınaram torda quş kimi...

Bu mənim başımda görünməyib tək.
İdrak sahibləri qaçar yaxından.
Doğmalar boynuna kəndir keçirdib -
Dartıb sallayarlar - dar ağacından.

Qanad taxan kimdi -
qol saqqalanır,
bətindən qopanı duymayır məxluq.
Qəfil çırpılacam qolları üstə -
Sonra da hayqırıb deyəcəm: - Buyuq...

Buyuq - döy başına - iki əlinlə,
heykəl qoymalına qəbir qazırsan.

Babal dolamısan yeddi qatına -
Ucunu boynuna salıb qazırsan.

Duyulmayanların aqibəti puç,
Yol gəlir tonqaldan - ta daşa qədər.
Sənə ağı deyən bacıya kimi,
Sənə dərd saplayan qardaşa qədər...

Di, qoru taxtını, Nadir Şah Əfşar,
Qoru millətindən, qoru oğlundan...
Nə o anlayandı, nə bu duyandı
Ölümə məhkumdu millət ağlından.

Sən də məhkum idin, necə ki oldun; -
"Qızıl çadırı"nda qəsdin qurbanı.
Cəhalət sənə də sonuna çıxdı.
Xaqanın başından kəsdi qurbanı!

Şahım, səndən sonra geriyə saydıq,
Möizəxanlara bölündü ölkə.
Yağılar-yançaqlar yurda yol aldı,
Güclər sırasından silindi ölkə.

Yaxın da, uzaq da talana gəldi,
Axdı gözümüzdən yaş xarabada.
Nə qılınc, nə idrak başa varmadı
Bu beyni, idrakı daş xarabada.

09.X.2018, San-Dieqo

KÖNÜL, ƏGƏR QƏDRİN BİLİNMƏYİRSƏ...

Könül, əgər qədrin bilinməyirsə,
Bütün qədirlərin başını burax!
Bir sapand hazırla, -
gücün çatırsa
Tolazla göylərə - daşını burax!

Nəyimə gərəkdi - qədir deyilən,
Qədir ağacları - ummağın nahaq.
Kimi yaradıb ki bu sərsəm sevgi -
Sən də o istəkdən qanadlanasan...

...Hörmətin başında sevgi dayanır,
Urvatsız, istəksiz - nə qədir, nə ad!
"Bir ağzıgöyçəyə dərd söyləməkdən -
Bir koma küncündə can vermək rahat".

Sevgini anlamaz - oda yanmayan,
Dəli tufanlarda qərq olar yelkən.
Beş-üç nəfər olar səni anlayan,
Beş-üç nəfər bilə qədrini bəlkə!

Çoxluğun qiyməti - sabun köpüyü,
Qırmanc görən kimi sınıb qısıldı.
Nəsimi zamanın fəvqünə qalxdı,
Qədir ağacına çıxıb asıldı.

Hər qövmün özünün öz yolu, izi,
Bizəmi yazılıb zülm, cəhalət.
Şair dərisini soymaq mərəzi
Qədir bilmək kimi yozulub əlbət.

Bu yurdda şairin dərisi zərif,
Millət də susayıb sözün qanına.
Gəl indi hökm ilə sözü daşa tut,
Gəl indi döz "qədir imtahanına".

İLAHİ, İDRAK VER...

İlahi, insaf ver - yurddaşlarıma -
İdrak ver - özünü, kökünü bilsin.
Başına tökülən dolunu duysun,
Çiyinə qoyulan yükünü bilsin.

Duyub anlasın ki, bu yurd önündə -
Ömür imtahandı, gün imtahandı.
...Baxdım dağlarına - gözüm səyridi,
Dilsiz genişliyə ürəyim yandı.

Sən Kərəm əhlisən, - gül üzlü Tanrım!
Yandır beyinlərdə alov selini.
İdrak ver - zülmətin qarası sönsün, -
Sahiblik eləsin yurda - yurddaşlar
Toplumdan çevrilib millətə dönsün!

İlahi, təpər ver - yadı-yaddaşı
damarda sellənən qanı oynasın.
Bir az üz-gözünü torpağa sürtsün, -
bir az dağa-daşa - canı oynasın!

Üfüqdə qızaran gün haləsini -
Düzlərin açılan lalası bilsin.
Sazaqda üşüyən tənha nərgizi -
Özünün doğmaca balası bilsin.

Tanrım! Bizi hasar içi sevgidən qurtar,
 Ev içi səadət - tək yanan ocaq.
 Doğmaya, qırağa bölünsə bu xalq,
 Onun bir olmağı çətin olacaq.

Buzlamış ürəkdə sevgi arama,
 Orda yurd istəyi doğula çətin.
 Bu da bir duz idi - səpdim yarama -
 Göynəyi gedəcək ölənə kimi...

AĞACDAN, TORPAQDAN YOĞRUL...

Əlini göyə qaldırma,
 Ruhunu köklə yuxarı.
 Nə var yerə göydən gəlir -
 Yeri, iməklə yuxarı.

Qaranlıq gecədən sıyrıl,
 Şahmar ilan kimi qıvrıl,
 Ağacdən, torpaqdan yoğrul -
 adam, çiçəklə yuxarı.

Göz yum qurana, kahinə,
 Qoşul sabahın mehinə,
 bələn otların şəhinə -
 qafil, yeriklə yuxarı.

Hər ömür bir yel əsimi,
 Haqqa qaldırdı Nəsimi.
 Göyü duymaq həvəsini -
 Bağla, hörüklə yuxarı.

Sevda canına yatırmı?
 Günü gecəyə qatırmı?
 Səsin Tanrıya çatırmı?
 Yeri, ürəklə yuxarı.

GEDİB KƏND-KƏSƏKLƏ...

Gedib kənd-kəsəklə görüşüb gəlim,
 gedib bu həyatda gördüklərimi -
 dəli dağ çayıyla bölüşüb gəlim.
 Gedim - ilkinliyi əzsən ayağım,
 Gedim sal daşlara üzümü sürtüm.
 Daş balıncım olsun güllü təpələr,
 bulud yorğanımı üstümə örtüm -
 Ürəyim dincələ bəlkə bir hovur...
 Çoxdandı dəymirəm əzizlərimə -

Yanaşı yatıbdı atamla, anam!
İçimdə dağlanan xatirələri -
Ölüm yuxusundan bəlkə oyadam!..

Döşdə nərgiz gördüm - baxışı qəmli,
Qırışı açılmır Yanıq Qayanın.
Elə bil seyrəlib mən gördüklərim -
Yoxdu quş səsinə tezdən oyanan
Salqarlı kişilər gözümə dəymir.
Çəkib karvanını dolu buludlar...
Elə bil qocalıb... hay-haraysız ev,
Elə bil rəngini dəyişib otlar.
Düzün səssizliyi qulaq batırır.
Şimşəklər səsinə içinə qısıb.
Ot basıb Cəvidə uzanan yolu -
Bu dərin dərələr, boy verməz, qısır...
Meşəni dolaşır dəli bir sükut,
Ağaclar diksinir güllə səsinə.
Adam bu ayaqda ehtiyac duyur -
Dünyanın ən vəhşi bir nəfəsinə...
Haraya dəydimsə dərd, ələm, acı,
Bircə Yanıq Çaldı - sakitcə baxır.
Haraya getdimsə, yaş oldu eynək,
Gördüm ki, şıdırğı yağışlar yağır.

ÇIX ÇƏPƏR DİBİNDƏN...

Çix çəpər dibindən,
qaya içindən,
Kəhrəba buğdanı qılçıq içindən -
seç ara, təmizlə, gör necə dəndir? -
Dik sünbül duruşu -
məğrur vətəndir.

...Bütün genişliyi ürəyinə yığ,
bax üzü göylərə, - gör necə aldır,
bir az təpərli ol - içini oyat,
yerlərdə sürünən ruhunu qaldır!

Qaldır, son gücünü - topla bir təhər,
Qaldır itaəti çeynəsin qəhər.
Qara kəhər üstə göynəyir yəhər -
o yəhər üstündə sən olmalısan,
sözü sərt, qursağı gen olmalısan.
Hay elə, yedəkdən quzunu saldır,
Millətin sürünən ruhunu qaldır.
Qaldır, böylə millət, böylə ad olmaz,

Millət bir-birinə böylə yad olmaz,
Olmaz, gözlərinin qurbanı, olmaz...

Çıx çəpər dibindən, qaya çatından; -
bir az qanunlarla yaşamaq öyrən,
bir az haqqını bil, özünü tanı,
bir az ətrafına bir nəzər eylə,
adamı çökdürür dövrəsi, yanı -
boylan ətrafından əlhəzər eylə...
uyma hər təklifə, hər sözə uyma,
doğran zərrə-zərrə, bəl qıyma-qıyma.
Oduna el gücü, qaya tabı qat,
Bu yurda ər oğul hesabı qat.
Tapdanan düzlərin yanır çatı, qat,
Əyilməz qolunu məğribə uzat,
Harayla - sədanla məşriği oyat -
Sürünən ruhları silkələ, qaldır!..

Çıx çəpər dibindən,
qaya çatından,
kəsəklə, suvaqla əlləşdin, yetər.
Tanrının verdiyi nur-atəş ömrü -
mənasız sürümək ölümdən betər!
Özünü tufanlar ağzına tulla,
Çovğunu, küləyi önündə əsdir.
Dağ aşmaq olmayır
gedilən yolla -
bir yeni yol axtar,
süründün bəsdə.
Özünə cığır aç,
Özündən baş aç...

baş aç bu dünyanın gedişatından.
Yolumuz üstündə dərd qulac-qulac,
nə qədər yarımacaq, yetim, yalavac -
sənin şəfa verən əlinə möhtac.
bütün məxluqata bacar gün ağla,
ya da ki, işığın yolunu bağla -
bilək ki, zülmətin bayquşlarıyıq,
Göylərin yerlərə qarğışlarıyıq...
Çıx çəpər dibindən,
Qaya çatından...
Sürünən ruhları silkələ, qaldır...

Təranə VAHİD

UÇAN BULUDLAR

O gecə Rəhman müəllimin şagirdləri yuxuda uçan buludlar gördülər. Gördülər ki, uçan buludların gözləri var, bu gözlər Rəhman müəllimin gözləridir, gördülər ki, Yer kürəsi Rəhman müəllimin gözlərində bir damcı yaşa dönüb yağmağa yer axtarır...

...Rəhman müəllim xəstə ürəyinin künc-bucağında onu həyata bağlayacaq nəşə tapmaq istəyirdi, lap elə ilan gözü boyda bir işartı, ümid qırığı, xırımxırda nəşə...

Çıxış yolunu tapdı: bu gecə hər şeyə son qoyacaq. Bu arzu beynində ildırım kimi çaxıb ovqatını işqlandırıldı. Əl-ayağa düşüb saçına-başına əl gəzdirdi, cibindəki azacaq pulları qəpiyinəcən sayıb yenidən yerinə qoydu.

Soyuducudan kolbasa, pendir çıxarıb özünə süfrə açdı. Uşaqılıq dostu Kərəmin kənddən göndərdiyi zoğal arağını balkondakı şkafdan çıxarıb gətirdi. Çörəkqabında neçə gündən bəri quruyub qaxaca dönmüş, yanı qoparılmış çörəyi süfrəyə qoyanda eyni açıldı.

Rəhman müəllimin dilinə ildə iki-üç dəfə içki dəyərdi, ya dəyməzdi, amma bu gecə ömründə heç vaxt içməyəcəyi qədərlə içib ürəyini boşaldacaqdı. Birinci badəni nəyin sağlığına içəcəkdə? Gözü divara sataşdı. Köhnə, soluxmuş divar kağızlarında uçan buludun şəkilləri vardı. Buludlar gözünə birtəhər dəydi, elə bil buludlar tala-tala olub uçmağa hazırlaşdı. 27 il əvvəl bu divar kağızını özü seçib almışdı. Mavi buludlar uşaq vaxtı obalarında gördüyü buludlara oxşayırdı. Bu kağızı seçmişdi ki, hər dəfə buludlara baxanda düşmən tapdağı altında olan kəndlərinin qoxusunu alsın. Nə vaxt istəsə, yağsın, nə vaxt istəsə, günəşin qabağında çəkilsin, bircə uçub getməsin, bircə tərk etməsin onu.

Amma elə bil özü kimi buludlar da yorulmuşdu. Bu evdən uçub getməyə xırımxırda bəhanələr gəzirdilər. Sadəcə, pəncərələri açmaq lazım idi...

... Adətiydi, səhər tezdən oyanıb günəşin ilk zərrəsiylə ürəyini alışıdırar, sonra məktəbə gedib qəlbindəki odla körpəcə uşaqların tərtəmiz qəlbini işıqla doldurardı. Uşaqlar Rəhman müəllimin gözləriylə, ürəyiylə, arzularıyla dünyaya boylanardılar. Rəhman müəllim ibtidai sinif müəllimiydi. Qırx ildə qırx nəsəl Rəhman müəllimin xeyir-duasını almışdı, qırx ildə qırx ürəkli nəsəl

böyümüşdü. Təməlləri yaxşı olduğundan, sonraları da yaxşı olmuşdu bu uşaqların.

Bu səhər də günəşdən erkən oyanıb qəlbini işıqla yuyub salavatlayandan sonra məktəbə yollanmışdı. İkinci sinifdə oxuyan şagirdləri onu görəndə quş balaları kimi üstünə qaçmış sevincləri dua kimi üstünə yağmış, o da tərtəmiz duaları şükranlıqla ruhuna çiləyib çöp kimi nazik barmaqlarıyla uşaqların başına sığal çəkmiş, onlara xeyir-dua vermişdi...

Zəng çalınanda Rəhman müəllim həmişəki qıvrıq, inamlı addımlarla doğma sinfinə yollanmışdı. Dərsi soruşanda körpələrin əlləri havada alça ağacı kimi çiçək açmış, Rəhman müəllimin ürəyi atlanmışdı...

Qapı döyülüb məktəb direktoru Bəsirə müəllimə sinfə gələncən həyat düzənlikdəki çay kimi sakitcə axırdı.

Rəhman müəllim gələnləri salamlayandan sonra araya ani sükut çökdü.

Bəsirə müəllimə boyalı dodağının bir ucunu çeynəyə-çeynəyə, sürməli gözlərini qırpa-qırpa nəşə deməyə hazırlayırdı, amma sözü hardan başlayacağını, nə deyəcəyini bilmədiyindən, duruxub qalmışdı. Handan-hana:

-Rəhman müəllim, bu gün sizin 60 yaşınız tamam olur. Hamı bilir ki, məktəbimizin ən yaxşı müəllimlərindən birisiniz, bəlkə də birincisiniz. Bütün kollektiv adından sizi təbrik edirəm.

Rəhman müəllimin işıqlı sifəti bir az da işıqlandı. Çəkinə-çəkinə:

-Təşəkkür edirəm, Bəsirə müəllimə, inanın, bu tarixi özüm belə unutmuşam, - dedi.

Bəsirə müəllimənin göyüdə axtardığı fürsət yerdə əlinə düşdü:

-Rəhman müəllim, elə qanun da bunu deyir də, insan yaşa dolur, özü kimi yaddaşı da yorulur. İndi sizin istirahət edən vaxtınızdı. Təhsil şənbəsi bunu nəzərə alıb, sizi bütün qayğılardan qurtarmaq üçün yerinizə Nazilə müəlliməni yollayıb. Bu il pedaqoji universiteti bitirib, gənc kadrı. Siz özünüz də həmişə deyirsiniz ki, gənclər bizdən çox bilir. Estafeti onlara verməyin vaxtı çatıb. İstədim ki, bu əlamətdar hadisəni doğum gününüzdə hədiyyə edim.

Rəhman müəllimin ağbəniz sifəti kətan kimi ağardı, sonra yanaqlarına qızartı çökdü.

-Nazilə müəllimə məktəbimizə xoş gəlib. İcazə verin, dərsi bitirirəm, sonra necə məsləhətdirsə, elə də olsun, - dedi.

Bəsirə müəllimənin çoxdan planlaşdırdığı əməliyyat uğurla başa çatdı. Rəhman müəllimin şərafını uşaqların gözü qarşısında yerlə yeksan etmişdi. Xasiyyətini bilirdi, bu əməliyyatdan sonra, nazir də gəlsə, gedəcəkdə. Bir anda ağılından keçirdi ki, "ləyaqətli adamlara can qurban. Nə qışqırırlar, nə bağırırlar, quzu kimi üzlerini çevirib gedirlər".

Sonra özünü yığışdırdı, çəlimsiz sifətində elə bil ildırım çaxdı. Son göstərişini verdi:

- Uşaqlar, bu gündən sizə Nazilə müəllimə dərs deyəcək. O, ingilis dilini sevimli Rəhman müəlliminizdən daha yaxşı bilir, kömpüter bilgilərində tayı-bərabəri yoxdu, ümid edirəm ki, onunla dil tapacaqsınız, - deyib dabanı üstə fırlanıb gənc müəllimə ilə birlikdə otaqdan çıxdı.

Sinf çökən sakitliyi Zümrüdün hönkürtüsü pozdu.

- Mən istəmirəm gedəsiz, getməyin, nolar!

Uşaqların gözündə təlaşla qorxu bir-birinə qarışmışdı. Bütün sinif Zümrüdə qoşulub ağlayırdı. Sinfin ən nadinc uşağı Nihad ağlaya-ağlaya qaçıb Rəhman müəllimi qucaqladı, bütün uşaqlar qaçıb müəllimlərinin başına yığışdılar. Uşaqların hönkürtüsü, körpəcə ürəklərinin döyüntüsü, gözlərindəki qorxu... Rəhman

müəllimin ürəyi heç vaxt belə sıxılmamışdı, heç vaxt belə əlacsız olmamışdı, heç vaxt heç kim onu Bəsirə müəllimənin silahı kimi ağır silahla vurmamışdı...

... Divardan gözünü çəkib qədəhə araq süzdü. Dilinə gətirməsə də, ilk badəni divarların sağlığına içdi. İnsanlar bir ömür dörd divarın arasında yaşayır. Yaxşı günləri də, pis günləri də dörd divarın arasında keçir. Arzuları hərdən divarları aşsa da, gec-tez geri dönüb dörd divara sığır. Adamlar divarların arasında doğulub, divarların arasında ölür.

O, ağılı kəsəndən divarları sevmirdi. Dəfələrlə bu divarları didib-parçalamaq, dağıtmaq, yerlə yeksan etmək istəmişdi. Çox istəmişdi. Amma bir ömür çabalasa da, bacarmamışdı, doğrudu, zəhləsi getdiyi, nifrət etdiyi, ürəyini bulandıran mütiliyi heç vaxt yaxına qoymamışdı, hər şeylə razılaşmamışdı, maymaq yerində qalmamışdı, başqaları kimi olmamışdı. Vəhşi at arzusuyula yaşayıb ələbaxım yabıya dönməyin acısını yaşamaq ağır idi...

İkinci badəni tərəddüd-zad eləmədən “Madam ki, yalan adamların xoşuna gəlir, bu badəni içirəm yalanın sağlığına” - deyib içdi.

Zoğal arağı boğazının divarlarını yandıra-yandıra ünvanına çatdı. Gözləri azacıq yaşardı, burnu qızardı, kolbasanın bir dilimini alıb dişlədi. “Kral” kolbasası. Kral... yaxşı addı”, - dedi. Dodağına təbəssüm qondu...

Başını qaldıranda gözü saata sataşdı. İndi dərman içməliydi. Cabir həkim keçən həftə onu müayinə edəndə: “Ürəyin çox zəifdi, müalicə olunmasan, axırı yaxşı olmayacaq” - demişdi. Birdən-birə sevindi. Bundan sonra nə həkimə gedəcəkdi, nə də od qiymətinə dərman alacaqdı, nə ölümün yolunu gözləyəcəkdi. Sevindi, uşaq kimi qəhqəhə çəkib güldü...

Üçüncü badəni yeddi il əvvəl xərcəngin apardığı ömür-gün yoldaşının şərafinə içəcəkdi. Sevil evləndiyi qadın sözün bütün mənalığında qadın idi. Həssas, romantik, fantaziyaları sonsuz... Nişanlı vaxtlarında sevgilisinə “mənim ilahəm” - deyirdi, o da bu sözdən yaz qarı kimi əriyərdi. Toylarından bir həftə sonra ilahə başa düşdü ki, düşdüyü evdə “olsa-olsa”, paltaryuyan Gülsənəm ola bilər. Xəyal qırıqlığına uğramaq bu şən, sevimli qadını sındıra bilmədi. Dörd divarın arasındakı əksər qadınlar kimi o da təmizlik mələyi, söz udmaq mələyi, danlanmaq mələyi titullarını qazandı və sonda arzusuz mələklərdən birinə çevrildi. Yoxluqların, azlıqların, danlaqların içində iki uşaq dünyaya gətirdi, qayınanaya, qayınataya qulluq elədi; bütün bunlara daş dözməzdi, o da dözmədi. Xərçəng köməyinə gəldi. Nə qədər ağır olursa-olsun, o, bu məşəqqətli həyatdan, balalarından, gözükölgəli ərindən ayrılmaq istəmirdi. Gecələrin birində hamını yuxuya verib heç kimlə vidalaşmadan səssiz-səmirsiz çıxıb getdi. Ölümüylə ərini belə incitmək istəmədi.

O vaxtdan yeddi il keçirdi. İndi uşaqların özlərinin dörd divarı vardı. O da öz divarının arasındaydı...

... Heç nə olmamış kimi, ayağa qalxıb uşaqların dəftərlərini yoxladı. Nurlanın xəttini yenə oxuya bilmədi, “bu uşaq elə bil çin dilində yazır, amma istedadlı olmağına istedadlıdır” - dedi. Sonra Gülçinin, İdrisin, Nilufərin, bütün sinfin dəftərlərini yoxlayıb ana nəvazişiyə üst-üstə yığdı.

Telefon zəng çaldı, qızı Əsmər idi. Atasını təbrik etdi, gələ bilmədiyini deyib, üzr istədi, dedi ki, qardaşıyla danışib, bazar günü atalarının yubileyini birlikdə qeyd edəcəklər.

Rəhman müəllim qızının həyəcanını anladı, ona yaşla bağlı bir lətifə də danışdı, hər ikisi güldü. Sonra oğlu zəng elədi. İşiyə bağlı rayona getdiyini dedi. Atasıyla fəxr etdiyini, dünyanın ən xoşbəxt övladı olduğunu deyəndə Rəhman müəllimin ürəyi əsdi, səsi titrədi.

- Yaxşı, şişirtmə, bütün atalar uşaqlarını sevir, belə baxanda sizə neyləmişəm, istədiyiniz kimi yedirdib, geyindirə bilməmişəm. Başqaları kimi mal-mülk qoymamışam. Mənim dövrüm keçib, siz xoşbəxt olun, nə olursa olsun, öz yolunuzla gedin. Bir də, torpağımızı unutmayın, heç olmasa ürəyinizdə, - dedi.

Sağollaşılıb dəstəyi aparatın üstünə qoyanda ürəyi dolandı, şagirdi Zümrüd kimi hönkür-hönkür ağlamaq istədi...

... Sinifdən çıxanda uşaqlar ağlaya-ağlaya əlindən-ayağından yapışıb getməyə qoymurdular. Müəllimlər otağının qapısına qədər uşaqları birtəhər dilə tutub sakitləşdirdi. Müəllimlər otağında elə bil yas düşmüşdü, hamı günahkarcasına susurdu. Axır ki, Qəzənfər müəllim özündə təpər tapıb hamının yerinə danışıdı:

-Rəhman müəllim, şagirdlərini də, elə bizim də gözümüzdə bir əfsanəsiniz. Doğrudu, müəllimliyin yaşı olmur, bu, yeganə sənətdi ki, vaxt keçdikcə qiyməti artır, amma neyləyə bilərik, qanun qanundu. Bu məktəbdə yaş səksəni haqlamış xeyli müəllimlər var. Qanunun gərək iki başı olmasın. Sizin 60 yaşınız bu gün tamam olur. Nə olub, nə xəbərdi?

Rəhman müəllim gülümsədi, incə yumoru dinc durmadı:

-Qanun qarşısında boğazımız qıldan incədi, Qəzənfər müəllim, mən getdim əfsanə olmağa, özünüzə yaxşı baxın, çalışın qocalmayın.

Müəllimlər hamılıqla ayağa qalxıb Rəhman müəllimi məktəbin darvazasınacan ötürdülər. Ayağını məktəbin həyatindən kənara qoyanda, hə, o anda Rəhman müəllimin ürəyində elə bil nəsə qırıldı. Sonra elə bil ürəyindən daş asıldı. "Müəllimlər gedib daş atsınlar" - demişdi əbləhin biri. Gərək o gün tərk edəydi məktəbi...

... Zoğal arığı elə yandırdı ki, ürəyindən tikan çıxdı. Kolbasa, pendir dilimləri bir ucdan yoxa çıxırdı. Gözü araq şüşəsində qalmışdı. İçmək istəmirdi, amma özünü şüşənin yanında sındırmaq da istəmirdi. Dördüncü badəni küncdə tor qurub özünə layla çalan hörümçəyin sağlığına içəcəkdi. Bu evdə gözə dəyən iki canlı yaşayırdı. O və hörümçək. Çoxdan görmüşdü bu toru, amma onunla dörd divar arasında yaşamağa könüllü razı olan hörümçəyin yuvasını dağıtmaq istəməmişdi. Dağıda bilməzdi, əli gəlməzdi. Hərdən pəncərədən, qapıdan içəri soxulan ağcaqanaddan-zaddan nəyisə tapıb gününü keçirirdi. O, hörümçəyə sənətkar olduğu üçün hörmət edirdi. Heç bir canlı öz işini hörümçək qədər mükəmməl görmürdü. Belə zərif toxucunun toruna nə düşürsə-düşsün, halal xoşu olsun, - deyib dördüncü badəni birməfəsə başına çəkdi.

Ağzından od çıxdı. Mətbəxə keçib odu sönənəcən su içdi. Özünə bozardı: "özünü sonacan ləyaqətli apar, az qalıb, lap az" - dedi.

Zoğal arığının zərif qoxusu otağa yayılmışdı. Divardakı buludlar tala-tala olub uçmağa hazırlanırdı. Hörümçək öz yelləncəyində yellənə-yellənə arabir fit çalırdı. Burmuna sevimli arvadının ətri toxundu... Ayaqları dolaşa-dolaşa gedib pəncərəni açdı, sonra dönüb əliylə divardakı buludları hədələdi:

- Hamınız azadsınız, gedin, çıxın gedin bu xarabadan, hara istəyirsinizsə, ora da gedin, tək gedin, canınızı qurtarsın...

Divarlar əriyirdi, buludlar pəncərəyə tərəf axırdı, Rəhman müəllimin əyilmiş qəddinin kölgəsi pəncərədə titrəyib sonuncu buludun azadlığa çıxacağını gözləyirdi...

H İ T T Ə

Deyəsən, o gecə Tanrı kəndi bağışlamışdı...

O gün - ağaclar qol götürüb süzən gün, balıqlar qışqıra-qışqıra çay yuxarı üzən gün, Dəli Səmədin atı özünü qayadan atan gün - hə, o gün kənd qiyamətə inandı, inandı ki, o gün uzaqda deyil, o gün yaxındadı, bəlkə də, o gün elə bu gündü. O gün Alxas elədiyini eləmişdi, tələyə saldığı tülkünü ağacdən asıb dərisini diri-diri boğazından çıxarmışdı. Qışın sazağında ağacın budağında yellənən tülkünün qırmızı əti tir-tir titrədikcə qanı ətrafa sıçrayır, gözləri, kirpiksiz gözləri od saçır, vaqqıltısı eşidənlərin aqlını başından alırdı.

O gün Alxasın allahsızlığı adamları qorxutmuşdu. Xəbər Məmiş müəllimin qulağına çatanda dərsi yarımçıq qoyub kəndin köhnə məhəlləsinə qaçmış, dərisi diri-diri soyulan tülkünü görəndə tükləri biz-biz olmuşdu. Ordan qaranəfəs Rəhmangilə qaçıb ov tufəngini istəmişdi. Rəhman Məmiş müəllimin əlindən xata çıxacağından qorxub tufəngi vermək istəməmişdi.

- Allahın olsun! - deyəndə Rəhmanın sözü olmamışdı.

Güllə açılarda tülkü son dəfə vaqqıldayıb canını tapşırdı, bununla da tamaşa bitdi...

Amma o gün şər qarışanda kənddə başqa bir hadisə də oldu, Molla Əminin nəvəsi, kəndin axundu Nurəhmədi durduğu yerdə vurğun vurdu. Üç gün heysiz-hərəkətsiz, ölü kimi düşüb qaldı. Adamlar axunddan əlini üzəndə, möcüzə baş verdi, üzündə işıq dolaşdı, bir-birinə sıxılmış dodaqları aralandı, nəşə anlaşılmaz sözlər pıçıldadı.

Bacısı İsmət qardaşının ağzına su damızdırdı, arvadı Şölə pərvanə kimi ərinin başına dolandı, bütün kənd Nurəhmədə dua elədi, Qalayçı Yusif qurban kəsib payladı, dostu Səfa adsız dağa nəzir-niyaz dedi, Boyaqçı Məmməd üç gün oruc tutdu, sonda Nurəhməd yavaş-yavaş dirçəlib özünə gəldi. Ölümə geri dönsə də, yaddaşını özüylə gətirə bilmədi. Nurəhmədin yaddaşı sərhədin o üzündəki ağ zolaqda qaldı. Gözləri baxırdı, amma baxışlarının o üzünü ucsuz-bucaqsız boşluq idi. Nurəhmədin halından əvvəlcə arvadı Şölə duyub düşdü, sonra qonum-qonşu, sonra bütün kənd.

Nurəhmədin başına qəza o gün, o uğursuz, o bəd gün gəlmişdi. "Alxasın günahı Nurəhmədi tutdu, Nurəhməd kəndi xilas elədi". Kəndin küpəgirən qarısı Pərli Səltənət başını əsdirə-əsdire belə deyirdi. Amma Allahsız Alxasın günahı niyə üz-gözündən, əməllərindən nur yağan Nurəhmədi tutmalıydı, niyə Alxasa zaval dəyməməliydi, niyə bu ağır bədəli o ödəməliydi? Bu sualın cavabını heç sonralar da bilən olmadı.

Nurəhməd boş gözləriylə adamlara baxırdı, ağzını da açanda heç kimin anlamadığı bircə kəlmə pıçıldayırdı: hittə.

Ağıllı adamın dəli olmağından axmaq iş yoxdu. Hamıya ağıl verən, yol göstərən, bəsirət gözü açıq olan Nurəhməd indi özü ələcsiz qalmışdı. İki yaşlı uşaq kimi axşam düşəndə zülüm-zülüm ağlayır, "inqə" - deyən bəbə kimi o da "hittə" - deyib səsinə başına atırdı.

Kəndin bu ağrıya alışmağı çətin oldu. Arvad-uşağı çarəsizlikdən qırıla-qırıla qaldı. Ölümə nə var ey, gələn bir gün şələ-şüləsini götürüb gedir. Dərd Nurəhmədin dərdiydi. Adamlar daldaya düşəndə “Allah heç kəsi Nurəhmədin gününə salmasın” - deyirdilər.

Vaxt keçdikcə Nurəhmədin qəribəlikləri artırdı. Ağacların altında, suyun kənarında, yolun ortasında saatlarla diz üstə çökür, əllərini göyə açıb heydən düşənəcən, ağız köpüklənənəcən “hittə” - deyirdi. Elə yalvarışla, elə ürəkdən deyirdi ki, eşidənlərin dili-dodağı əsirdi.

Belə-belə kənd “hittə” sözünə alışdı. Uşaqlar bir-birinə “hittə” deyib satışırdı. Bircə Alxas “hittə” sözünü eşidəndə cinləri oyanır, dəli ata dönürdü. Bütün kənd altıncı duyğuyla Nurəhmədin başına gələnərdə Alxası günahlandırırıldı.

Bir gün kəndin ortasında Alxasla Nurəhməd qarşılaşdı. Nurəhməd dibsiz baxışlarıyla Alxasa baxdı. Alxas özünü itirsə də, yamanlığından əl çəkmedi:

- Axund, məscidə gedirsən? A kişi, aqlın-başın olsun, məscid nə gəzir. Bundan sonra ibadət-zad da olmayacaq, xəbərin var, təzə hökumət məscidi anbar elədi, bundan sonra kolxozun buğdasını, arpasını ora tığlayacaqlar, qışda da Əmin babanın tikdirdiyi o məsciddə siçanlar “İnnabi” oynayacaq.

Söz ağzından çıxar-çıxmaz Nurəhməd alıcı quş kimi şığıyıb qolunu Alxasın boynuna doladı. Alxasın xırıltısı ələmi başına götürdü. Yoldan ötənlər olmasaydı, nəfəsi kəsiləcəkdi. Alxası Nurəhmədin əlindən almağına aldılar, amma o gecə kəndə rayon mərkəzindən köhnə bir “Pobeda” gəldi. Papağında ulduz olan iki adam Nurəhmədin qollarını tutdu, çiyində çoxlu ulduzu olan şinelli adam “bu yoldaşı islah olmaq üçün lazimi yerlərə göndərəcəyik!” - deyib Nurəhmədin taleyini həll elədi. Bu xəbərdən kənd silkələndi. Adamlar irəli durub “ölərik, bu kişini vermərik” - deyəndə ulduzlu adam göz qırpımında naqanını çıxarıb göyə boşaltdı. İzdiham dondu. Ulduzlu adam Nurəhmədin sovet adamına yaraşmayan əməllərindən danışdı, köhnənin qalığı kimi yamanladı, yoldaş Alxası öldürməyə cəhd etməkdə günahlandırıldı. “Belə təhlükəli ünsürü Sibirə sürdürərdik, əgər xəstəliyi karına gəlməsəydi” - deyib camaatın gözündən basdı.

Nurəhmədin qollarını bağlayıb aparanda kəndin qüruru sındı, kişilərin baxışları yerə dikildi.

O gecə kənddə heç kim yatmadı, o gecədən kəndin yuxusu qaçdı.

Bir müddətdən sonra xəbər gəldi ki, Nurəhmədi böyük şəhərə aparıblar, guya həkimlər yoxlayıb deyiblər ki, sapsağlam adamdı, lap bizdən də ağıllıdı, yola salın çıxıb getsin evinə. Bu şeyiələr, əslində, kəndin arzusu, istəyi, Nurəhmədə olan sevgisiydi.

Bu hadisədən beş ay sonra İkinci Dünya müharibəsi başladı...

... Elə bil Alxas tülkünü diri-diri soyan gündən kəndin dəfi dönmüş, lənətlənmişdi. Kəndin əli silah tutan kişilərini cəbhəyə apardılar, arvad-uşaq başsız qaldı, kənd ölümdən, yatalaqdan, qızdırmadan, acliqdan keçdi, müharibəyə gedənlərdən geri dönənlər də oldu, dönməyənlər də. Alxas da adam udan əjdahanın azğından qurtarmadı, geri dönmədi. Kəndin ürəyi yuxa olsa da, onu bağışlamadı.

... İllər sonra bu kəndə paytaxtdan qədim məbədləri, qəbirləri, mağaraları araşdıran ağ saçlı, ağ saqqallı bir adam gəlib çıxdı. Kəndin yeganə qalsuklu adamı Muxtar müəllim “arxeoloqdu” - dedi. Amma kənddə bu sözü heç kim başa düşmədi, arxeoloq sözü kəndin dilinə “qəbiraxtaran” kimi tərcümə olundu. Dünyanın dünənini qurdalayan bu müdrik adam adamlara tez alışdı. Bir dəfə Xoruzquyruğu Hümbətin çayxanasında söhbət edəndə adamlardan biri o birinə zarafatyana “hittə” dedi. Qoca duruxdu, sözün ucundan tutub getdi. Adamlar kəndin yaddaşındakı o qorxunc hadisəni qocaya nəgıl elədilər.

“Biz heç indi də bilmirik ağılı itirmiş yazıq Nurəhməd bu sözlə nə demək istəyirdi” - dedilər.

Qoca siqaret yandırıb acgözlüklə sümürdü. Həyəcanlı olduğu bəlliydi. Gözünü qıyıb siqaretdən bir qullab aldı:

- Adam o vaxt dəli olur ki, onu heç kim başa düşmür. Quranın “Əl-Bəqərə” surəsinin 59-cu ayəsində deyilir ki, “Hittə” ərəb dilində “bizi bağışlayın” - deməkdi. O, Allahdan bu kəndin, bu adamların bağışlanmasını istəyirmiş.

Adamlar eşitdiklərinə mat qaldılar.

Axşamçağı arxeoloq heç kimə heç nə demədən kənddən çıxıb getdi.

O gecə Nurəhməd yenidən kəndə, evlərə, yaddaşlara qayıtdı. Başqa bir qiyafədə, başqa bir surətdə, başqa bir hikmətdə.

Deyəsən, o gecə Tanrı kəndi bağışlamışdı...

KÜP YAZISI

... Olan, yaradılan, yox olan hər şeyin öz yazısı var...

... Saçları vaxtından əvvəl tökülmüş tösmərək kişi əlindəki küpü ehtiyatla sahibinə qaytarıb «oxuya bilmədim» - dedi.

Küpün sahibi dilxor oldu, qonur, kirpiksiz gözlərini döyəcləyib küpün dar boğazından içəri, daha doğrusu, qaranlığa zilləyib mızıldandı:

-Ta sən oxuyammadınsa, kim oxuyajax? - deyib peşmanladı.

Tösmərək adam cibindən çıxardığı dəsmalla üz-gözünün tərini silə-silə:

- A kişi, dünyanın axırı deyil ki, gec-tez kimsə küpünü oxuyacaq, - deyib hövsələsi duyünlənmiş adama ürək-dirək vermək istədi.

Küpün sahibi soraqlayıb çətinliklə Əlyazmalar İnstitutundan tapdığı adamın yaxasını belə asanlıqla buraxmaq istəmədi:

- Bir şey fikirləş, qadan alım, bu küpün işini bitirməmiş kəndə qayıdammam. Babam ölənədən dil boğaza qoymadı, and verdi, aman elədi, - bu yerdə küp sahibinin kirpiksiz gözləri yığışlıb qurut torbasının ağzı kimi büzüşdü, ağlamaq istədi, amma gözləri yağışa həsrət Təklə - Məkan səhrasının səması kimi susdu, sonra kişi udqundu, səsi titrədi, sözünün ardını gətirdi: - hə, dedi ki, bu işin başını boş buraxmayın, küpü oxutdurun. Yeddi arxa dönənimiz, yeddi babamız bu küpə baxa-baxa getdi, heç birinə küpün sirrini bilmək nəsb olmadı. Heç babam da bilmədi. İndi də atam bu gün-savahlıxdı, elə bir ağzı deyir, a korojağı köpəyuşağı, küpü zad eləyin dayna, görmürsüz gethagetdəyəm! Deyirəm, qoja kişidi, bəlkə könlündən keçirir ki, küpün üstündə ölümün çarəsini-zadını yazıflar. Hə, vallah, ağına gələr da, adamın ağına nə gəlmir ki?!

Sualı azğından çıxan kimi, ikinci sualı düz tösmərək kişinin üzünə üfürdü:

- Bu küpün, bilirsən, nə qədər yaşı var?

Tösmərək adamın fikri ayrı yerdəydi deyə qəfil sualdan diksindi.

Dedikləri küp sahibinin özünü də vahimələndirdi. Verdiyi suala özü də tələsik cavab verdi:

- Xeylağ olar, peyğəmbər haqqı, qoqam deyirdi, Nuhun vaxtınan qalif. Amma ta dirəşif, qoqalif, üstündə əsim-əsim əsirik ki, qırılıf-eləməsin, görax axırı neyə olajax, - dedi.

Adam naəlac qalıb telefonu cibindən çıxarıb qurdaladı.

- Nömrə deyəcəm, yazarsan, bu küpü, oxusa-oxusa, Ələddin oxuyacaq, Kəllə Ələddini deyirəm.

«Kəllə» sözünü eşidəndə küp sahibinin kefi duruldu, öləzimiş ümidləri dirçəldi, yayın istisində geyindiği pencəyin düymələrini bir göz qırpmında açdı. Əlini pencəyinin gizli cibinə salıb köhnə telefonunu çıxardı:

- De, qadan alım, de, yazım, görax başımıza nə gələjäh, - dedi.

Nömrəni yazır-yazmaz, adam zəhlətökən küp sahibiyə sağollaşdı tələsik uzaqlaşdı.

... Günortadan sonra küpün sahibi Şüvələndə Kəllə Ələddinin bağında küplərin sirrini bilən adamlarla üz-üzə, göz-gözə oturmuşdu.

Kəllə Ələddin üzüm tənəklərinin altındakı xudmani yerdə adamın üzünə gülən girdə küpü bir xeyli əlləşdirdi. Tarixin yaddaşından diyirlənib bu günə düşən zərif küpün üstündəki yazını əvvəlcə barmaqlarıyla oxumağa çalışdı, sonra baxışlarını qalın şüşəli eynəyinin altından lazer kimi əvvəlcə küpün üstündəki yazıya, sonra küpün ürəyinə sancdı.

Küpün sahibi hövsələsini basa bilməyib:

- Noooldu, bir şey-mirşey oxuya bilirsən? - dedi.

Kəllə Ələddin boz gözləriylə tərs-tərs kişiye baxdı, kişi də özünü yığışdırdı.

Küpün üstündəki yazı, əslində, yazıdan çox Qobustan daşlarındakı işarələrə oxşayırdı.

Kəllə Ələddin küpü gözlərinə yaxınlaşdırdı, sonra gözlərindən uzaqlaşdırdı. Sonra baxışlarını fırladıb zəndlə üzbəüz oturduğu kişiye tuşladı.

- A kişi, gedin qurban kəsin, nəzir-niyaz verin ki, Allah sizi xətdən-bələdən qoruyub.

Küp sahibinin ürəyi ağacda qalıb quruyan əncir kimi şappılıtıyla ayağının altına düşdü.

Kəllə Ələddin başını qaşığı-qaşığı gur səslə dilləndi:

- Vay, vay, vay... müsibətədi, kişi, müsibət, bilirsən burda nə yazılıb?

Küpün sahibi başını yellədi.

Oxuyuram, qulaq as:

- Qara at ağ atı yeyəcək, balıqlar çayda tərsinə üzəcək, ağaclar torpağa yox, göyə kök atacaq. O vaxt dünyanın axırı olacaq. Bu küp sınaq gün, o gün olacaq!

Küpün sahibinin rəngi avazıdı, mağmın-mağmın küpə baxdı:

- Pisdiyə bax, bə indi nətəhər olajax? - dedi.

- Bilmirəm, xətəni-bəlanı məndən uzaq elə, apar, evində gizlət.

- Qorxuram...

- Onda burda qalsın, mütəxəssislərlə məsləhətləşim, görüm neyinirəm.

Küpün sahibini qorxu bürümüşdü:

- İşə bax, sandıxda tarixi qumbara saxlayırmışız, xəvərimiz də yox! Ölüm evin içindəyə sağa-sola diyirlənirmiş, arvad-uşax ilişif qırardı da, biz də deyirix küp bizi ağ günə çıxardajax...

Küpün sahibi küpün xəta-balasını özündən uzaqlaşdırıb dərindən nəfəs aldı.

Bir azdan süfrəyə samovar çayı gəldi, küpün sahibiyə Kəllə Ələddin dinməz-söyləməz kəllə qəndlə çay içirdilər. Küpün sahibi ürəyində Allaha şükür edirdi ki, bu qiymətsiz küp nə yaxşı indiyə kimi onları qırif-batırmayıb. Kəllə Ələddin ürəyində Allaha şükür edirdi ki, üstündə sirr gizlənmiş bu nadir küp necə olub ki, diyirlənib-diyirlənib ayağına gəlib. Stolun bir küncündə özünü günə verən küpsə hər iki adama baxıb içində pıqqapıqla gülürdü. Bu özündənrazı, bilici adam nəinki yazısını oxumuş, heç yanından da keçməmişdi. Üstündə nə yazıldığını küpdən başqa kim bilərdi ki? Min il əvvəl onu düzəldən dulusçu nə yazdığını qulağına pıçıldamışdı: hər adam bir küpdü, kimi dolu, kimi boş...

Baretyef

Yazıçı Zaman Zamanlının ölüm xəbəri balaca, təbəssümlü şəhərdən sürət qatarı kimi fit verə-verə keçdi. Özün dilsiz-ağızsız olasan, əsərlərin belə dil açıb danışa...

Zaman Zamanlının yaxşı yazıçı olduğunu, əslində, hamı bilirdi. Amma bilmək azdı, Zaman Zamanlı heç vaxt gözə görünmədi, ad-san qazanmadı, taxta qalxmadı. Niyəsi də odur ki, bu sısqə, üzsüz, utancaq adam xoşbəxt ulduz altında doğulmamışdı. Elə bil alnına əyri-üyrü hərflərlə "sənin yerin, bax, orda, arxa cərgədə, heç kimin görmədiyi yerdədi" sözləri yazılmışdı. O da nəcib adamıydı, alın yazısıyla barışıb bir ömür arxa cərgədə, gözə görünməyən yerdə, xəlvətçə şad-xürrəm yaşadı.

İyirmi bir kitabını da dost-tanışları, daha doğrusu, bir kitabı sonacan oxumayan, əvəzində qaz vurub qazan dolduran səxavətli dostları çıxardı. Kitablari çıxanda da üzünün abırından satışı qoymadı, sevinə-sevinə dost-tanışa hədiyyə elədi. Oxuyanlar oxuyub oxumayanlara verdi, kimlərsə kimlərsə ötürdü, beləcə, Zaman Zamanlının xeyli gizlin oxucusu oldu.

Zaman Zamanlının yaradıcılığı geniş olsa da, həyat yolu iki-üç cümləyə olardı, ya da heç olmazdı. Belə ki, universiteti qırmızı diplomla bitirib ortalıqda qalanda sevimli Həşim müəllim, çörəksiz qalması deyə, sevimli tələbəsini Veteranlar Şurasında kargüzar kimi işə düzəltdi. Qorxacaq adam üçün qəhrəmanların arasında yaşamaqdan böyük xoşbəxtlik yoxdu. Bir ömür İkinci Dünya müharibəsi iştirakçılarının toplu-tüfəngli, səslili-küylü xatirələrinə qulaq asa-asa ayları, illəri yelə verdi. Cavanlığı yay armudu kimi sovulub keçəndə qocalığın burnu göründü. Kəsəsi, Zaman Zamanlı azca əməkhaqqısıyla, veteranların xatirələrinə qulaq asa-asa xatirə danışacaq yaşa çatdı. Yeddi roman, yeddi povest, yeddi hekayə kitabı işıq üzü gördü. Amma həyat hekayəsini nə yaşaya,

nə də yaza bildi. Böyük imperiyanın çökməsinin şahidi oldu, müstəqilliyin şirinliyini daddı, tarixin dolanbac dalanlarından keçdi, zalım oğlunun nə həyatında, nə yaşayışında heç nə dəyişmədi.

Düzdü, həyatında, güzəranında heç nə dəyişmədi, amma günlərin birində dünyasını dəyişdi.

Bu xəbəri ən ağır qarşılayan tənqidçilər oldu. Zaman Zamanlının yaradıcılığını görməməzliyə vuran, haqqında bir kəlmə söz deməyə, yazmağa ürəkləri gəlməyən tənqidçilər elə bil Zamanlının qara gününü gözləyirdilər. Yazdılar, özü də necə yazdılar.

Qırx ilin susqunluğundan sonra pəltək tənqidçilər də David kimi cəh-cəh vurdular. Qəzetlər, saytlar, televiziya, radiolar Zaman Zamanlıdan danışdılar. Üç gündə şəhərin təkəmsəyrək kitab mağazalarında Zaman Zamanlının kitabı qalmadı. Sağlığında bunu görsəydi... ölməzdi, hər halda belə tez ölməzdi...

Bu arada yuxarıdan göstəriş gəldi ki, vaxt itirməyib Zaman Zamanlının xatirəsini əbədiləşdirsinlər. Hələlik yaşadığı binanın qarşısına yazıçının barelyefini vursunlar, sonrasına Allaha kərimdi. Əla təşəbbüs idi.

Düzünə qalsa, sağlığında Zaman Zamanlının barelyefdən zəhləsi gedirdi. Daha doğrusu, barelyefdən eymənirdi. Barelyef görəndə yadına Arximed düşürdü. Ona elə gəlirdi ki, bütün barelyeflər bir az da Arximedə oxşayır. Sağ olsaydı, dünyasında imkan verməzdi ki, onu Arximedə oxşatsınlar, amma heç sağlığında səsi eşidilməmişdi, indi torpağın altında onu kim eşidəcəkdi?!

Qərar verilmişdi, çoxdan sifarişsiz qalan heykəltəraş bir həftəyə yoğurdu, yaptı, barelyef hazır oldu.

Səhəri gün kütləvi informasiya vasitələri cana gəldi. Barelyef, əklil hazır idi. Qalırdı Zaman Zamanlının ünvanını öyrənmək, mərasimi keçirmək, böyük yazıçının ruhunu şad edib bu məsələylə birdəfəlik üzülüşmək.

Vəd olunan yerdə uzunşüllət adam, qulağında telefon, durmadan danışdı. Bu, jurnalistlərin gözündən yayınmadı.

– Qorxmaz müəllim, bu nə məsələdi, gecikirik axı, - deyə jurnalistlərdən biri dözməyib soruşdu.

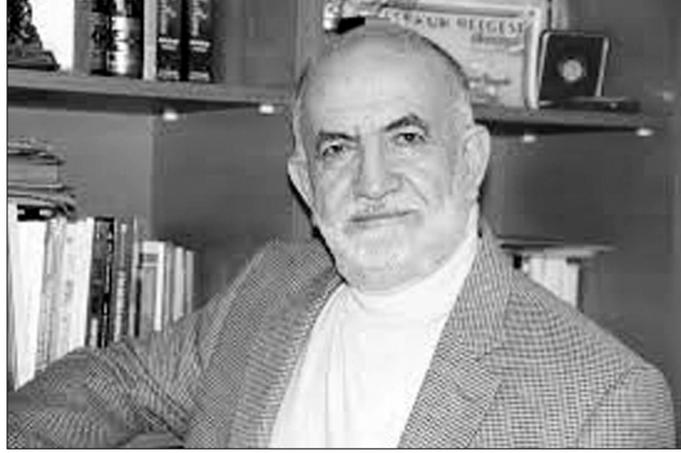
Qorxmaz müəllim elə bil diri balıq udmuşdu, dik-dik:

- Heç, xırda bir məsələ var, yoluna qoyan kimi gedəcəyik, - dedi.

Xırda məsələ düz bir saat uzandı. Əvvəl televiziyanın xəbərlərindən gələnələr, sonra gündəlik qəzetdə işləyənlər deyinə-deyinə çıxıb getdilər. Daha sonra saytdan gələnələr söyə-söyə dağılışdılar. Axıra agentlikdən gələn çəlimsiz qız qaldı.

Günün iknci yarısı çəlimsiz qızın xəbəri yayımlandı: araşdırmalardan məlum oldu ki, yazıçı Zaman Zamanlının heç vaxt şəxsi mənzili olmayıb. Mərhum yazıçı ömrü boyu şəhərin müxtəlif yerlərində kirayələrdə yaşayıb. Evi olmadığı üçün barelyef təntənəli şəkildə veteranlar şurasına təhvil verildi. Allah rəhmət eləsin!

◆ Məmməd İsmayılın 80 yaşı

“Öndə bir ümid yanır,
Mən yorulsam, sən izlə”

Məmməd İsmayıl o şairlərimizdəndir ki, bu gün də onunla bağlı deyilən bir misra, yazılan bir cümlə oxucularda maraq doğurur. Çünki xalqın milli poeziya və milli şair ilə bağlı təsəvvürləri bu böyük türk şairinin nümunəsində parlaq və dürüst əksini tapır.

***İstisi kənara çıxmaz hər odun
Haqqı bulanların şairiyəm mən.
Bacara bilirsiz məni unudun -
Unudulanların şairiyəm mən.***

O, heç kimin minnətli çörəyini yemədi, minnətli sözünü götürmədi. Nə sevgili xalqını, nə də ədəbiyyatımızı aldatmadı. Bu xalqın şairə inamından, sadələvhlüyündən sui-istifadə etmədi.

***O, bu zəmanədən söz götürmədi
Başını götürüb getdi deyərsiz.***

Əlbəttə, bir şairi tamam və bütöv dərk etmək prinsipcə mümkünsüzdür. Digər tərəfdən, şair yaşadığı gerçəkliyin faciəsinə yoluxa bilər ki, sonra onun metafizik çevrəsinə daxil olmaq çətin olur. Məmməd İsmayıl həm də yaddaşımızda bənzərsiz xarakteri ilə sevilir. Xarakter sirdir, hansı yeddi arxa dönəndən gəlir - bir kimsə bilmir. Məmməd İsmayılın kişi xarakteri şeirlərinin havasına, yazılarının ideya-məzmununa elə hopubdur ki, həm də bəxtini, yığvalını müəyyənləşdirib. Necə ki, Xaqani Şirvaninin güclü, sınımaz

xarakteri həyatını iki yerə - vətən və qürbət qütblərinə böldü, Məmməd İsmayılın da xarakteri taleyini və yaddaşının iki məkanda var olmasına səbəb oldu.

***Şairləri susmayan bir vətən basılmayıb,
Qəlbimdə can yerinə buna ümid bəslədim.
Yolunda şəhid olmaq bəxtimə yazılmayıb,
Bayrağına bükülüb dəfn olunmaq həsrətim.***

Təəssüf ki, nə gizlədək, XX əsrdə Azərbaycan şairlərinin Kremlin şeytan feilinə uyub aldandığı, birc ideologiyaların toruna düşdüyü, nəfslərinə haram qatdıqları hallar çox oldu. Məmməd İsmayıl kimi milli şairlərin taleyi göstərdi ki, imperiya içində yaşayıb şəxsi və ədəbi ləyaqətini qoruya bilər.

***Yələ verdim, suya çəkdim nəfsimi,
Arxasınca daş atmağı bacardın.***

Bu, “qədər in naxışdı” ki, Məmməd İsmayılın həyatı sanki iki arada - varlıqla yoxluğun, olumla ölümün, vətənlə qurbətin, əvvəlin və sonun arasında keçdi. Şair bunu bir “tanrı sınağı” adlandırır:

***Çəkir sevnələri sınağa Tanrı,
Hər kəsin suçunu üzünə çəkir.
Mayası çamurdan yoğrulanları
Şeytan gölməçəsi özünə çəkir.***

Məmməd İsmayılın bioqrafiyası, sadəcə, bir şairin həyatında baş vermiş hadisələrin və ya müasirlərin danışdığı xatirələrin məcmusu deyil. Şairin taleyi, tərcümeyi-halı onun poetik dilinin qatlarındadır. Onun təhtəlsüurdakı “bioqrafiyasını” poetik obrazların, detalların dililə oxumaq daha səmərəli olar.

Bir neçə il bundan öncə dostum Həmid Ormanlı maşını ilə məni şairin Əsrikdəki evinə apardı. Mistik, anlaşılmaz bir qüvvə məni şeirlərindən, “İz” romanından oxuyub xəyalımda canlandırıdığım evə doğru çəkirdi. İçəri, həyəətə girməyə imkanım olsa da, sirli və sehrlili bir qüvvə məni qapı ağzında saxladı. Və nədənsə, Məmməd İsmayılın Əsrikdəki evlərinin doqqazı ağzında bir xeyli dayanıb, içəri girməyə gücü çatmayan obrazını təsəvvür etmişəm. Mənə elə gəlib ki, Məmməd İsmayılın mənalar dünyası həmin qapının o üzündədir - anasının səsi də, atasının yeganə yadigar şəkli də, alma ağacı da, çəndə azmış ağacdələndə... ordadır.

***Ayrılıq çatlatsın səbir qabını,
Üzünü yenidən görüm, bəsimdi.
Maşın açarıyla dəmir qapını,
Döyüm.
Arxasından səs gəlsin:
Kimdi?***

O, yurd yerində hər nəsənin hekayətini danışa bilər. Onları yaddaşında canlı edir. Görün, Əsrikdəki evin nişanələrini bizə bir şeirində necə təqdim edir. Yol kənarındakı daş, qapıdakı çinar - hamısı onun ömür hekayətinin canlı şahidləri - personajlarıdır.

***Yol kənarında bir daş
Bardaş qurub oturub.***

**Soyuq üzündə bir nur,
Arada bir doluxsunur.**

**Daşın önündə bir ev,
Arxasında bir çınar
Payızın sazağında
Uçum-uçum uçunur.**

Onun hər duyğu türünün bir mövsüm uyarlığı var. Yurd-ev nisgili, kədərli ovqatı çənli-dumanlı soyuq payız havası fonunda verilir.

“Sisli payız gecəsinə bənzəyir halım”

Qadın sevgisi kişi yaddaşının mövcudluq şərtlərindən biridir. Bəlkə uşaqlıq xatirələrindən sonra qadın tarixçələri kişinin xatırlamaq istədiyi, yeni yenidən yaşamaq istədiyi ilğimdir. Bir yandan zərif pıçıltı səslənir:

**Ay payız baxışım, bayatı gözlüm
Sıxma qaşlarının çatında məni.**

Digər tərəfdən, kişi ehtirasının açıq, sərt etirafı söylenilir. Məmməd İsmayılı bir sevgi şairi kimi bənzərsiz edən də odur.

**Sevdiyi adamı sonunda qadın
Gedər itirməyə tapdığı yerdə...**

Qəribədir, şairin avtoportreti, eqosentrik təhkiyəsi əksər hallarda “o”da - üçüncü şəxs əvəzliyində ifadə olunur. Bu, mifoloji məntiq baxımından da düzgün seçimdir. “O” şəxs əvəzliyi qeyri-müəyyənliyi, məchulluğu bildirir.

**O, dərini açmaz sizə,
Özünədi hər sualı,
Göy sulara dalıb kimsə,
O da burda fikrə dalıb.**

Şeirinin sonunda isə özündən üçüncü şəxsə danışa-danışa mütləq fəvqə “O”-ya - Allaha müraciət edir.

**Bir Allahı, bir özü
İrəli var, geri yox.
Və... onun Ondən özgə
Sığınacaq yeri yox.**

Böyük rus şairi Yuri Kuznetsovun xatirəsinə həsr etdiyi şeir “O” əvəzliyi ilə başlayır, əslində, özünün taleyi haqqında acı gileylərdir.

**O da getdi bu dünyadan,
Hər şeyini atıb getdi.
Bilsəydi heç buraxmazdı
Dünyanı aldadıb getdi.**

Artıq neçə illərdir ki, Məmməd İsmayıl Türkiyədə, türk şairlərinin ilham aldığı Boğazda yaşayır, Çanaqqala Universitetində dərs deyir. Çox ədiblərimiz Anadolu və Avropa yaxasında Dardanel boğazını seyr etdi. Yalnız Məmməd İsmayıl poeziyasında “boğaz” bu qədər geniş simvolik mənalar sırasına malik oldu. Dardanel boğazı şairin ömür - tale məkanında metafizik substansiyanın adı oldu.

Bəxtinə, yığvalına bir kimsənin ağına belə gətirmədiyi qəfil bir qəza düşdü.

Hayandan qaçırılsa gəlib oraya, İki araya - dar bir boğaza düşdü.
“Boğaz” sözü bir ömrün metaforik adıdır. Qürbət şeirlərinin əksəriyyətinin
süjeti bu metaforadan “ətə-qana gəlir”:

**Kim sənin bəxtini qürbətə yazdı,
Vətənmi istədi, vaxtmı dışlayır?
Düşdüyün çıxılmaz bir dar boğazdı,
Bir az o tərəfdə dəniz başlayır...**

Yaxud

**Hələ ömür yelkənim
Dar bir boğazdan keçir.**

“Boğazdan keçən gəmilər” şeirinin bir bəndin dar çevrəsində bu
çoxmənalılığa ustalıqla məntiqi ilgək salıb.

**Fikrimin ucunda o ev, o daxma,
Sonu görünməyən bir sitem ilə
Hər gün boğazıma tıxanan loxma
Və hər gecə boğazdan keçən gəmilər.**

Məmməd İsmayılın mifoloji düşüncəsinə görə, ilkinliyindən ayrılan,
başlanğıcdan qopan hər nəsnə mütləq qürbətə düşmüş olur.

**Ocaq yanır... isti də, tüstü də bir arada
Bulud olmağa gedər göylərin qürbətində.**

O, ilk qürbəti anası qarlı qış günündə unuduğu şeir dəftərini 30 km yolu
piyada arxasınca Əsrəkdən Tovuzla gətirəndə hiss etmişdi. Elə o gündən
onun qərib sərgərdan ruhu evin qapısını döyməyə gəlir. Və daha qapı
arxasından anasının səsini deyil, öz səsini eşidir.

**Mənə elə gəlir ki,
ya bu gündən, sabahdan,
ya da xatirələrdən
Qayıdanda səfərdən
Bir qapı döyüləcək
bu yolların başında,
Bir ürək döyünəcək
bu yolların başında
“-Ey kimsən?” deyiləcək,
“-Ehey, kimsən” deyiləcək!..**

Elə burdaca diqqətimi çəkən bir detalı da qeyd edim gərək: Məmməd
İsmayıl qürbətdə yaşadığı bu illər ərzində o yerlərin gözəlliyini vəsf edən
şeirlər yazmayıb. Hər halda, mənim rastıma çıxmayıb. Bilmirəm, paralellər,
müqayisələr aparmaq nə dərəcədə müsaiddir: XX yüzilin əvvəllərində, bol-
şevik çevrilişindən sonra Parisə sığınmış rus muhacir şairləri burda nə qədər
azad, rahat yaşasalar da, şəhərin gözəlliyini sanki görmürdülər, onun vəsf-
nə bir misra belə yazmadılar. Çünki qürbətdə, mühacirətdə həyat mənasız-
laşır. M.Svetayevanın bir sözü yadıma düşür: “Ən sadə nəsnəni anlamaq
üçün onu şeirə atmaq lazımdır ki, ordan onu görə biləsən”. Məmməd
İsmayılın qürbət şeirlərində hər şey - ağaclar, durnalar, evlər, gəmilər, mar-
tılar qürbət mənalı oldu.

**Gəmilərin qürbəti keçib gedir boğazdan,
Bir azdan başlayacaq durnaların qürbəti...**

Aşağıdakı bənddə “q” səsinin alliteriyası və “qürbətə qəriblətmək” deyimi adamın içində doğrudan da bir üşüntü yaradır.

**Qürbətə qəribədir,
Qərib durna qatarı
Qayığa yelkən olan
Qağayı qanadları.**

Əgər şair Vətəndən kənara düşürsə, deməli, o, mühacirdir, mühacirətdədir. Yaddaşımıza etibar etməməkdə bəlkə də haqlıdır.

**Aldığı nəfəs kimi Vətən məni unutdu,
Kimin yadına düşər batan bulağın yeri?
İzi yox çəməndən çəkilən çənin,
Yəqin unudulub sənə də adın?
Qürbətə düşəndə ana Vətənin
Gərək “barmağına” sap bağlayaydın...**

Yeri gəlmişkən, Məmməd İsmayılın məkan fəlsəfəsi də ayrıca araşdırma mövzusu ola bilər. Təsadüfi deyil ki, onun özünə verdiyi ritorik sual “İndi sən hardasan, Məmməd İsmayıl?” Məkanın, yerin dəyəri unudulmaq və ya unutmaq dərəcəsi ilə ölçülür.-

**Qış, hardan gəlirsən?-
Unutulduğum yerdən.**

Yaxud

**Yaddaşıma yaxşı bax,
Unutduğun yerdəyəm.**

Amma içində həmişə bir ümid yaşayıb ki, Allah heç kimi, heç nəyi unutmur. Bu müdrik yaşında da inanır ki, yaxşılıq-pislik kimi, insanın unutulmaları da əvvəl-axır qabağına çıxır.

**Əvvəl arzuladın, sonra unuttun,
Çıxar qabağına unutulduqların.**

Ağrı yeganə hiss - duyğudur ki, insanı yalan danışmağa qoymur. Məmməd İsmayıl ömür-gün, millət-ölkə ağrılarından danışanda yalanı dilinə gətirmədi. Milli şairimizin gileyi də bu üzdəndir.

**Qurd kimi quduzlaşar dərd acıxdığı yerdə,
Nə yaxşı ki, Vətən var yaddan çıxdığın yerdə.**

Böyük şairimiz unutmasın ki, Məmməd İsmayıl kimi Vətən aşıqlarının yeri könüllərdədir. Könüllərdə isə Haqqın taxtı qurulur...

Rüstəm KAMAL

◆ P o e z i y a

Barat VÜSAL

OTURMAQ HAQQI

Gərək yuxarı başda adı bəlli otursun,
Odur gizli, otursun, odur bəlli, otursun.

Ağsaqqal oturası bircə stulda belə,
İnanmıram haçansa keçib dəli otursun.

Bu ona bənzəyir ki, arif qalsın ortada,
Hələ də hərif-hərif çaşıb hərif otursun.

Məğlub olan kəslərin baş tərəfdə nə işi,
Gərək zəfər taxtında ancaq qalib otursun.

Heç olarmı... olarmı görərək ayaq üstə,
Həzrəti Məhəmmədi... Həzrət Əli otursun?!

Yəqin ki, deyibdilər hürufilər, sanıram,
Hansı məclisdə isə... "Başda Hərif otursun!"

Bala çıxarmaq üçün yuva qurmayıbmış ha,
Hər quş öz yuvasını sanki qurub, otursun.

O bağban da o bağa girib ki, öz barından
Bir az yeyib otursun, bir az dərib otursun.

Aşıq deyil, adicə aşıq bilib bəlkə də,
Qoymayıblar Qəribi qərib-qərib otursun.

Dağa-daşa düşməsin, o gözələ deyin ki,
Ürəyimin başında, edim tərif, otursun.

Heç otura-otura evmi ucaltmaq olar,
Bəna odur ki, evi hörüb... hörüb otursun.

Yoldadı bax, görürsən, günəş səhərdən bəri,
Yorulubdu o ki var, durub Qürub... otursun.

Gördüm ki, qalxıb verib Allah yerini Sözə,
Mən də qalxdım yerimdən, Allah gəlib otursun!

NƏSİMİ TÜRƏƏSİ ÖNÜNDƏ

Mən də yanındaydım "Bəzmi-Əzəl"də,
Ruhkən söylədiyin "Bəli" nəm, babam!
Məniydin "Nəsimi mənəm!" deyən gənc,
Onda da vardıydım, bəli, mən, babam!

Türbənin önündə daim durmuşam,
Amanat deyiləm, qaim durmuşam.
Olub yeddi qatı Göyün, durmuşam,
Yerin tək qədər dərinəm, babam!

Həmişə yanında olmuşam sənin,
Yanında kamala dolmuşam sənin.
Balanam... balanam... bilmişəm sənin,
Göyərən qolunam, əlinəm, babam!

Mən şeir yazmıram, səni gəzirəm,
Mən Dan içindəki Danı gəzirəm.
Mən sənini dediyin dini gəzirəm,
Mən Elməm, mən Eşqəm, Təliməm, babam!

Dözüb könüldə qəm, dözüb gözdə nəm,
Gərək gizlənməyəm, gərək gizlənəm.
Mən gizlin Aşkaram, aşkar Gizlinəm,
Açılmaz açımın... sirtinəm, babam!

Səni elə duydum, qüvarlanıram,
Ah, sənə kim qıydı... qubarlanıram.
Səni elə sevdim, ölsəm, sanıram
"Nəsimi!" söyləsəm dirilləm, babam!

Adı bir olanın min adı mənəm,
O Kəbədi, mənəm, Minadı, mənəm.
Bütün həyatların həyatı mənəm,
Bütün ölümlərə ölüməm, babam!

Gəlmişəm görsünlər çıxmayıb canın,
Sarılıb ... sönməyib Günəşi, Danın!
Gəlmişəm, kəsilsin tökülən qanın,
Dur, geyin, soyulmuş dərinəm, babam!

HƏNDƏVƏR

Həndəvər söyləmə hər həndəvərə,
Nə vardı yatmayıb, it hürsə idi.
At var - həndəvəri ərlər, ərənlər,
İt var - həndəvəri it kürsəyidi.

Minib öz atını çap, o ki var, çap,
Rast gəlmə nə uçrum, nə döngələrə.
Özünə sən başqa bir həndəvər tap,
Hərrənmə sən başın, bu həndəvərə!

Həndəvər olarıq mində birimiz,
Yerdə qalanımız bəndə felləri.
Dağlardı, daşlardı həndəvərimiz,
Bəs nədi dağ-daşın həndəvərləri?!

Ey vətən, deyirəm haqqı qalıbmı
Bəndə deyilənə bəndə deyəm mən?
Nə başlar qopmadı çiyinlər üstən,
Nə yellər əsmədi həndəvərindən?!

Elə istəyirəm, bəndə deyilik,
Torpağıq, deyim mən, daşığıq, deyim mən.
Ruhumla bu yurdun həndəvərində
Gecə də, gündüz də keşikdəyəm mən!

Gəl demə, biz indi güvənək kimə,
Sən dayan, dur görüm, a həndəvər, bir...
Şəhid qəbirləri bəs nədi, bəs nə?
Sən deyən, mən deyən həndəvər deyil?!

Dünyada nə qədər həndəvərlər var,
Çaqqal həndəvəri, qurd həndəvəri...
Adamlar belinə kəmər taxırlar,
Yoxsa olmaq üçün yurd həndəvəri?!

Əsibdi, coşubdu bir qarı yenə,
Baxmır nəvəsinə kim vurulubdu.
Deyir, bir də qızın həndəvərinə
Hərrənsən, ölmüsən, ay köpəyoğlu!

Necə saraldıblar gör aşıqləri,
Demirlər, sevənlər mində birdilər.
O qədər qına ki sarmaşıqları,
Bunlar da bu təhər həndəvərdilər!

Canda canımız yox, qəmdə yerimiz.
Bəlkə biclik edək,
fəndə əl qoyaq?!
Boşalıb... boş qalıb həndəvərimiz,
Bəlkə adımızı həndəvər qoyaq?

...Bəndəlik eyləsin bəndələrə, de,
Sıra nəfərləri hər nəfər olmur.
Gəl, az həndəvərəm, həndəvərəm, de,
Həndəvər sözündən həndəvər olmur!

BARIŞIQ

(Xalq yazıçısı İsmayıl Şıxlıya)

Köhnə yurd yerində köhnə bir kişi
Sağa boylanırdı, sola baxırdı.
Qazaxdan burulan, Tiflisdən gələn,
Cığıra üz tutur, yola baxırdı.

O köhnə pəncərə, bu köhnə tavan,
Köhnə ağa evi necə var, durur.
Köçüb qalmasa da bu yurdda duran,
Ürəkdə ağrılar, acılar durur.

Kimiydi qəfildən o keçən atlı,
İsrafil ağamı, Qaçaq Kərəmmi?
Bayaqdan bir qonaq durub gözləyir,
Bəs mən də onları gözləmirəmmi?

Od köhnə ocaqsa, getdi sönməyi,
Zaman dayanmadan çapır atını.
Köhnə Kəsəməne - yurda dönməyi,
Köhnə kişilər də yadırgadımı?!

Elə bil bu yurdun yoxmuş heç kimi,
Sevinc axtarırsan, bəxtə qəm çıxır.
Birdən Dəli Kürü qızılquş kimi,
Şığıyıb bir kişi böyürdən çıxır.

İsrafil ağadır bu gələn, Allah,
Dünya xali deyil, gördünmü, qardaş?

İsmayıl Şıxlının sevincinə bax,
İsmayıl Şıxlının gözlərində yaş...

"A bala, yeri bir Kərəmi çağır!"
İsrafil ağanın səsiydi bu səs.
Bir görüş müqəddəs, bir görüş ağır,
Kərəm gələrmə ki?
Gəlməyə bilməz!

Göyə şölə çəkir köhnə od-ocaq,
Bir sözü dil demir, deyir göz, ürək.
Deyir ki, indi də biz barışmasaq,
Vallah, göydəmişə el tüpürəcək!

İsrafil ağanın sözləri haqdı,
Birləşir axırda neçə yol, gəlib.
Kərəm də yəqin ki, yumşalacaqdı,
"Nağayrım, qarıya İsmayıl gəlib!"

İki köhnə düşmən, iki köhnə dost,
O günü yuxudan oyanmışdılar.
Köhnə bir kişinin dərddi qəlbində
Təzədən baş-başa dayanmışdılar.

KƏNDİR

Qardaş, mənim üçün hər söz söz deyil,
Qardaş, mənim üçün cəngi sözü var.
Ölsəm də qalstuk taxa bilmərəm,
Mənim bogazımda kəndir izi var!

Ölsəm də qalstuk taxa bilmərəm,
Onda qəzəbinə gəlmiş olaram
Mən öz əcdadımın, köhnə nəslimin.
Mən onda üzünə baxa bilmərəm,
Nə Həllac Mənsurun, nə Nəsiminin!

Mən neynim, sevmirəm bəzək-düzəyi,
Mən də qaraçıyam, belə qaraçı.
Qalstuk-malstuq neynirdi onda,
Bir kəndir var idi...
bir dar ağacı!

Qalstuk vurana düşmən deyiləm,
Yox, mən qalstuku sonulamıram.
Yox, mənim sözümün canı başqadı,
Mən bunu demirəm...
bunu demirəm...

Zaman istər məni dəyişik salsın,
Qalstuk hərisi bir yantamaqla.
Nə iş qalstukla düzələn deyil,
Nə mən qalstuku sonulamaqla!

Saxlasam, əyilməz baş saxlamışam...
Uymayıb taleyin qara tacına...
Mən öz boğazımı boş saxlamışam,
Mən yer saxlamışam dar ağacına!

Ürəyim özümdə, başım özümdə,
Yoxdu əlacım da, var əlacım da!
Kəndirim özümdən, başım özümdən,
Elə özümdəndi dar ağacım da!

Mən ölüm taxanam, yaz, boğazıma,
Qalstuk taxmaqla məşhur deyiləm.
Mən kəndir doğuram öz boğazımdan,
Kəndir böyüdürəm öz boğazımda!
Mən kəndir boğuram öz boğazımda,
Qalstuk boğmaqla məşğul deyiləm!

İnsan ki, yenilməz, ərinməz olur,
Ondan əsrlərlə bəhs etmək olar.
Mən deyən kəndirlər çürüməz olur,
Ondan qalstuk da düzəltmək olar!

MƏCNUNUN MƏCNUNU, YAXUD MƏCNUNUN ATASI HAQDA POEMA

Leyli sevgisini, Məcnun eşqini
Yükləyib dəvəyə, aparırdı o!
Bir Kəbə eviydi Məcnunun özü,
Məcnunu Kəbəyə aparırdı o!

Eşqi könül duyar, könül daşıyar,
Altda inləyirdi dəvələr eşqin.
Dönmüşdü ən yaxın könüldaşına,
O günü buludlu havalar eşqin.

Bir ata köksünə dağ çəkir bala,
Bir övladın baxtı yatıb gedirdi.
Məcnun atasının çəkdiyi nalə,
Məcnun sükutunda batıb gedirdi.

Bir ata naləsi Allaha çatmır,
Məcnunun sükutu çatası idi.

Məcnun atasına yazığım gəlir,
Məcnunun məcnunu atası idi!

Karvan gedir...Məcnun yoxdu karvanda,
Yenə tale başa oyun açırdı.
Atası Məcnuna doğru qaçanda
Məcnun səhralara doğru qaçırdı...

Bilmirdi qəlbini ovutsun nəylə,
Bir görün neylədi,
nə etdi Məcnun?
Bir zaman eşqini öz əlləriylə
Boğmuşdu bu kişi...dirilti Məcnun?!

Bəs niyə oğlunu duymayır onda,
Niyə öz üstündən qara çəkirdi?
Bəs özü özünü hara aparır,
Bəs özü özünü hara çəkirdi?!

Məcnun sevgisinin ağrısı canda,
Könül varsa, gərək odlara düşsün.
İstərəm Məcnundan danışılanda
Məcnun atası da yadlara düşsün!

Əli boşda qaldı yola baxanda,
Oğlunu bir eşqin butası çəkib.
Məcnun nə çəkib ki, belə baxanda,
Nə çəkib...Məcnunun atası çəkib!

...Leyli sevgisini, Məcnun eşqini
Yükləyib dəvəyə, aparırdı o!
Bir Kəbə eviydi Məcnunun özü,
Məcnunu Kəbəyə aparırdı o!

BÜTÖVLÜYÜMÜZÜN ŞƏKLI

Təbriz səfərində əvvəlcə yolumuz Xalxal şəhərindən düşdü. Dedilər ki, S.C.Pişəvərinin kəndi Zeyvə yaxınlığındadır. Getdik. Qohumlarından qardaşı oğlu Seyid Hüseyni oraqla taxıl biçdiyi yerdə tapdıq. Bu işdə bizə nəvəsi məktəbli Cavad bələdçilik etdi. Ayrılanda onun bizdən ayrılmaq istəmədiyini indiki kimi yadımdadır... Pişəvəri amalının, yolunun gələcək davamçısıdır.

Tapıb Xalxal şəhəri, qədim Zeyvə kəndində,
Sağlam kökdən boy almış budaq Cavadı gördüm.

Daşlardan qaynayırdı, qayalardan sızırdı,
Yandım, içdim doyunca, bulaq Cavadı gördüm.

Oralar onunkuydu, buralar canındaydı,
Haralar onun deyil, haralar canındaydı.
Səttarxanın aldığı yaralar canındaydı,
Min yaşlı bir qocanı, uşaq Cavadı gördüm.

Təbrizi görmək üçün getdiyimiz bir gündə,
Qəfil yol peyda oldu yolumuzun üstündə.
Pöhrədən pöhrələndim Pişəvəri mülkündə,
Köhnə ocaq yerində ocaq Cavadı gördüm.

Bu vətən zaman-zaman nə odlara qalanmış,
Neçə haqqı tapdanıb əllərindən alınmış.
Cavazadə nəslinin başı üstədən salınmış,
Yerdən dübarə qalxmış bayraq Cavadı gördüm.

Keçdiyim yollar üstə lələ Pişəvəriydi,
Təbrizdə Ərk qalası hələ Pişəvəriydi.
Pişəvəri nəslindən qalan Pişəvəriydi,
Öpdüm Pişəvərini, bayaq Cavadı gördüm.

Allah, necə alıblar dinənlərin canını,
Keçmişlərin canını, dünənlərin canını.
İçmək üçün qan tökən düşmənlərin qanını,
Sabahlara çağırır torpaq, Cavadı gördüm.

Babasının gözüydü, babasının ürəyi,
Obasının özüydü, obasının ürəyi.
Sevməz "çıraq dibinə işıq salmaz" deməyi,
Dibinə işıq salan çıraq Cavadı gördüm.

Üstündə oturduğu taxt sığmayırdı Elə,
Yoxsa on iki yaşlı Şah İsmayıldı elə?!
Ümman gəzir, arxlara sığışmayırdı hələ,
"Balaca Qara Balıq" - qoçaq Cavadı gördüm.

Daha nəyim var mənə, olanı qoyub gəldim,
Allah, balamı tapdım, balamı qoyub gəldim.
Neçə dəfə başına dolanıb, qoyub gəldim,
Bütöv Vətəndi sandım, vallah, Cavadı gördüm.

Qoymazsan haqsız gülə, sən axı haqq olmusan,
İntiqam almaq üçün gör nə sayaq olmusan.
Bir uşağın xətrinə dönüb uşaq olmusan,
Gördüm varsan, gördüm var,
Allah, Cavadı gördüm!

YANIQ YERİ

3-4 yaşım olardı. Küləkli bir havaydı. Kibrit qutusunu götürüb xəlvət bir yerə - mal damının dalına çəkildim. Başladım bir-bir kibrit çöplərini yandırıb tökməyə. Arada biri sönməyibmiş, böyrümdə bambaziya finkamın üstə düşübmiş. Alov məni bürüdü. Külək də bir yandan yanğıni gücləndirdi. Harayıma ilk olaraq anam yetdi. Sən demə, yanan tək cə mən deyiləmmiş...

Uşaq vaxtı yanırıdım, gördülər ki, adamlar,
Mən yanmağım cəhənnəm, arada anam yanır.

Yanan pal-paltarımı tez çıxartdı əynimdən,
Kömək et, tez ol, sən də, ay adam, anam yanır!

Az qaldı ki, unudub özümün yanmağımı,
Deyəm: yanan mənəmsə, haradan, anam yanır?!

Qışqırmaq istədim ki, bax, buranı söndürün,
Bax, buranı deyirəm... buradan anam yanır.

Sonra danışdırlar, haramdan yanmışamsa,
Hamı şahid olub ki, oradan anam yanır.

Fərhad niyə vurubmuş külüngünü başına,
Ölən Şirinmi, yoxsa qayada anam yanır?!

İllər keçdi, üstümdə qaldı o yanq yeri,
Getdi çox ocağa da, pirə də... anam yanır.

Mənimi söndürürdü inləyib yuxuda da,
İstəyirdim qışqıram, oyadam... anam yanır!

Yanırdı olanda da, yanırdı öləndə də,
Sanmayın elə-belə... sıradan anam yanır.

Bir alov görən kimi özümü itirirəm,
Özümə qulaq asmır iradəm... anam yanır.

Haradan qulağıma körpə naləsi gəlsə,
Sanıram ki, hələ də orada anam yanır.

Bir dəfə deyir, doymur, min dəfə deyir, doymur,
Deyir, bu canım qurban Barata... anam yanır.

SƏMƏNDƏR QUŞU

Bir əlimdə qələmdi, bir əlimdə könüldü,
O Ölüm də könüldü, bu Olum da könüldü.
Bütün irəlilərdən irəlidə könüldü,
Mən hamıdan sondayam...
Mən hamıdan qabaqda!

Bu Sonun Əvvəlidi - o Əvvəlin Sonudu,
Bircə yer var, həmin yer düz Allahın yanıda!
Səadət axtarıyıq, elə budu, yəni bu:
Mən hamıdan sondayam - mən hamıdan qabaqda!

Ey bir deyil, oncalar, halı olun halımdan,
Qarışqa-qarıncalar, çıxmadım haqq yolundan.
Ey özündən sondalar, gəlin çatın dalımdan,
Mən hamıdan sondayam - mən hamıdan qabaqda!

Həmişə istəmişəm obanın, elin olum,
Həmişə istəmişəm olum, Əvvəlin olum.
Həmişə istəmişəm sonuncu ölüm olum,
Mən hamıdan sondayam - mən hamıdan qabaqda!

Ustayam, qartal kimi qanad açmaq işində,
Mahirəm, heçcə nədən qana düşmək işində.
Mən köhnə əkinçiyəm, əkmək-biçmək işində,
Mən hamıdan sondayam - mən hamıdan qabaqda!

Lap Səməndər quşuna oxşayıb ölməkdə də,
Özümə oxşamaqda və sair olmaqda da,
Lap şeir yazmaqda da, lap şair olmaqda da,
Mən hamıdan sondayam - mən hamıdan qabaqda!

Dilarə ADİLGİL

ŞƏRQDƏ 36 GÜN*

Səfər marşrutumuz Yaxın Şərqlə (Ərəbistan yarımadası) və Şimali Afrika - bizim xalq üçün bir qədər ekzotik sayıla biləcək İordaniya Haşimilər Krallığı və Misir Ərəb Respublikasına idi.

Bu bölgəyə Yaxın Şərqlə adını avropalıları veriblər, özlərinə yaxın olduğu üçün... Yaxın Şərqlə, biz azərbaycanlıları da daxil olmaqla, üç yüz altmış milyon müsəlmanın evi sayılır. Bütün planeti neftlə təmin edən əsas region da elə Yaxın Şərqlə ölkələridir.

Avqustun ikisi səhər saat on ikidə ümummillil liderimizin adını daşıyan möhtəşəm hava limanımızdan bibim qızı Gülnara və onun qızı Mələklə birlikdə yola düşdük. Birbaşa reys olmadığı üçün Dubaya, oradan da İordaniyanın paytaxtı Amman şəhərinə uçduq.

* * *

Kursi hündürlükdə yerləşən, heç bir işə obyektli olmayan, səliqəli, bahalı villaları, dördmərtebəli ağappaq apartmanları olan, ərazisində yalnız iki məscid, bir də Azərbaycan səfirliyi yerləşən sakit, qorunan, demək olar ki, qapalı bir şəhərdir. Aşağıdan baxdıqda dağın başında görünən Kursi çar Soltanın («Çar Soltan haqqında nağıl» - D.A.) oğlu knyaz Qvidonun şəhərciyinə oxşayır. Axşamlar Kursinin Vadi Seyr adlanan nöqtəsindən şəhərin gecə mənzərəsinə tamaşa etmək çox xoşdur, amma nəbədə çox yaxına gəlməyəsen. Çünki yüksəklikdən şəhər mənzərəsinə yad olan vahiməli uçurumlar, yarğanlar və maşınların şütüdüyü dolayları görünür.

Onlar villalarının ətrafına üç metr hündürlüyündə hasarlar çəkmirlər. Axşam çağında şəhərkdə gəzinərkən eyvanlarında, güllü-çicəkli həyətlərində dincələn, noutbukla işləyən uzun ağı əbəli ərəbləri müşahidə etmək mümkündür. Mənim tərəfimdən baxdıqda qarşı tərəf çox sakit, dərdsiz-qəmsiz, qayğısız görünür, elə bil, dünyanın və həyatın keşməkeşli halının bunlara heç bir aidiyyəti yoxdur... Hərəsinin də qapısında Filippindən olan bir-iki qul-

* - İxtisarla

luççusu var. Sən demə, bir xalq olaraq alınlarına xidmətçilik yazılmış bu zavallılar ərəb ölkələrinə işləməyə gəlmək üçün illərlə növbəyə dayanırlar, növbələri çatanda isə ilin-günün bu vaxtında pasportlarını əllərindən alıb (öz razılıqları ilə və əlbəttə ki, məcburiyyət və çarəsizlik üzündən) onları qul kimi satın alırlar, məsələn, dörd min dinara... (beş min yeddi yüz dollara). Xırdaca, arıq, qaralıqdan göyə çalan sifətlərində yalnız gözləri işıldayan və yaşı bilinməyən bu «rəngli» qadınlar böyük evin ağır yükünü daşıyır, axşamlar küçədə ağalarının uşaqlarını, nəvələrini gəzdirir, heç nə ifadə etməyən gözləri ilə ətrafa baxırlar...

Mən adı yaxın, özü uzaq olan bu ərəb ölkəsini ilk növbədə onun simvolu olan Petra ilə tanıyırdım. İordaniyanı Fələstin hesab edirdim, əslində, bir o qədər də yanılmamışdım, böyük ehtimalla elədir ki, var. Ölkə əhalisinin yetmiş faizi, birinci xanım Raniya da daxil olmaqla, fələstinlidi. İordaniya Krallığı İordaniya ilə Fələstinini bir xalq olaraq görür.

Bundan əlavə, planetin ən maraqlı su hövzəsi olan Ölü dənizin bir sahilinin ona məxsus olduğunu, Qırmızı dənizə çıxışı, sonu görünməyən səhraları olduğunu bilirdim. Bir də İordaniya mənim üçün son illərin informasiya portallarından tez-tez eşitdiyim «İordan çayının qərb sahilindən verilən ürəksıxıcı xəbərlərlə assosiasiya olunurdu. Burada isə, həmin o adı xəbər aparıcılarının dilindən düşməyən İordan çayının (İsa peyğəmbərin məhz həmin o İordan çayında xaç suyuna çəkildiyi iddia olunur - D.A.). («Həyat sudan, Evangeliya İordandan başlayır») İordaniya ilə İsraili necə yarıya bölüb təbii sərhəd xətti əmələ gətirdiyini, Ölü dənizə töküldüyünü öz gözlərimlə gördüm. Xaç suyuna çəkilmə İordanda bu gün də davam edir, buna görə çayın qarşısını kəsib bir qədər dərinləşdiriblər ki, bu mərasimi rahat həyata keçirmək mümkün olsun.

Çəhrayı nağıl və ya tarixin itirdiyi şəhər

Səyahətimizin birinci gününə və ölkə ilə tanışlığa İordaniyanın qədim şəhəri olan, iki min il əvvəl Nəbatilər tərəfindən yaradılmış və 1985-ci ildə UNESCO-nun qərarı ilə dünyanın «Yeni yeddi möcüzəsi»ndən biri elan edilmiş möhtəşəm Petra ilə başladım. Şəhərin gözü açılmamış Petra - Vadi Ram tur avtobusuna əyləşib əvvəlcə daş mənasını verən nəhəng sıldırımlarla əhatə olunmuş Petraya start götürdük. Petra Lut gölü (Ölü dəniz) ilə Əqəbə körfəzi arasında yerləşir.

İordaniyanın vizit kartı sayılan Petraya dünyanın hər yerindən gələn saysız-hesabsız turistlər, Ölü dənizin müalicəvi əhəmiyyəti, onun nemətlərindən farmakologiya və kosmetologiyada geniş istifadə, Qırmızı dənizin Krallığın ərazisinə düşən Akaba sahilində tikilmiş beşulduzlu otellər, göz oxşayan qumlu çimərliklər ölkənin gəlirinə köklü köməkdir. Torpağının çox hissəsi səhralardan ibarət olan İordaniya, turizmde, obrazlı desək, özünə möhkəm karyera yaratmış bir ölkəyə çevrilmişdir. Amman son minillik boyu insanların fasiləsiz yaşadığı bir yer olsa da, müasir görkəmi ilə cavan, yeni salınan şəhərə oxşayır və elə özü kimi cavan bir dövlətin də paytaxtıdır.

Petra hələ Bibliyada xatırlanan, Nəbatilərin paytaxtı kimi tikilən, inkişaf edən, çiçəklənən və varlanan ticarət mərkəzi olmuşdur. Çəhrayı rəngli torpağına işarə olaraq «Qırmızı qızılgül rəngli şəhər» kimi poetik ad daşıyan Petra həm də əsas karvan yolu olmuşdur. Şərqə dəniz yolu açıldıqdan sonra Petranın tənəzzülü başladı. Yüzdilliklər gəlib keçdikcə Petra da səhranın dərinliklərinə çəkilir, sözün əsl mənasında itib-batırdı.

Sərt dağ massivində gizlənmiş bu şəhər XIX əsrə qədər elə dünyaya da gizli-pünhan qalmaqda idi. Petra bir də 1812-ci ildə üzə çıxdı. Qayıtdı, özü də tək qayıtmadı, özü ilə saysız-hesabsız qonaqlar gətirdi. İndi Petranı il ərzində dünyanın hər yerindən yarım milyon turist ziyarət edir.

Petra ətraf ərazilərdən altı yüz metr yüksəklikdə yerləşir, ona görə bu şəhəri hücumla almaq heç bir istilaçıya qismət olmamışdır, elə bizim talesiz Şuşamız kimi... Bura o qədər maraqlı bir yerdir ki, bir dəfə görmək çox azdır...

Petra daş tapmaca, daş akvarel, daş şahid kimi adlarla da mifləşdirilmişdir. Tarixi tarixçilər yazırlar, üzünü köçürürlər, dəyişirlər, istedikləri kimi düzəldirlər. Əfsanə isə yarandığı kimi də nəsildən nəslə ötürülür... Əfsanə ölmür! Nə canlısı, nə cansız! Tarixin «götürüb saxladığı» qızıdır Əfsanə!

Bu gün Petranın cəmi on beş faiz ərazisi səyyahlar, tarixçilər, arxitektorlar, alimlər tərəfindən öyrənilə, tədqiq edilə, araşdırıla bilməmişdir. Deyilənə görə, Misir hökmdarı Kleopatra Yuli Sezardan məhəbbətinin sübutu kimi Petranı istəsə də, böyük sərkərdə buna heç vəchlə razı olmamışdır. Atlar qoşulmuş faytonlar, kiçik səhra maşınları da turistlərin xidmətində idi, əlbəttə ki, haqqı ilə. Amma bu üç kilometr yolu gərək piyada gedəsən ki, buranın ruhunu duyasan, hər daş sənə nə isə pıçıldasın... Ən tükürpərdicisi də o idi ki, bir var göylərə baş vuran sıldırımlara uzaqdan baxasan, bir də var, içərisindən keçib gedəsən, ilk görəndə qorxudan adamın qəlbi dayanır. Hər nəhəng təbiət abidəsinin yanında heyrətlənib şəkil çəkdirə-çəkdirə gəlib çatdıq XƏZİNƏYƏ!!! Deyildi ki qədərmiş! Yox, daha da artıq! Adətən bir şeyi çox tərif edəndə həmin nəsnənin effekti, qiyməti ölür, amma bu NƏSNƏNİN yox! Özü də sonuncu kanyona çatanda nəgahən çıxır qarşına və mən hələ də ona yaraşan sözü tapa bilməmişəm. Xəzinə şəhər - muzeyin sonunda olsa da, qarşıda hələ amfiteatrlardan çox-çox əvvələ aid məşhur Roma pilləkənləri dururdu. Amma xəzinə məni öz fantastik memarlığı, qənişliyi ilə necə valeh etmişdisə, ondan ayrılı bilmirdim, ona əl vurmaq istəyirdim, ancaq qarşısı lentlə bağlı idi. Misir piramidalarının içərisinə əlavə məbləğ muqabilində girib baxmaq olur, lakin Əl-Xəznəyə qəti qadağandır, hətta müstəsna hal kimi böyük səyahətçi Qərib Azərə və onun komandasına da icazə verilməyib. Amma bizim diplomatlardan bir nəfər təsadüfən onun içərisinə daxil ola bilməmişdir. Vaxtilə misli görünməmiş sərvətin saxlanıldığı yer indi boş bir mağara idi. Bax, yenə də entuziazma qapılıb xəzinənin nə olduğunu anlatmıram. Fironun xəzinəsi olan bu möhtəşəm abidə qayadan yonulmuş məbəd - mavzoleydir. Əl-Xəznə - həm də qədim daşyonanların, həkkakların və inşaatçıların özlərinə, öz zamanlarına və sənətlərinə ucaldıqları əzəmətli bir daş əsər olmaqla, keçmiş sivilisasiyanın izləri kimi bu günün memarları üçün tapmaca olaraq qalmaqdadır. Bələdçinin söylədiyinə inansaq, xəzinə qayaya elə hesabla həkk olunub ki, necə güclü yağış yağsa da islanmır. Bu tikili eramızın II əsrinə aiddir, amma elə bil bu dəqiqə qoyub gediblər, nə binanın rəngi solub, nə də bir daşı düşüb. Sanki burada zaman da donub, sadəcə məkəndəki insanlar başqadır, elə bil qulaq versən keçmişin səsinə də eşidərsən. Mən onunla təklidə qalıb sükutuna qarışmaq, sirrini öyrənmək istəyirdim. Xəzinə də məni buraxmırdı, mən də planetin bu nadir tarixi abidəsindən ayrılı bilmirdim. Məlumat üçün deyim ki, «Sindbad və pələngin gözü» filminin bir hissəsi, «Indiana Cons» blokbasterinin və «Transformerlər» filminin bəzi səhnələri məhz Petrada çəkilmişdir.

Cünəşin şüalarının düşmə bucağından asılı olaraq, şəhərin divarlarının rəngi çəhraydan narıncıya, narıncıdan kərpiciyə dəyişib durur, axşama

doğru isə qırmızı rəng alır, İlahinin yaratdığı göydələnlərdə təbiətin günboyu qarışdırdığı rənglərin rəqsi davam edir.

Petra insan və təbiətin birgə əsəridir. Burada insan əli və ağılı ilə, təbiət isə öz hadisələri ilə çalışmışdır. Amma Petranı yenidən şəhər edən insanlar, düzdür, bu gün Petranın daimi sakinləri yoxdur, əvəzində dünyanın hər yerindən saysız-hesabsız müsafirləri var, onların səsləri, gülüşləri, ayaqqabılarının taqqıltıları əsrlərin yuxusuna getmiş bu qədim şəhəri silkələyib oyadır, yenidən həyata qaytarır. Ardı-arası kəsilməyən turistlərə baxmayaraq, şəhəri çox təmiz saxlayırlar, bir tərəfdən elə hey yığışdırırlar. Petra hər gün saat dördə bağlanır, həftədə üç dəfə axşam tamaşaları da olur. Xəzinəyə qədər yüzlərlə şamlar yandırılır və çox romantik görüntü yaranır. Saat altıdan sonra şamları düzməyə başlayırlar. Xüsusi effekt yaratmaqdan əlavə, bu mumlar həm də daş şəhərin nigaran ruhlarını qovmaq üçündür. Sonuncu turist kabus şəhəri tərk etdikdən sonra Petra zülmətə qərq olur, özü və özündə gizlətdiyi sirləri ilə təkbaşına qalır.

VADİ RAM

Petradan sonrakı dayanacağımız «Qırmızı səhra», «Aylı Vadi» kimi bədii adları olan Vadi Ram-Rum vadisi idi. İordaniya həm də vadilərin məskənidir, burada adı vadi ilə başlayan gəzməli, görməli çox yer var. Hamısını növbə ilə gəzəcəyik.

Vadi Ram səhrası sivilisasiyanın toxunmadığı, qırmızı-kərpici-narıncı rəngli müdhiş dağların içərisində, elə torpağının rəngi də çəhrayı olan, Allah-təalanın dəst-xətti ilə zamana meydan oxuyan, qeyri-real peyzajı ilə görəni tutub buraxmayan bir yerdir. Burada qüdrətdən yaranan dağları görəndə ağılıma ilk gələn Quran-i Kerimin Ənbiya surəsi oldu: «Və yerdə sabit dağlar yaratdıq ki, yer onları (insanları) silkələməsin » (31). Hündürlüyü 1830 metrə çatan silsilə dağlar təbiətin poeziyası da hesab oluna bilər, «Ənbiya» surəsinin əyani sübutu da...

Vadi Ram səhra-qoruğu UNESCO-nun Ümumdünya mədəni irsi siyahısına da daxil edilmişdir. Deyilənə görə sakit, aydın havada buradan Səudiyyə Ərəbistanı ilə olan sərhəd və Qırmızı dəniz görünür. Burada axşam tez düşür, hava sürətlə qaralır və səhranın gecə həyatı başlayır. Qaranlığın düşməsi ilə havanın sərinləməyi bir olur. Çox qərribə iqlimi var səhranın... Vəzni də... Sürprizləri də..! Çiçəkləməyi də !!!

Səhranın gündüz və gecə temperaturu kəskin fərqlənir, yandıran torpaq dərhal buz kimi olur. Səmum küləyi ara-sıra özünü xatırlatsa da, bu gün üçün qum fırtınası gözlənilmir. Gecəyə davam!

Vadi-Ram özünün infrastrukturu, xidmətləri, əyləncələri, hətta səhrada sərgilənən çadır «otel»ləri, kempinqləri olan böyük bir turizm obyektidir.

Mən səhranı bir az dənizə bənzətdim, onun qədər sonsuz, günəşin şüaları altında rəngini dəyişən, ağır-ağır hərəkət edən canlı gəmiləri ilə...

Turun proqramı çərçivəsində bütün günümüz səhrada keçdi. Heç bilməzdim ki, səhrada da dincəlmək olarmış... Özü də necə gözəl olmuş! Deyilənə görə, Vadi Ram səhrasında saçan günəş möcüzələr yaradır, burada qəbul edilən günəş vannası ömrü uzadır, bir çox xəstəliklərin profilaktikası ola bilər. Buranın günəşi yandırmırdı, bizim Abşerondakı kimi kül etmirdi, çünki ekoloji cəhətdən təmiz ərazi idi, radiasiyası yox idi. Vadi Ram da qonşusu Petra kimi özünü filmlərdə sınamışdı. «Marsianin» filminin bütünlüklə burada çəkilməyi təsadüfi deyilmiş, anamız Yerdə «qırmızı

planet»i ancaq Vadi-Ram səhrasında tapmaq olardı... Filmin qazandığı böyük uğurdan sonra Vadi-Ram Marsın təbii pavilyonuna çevrildi və Hollivud burada Marsa aid silsilə filmlər çəkməyə başladı.

İordaniya həm də kinematoqrafiyada oxşar mənzərələri ilə İraqın panoramını əvəz edir və nəzərə alanda ki, burada bir milyon iraqılı köçkün var, mənzərə tam aydın olur.

... Azan verildikdən sonra şam yeməyi başladı. Şərq mətbəxi hər zamankı kimi şahənə idi. Kim nə deyirsə desin, mətbəx də millətin, xalqın bir güzgüsüdür. Üçmərtəbəli qabın içinə düzülüb, üzünə falqa çəkilib torpağa basdırılan, üstü də xalça ilə yaxşı-yaxşı örtülüb közdə bişən ZƏRB adlanan ət isə indiyə qədər yediyim ən fantastik yemək və həmişə xatırlayacağım dad oldu. (Hətta mənim kimi mətbəxə soyuqqanlı bir adam üçün də...) Köçəri bədəvilərin qədim yeməyi olan zərbın bu qaydada bişirilməyinin müxtəlif səbəblərini izah etdilər: səhrada oduna və başqa vəsaitlərə qənaət məqsədilə, səhra küləyinin odu söndürməməsi və isti qumda saatlarla qalıb dəmlənməsi üçün... Oradan çıxarıldıqda isə ət bir tərəfdə, sümüklər bir tərəfdə olur.

Yaxın Şərq üç irqin - Avropa, Asiya və Afrikanın qaynayıb-qarışdığı bir ölkədir. Adətən belə «metisləşmədən millət qəşəngləşir» - deyənlər çoxluq təşkil etsə də, İordaniya ərəbləri gözəl xarici görünüşləri ilə o qədər də seçilmirlər (gen yaddaşının «konstitusiyası» körfəz ərəblərində güclüdür, xüsusilə cavanlıqda çox gözəl olurlar, qızılı-oğlanlı, baxmaqdan doymursan! Sifət quruluşları, qaş-gözləri ilə müqəddəslərə oxşayırlar!)

ABDALI

Ellinizm dövründə Filadelfiya adlanan Amman Moskva və İstanbul kimi yeddi təpə üzərində yerləşir. (Amma şəhər tikilib böyüdükcə, bu təpələrin sayı on doqquza çatmışdır, hətta iyirminciyi tikilir). İordaniyanın bayrağında təsvir edilmiş yeddiguşəli ulduz «Fatihə» surəsinin simvolu olmaqla bərabər, həm də yeddi təpənin rəmzidir. Dağların və səhraların arasında yerləşən və inanılmaz dik relyefi olan Ammanda çoxmərtəbəli binaların sayı çox azdır, evlərin tikilməsində əsasən ağ daşdan istifadə edilir, elə buna görə də «Ağ şəhər» adı ilə məşhurdur.

Abdali rayonu müasir Ammanın yeni imzasıdır. Abdali kral II Abdullahın şərəfinə belə adlandırılmışdır. Şəhərdə ən görməli və gəzməli yer buradır. Burada ancaq piyada hərəkətidir. Bir az bizim «Azərbaycan» kinoteatrı yerləşən məhəlləyə oxşayır. Bulvar uzun bir küçə boyunca davam edir. Bura çox gözəl dizayn verilmişdir. Şəhərin təpələrin üstündə yerləşməsi bulvarın bir neçə yerdən pilləkənlərlə dekor edilməsinə imkan verir. Bu pilləkənlər birbaşa funksiyasını yerinə yetirməkdən əlavə, həm də arxitektura elementi kimi bulvara gözəllik qatır. Ellips formasında düzəldilmiş bu kompleksdən həm də skamya, oturacaq kimi istifadə olunur. Müasir fəvvarələr göz oxşayır, səliqəli kafelər müştərilərə yüksək səviyyədə xidmət edir. Bulvarın əsas aksenti yüngül kölgəlik verən ağ yelkənlərdir, ən çox da xoşuma gələn bu oldu. Deyilənə görə, bayramlarda bulvar xususi və qeyri-adi bəzədilir. Yeni ildə burada süni buz meydançası, buzdan sürüşkənlər düzəldilir. Həm də ayrı-ayrı səfirliklər burada öz həftələrini keçirirlər. Məsələn, Fransa həftəsində burada Zəfər tağı, Luvr, Eyfel qülləsinin böyük maketləri quraşdırılır. Abdali bulvarının yanında eyni adlı müasir, çox gözəl Abdali Moll yerləşir. Burada əsasən, körfəz ərəbləri, Dubaydan, Qətərdən olan ailələr alış-

veriş edirlər. Hətta bu rayonun onlara məxsus olduğu da söylənir. Bulvarın ətrafı hündür binalarla əhatə olunmuşdur, burada terras dəbdədir. Molların və binaların gözəl interyerli terraslarında bahalı və şıq restoranlar fəaliyyət göstərir, yüksəklikdən şəhərə gözəl mənzərə açılır. Bu terraslardakı restoranların biri Livan şairi Cübran Xəlil Cübranın adını daşıyır. Yeri (doqquzuncu mərtəbə), mənzərəsi, kontingenti, feyskont-rolu, mətbəxi ilə bu ərazidə birinci olan «Cübran» öz qeyri-adi dizaynı ilə də fərqlənir. Baş köşədə şairin böyük portreti asılmışdır. Restoranın interyeri şairin rəsmlərinə öz şeirlərindən parçalarla ustalıqla dizayn edilmişdir: Cübran Xəlil Cübran XX əsr Livan və Amerika şairi, yazıçı, rəssam, filosof olmuşdur. Livanlı olsa da, Bostonda böyümüşdür. Amerikada yaranmış ərəb ədəbiyyatının ən görkəmli nümayəndəsi kimi tanınan və XX əsrin ən çox oxunan yazıçılarından biri kimi onun əsərləri dünya mədəniyyətinin qızıl fonduna daxil edilmişdir. Onun «Peyğəmbər» adlı mistik şeirlər kitabı XX əsr Amerikasında, Bibliyadan azacıq geri qalmaqla, ikinci bestseller sayılır. Əsərləri dünyanın iyirmi dilinə tərcümə edilmişdir. Rəsm əsərləri indi də sərgilərdə nümayiş etdirilməkdədir. Cübran Xəlilin Livandakı muzeyində onun dörd yüz qırx rəsm əsəri qorunub saxlanılır. Öz vətəni Livanı dəlicəsinə sevən Cübran Xəlil 1931-ci ildə qırx səkkiz yaşında Nyu-Yorkda vəfat etsə də, Amerika vətəndaşlığını qəbul etməmişdir. Sözüün açığı, mən Cübran Xəlilin yaradıcılığı ilə tanış deyildim... Tanışlığımız nə qədər qərribə səslənsə də, adını daşdığı restoranda baş tutdu...

İordaniyada ən çox diqqətimi çəkən bankların hədsiz çoxluğu oldu. Nə Universitet binasına təsadüf elədim, nə teatr binasına... Hər yerdə lider ARAB BANK idi. (Təəccübümün səbəbini belə izah etdilər ki, burada universitetlər, tibb müəssisələri və başqa qurumlar şəhərcik kimi fəaliyyət göstərir, özü də əsasən şəhər kənarında, ona görə də gözə dəymir). İordaniyada təbəbətın səviyyəsi aparıcı Avropa ölkələri sırasındadır.

ŞƏRQİN POMPEYİ - CARAŞ!

Sıradakı ekskursiyamız İordaniyanın qədim bir məskəninə - cəmi otuz min əhalisi olan, amma ölkədə Petradan sonra turistlərin ən çox görmək istədikləri, tarixi hələ Neolit dövrünə gedib çıxan və bu qədər çox sayda tarixi abidəni özündə yerləşdirən Caraşadır (yəni, indiki Caraşın qədim hissəsinə). Caraş dəhşətli zəlzələlərə və uzunmüddətli leysanlara məruz qalmış, elə o zəlzələlərin hesabına torpağa gömüldüyü üçün demək olar ki, günümüze salamat gəlib çatmışdır.

Muzey-şəhərə giriş möhtəşəm Zəfər tağı ilə başlayır, buna «Adrian ala qapıları» da deyirlər. Tağın sol tərəfində, yerdə AUTOKRATOR (imperator) yazısını seçmək mümkündür. Roma imperatoru Adrianın gəlişi şərəfinə 129-cu ildə ucaldılmışdır. Salnaməyə görə, hətta tağın qapılarının taxtadan olduğu da məlumdur. Adrian qapıları Yunan-Roma dönəminin hakim olduğu bir çox şəhərlərdə qalmaqdadır, amma bir-birindən fərqlənir. Məsələn, Caraşın Adrian qapıları daha hündürdür, Antalyadakı qapılar isə həm sümük kimi, həm də şirmayıdır və qat-qat gözəldir. Mən əvvəllər də Yunan-Roma dönəminə aid tarixi abidələr, hətta açıq səma altında muzey-şəhər də görmüşdüm, amma bu miqyasda, bu ölçüdə yox...

Biz Caraşa günün ikinci yarısında getmişdik, ona görə nəinki isti deyildi, əksinə, sərin meh gəzintimizi asanlaşdırır, əyilən günəş qədim şəhərə romantik bir görüntü verirdi. Təmtəraqlı tağların içərisindən keçib kompleksə

daxil oluruq. Antik Caraşı «minlərlə sütunlu şəhər», bəzən də «Şərqi Pompey» adlandırılır. Qədim Caraş öz meydanları, küçələri, səkiləri, fəvvarələri, cıdır meydanı, hamam və teatrları, məbəd və qüllələri - bir sözlə, müasir şəhərsalmanın tələb etdiyi hər şeyə malik bir şəhər olmuşdur. XXI əsrin ortalarına doğru, müasir şəhərin qonşuluğunda baş allah Zevsin və onun qızı Artemidanın məbədlərini görmək (Zevs şəhərin qayda-qanununa cavabdeh idi, Artemida isə şəhərin himayəçisi idi), dəyirmi meydandan keçib səkkiz yüz metr uzunluğunda, qədim Caraşın sütunlu Kardo-Maksimus (lat. cardo maximus, əsas küçə) küçəsinə çıxmaq, ən başlıcası atmosferi hiss etmək, gerçəkdən zaman maşınında səyahət etmək kimi bir şeydir. Artemidanın məbədinin önündə böyük meydan var, bu meydan qədim Caraşın ən yüksək yeridir, buradan yeni Caraş ovuc içi kimi görünür. Demək, aşağı düşüb yolun o tərəfinə keçsən, XXI əsrə düşürsən, istəməsən, qalırsan burada...

Caraşın gözü - nımfaların şərəfinə tikilmiş ikimərtəbəli fəvvarədir. Qədim şəhərin bazar meydanında quraşdırılmış bu nadir nüsxəyə şərh verib ucuzlaşdırmaq da istəmirsən! Roma dönəminin əsas atributlarından olan fəvvarələr, bir qayda olaraq, var-dövlət, təmtəraq nişanəsi idi. Fəvvarə çox yaxşı qalıb... Hətta yeraltı rezervuarı da durur. Onu yenidən işlətmək də gündəmdədir. Caraşda yerlərinin sayına görə müxtəlif həcmərdə üç amfiteatr var, üçü də işlək vəziyyətdədir. Amfiteatr ikiqat teatr deməkdir. Burada tamaşa, konsert vermək üçün hər şey nəzərdə tutulmuş, ölçülüb biçilmişdir. Dörd min tamaşaçı tutan ən böyük amfitearda bayram konsertləri zamanı teatrın divarlarında yerləşdirilmiş pəncərəyə oxşayan eyni ölçülü, yaraşlıq taxçalar işıqlandırılır, teatrın ən yüksək nöqtələrində divarboyu məşəllər yandırılır və arenada orkestr əyləşir, bugünkü səhnələrlə müqayisə olunmayacaq hündür və enli platformada tamaşa başlayır və daş tribunallarda oturub bu mənzərəni seyr edən XXI əsrin tamaşaçısı çaşıb qalır, bir ayağı keçmişdə, digəri bu gündə... Burada dövlət tədbirləri, beynəlxalq folklor və musiqi festivalları keçirilir. Bizim xalq artisti, xanəndə Mələkxanım Əyyubova da İordaniyada qastrol səfərində olarkən məhz burada konsert proqramı ilə çıxış etmişdir. Teatrın maneində, ortalıqda bir ayaq ləpəri boyda yer var ki, mikrofon, səsgücləndirici funksiyasını daşıyır, akustikanı tənzimləyir. Orada dayanıb adı qaydada danışdıqda, ya mahnı oxuduqda səs ən uzaq tribunallarda da aydın eşidilir. Arenada milli paltarda, davul və «volinka»da müxtəlif musiqilər ifa edən, gəlib-gedən turistləri simvolik bəxşiş müqabilində əyləndirən, danışdıran, söhbətə cəlb edən yerli musiqiçilər növbə çəkirlər. Turistlər arzu etdikləri musiqiləri sifariş verir, mahnı oxuyur, şənələnir, rəqs edirdilər. Biz də geri qalmadıq, «Sevgili canan»ımızı oxuduq, axına qoşulub rəqs etdik. Turistlər bir-birinə qarışmışdı, hərə öz musiqisini ifa edirdi. Xeyli pozitiv aldıq, əyləndik, deyə-gülə XXI əsri yaşayan qədim Caraşa vida etdik.

DAUNTAUN

Proqramımıza şəhərin Dauntaun adlanan qədim hissəsinə gəzinti də daxil idi. Şimali Amerikadan alınan «Dauntaun» kəlməsi aşağı şəhər deməkdir, amma şəhərin qədim və mərkəzi hissəsi nəzərdə tutulur. Şəhərin mərkəzi və əsas rayonu olan Dauntaun tamam başqa bir xarakterli Amman idi. Qarmaqarışıq, çirkli, həm piyada, həm maşın gediş-gəlişinin çox olduğu bu rayonda əsasən kasıb təbəqə yaşayırdı və bunu hər halı ilə bəlli edirdi.

Qeyd etməliyəm ki, bütün şəhərlərin Dauntaunları kimi, Ammanın da eyni adlı məhəlləsi dələduz, kriminal rayon etibarını qazanmışdır. Zəngin insanlar çoxdan Dauntaunda yaşamırlar, bu rayonu orta və aşağı təbəqə idarə edir. Lakin Dauntaun bizə pis üzünü göstərmədi, hicablı qadınların arasında açıq yay geyimində gəzən bizlər ancaq nəzakət, hörmət və isti münasibət gördük. Şəhərin qədim hissəsi olduğu həm də hədsiz sıxlıqdan, tıxaclardan hiss olunurdu. Amman özünün bütün dərinliyi, ruhu ilə sanki tarixini qoruyan bu kontrastlar krallığının Şərqi koloritinin üstünlük təşkil edən məhəllələrində yerləşirdi. Dauntaun xaoslu tikilmiş bir-birinin içinə girən evlərdən, əyri-üyrü döngələrdən, səs-küylü dar küçələrdən və bu isti yay günlərində küçələrin külək döyən hissəsində sərinlik axtaran sadə insanlardan ibarət idi. Hər tərəfdən də - Müqəddəs Kitabımızdan, poeziyamızdan, yas məclislərindən, elə leksikamızın özündən bu qədər tanış ərəblisəninin quru boğaz zəngülələri eşidilirdi. Ərəb dilinin təbiəti - zəngin samit sistemi sayəsində elə bilirdin ya dalaşırırlar, ya boğazları ağrıyır, ya da boğazlarında nə isə ilişib qalıb. Bir də havadan bu xalq üçün müqəddəs olan ədviyyatların qoxusu gəlirdi.

Ərəb dili 240 milyon insanın doğma dili sayılır. Həm də bu dil Beynəlxalq Millətlər Təşkilatının altı rəsmi danışq dillərindən biridir. Dauntauna gəlməyə bilməzdik, burada epoxalar qovuşurdu, çünki İordaniyanın altmış min tamaşaçı tutan, mədəni və idman tədbirləri keçirilən ən böyük Roma amfiteatru küçə ticarəti ilə üz bəz, qarşı səkidə yerləşirdi. Kompleksə kiçik amfiteatr (Odeon), folklor muzeyi və onların qarşısındakı böyük meydanda yerləşən park daxildir. Bax, əsl ekzotika budur, alış-veriş elə, yorulanda da, bir dondurma al, get otur nə vaxtsa qladiatorlar döyüşən antik teatrdə! Maraqlıdır, deyilmi? Ən yüksək tribunadan arenaya baxmaq başgicəlləndirici olmaqla bərabər, bütün məkanın aurasını hiss etməyə, duymağa da şərait yaradır.

Bütün Roma teatrları kimi açıq səma altında və tamaşaçılara aid hissə «at nalı» deyilən formada olan bu qədim abidənin başqa amfiteatrlardan fərqi özüm başa düşdüm. Başqa tribunalarda sıralar bütöv skamyaya kimi düzəldilmişdi, burada da həmçinin, yalnız bir sıradan başqa... Teatrın tən ortasında bir yarus daşdan ayrı-ayrı kreslolar formasında idi, ayaqları və söykənəcəyi olmaqla... Amma uzun sıradan tək bir kreslo salamat qalmışdı, qalanlarının izi-tozu da yox idi, yerləri eləcə boş dururdu. Orada əyləşdim, həqiqətən də çox rahat idi, həm də güclü energetika hiss elədim. Qladiatorlar haqqında baxdığım filmlər yadıma düşdü. Elə bil bu kreslo məni sehirlə xalat kimi iki min il əvvələ aparmaq istəyirdi. Mən də rola girib «amoravati, amoravati çandrika» sehrini oxuyanda Kəmalə «day bədi, dur» - deyib sanki ciddi-ciddi narahat oldu. Elə bil həqiqətən də mistik bir yer idi. Aydın idi ki, bu sıra mötəbər adamlar üçün nəzərdə tutulmuşdu, teatrın işçiləri allahların yeri olmaqdan başlamış, arenanın daha yaxşı eşidildiyi sıra, günəş şüalarının göz qamaşdırmadığı hissə kimi fərqli versiyalar söylədilər. Amma 1948-ci ildə qonşu İsraildən axışan Fələstin qaçqınlarına həmin bu Roma teatrının müvəqqəti sığınacağı kimi qucaq açdığı artıq tarixi faktır. Ümumiyyətlə, İordaniya ən çox qaçqın böhranı yaşayan, dəfələrlə öz ərazisində məcburi köçkün yerləşdirən ölkə kimi tanınır. Zaman-zaman iki milyon Fələstin qaçqını, 1,2 milyon suriyalı, Səddam Hüseynin devrilməsindən sonra aqibəti naməlum, çar-naçar qalmış nə qədər iraqını öz ölkəsində qəbul etmişdir.

Burda İordaniya səfərimin birinci hissəsi bitir.

İSKƏNDƏRİYYƏ

...Hər ölkənin özünə məxsus simvolları, maraqlı atributları var, bəzisinin çox, bəzisinin az... Hərdən deyirlər ki, filan ölkəni üç kəlmə ilə xarakterizə elə... Amma Misirin simvollarını nəinki üç, heç iyirmi üç kəlmə ilə də sayıb qurtarmaq olmaz. Qədim dünya abidələrinin demək olar ki, yarısı Misirdə qərar tutub. Misir ilk növbədə tarix deməkdir, onun dəniz qızı İskəndəriyyədir. İskəndəriyyə demək isə Kleopatra deməkdir. (Kleopatra İskəndəriyyənin üzüdür, birinci xanıdır. Burada doğulmuş və yaşamış məşhur Misir divasının adı necə lazımdırsa əbədiləşdirilib; «Kleopatra» otel, «Kleopatra» çimərlik, «Kleopatra» gözəllik salonu və s. Kleopatranın adı ətirə, siqaretə, çaya da verilib, Aralıq dənizinin çirkənməsinə qarşı keçirilmiş monitorinq də...)

Misir - allahlar, Nefertiti, fironlar, qullar, ehramlar, qızıldan sərdabələr, mumiyalar, heroqliflər deməkdir. Misir - Qahirə, azan səsi, Nil, palmalar, səhralar, dənizlər, dadlı yeməklər deməkdir. Misir məscidlər, Şərq nağılları, Yusif Peyğəmbər, Musa Peyğəmbər, kilsələr, Ra (günəş allahı), Ramzes (Ramzes də yaman çoxdur, hara baxırsan Ramzesdir... Ramzes meydanı, Ramsez vağzalına qədər! Gürcüstanda hər yer «Rustaveli» olan kimi), Xeops, Sfinks, Luksor qarışıq bir kaleydoskop deməkdir.

Əl-İskəndəriyyəyə xoş gəlmişik!

...Böyük İskəndəriyyə ilə tanışlığımız Montaza sarayından başlayırdı.

Möhtəşəm Montaza sarayı eyni adlı və özü kimi də möhtəşəm bir parkın ucu-bucağı görünməyən ərazisində yerləşirdi. Kral sarayı olan Montaza keçmiş Misir kralı Farukun yay iqamətgahı olmuşdur. Sarayın tikilmə tarixi 1926-ci ildən hesablanır. Sarayın qarşısında bir-iki xatirə fotosu çəkirdikdən sonra parkı gəzməyə başladıq. Montaza parkının bizim Filarmoniyanın bağı, İstanbulun Gülhanə parkı kimi (elə bura da bir gülhanədir) dənizə çıxışı var. Bu ona xüsusi bir gözəllik verir. Bura cənnətin bir guşəsi yox, elə cənnətin özüdür. Parkın yaşıl örtüyü müxtəlif növ palmalar, iynəyarpaqlılar, hündür fikus ağacları, tropik bəzək kolları, gözəlliyi göz oxşayan oranjereyalardan ibarətdir. Burada nə varsa, sanki quş dimdiyində gətirib qoymuşdu. Gözəl qulluq edilmiş, üstü meyvə dolu banan və xurma palmalarının altına qoyulmuş skamyalar, yamyaşıl, səliqəli qazonlar, ətrafı ağ şir heykəlləri ilə bəzədilmiş böyük çarhovuzlar (yaşıl landsaftın fonunda ağ xüsusi gözəl görünür), dekorativ körpülər, antik heykəllər ən xırda detalına qədər yerində düşünülmüşdü. Toxunulmamış, ləkələnməmiş, səs-küydən uzaq mənasını verən «Montaza» adını bu məkana əbəs yerə verməyiblər ki! Və bu gözəlliyin son vurğusu da Aralıq dənizinin aramla sahilə çirpılan dalğalarından gəlir... Bu, cənnət həzzini tamamlayır.

Aralıq dənizi Atlantik okeanının daxili dənizi olub üç materikin - Avropa, Afrika və Asiyanın arasında yerləşir. Afrika sözünün bir mənası da köpüklü sahil deməkdir ki, bu da birbaşa Aralıq dənizine işarədir. Məncə ona dəniz deməkdə bir az ədalətsizlik edirlər. Adı dəniz olsa da, elə okean kimidir. Hansı ölkəyə gedirsən, orada Aralıq dənizi var. Onun sahillərində fərqli mədəniyyətlərə, tarixə malik müxtəlif xalqlar yaşayır. Nəhəngliyi ilk baxışda görünür, bir də dalğalarının gücündə! Sahilə çirpilib geri qayıdan dalğaya hündürlükədən baxmaq həyəcanverici və qorxuludur. Suda olanda bunu bir elə hiss eləmirsen, çünki bütün çimərliklərdə dalğaçıranlar quraşdırılıb, amma sahilədən baxdıqda real təhlükəli mənzərədir. Mən

həmişə okeanla dənizi müqayisə edəndə deyirəm ki, bir var aslanın pəncəsi, bir də var pişiyin... Belə "dəmir pəncə"sinə baxmayaraq, Aralıq dənizində çimmək rahatdır, ətrafında üzən xırda balıqlar da arada səni dişləyib qaçır.

...Şəhər haqqında onu deyə bilərəm ki, elə adına da layıqdır. Həm qədim, həm müasir, heyranedici, romantik, təəccüblü, ruh oxşayan, mehriban və əsl su pərisi kimi dəniz ətirli, bir sozlə MÖHTƏŞƏMDİR!

Mən bu şəhəri gördüm, duydum, eşitdim və çox sevdim! Böyük İskəndərin nədən öz adını verdiyini də anladım. İskəndəriyyə Roma və Afina kimi antik dünyanın mirvarilərindən hesab edilir. Burada qədim Misir, yunan və Roma mədəniyyətləri birləşir.

Tarix necə yazılıb?

Oğlu İskəndərin həqiqi fateh, sərkərdə kimi yetişdiyini hər kəsdən əvvəl anlayan atası II Filipp ona demişdi: «Oğul, özünə başqa çarlıq axtar, Makedoniya sənin üçün çox kiçikdir». Eramızdan əvvəl 331-ci ildə iyirmi beş yaşlı Makedoniyalı İskəndər Misiri işğal etdikdən sonra Aralıq dənizinin sahilindəki köhnə balıqçı kəndinin yerində öz nəhəng imperiyasının paytaxtı kimi yeni şəhər salmış və onu öz şərəfinə İskəndəriyyə adlandırmışdır. Bu şəhəri görəndə hər kəs anlar ki, böyük fatehin adı verilən şəhərlərdən niyə məhz İskəndəriyyə öz adını doğrultmuş, əsrlərin enişli-yoxuşlu illərində itib batmamış, bu günümüzdə gəlib çatmışdır.

Aralıq dənizində gəmisiz qəzaya uğrayan imperator Napoleon da İskəndəriyyəyə sığınmışdı. Deyirlər ki, böyük şəhərlər görmək üçün, kiçik şəhərlər eşitmək üçündür, illah da ki, bu şəhər dənizin sahilindədirsə... Misirin ikinci böyük şəhəri və mədəni paytaxtı olan (Rusiya üçün Sankt-Peterburq kimi) İskəndəriyyə həm görmək, həm də eşitmək üçündür! İskəndəriyyəyə misirlilər nəvazişlə Aleks deyirlər (Peterburqa Piter deyən kimi, düzdür, Peterburq çox gəncdir, hələ heç dörd yüz yaş olmayıb). Ayrı-ayrı qütblərdə yerləşən, birində daim günəş parlayan, digəri isə dünyanın ən şimal şəhəri sayılan İskəndəriyyə ilə Peterburqun oxşar cəhətləri çoxdur: hər ikisi tarixi şəxsiyyətlərin adını daşıyır və hər ikisi liman şəhəridir. Peterburq Nevanın, İskəndəriyyə Nilin mənsəbində yerləşir.

Bizim eramın əvvəllərində İskəndəriyyənin bir milyon əhalisi var idi. Bu gün Misirin şimal paytaxtı olan İskəndəriyyədə on milyon adam yaşayır. Biz bu şəhərlə çox gözəl anlaşıq, bir-birimizi başa düşdük. Tanış olmayan şəhərdə əsas onun ruhunu tutmaqdir, necə yaşayır, nə ilə nəfəs alır? Mən ilk olaraq bu şəhərin ruhunu sevdim.

İSKƏNDƏRİYYƏ KÜTÜPHANƏSİ

Bir şəhərdə ən önəmli üç şey; kanalizasiya, hamam və kütüphanədir. Çünki kanalizasiya şəhərin kirini, hamam bədənin kirini, kütüphanə də ruhun kirini təmizlər.

Fateh Sultan Mehmet

Bu da İskəndəriyyənin qəlbə - Makedoniyalı İskəndərin şəxsən özü tərəfindən yaradılan məşhur İskəndəriyyə kitabxanası! İskəndəriyyə mənim üçün bir çoxları kimi elə bu kitabxana deməkdir! Düz Aralıq dənizinin sahilində lövbər salan «Aleksandrina» adlandırılan bu kitabxana təəssüf ki, bizim bildiyimiz, oxuduğumuz, haqqında çox eşitdiyimiz ellinizm dövründə,

eramızdan əvvəl III əsrdə inşa edilmiş əfsanəvi kitabxana deyil. Antik İskəndəriyyə kitabxanası həm də Elmlər Akademiyası funksiyasını daşıyırdı. Əsərlər papiruslara yazılaraq saxlanılırdı. Mən bu papirus bitkisini canlı-canlı Qahirədə, Nilin bataqlıq sahillərində hələ görəçəyəm. Tünd yaşıl rəngli, hündürlüyü üç-beş metrə çatan bu bitkiyə həyəcənsiz baxa bilmədim. Üzərində necə şedevrlər yaranıb, onları düşündüm. Vətəni Misir olan papirus tarixə ilk kağız nümunəsi kimi düşüb. Ondan əvvəl perqament üzərində yazırdılar. Bitkinin qismətinə düşənə, bəşəriyyətə xidmətinə, insanlığa verdiyinə bax! Bu, sadəcə kitabxana deyildi, həm də mədəni mərkəz idi. Kitabxananın hətta öz rəsədxanası da var idi. Kitabxana şöhrətini on altı yaşına qədər İskəndərin müəllimi olmuş Aristotelin ölümündən sonra əlyazmalarının kitabxanaya verilməsi ilə qazanmışdı. Burada həndəsənin atası Evklid, Heron, Arximed kimi alimlər işləmiş, elmi kəşflər aparmışlar. Amerika astronomu, astrofiziki Karl Saqan «əgər zamanı geri döndərə bilsəydim, ilk gedəcəyim yer İskəndəriyyə kitabxanası olardı» - demişdi.

Misirlilərin dünya elmindəki ən böyük nailiyyəti Onluq hesablama sisteminin yaradılmasıdır. Elmin, incəsənətin böyük himayəçisi olan İskəndərin obrazı dünya mədəniyyətində xüsusi yer tutur. İskəndərin qəhrəmanlığı qədim yunan mifologiyasının qəhrəmanları Herakl və Axillesə bərabər tutularaq əfsanələşdirilmişdir. Belə ki, tədqiqatçıların ümumi qənaətinə görə, tarixdə qalan heç kəsin şəxsiyyəti nə İskəndər qədər marağa səbəb olub, nə də dünya ədəbiyyatında və incəsənətində onun qədər işıqlandırılıb. Quran-i Kərimin «Kəhf» surəsində Zülqərneynin adı çəkilir, Nizami Gəncəvi də «İskəndərnamə» poemasının qəhrəmanı üçün şərti olaraq Makedoniyalı İskəndər prototip kimi götürmüşdür. Belə bir qayda qoyulmuşdu ki, İskəndəriyyəyə yan alan gəmilərin kitab yükü varsa, mutləq ya kitabxanaya satılmalı, ya da üzü köçürülməli idi. Fonda daxil olan kitablar, əlyazmalar, xəritələr xüsusi ekspertlər tərəfindən saf-çürük edilir, ancaq ən qiymətliləri saxlanılırdı. Burada təsadüfi heç nə yox idi. Bu kitab cənnəti dama-dama belə yığılmışdı. Bu gün həmin o kitabxanaya məxsus kiçik bir mətn belə qalmamışdır. İndi Aralıq dənizinin sahilinə qeyri-adi, disk formasında bir bina zinət verir. Dam örtüyü şüşədən ibarət olan bu modern kompleks yeni İskəndəriyyə kitabxanası, XXI əsrin ilk memarlıq nümunələrindəndir. 1995-ci ildə Misir prezidenti Hüsnü Mubərək tərəfindən ilk daşı qoyulan, 2002-ci ildə oxucuların istifadəsinə verilən bu bina dəfələrlə yanğınlara məruz qalmış, dağıdılmış, məhv edilmiş, itirilmiş antik kitabxananın təxminən yerində UNESCO-nun təşəbbüsü ilə tikilmişdir. Vaxtilə şöhrəti dünyanın yeddi möcüzəsindən biri olan İskəndəriyyə mayakını da kölgədə buraxan İskəndəriyyə kitabxanası heç olmasa keçmiş adını da olsa, bərpa edə bildi. Qədim kitabxananın girişindəki lövhə isə bu gün də saxlanılmaqdadır və məncə bu, kitabxana-muzeyin ən qiymətli eksponatıdır: «Elm bizi tanrıların qəzəbindən qurtarır».

Bu bir cümlə gələcəyə işıq salmaqla bərabər, həm nəsihət, həm də vəsiyyət kimi səslənir.

Antik İskəndəriyyə kitabxanası düz altı yüz il fəaliyyət göstərdi. Elə tarix üçün də sanballı rəqəm sayılan bu yuvarlaq altı yüz ildə bəşəriyyət nə qazandı, sonra nə itirdi, bu da uzun bir söhbətin mövzudur. Amerika yazıçısı Rey Bredberi yazırdı: «On doqquz yaşım olanda kollecə daxil ola bilmədim, çünki ailəm kasıb idi. Pulumuz olmadığı üçün kitabxanaya getməyə başladım. Həftədə üç gün kitabxanaya gedib kitab oxuyurdum. İyirmi yeddi yaşımda universitet əvəzinə kitabxananı bitirdim». Rey Bredberi daha sonra

«Farengeyt üzrə 451 dərəcə» (kağızın yanma dərəcəsi) əsərində yazırdı: «Kitabları yandırmaqdan da ağır cinayət işləmək mümkündür...Onları oxumamaq, məsələn...».

Hitler əvvəlcə Berlinin küçələrində kitabları yandırmaq əmrini verirdi, sonra ölüm düşərgələrində insanları... Ağrılı kitab qətləli mövzusunda dahi Səməd Vurğun «Yandırılan kitablar» əsəri ilə öz möhürünü vurmuşdur:

***Cəllad, sənin qalaq-qalaq yandırdığın kitablar
Min kamalın şöhrətidir, min ürəyin arzusu...
Biz köçürük bu dünyadan, onlar qalır yadigar,
Hər vərəqə nəqş olunmuş neçə insan duyğusu
Min kamalın şöhrətidir, min ürəyin arzusu!***

Bu kitabxananın üç dəfə diri-diri yandırıldığı söylənilir: xristianlar tərəfindən, Yuli Sezar, Kleopatra, Xəlifə Ömər tərəfindən vaxtaşırı qətlə yetirildiyi barədə müxtəlif rəvayətlər nəsillərdən nəsillərə ötürülür. Xəlifə Ömər «bu kitabların verdiyi biliklər Quran-a müxalif isə haramdır, Quranla eyni isə gərəksizdir» kimi bir fikir söylədiyi də iddia edilir. Fizika üzrə Nobel mükafatı laureatı Pyer Kuri isə belə demişdir: «Yandırılan bir milyon kitabın yarısı qalsaydı, indi biz uzaq qalaktikalar arasında dolaşırdıq». (İndi İskəndəriyyə kitabxanasının fondunda səkkiz milyon kitab saxlanılır).

* * *

Aralıq dənizinin dibi təkə Neptunun səltənəti deyilmiş! Sən demə, daha bir İskəndəriyyə suyun altında imiş! Dəhşətli zəlzələlər və kataklizmlər şəhərin əsas tarixi abidələrini dənizin altına aparmış, İskəndəriyyənin gələcək sualtı turizmini təmin etmişdir. Günə bu gün dayvinqlə dənizin dərin qatlarına düşüb orada məşhur İskəndəriyyə mayakının xarabalıqlarını, Kleopatranın sarayını, qədim İskəndəriyyənin küçələrini görmək olar. Nə mümkündürsə, xilas edilmişdir. Dənizin dərinliyindən arxeoloqlar tərəfindən tapılıb üzə çıxarılmış çar II Ptolomeyin on iki metr hündürlüyündə olan heykəli İskəndəriyyə kitabxanasının önündə məskunlaşmışdır. Etiraf edək ki, hər şəhər belə tarixi sualtı arxeoloji tapıntıları ilə fəxr edə bilməz. İndi də İskəndəriyyənin daha bir tarixi abidəsi, mütləq görməli yeri Sultan Kayıtbəy qalası haqqında... Əslində, Sultan Kayıtbəy qalasının yerləşdiyi ərazi Faros yarımadası adlanır. Eramızdan əvvəl 285-ci ildə İskəndəriyyə şəhəri ilə birləşdirilmiş ada Nilin deltasında yerləşir. XIV əsrdə İskəndəriyyə mayakı zəlzələ nəticəsində yerləyeksən olandan sonra Məmlük hökmdarı Sultan Kayıtbəy dövrünün «Şeyx-ül-mühəndis»lərini toplayaraq onun yerində və bünövrəsində qala tikməyə qərar verdi. Sözü müstəqim mənasında epoxaların birləşdiyi qalanın inşasında Faros mayakının qalıqlarından və daşlarından istifadə edildiyi üçün elə bil birbaşa tarixə toxunursan. Faros mayakı min il həm öz vəzifəsini yerinə yetirmiş (onun zirvəsində daşdan kabinə var imiş, bu kabinədə gəmilərə yol göstərmək üçün tonqal qalanarmış), həm müşahidə məntəqəsi kimi şəhəri dəniz tərəfdən gələ bilən təhlükələrdən qorumuş, həm də böyük İskəndər böyük arzusu olan İskəndəriyyəni daha da məşhurlaşdırmışdır. Üçmərtəbəli mayakın qülləsində postament rolunu oynayan günbəzin üzərində dənizlər allahı Poseydonun səkkiz metr hündürlüyündə, hətta qızıldan olduğu iddia edilən heykəli sahilə yan alan gəmiləri on əsr salamlamışdır.

Faros mayakı haqqında tarixə «tarixin atası» kimi düşən Herodot özü yazandan sonra onun şöhrəti daha da artdı, möcüzəsi təsdiqləndi.

QAHİRƏYƏ DOĞRU

Biz İskəndəriyyədən ayrılıanda axşam saat on idi, biz bu şəhərə qaranlıqda gəlmişdik, elə axşam saatlarında da tərkdirik.

Qahirəyə çatanda gecədən keçmişdi. Heç eşitmisiniz ki, hansısa bir şəhərin gündüzünü vəsf eləsinlər? Gecə hər yer şairanə görünür, əyər-əskiyi gizlədir, gözəlliyi üzə çıxır. Bakının, Neapolun gecələri, Peterburqun bəyaz da olsa, gecələri haqqında əfsanələr dolaşır. Gecə hər bir şəhər özünün qara paltarını geyinir, şəhərin işıqları da bu paltarın bəzəyi, daş-qaşdır. İş elə gətirdi ki, Qahirəni də ilk dəfə ziyafət geyimində gördük və çox da yaraşdırdıq (Allah yaraşdırmasın). Gecə geyimi belə parıltılı, şıq olan bir şəhərin gündəlik paltarının necə çirkli, nimdaş olduğunu yaxın günlərdə çox görəcəyik, indi isə hələ yenicə tanış olmağa başladığımız bu qədim və əbədi şəhərin yeni qonaqları olan bizlərdə buraxdığı ilkin təəssürat ən yüksəkdir. İlk təəssürat çox önəmlidir, hər şey demək olmasa da, çox şey deməkdir. Psixoloqlar yeddi saniyənin gücü barədə qalın-qalın kitablar yazıblar.

MAADİ

Maadi şəhər içinə yaxın yerləşən, həyat səviyyəsi yüksək olan bir şəhərcikdir. Bir əsr əvvəl varlı yəhudi tacirləri tərəfindən salınmışdır. Burada yaşamaq böyük prestij, şan-şöhrət sayılır. Maadi şəhərin böyük rayonu hesab edilsə də, iyirmi milyonluq Qahirənin kiçik bir dilimidir.

Burada bir çox dövlət əhəmiyyətli idarələr, Qahirə Amerika Kolleci, Qahirə Fransa liseyi, Misir-Amerika kolleci, Maadi Britaniya Beynəlxalq Məktəbi və s. kimi hörmətli-izzətli təhsil ocaqları fəaliyyət göstərir. Ona görə Amerika səfirliyinin əməkdaşlarının ailələri də burada yaşayırlar. Ümumiyyətlə, bu təhsil komplekslərinə görə uşaq xarici vətəndaşlar yaşayış yeri olaraq Maadiyə üstünlük verirlər. Yerli əhalinin varlı zümrəsi də uşaqlarını burada oxutdurur, o səbəbdən də rayonun populyarlığı və dərəcəsi xeyli artır. Bura eyni zamanda səfirliklər şəhərciyidir. Azərbaycan səfirliyi başda olmaqla burada Ukrayna, Tacikistan, Keniya, Koreya, Meksika, Yaponiya, İsrail və b. ölkələrin səfirlikləri də yerləşir. Maadidə çox sakit atmosfer hökm sürür. Yaşayış evləri üç-beş mərtəbəli yaraşlıq binalardan, gözəl villalardan ibarətdir. Və Maadidə hər bir ev, hər bir küçə tamamilə qalın ağacların, kolların, gül-çiçəyin içərisində itib-batır. Bura yaşayış rayonundan daha çox, dendraziyə oxşayırdı. Qalibiyyət simvolu olan bəzək palmaları, üstü cənnət meyvəsi ilə dolu xurma palmaları, planetin ən qədim bitkisi olan kaktuslar, həmişəyaşıl, hündürlüyü beş metrə çatan begonvil kolları, dinozavrlardan, təbaşir dövründən qalan maqnoliyalar, ağ, sarı akasiyalar, oleandrlar, sarmaşiq kimi divara dırmaşan fikus ağacları o qədər artıb-çoxalıb bir-birinə qarışmışdı ki, mədəni bitki olmaqdan çıxıb yabanı təsir bağışlayırdı. Bakıda klinikaları, ofisləri bəzəyən, şitilliklərdə, gül salonlarında od qiymətinə satılan dekorativ güllər burada küçələrə tökülmüşdü.

QAHİRƏDƏ BİRİNCİ GÜN

-Ən başlıcası həyata sevinməkdir!

-Əgər alınmırsa?

-Xasiyyətini dəyişdir .

M.Veller

İnsan həmişə xoşbəxt olmalıdır,

əgər xoşbəxtliyin tükənirsə, səhvini axtar.

L.N.Tolstoy

Qahirə ayrı-ayrı dövrlərdə dünyanın anası, Şərqi qapıları, min minarəli şəhər adlandırılmışdır, dinin təsiri güclü olsa da, tolerantlıq da göz qabağındadır. Demək olar hər məscidin yanında bir kilsə var, hətta sinaqoq da! Amma Qahirə tək minarələr, piramidalar şəhəri deyil, burada görməli, baxmalı o qədər yer var ki, nə qədər çox qalsan da yenə mütləq nəyi isə qaçıracasın. Rəsmi adı Əl-Qahirə olan bu şəhər Misir Ərəb Respublikasının paytaxtı, Afrikanın ən böyük şəhərlərindən biridir.

Bugünkü Qahirə ikili həyat tərzini keçirir. Bir tərəfdə az qala özü də bir şəhər böyüklüyündə olan göydələnlər, digər tərəfdə insanlar yaşayan məzarlıqlar... (Qahirənin mərkəzində XX əsrin 80-ci illərində salınan bu şəhər-məzarlıqların sakinlərinin «qonşu»ları İskəndəriyyədən, Kayıtbəy qalasından tanıdığımız Sultan Kayıtbəy də daxil olmaqla Məmlük sultanlarıdır... Altı kilometr boyunca davam edən bu min ilin qəbiristanlığında yüz min adam sərdəbələrdə, mavzoleylərdə rəhmətliklərlə bir yerdə yaşayır, işləyir, hətta oxuyurlar da... Bu dövlətin üz qarası olduğu üçün üstündən sükutla keçilir). Amma, bütün bu sadaladıqlarım Qahirənin turist şəhəri imicinə zərbə vurmur, heç bir reklama da ehtiyacı yoxdur. Özünün hərtərəfli, rəngbərəng ekzotikası ilə cəlb etməkdə davam edən Misir dünya turistlərinin Məkkəsi adını çoxdan qazanmışdır.

...Mələk küçəsi ilə xeyli getdik, birinci dəfə Nili gördük. Şəhərə tamaşa edə-ədə gəlib çatdıq paytaxtın anası Təhrir meydanına. Şəhərlə əsl tanışlıq elə buradan başlayır. Adi günlər bura heç nə ilə fərqlənmir. Ətrafı adam qaynaşan Qahirə Muzeyi ilə, qarışqa yuvasını xatırladan Sadat metrostansiyası ilə, lüks otellərlə əhatə olunmuş Təhrir meydanı özü də Dauntaun (Dauntaunun nə olduğunu artıq bilirsiniz, şəhərin qədim, mərkəzi hissəsinə deyilir) adlanan rayona aiddir və Qahirənin Azadlıq simvoludur. Bu ərazi günün iyirmi dörd saatı hədsiz intensiv yol hərəkətinin təzyiqi altındadır. Bu həmin o əfsanəvi Təhrir meydanıdır ki, Misirin tarixi əhəmiyyətli hadisələri məhz buradan başlamışdır. Nilin sağ yaxasında yerləşən bu meydan dünyanın ən böyük meydanlarından biridir. Bakı da daxil olmaqla dünyanın bir çox şəhərlərinin baş meydanı Azadlıq meydanı adlanır və bu meydanın şəhərin həyatında mühüm yeri olur. Bura Təhrir (Azadlıq, Qurtuluş) meydanı olmamışdan çox əvvəllər İsmailiyyə meydanı adı ilə tanınırmış. 1879-cu ilə qədər Misirin baş naziri olmuş Hədiv İsmayıl Paşa Parisdə təhsil almış Avropa meyilli bir dövlət xadimi idi. Onun «Nil üzərində Paris» yaratmaq layihəsi ölkəni müflisləşdirmək dərəcəsinə gətirib çıxartmışdı. İsmailiyyə meydanı 1919-cu il Britaniya işğalına qarşı Misir üsyanlarından sonra Təhrir meydanı adı ilə çağırılmaya başlandı, 1952-ci ildən isə rəsmi olaraq Təhrir meydanı adını aldı. Təhrir meydanı bizə 2011-ci il inqilabından, Misir xalqının azadlıq mücadiləsindən tanış idi, amma bilmirdik ki, burada həm də dünyanın ən nəhəng mu-

zeylərindən, incəsənət ocaqlarından biri - Misir mədəniyyətinin altı min illik tarixini əhatə edən Qahirə Milli Muzeyi yerləşir. Mən Qahirəni «Səfillər»in Qavroşuna bənzətdim, daha goğrusu, səfil, çirkli, baxımsız, sahibsiz hissəsini...

Qahirə mənim yadıma Tenardiyələrin tərk edilmiş oğlu Qavroşu saldı. Viktor Hüqonun barrikadalarda mahnı oxuya-oxuya inqilabçılara patron daşıyan kiçik qəhrəmanı ilə uşaq təbiətli qoca Qahirə arasında ancaq özüm anlayan bir oxşarlıq gördüm.

QAHİRƏ MUZEYİ

Muzey sizdən, zənginləşdirmək məndən.

Pablo Pikasso

Muzeylər tarixin özüdür, tarixin qəlbi müzeydə döyünür, muzey ölkənin tarixinin göstəricisi, sübutudur, muzeyi olmayan ölkənin tarixindən, mədəniyyətindən söhbət belə gedə bilməz, misal üçün, dünyanın ən gənc və varlı dövləti Qəterin paytaxtı Doha kimi... Burada gözəl muzey binası var, bu binada gözəl zallar, kinoteatr var, eksponatları isə, deyək ki, Fransanın neçənci dərəcəli şəhərində hansısa fəvvarənin kənarından qopan bir bəzəkəndən ibarətdir.

Misirin tarixi qırx yüzilliyi əhatə edir. Qədimliklə eyni assosiasiya doğuran Misir elə qədimliyin özüdür. Qədim Misirdən dünya sivilizasiyasına qiymətli çəkisi olmayan mədəni miras qalmışdır.

Qahirə muzeyi Misirin ikonalarından biridir. Bu gün Qahirə muzeyində 160 000 nadir eksponatdan ibarət bir xəzinə nümayiş olunmaqdadır. Burada böyük-kiçikliyindən asılı olmayaraq bir dənə də olsun səni özünə çəkməyən, heyran etməyən nümunə yoxdur, muzey bütünlüklə qızıl fondan ibarətdir. Ən gənc eksponatın iki min yaşı var. Muzey ilk olaraq 1891-ci ildə Misirin Əl-Gizə şəhərində yaradılmış, 1902-ci ildə isə Qahirəyə daşınaraq açılışı olmuşdur.

Qahirə muzeyi bugünkü ehtişamına görə, fransız arxeoloqu və misirşünası Fransua Oqyüst Ferdinan Mariettə borcludur. 1850-ci ildə Luvrda işini buraxaraq Qahirəyə gələn Mariett ömrünün sonuna qədər Misirə, tutduğu yola sadıq qalmışdır. Misirin bu misilsiz sərvətini yağmalanmaqdan, satılmaqdan, oğurlanmaqdan, itirilməkdən qorumaq məqsədilə bütün qiymətli əsərləri toplum halına gətirən Oqyüst Mariett özünə insanlığın qəlbində minnətdarlıq abidəsi və yaratdığı muzeyin bağçasında əbədi heykəl ucaltmışdır. Elə muzeyin ilk direktoru da Oqyüst Mariett özü olmuşdur. Arxeoloqun ölümündən sonra qədərbilən Misir xalqı onun nəşini də buraya gətirərək muzeyin heyətində mərmər sarkofaq icərisində dəfn etmişdir. Oqyüst Mariett bağçanın dərinliyində əbədi bürünc heykələ dönmüşdür. Misirin milli geyimində, başında fəs ağ postament üzərində dayanan Mariett Paşanın (üzərində ehtiramla elə belə də yazılmışdır: Mariett Paşa. Misirdə bu gün də Osmanlıdan qalma «əfəndi», «paşa» kimi müraciət formaları saxlanılmışdır) gözü yenə də muzeyin üstündədir. Bir millətə xidmət edən sonunda onun əfəndisi olur.

Muzeyin binasının arxitekturası da Fransadan olan memar tərəfindən neo-klassik üslubda işlənmişdir və dünyada məxsusi muzey üçün tikilən ilk binaadır. Kənardan baxanda bina kimi binaadır, amma içərisini görüb çıxandan sonra ağla ilk növbədə gələn muzeyin xarici görünüşü ilə daxili zənginliyi arasındakı aşkar bir uyumsuzluq olur. Bir az köhnə, bir az tökülmüş, bir az kiçik, bir az da bədrəng binanın içərisində nələr var, nələr! Zarafat deyil,

muzeyin açılışından yüz on altı il keçib, bu müddət ərzində nə qədər sular axıb, memarlıqda necə inqilablar olub, tendensiyalar dəyişib... Yəqin binanın özünə də növbə çatar, amma hələ ki, buraya «əvvəl evin içi, sonra çölü» misalı uyğun gəlir. Muzeyin həyətinə daxil oluruq.

Kərpic rəngli binanın qarşısında fəvvarəli böyük hovuz yerləşir. İçində mavi Nil zanbaqlarının kök saldığı hovuzun dörd küncündə maraqlı heykəllər qoyulub. Elə Cfinksin heykəli nəyə desən dəyərdi, lap qabaqda və daha böyük idi. Onunla şəkil çəkdirib içəri keçdik. Muzeyin girəcəyində qədim Misirin simvollarını ehtiva edən iki fiqur daha var, bunlardan biri papirus, digəri nilufərdir (su zanbağı).

İkimərtəbəli binanın qapısından girən kimi bir anlığa çaşıb qalırsan, bura haradı görəsən? İlk baxışda bu salon mənə ağacları daşdan, qranitdən, betondan olan qalın bir meşəni xatırlatdı. Elə bil məni tutub bərk-bərk silkələdilər. Mən hər şey gözləyirdim, bircə bunu yox... Bu yüz zaldan ən böyüyü, həm də muzeyin əsas zalı idi. Hər tərəfdən nəhəng heykəllər ağır-ağır üstünə gəlirdi, qorxu filmlərində olduğu kimi, tək-tək, cüt-cüt, ailəvi... Sağdan, soldan, öndən, arxadan, sütunların arasından... Hələ ikinci mərtəbədən boylanaları demirəm..

Özü də bu heykəllər xüsusi qaydalar əsasında düzəldilmiş, özlərinin müəyyənləşdirdikləri kanonlar gözlənilmişdir, məsələn, allahların, fironların heykəlləri eyni tipli olmalı, profilləri eyni tərəfə baxmalıdır, fərq yalnız üz cizgilərində bilinməlidir. (Mən də həmişə düşünürdüm ki, bunlar niyə görəsən çiyinlərinin üstündən bir istiqamətə baxırlar?) Qədim Misirin günəş allahı Ra isə mütləq qartal başlı olmalı idi. Yeri gəlmişkən, Misirin Dövlət bayrağının və gerbinin simvollarından biri də qartaldır. Heykəllərin gözləri sapfir daşından düzəldilmişdir, işıqlandırılında daha da canlı görünür. Bilmirsən, sən onlara baxırsan, yoxsa onlar sənə... Özləri də elə bil düz adamın gözlərinin içinə baxırlar, hətta arxanca da süzürlər.

Mistikadan əziyyət çəkməsəm də, adam bir az xoflanır, axı sənə baxan, müşahidə edən, izləyən gözlər bir-iki cüt deyil, bütöv bir muzeydir. Amma tezliklə bu xof keçir. Və sən bütünlüklə gördüklərinin əsirinə çevrilirsən! Özün də hiss etmədən əriyib bu izdihama qarışırsan. Ən əsası da burada gördüklərini demirəm, buna bənzəyəni də başqa heç bir yerdə görə bilməyəcəksən! Mən həyatımda bu böyüklükdə bu qədər heykəli bir yerdə görməmişdim, daşdan ordumu deyim, ya heykəllərin nümayişimi? Bu daş əsərlərə baxarkən ağıma gəldi ki, yəqin Misirdə incəsənətin bu növünə maraq, həvəs və sevgi gen yaddaşından gəlir. İskəndəriyyənin küçələrində də insan, heyvan abidələri görmüşdüm, halbuki, başqa ərəb ölkələrində qanunla yasaqdır. Hətta Qahirədə qadın heykəlinə də rast gəldim. Ağ pyedestal üzərində uzun paltarda bütən boyu bərabəri ucalan bu tunc xanımın Misirin priması Ümmü Gülsüm olduğunu dedilər. Misirin bu məşhur ulduzunun adını ilk dəfə həyat yoldaşımdan eşitmişdim. 80-ci illərdə Qahirəyə elmi ezamiyyətdən evə dönəndə çemodanımdan əzizləyə-əzizləyə bir maqnitafon kaseti çıxartdı və içindəki səs yazısının həmin bu Ümmü Gülsümə məxsus olduğunu söylədi. Sonra da əlavə etdi ki, onu şərəflə Misirin dördüncü piramidası adlandırırırlar. Burada onun haqqında daha çox şey öyrəndim. Məsələn, Ərəb-İsrail müharibəsində Misirin məğlubiyyətindən üzülən müğənni dövləti sınımasın deyər, qastrollardan qazandığı iki milyon yarım sterlinqi özünün daş-qaşu ilə birlikdə Misir hökumətinə bağışlamışdı. Onu son mənzilə yola salanların sayı elə Ümmi Gülsümün böyük pərəstişkarı olan Misir prezidenti Camal Əbdülnasirin cənazə törəsinə qatılanların sayını keçibmiş. Nümunədi, örnəkdi, həm də

böyük ibrət! Adam çox olmasına baxmayaraq muzeydə hamı sakitliyi qoruyurdu, lap tək olsan belə, pıçiltı ilə, işarə ilə danışmaq istəyirsən, şərait özü bunu tələb edirdi. Hamı ehtiyatla barmaqlarının ucunda gəzirdi, eşidilən yalnız xəzəl xışiltısına oxşar ayaq səsləri idi. Muzeylərdə tək gəzmək də yaxşıdır, bələdçi ilə də, hərəsinin öz üstünlüyü var. Bələdçi əlindən tutub birər-birər gəzdirir, amma tez-tez danışır, bilmirsən baxasan, ya dinləyəsən... Nələr isə qaçıra bilərsən... Bələdçi ilə ancaq baxırsan, təklidə isə həm də görürsən. Öz aləminə qapılıb muzeyin mərmər zallarını bir-bir, tələsmədən, öyrənə-öyrənə gəzirsən, hər şeyi yadında saxlamağa çalışırsan.

Gəzə-gəzə Maşa meşədə azan kimi qızlardan ayrıldım (nahaq yerə əvvəldə buranı meşəyə oxşatmamışdım ki?). Birdən yöndəmsiz bir şeyə ilişib dayandım. Üzbəüzdən iki cüt heybətli ayaq mənə baxırdı. Başımı qaldıranda nə görsəm yaxşıdır? Tövbə, bismillah! Bu nədir? Fantastika! Bu firon III Amenxotepin və onun arvadı çariça Tiyanın əsas zalın lap sonunda tən ortada qoyulmuş on metr hündürlüyündə nəfəs kəsən heykəli idi. Bu heykəlin başqa ailəvi heykəllərdən fərqi onda idi ki, qadınla kişi eyni boyda düzəldilmişdi, bu da kanonlara zidd idi. Hər halda bu çariça Tiyaya olan sevgi və saygının əlaməti idi. Onların da arasında oğulları kiçik Xanuttaneb dayanmışdı. Qədim misirlilərin etiqadına görə, ruh heykəldə yaşaya bilərdi. Ölənlər firon ailəsinin heykəlini də əzəmətli yaradırdılar. Firon siyasi lider hesab edilirdi. Bu heykəl Luksordan gətirilmiş, muzeyin özündəcə bərpa edilmişdi. Bağlı məkəndə bu boyda monument, özü də qoşa-qoşa! Qum rəngində olsa da, işıqlandırıldığı üçün sarıya çalan bu heykəl çox da böyük olmayan təməl üzərində qoyulmuşdu. (Daha hara? Postament də hündür olsaydı, binaya boy verməyəcəkdi). Sonradan bildim ki, əslində bu heykələ sonda baxmaq lazım imiş, ən yaxşı şeyi axıra saxlayarlar a, bax elə! Mən isə özbaşınalıq edərək həm özümü böyük finalın sürprizindən məhrum etmiş, həm də qaydanı pozmuşdum. Eybi yoxdur, qaydalar elə onları pozmaq üçündür. Əgər qaydaların dalınca düşsək, əylənmək fürsətini əldən verərik...

İndi bu heykəldən ayrılı bilmirdim, həm nə gizlədim, bir az aludəçiliyim də var... Lakin heykəl də ayrılmalı heykəl deyildi axı! Süjetli olduğu üçün lap maraqlı idi, elə də mehriban oturmuşdular ki, sanki canlı idilər! Görəsən bunu düzəldən necə adam olub? Bir də gördüm həmin heykəltəraş haqqında, onun bu ailə ilə bağlılığı, naturadan işləyib-ışləməməsi barədə düşüncələr məni bu salondan çıxarır... «Bu barədə sonra, Delya! Evdə şəkillərə baxanda!» - deyib dayandım. Sözün əsl mənasında bir xeyli zaman bu cütlüyün başına fırlanandan, müxtəlif rakurslarda onlarla xatirə şəkli çəkdirəndən sonra, quruyub qaxaca dönmüş mumiyalar, Tutanxamon kimi «şən» eksponatlar yadıma düşdü. Hələ bu muzeyin ən qiymətli otağı, yeddi qıfıl arxasında qorunan Tutanxamonun xəzinəsini demirəm ... (On səkkiz yaşında dünyasını dəyişən Tutanxamonun qəbri dünyanın ən zəngin sərdabəsi hesab olunurdu. 1922-ci ildə sərdabə açıldıqdan sonra onun üç min beş yüz ədəd cer-cehizinin muzeyə daşınması, yerləşdirilib siyahıya alınması beş il vaxt aparmışdı. Gənc firona aid zalda iki yüz kiloqram (!) qızıl əşya saxlanılır). Bir gözümlə bu daş ər-arvadda qalsa da, qızlara qoşulub ikinci mərtəbəyə qalxdım. Yuxarıdan baxanda əsas zalın möhtəşəmliyi ovuc içi kimi görünürdü.

Muzey yunan sözü olub muzaların məbədi deməkdir. Gör neçə saat idi burada idik, arı çiçəkdən-çiçəyə qonan kimi, biz də bir heykəldən o birinə keçir, yenə geri qayıdırdıq. Belə getsəydi, gecəyədək burdaydıq.

Qədim dünyanın ən müəmmalı, sirli qadınlarından və Misirin bir nömrəli simvollarından olan Kleopatranın büstü də Qahirə muzeyində öz yerini tutmuşdur. Çoxsaylı titullarından biri də «sonuncu firon» olan Kleopatra nəinki qədim Misirin, bütün dövrlərin ən məşhur isimlərindən biri olmuşdur. Diplomatıyanın gücü çatmayan məsələləri bir qayda olaraq Kleopatra yoluna qoyurdu. Əsir düşməmək üçün özünü ilana çaldıran Misir hökmdarı Kleopatranın adı ətrafında əfsanələr, rəvayətlər dolaşmaqdadır. Əfsanə qadın Kleopatra Yuli Sezar və romalı sərkərdə Mark Antonio ilə məhəbbət romanları yaşamışdır ki, bu da bir çox bədii əsərlərin və filmlərin mövzusuna, süjet xəttinə çevrilmişdir. Tarix boyu adı, şəxsiyyəti sirr, sehr oreolu ilə əhatə olunan məşhur qadınların siyahısının mütləq lideri bu gün də Misir çarıçası Kleopatradır. Kleopatranın ikinci, əbədi həyatı ölümündən sonra başlamışdır, belə ki, Kleopatra doğulduğu gündən zəmanəmizə kimi ən məşhur misirli adını təkəbbürlə daşımaqdadır. Muzeyin ekzpozisiyasında heykəltəraşlıq özünün bütün təzahürlərində təmsil edilmişdi: alleqorik, məişət, mifoloji, portret və başqa janrlarda...

Bir az dincəlmək, su içmək üçün muzalardan «icazə alıb» (necə olsa, onlar da qadındır) pilləkənlərdə oturdum. Buradan, sütunların arasına yerləşdirilmiş mermər tağlar, Roma dönməsinə aid heykəllər görünürdü. Bu heykəllər, həm incə, həm də estetik baxımdan daha gözəl idi.

Psixologiyada hərəkətlərin də yoluxucu olduğu söylənir. Elə təzəcə oturmuşdum ki, dərhal bir dəstə koreyalı qız tökülüşüb özlərini yan-yörəmdə pilləkənlərə sərdilər, bizim qızlar da gəlib çıxdılar, qalxıb düşənlər isə bunun bir fləşmob olduğunu düşünüb onlar da bizə qoşuldular, bədahətən, həm də maraqlı kollektiv bir şəkil alındı.

Ekspursiyamızı bitirib muzeydən çıxdıq, daxilən nə qədər zənginləşdiyimizi hələ isti-isti hiss etmirdik.

QAHİRƏ QALASI (əl-Qalaa), MUZEYLƏRİ, MƏSCİDLƏRİ

*Mən yalnız öz fikirlərimə qüvvət sitatdan istifadə edirəm.
Mişel de Montyen*

Bu gün yolumuz «Orta çağ Qahirə»sinədir, bu rayon həm də şəhərin ən mötəbər yeri sayılır.

Qahirə qalası (əl-Qalaa) XII əsrdə Səlahəddin Eyyubi tərəfindən ucaldılmışdır (1176-1183). XI-XII əsrlərdə Qərbi Avropa ölkələrinin Yaxın Şərqə etdikləri Səlib yürüşlərindən güclü müdafiə məqsədi güdüdü. «Səlahəddin qalası», «Məhəmməd Əli Qalası» kimi adlarla tanınan bu abidənin yerləşdiyi təpə əhəngdaşından olub yetmiş beş metr yüksəklikdədir. Bu tarixi tikinti üçün yeri sultan Səlahəddin təsadüfən seçməmişdir. Sultan ömr etmişdir ki, Qahirənin bütün nöqtələrindən ət parçaları assınlar, ertəsi gün tək bu radiusdan başqa hər yerdə ət iylənməyə başlayır və beləliklə, gələcək qala üçün ən ideal ərazi müəyyən edilir. İstəhkam kimi nəzərdə tutulduğundan mühasirəyə nə qədər tab gətirəcəyi, qida məhsullarının saxlanılma müddəti, sanitariya və gigiyena kimi vacib məsələlər nəzərə alınır. Qalanı «şəhər içində şəhər» kimi düşünən sultan onun çevrəsində doxsan metr dərinliyində quyu da qazdırmışdı, düzdür, indi bu quyu pək işlək vəziyyətdə deyil, amma təsəvvür etmək olar ki, təmizlənilib qaydaya salınsa, belə dərinlikdən çıxan su abi-həyat olar.

Kompleksin kazarmaları, anbarları hələ də durur.

Əvvəlcə qalanı görməyi qərara aldıq. Bugünkü ekskursiyamız mahiyyətinə görə rəngarənglik vəd edirdi, belə ki, on səkkiz hektarı əhatə edən sahədən çıxmaqla, həm qalanın özünü, həm burada yerləşən zəngin muzeyləri, eləcə də məscidləri görə biləcəkdik. Ən axırda isə bizi terrasdan Qahirənin möhtəşəm mənzərəsinin seyri gözləyirdi. Əslində, Qahirədə 1961-ci ildə altı milyon Amerika dolları dəyərində yüz səksən yeddi metr hündürlüyündə, doxsan mərtəbəli «Bürc Qahirə» televiziya qülləsi də tikilmişdir ki, buradan hətta ehramlar da görünür. Bu qüllə Xeopsun məşhur piramidasından da qırx üç metr hündürdür və yüksəkliyinə görə dünyada dördüncü qüllədir. Teleqüllənin tikintisində çox möhkəm material olan çəhrayı Asuan qranitindən istifadə edilmişdir. Gövdəsi Şərqi üslubunda, yuxarıya doğru sanki zanbaq formasında toxunmuşdur, son üç mərtəbədə kafe-restoranlar və böyük seyr meydançası yerləşir. Burada ofisiantlar firon geyimində xidmət göstərirlər. Başqa şəhərlərdəki analoqu olan qüllələrdən fərqi isə gövdəsinin ayrı-ayrı betonlardan deyil, tək monolit betondan tökülməsidir.

Qüllədəki restoranın xatirə kitabında dünyanın bütün prezidentlərinin, görkəmli siyasi xadimlərin, dünya ulduzlarının imzası var. Amma mənim üçün qalanın yerini vermədi. Mən Sələhəddin qalasını rəmzi mənasına görə Nyu-Yorkun Azadlıq heykəli ilə, Rio de Jeneyronun qollarını şəhərin üzərinə gərmiş İsa Məsih abidəsi ilə müqayisə edərdim.

Teleqüllə isə XX əsr Qahirəsinin şah əsəridir.

* * *

Qalanın nəzdində maraqlı muzeylər fəaliyyət göstərir.

Milli polis muzeyi XIX əsr Misir Daxili İşlər Nazirliyindən başlamış keçmiş zamanlara qədər uzun bir yolu ekspozisiyasında canlandırır. Heç belə bir muzeydə olmamışdım, yəni, sıradan bir muzey də deyildi əslində... Fironların zamanından tutmuş hər dövrə aid portretlər, silahlar nümayiş edilirdi. Hətta II Ramzesə qarşı olan sui-qəsd də ekspozisiyada öz əksini tapmışdı.

XX əsr zalı yaxın keçmişin kriminal aləminə həsr edilmişdi.

Qala müdafiə məqsədli olduğu üçün burada Polis muzeyinin, bir azdan gedəcəyimiz Hərbi muzeyin yer alması maraqlı düşünülmüşdür. Bundan başqa bu sırada Kral karetaarı muzeyi, Gömrük muzeyi və daha başqa kiçik muzeylərlə də tanış olmaq olar.

* * *

Qahirə əsl Şərqi, ərəb şəhəridir.

Qahirəni Qahirə edən məscidləridir.

Onun siluetini məscidləri formalaşdırır.

Burada beş yüzdən artıq Allah evi var, bu da dolayısı ilə onun uzun müddət islam aləmindəki aparıcı mövqeyindən xəbər verir.

«Quran-i Kərim Məkkədə nazil oldu, İstanbulda yazıldı, Qahirədə oxundu», - deyirlər. Tarixi Qahirə qalasının ərazisində üç məscid var, hamısını bir-bir gəzdik.

Bu məscidlərin hər biri iki hissədən ibarətdir; özü və böyük həyəti.

XIV əsrə aid Sultan Nəsir məscidi uzun müddət qalanın baş məscidi olmuşdur. Sultan Həsən Qahirənin ən iri məscidlərindən biridir, haqqında maraqlı faktlar söylənilir. Əfsanəvi ehramların daşlarından tikilməsi, özünün şəxsi mədrəsə və xəstəxanasının da olması onu başqalarından fərqli, üstün edir. Orta əsrlərdə taun kimi yoluxucu xəstəliklərin geniş hal aldığı bir dövrdə

özünün özəl xəstəxanası ilə hansı məscid öyünə bilərdi? Bu xeyirxah əməldə həm də məşum taunun apardığı biçarələrin də payı var, belə ki, taundan dünyasını dəyişmiş kimsəsiz insanların əmlakı satılmış, məbləğ məscidin fonduna keçirilmişdir. Rus şair, yazıçı və afrikaşünası Nikolay Qumilyov Misirə səyahətindən sonra bu ölkə haqqında silsilə şeirlər yazmışdır. «Misir» şeiri də bunlardan biridir.

Sultan Həsən məscidi ayrı-ayrı vaxtlarda qarətlərə məruz qalmış, oyma işləməli qapıları, fontanı başqa məscidlər tərəfindən oğurlanmışdır. Sultan Həsən məscidinin mənə ən maraqlı gələn yeri havaya açılan baca-pəncərəsi oldu. Elə bil səmaya quyu qazılmışdı, elə quyu enliyində də olardı, amma dərin deyildi. Mən birinci dəfə idi ki, məsciddə belə bir şey görürdüm.

Məhəmməd Əli məscidinin adı isə qala ilə qoşa çəkilir və düşünürdüyü kimi, şəhərin özünəməxsus emblemi ola bilmişdir.

Məscid XIX əsrin ortalarında Məhəmməd Əli Paşanın göstərişi ilə onun böyük oğlu Tusun Paşanın şərəfinə ucaldılmışdır. Özəlliyi divarlarının kaymaq daşı (alebastr) ilə üzünməsinədir. Layihəsini türk-yunan əsilli arxitektör Yusef Boşna Vizantiya üslubunda vermişdir. Qaydaya görə, məscidi tikdirən şəxsin elə son mənzili də daxilində qərar tutur. Məhəmməd Əli Paşa da itirdiyi oğlunun xatirəsinə inşa etdirdiyi tikilinin dərinliyində sarkovaq içərisində əbədi yuxuya getmişdir.

Misirin tarixində böyük islahatçı kimi qalan Məhəmməd Əli Misirin on ən məşhur adamları siyahısındadır, məhz onun dövründə Qahirə paytaxt görkəmi almağa başlamışdır. Dünyada o qədər də tanınmamasının «günah»-ını isə özünə Məhəmməd Əli təxəllüsü götürən məşhur boksçu Kasius Kleydə axtarırlar. Bu məscid qalanın, daha doğrusu, bütün Qahirənin ən yüksək nöqtəsində yerləşir. İti uclu, Osmanlı üslubunda olan minarələri, bu minarələrin bəzəkli şərəfələri (azan oxunan eyvanları), gözəl döşənmiş daxili həyəti ilə yadda qalır. İslamiyyətdə ilk minarə də elə Qahirədə inşa edilmişdir. Minarə işıq qülləsi deməkdir ki, burada da ruhani işıq anlamındadır.

Dəstəmaz almaq üçün nəzərdə tutulmuş iri hovuzun içərisindəki fontanın özü bir sənət əsəridir, daşdan yonulmuş bəzək əşyasına oxşayır. Elə buna görə də onu rus zərgəri Karl Faberjenin dəbdəbə simvolu olan zərgərlik yumurtasına bənzədirlər.

Fransız kralı Lui Filippin hədiyyəsi olan bəzəkli mis saat məscidin ən görkəmli hissəsində yerləşdirilərək tarixi abidəyə maraqlı dizayn verir. Məhəmməd Əli məscidi bayır tərəfdən eynən İstanbulun Aya Sofya məbədinə, daxildən isə Sultan Əhməd camisinə oxşayır, bəlkə də, memarı türk olduğu üçün şüuraltı Osmanlı üslubunda işlənmişdir.

NİL

Misir Nilin hədiyyəsidir.

Herodot

Bu şəhir güzəlse senin yüzündən...

Nazim Hikmət

Neçə gündür burdayıq, Nili ancaq yol keçərkən görmüşük.

Bu gün Nillə yaxından tanışlıq günümüzdür.

Birinci dəfə idi ki, dünyanın ən uzun çayını yaxından görürdüm. Vahəsi yamyaşıl, palmaların, papirusların, nilufərlərin əhatəsində! Özü də yamyaşıl... Kürün Tiflisdən keçən hissəsi kimi mamırlı, zəhər yaşılı yox, zümrüdü

yaşıl, özü də tərtemiz, göz yaşı kimi dumduru... Misirlilər papirusu günəşin şəfəqlərinə bənzədirlər... Nə gözəl təşbeh, doğrudan da elədir, bundan gözəl təsvir ola bilməz...

Nil Misirin su arteriyası, əsas magistral yoludur. Misirlilər üçün həmişə həyat mənbəyi olmuşdur, böyük bir xalqın taleyində mühüm rol oynamış, demək olar, müqəddəratını həll etmişdir. Adam istər-istəməz «belə quraqlıq bir ölkədə bu cür bərəkətli çay olmasaydı, həyat olardımı?» - kimi sual haqqında düşünür. Sanki Tanrı bu xalqa Nillə xeyir-dua verib. Dörd bir yanı səhralarla əhatə olunmuşdur. Saxaranın toz-torpağının qabağında Nildi ki, əjdaha kimi dayanıb, hamısını dayanmadan udur. Yoxsa bu ölkənin halı necə olardı?

Doğrudan da, Nilin özü xalqa bir cür xidmət edir, sahili bir cür, çayın dibi bir başqa cür... Sahilboyu bitən, cəm halda göy rəngli hasara oxşayan papiruslardan bu gün də bir çox məqsədlərlə istifadə edilir. Suvenir industriyasından tutmuş evlərin damlarını örtməyə qədər...

Qahirə belə gözəl bir yerdə doğulmuşdur, Afrikanın köksünün dərinliyində yerləşən Nil çayı bu şəhəri Ağ Nil və Mavi Nil kimi gözəl adları olan iki ana qolu ilə qucaqlayır, bu iki qolun birləşməsi Böyük Nili əmələ gətirir. O da, öz başlanğıcını Uqandanın Viktoriya gölündən götürür və altı min yeddi yüz kilometr məsafə qət edərək Aralıq dənizinə qədər aparır. Orada 160 kv.m həcmi olan deltaya çevrilib dənizə tökülür. Nilin deltası dünyadakı bütün çayların deltasından böyükdür və eyni zamanda, məhsuldardır.

Çaylar dənizlərin anası sayılır. Elə şəhər var ki, nə çayı var, nə dənizi, elə qupquru bir yaşayış yeridir. Belə şəhərlər sulu şəhərlərdən fərqlənirlər. Elə bil yetimdirlər, sığınacaq, söykənəcək bir yerləri yoxdur...

Qahirə kimi şəhərə elə bu cür çay yaraşır. Böyük, əzəmətli, dəli-dolu...

Nil Afrika qitəsinin üçdən birini tutur. On ölkənin ərazisindən keçsə də (buna görə tranzit çay adlanır), ən çox Misirə aiddir. Alimlər elə ilk insanların da, sivilizasiyanın da Nilin başladığı yerdə - Uqandada yarandığını düşünür. Nahaq yerə deyil ki, Uqandaya məftun olan Uinston Çörçill demişdi: «Yaşıl mirvari olmur? Bunu deyən yanılır. Bax, Uqanda əsl yaşıl mirvaridir».

Nilin adı böyük, müqəddəs sözləri ilə qoşa çəkilir. Böyük Nil! Müqəddəs Nil!

Nil həm də önəmli su nəqliyyat yoludur, qədim misirlilər öz məşhur piramidalarının daşlarını da sallar vasitəsilə Nildən keçirib daşımışlar.

1971-ci ildə Nilin üzərində «Misirin yeni möcüzəsi» adlandırılan məşhur Asuan bəndi və SES tikilmişdir. Bu bəndin tikilməsindən sonra Nilin daşmasının qarşısı alınmışdır.

Mütəxəssislərin hesablamalarına görə, bəndin tikilişinə sərf edilən tikinti materialları ilə Xeopsun on yeddi piramidasını yenidən qaldırmaq olardı.

Nil öz zəngin flora və faunasını bu gün də qoruyub saxlayır.

Yaşıl Nil timsahının uzunluğu on metrə çatır. Yerli camaat danışır ki, isti havalarda timsahlar quruya çıxıb bizim bayaq keçdiyimiz yerlərdə saatlarla günəşin altında yatıb-mürgüləyirlər, özlərini günə verirlər, çünki günəşə çox böyük ehtiyac duyurlar. Saatlarla gözləri yumulu, eyni vəziyyətdə tərpməz qala bildiklərinə baxmayaraq, dünyanın ən hərəkətli, «canavar» heyvanlarıdır. Bu sahillərdə timsahlarla bərabər, qippopotama, şirə də rast gəlmək olar. Nilin sularının diriltiyi, münbitləşdirdiyi torpaqlar nadir palmalarla, mavi zanbaqlarla zəngindir, buralarda seyrə çıxan zürafə, antilop bu gözəl sahillərə həm yaraşıqdır, həm də yaraşır.

Nil nadir balıqlarla zəngindir.

Dünyanın əzəmətli çaylarından olan Nildə hər şey böyükdür, qabarıqlıdır, diqqətəşayandır. Bəndi də, beş metr hündürlüyündə papirusu da, on metr uzunluğunda timsahı da, iki metrə çatan balığı da...

Sən belə imişsən, Nil...
Yaşa Nil, həmişə axdığı kimi ax, axdığı yerlərə həyat, can ver, həmişə
də belə gözəl qal...

QƏSR ƏL-NİL

*Vakitlərdən bir aqustos axşamıdır, rüzgarların
ən fərəhli səndən əsiyor.
(Adını unutduğum müəllifdən...)*

Nilin iki yaxasını, sağ və sol sahilini bir-birinə bağlayan körpü Qəsr Əl-Nil (Nilin qəsri) adlanır və Nil üzərindəki körpülərdən ən işləyi, ən qələbəlisi, ən gurultusudur. 1872-ci ildə ingilislər tərəfindən tikilmiş bu körpünün altından ən böyük və hündür gəmilər də rahatlıqla üzüb keçir. Çünki körpünün tən ortası üç dəqiqə müddətinə aralanıb gəmilərə yol verə bilər. Körpünün girişində və çıxışında iki cüt şir keşik çəkir, daha doğrusu, çəhrayıya çalan qranit sütunlar üzərində oturmuş dörd şir heykəli sanki bu gözəl körpünü və altından axan müqəddəs Nili qoruyur. Qəsr Əl-Nilin ayıq-sayıq keşikçilərinin memarı tanınmış fransız heykəltəraşdır. 1932 metr uzunluqda olan «Nil Qəsri»nin emblemi Qahirə şirləridir, öz məğrur görkəmləri ilə körpüyə girib-çıxanları salamlayıb yola salırlar. Qəsr Əl-Nil körpüsü Qahirənin zəngin memarlıq xəzinəsinin ayrılmaz tərkib hissəsidir. Gecə körpü illüminasiya effektləri ilə işıqlandırılanda insan bu gözəllikdən doymaq üçün iki göz də əlavə almaq istəyir. Elə bizə də bu körpüdə düşüb ətrafı seyr etmək günün batabatında qismət oldu. Əslində bu körpüdə belədən-belə, elədən-elə çox keçmişdik, onsuz da hara getsən, yolun buradan keçir, Qahirədə bütün yollar «Qəsr Əl-Nil»ə aparır. Amma bir dəfə düşüb gəzdik.

Körpünün enli səkiləri burada rahat gəzməyə, açılan gözəl mənzərəni tələsmədən seyr etməyə, xırda ticarətçilərə öz alverlərini arxayınlıqla etməyə imkan verir.

«Qəsr Əl-Nil» şəhərin görməli yerlərinin ön sırasındadır. Körpülər artıq çoxdan öz texniki funksiyalarını yerinə yetirməkdən əlavə gözəllik, dizayn nümayiş etdirirlər.

Axşamlar körpüdə yerli əhali də, gəlmələr də bulvar, korniş kimi istifadə edirlər. Körpülər həm də dünyanın ən romantik yerlərindəndir, xüsusilə günəş batanda... Günəşi qarşılamaq nə qədər xoşdursa, yola salmaq, bu prosesi izləmək bir o qədər qüssəlidir, bir neçə saatdan sonra təkrar qarşılacaq olsan belə...

QAHİRƏ YENİ OXUNUŞDA

Yeni Qahirə əsas Qahirənin əhalisini bir az seyrəltmək məqsədi ilə ölkə prezidentinin fərmanına əsasən, 2000-ci ildə yaradılmışdır. Otuz min hektar sahəsi olan, dəniz səviyyəsindən üç yüz metr hündürlükdə salınan Yeni Qahirə beş milyon insanı yerləşdirmək üçün nəzərdə tutulmuşdur. (Qoy, qoca şəhər bir az «kafa dinləsin»). Yeni Qahirənin şəhər kimi yeni formalaşması, hündürlükdə yerləşməsi, əhalinin azlığı burada havanın təmiz və sərin olmasını təmin edir. Tədricən bütün dövlət idarələrinin və səfirliklərin buraya köçürülməsi nəzərdə tutulur.

Yeni Qahirə kiçik Dubaydır!
Şərq şəhəri yeni quruluşda!

Geniş, tərtəmiz yuyulmuş ərazisi, modern binaları, hər axşam musiqili şou göstərən rəngli fəvvarələri, dekorasiyaları, müxtəlif əyləncələri ilə Dubayı xatırladı mənə... Festival City Mool da Dubay Moolu... Fəvvarənin dövrəsi amfiteatr formasında düzəldilmişdi, axşam düşər-düşməz insanlar bu pilləkənlərdə yer tutmağa çalışır, qeyri-adi su şousunu izləməyə hazırlaşırıdılar.

Yeni Qahirə Misirin özünütəsdığı, dünyaya «istəsəm, hamıdan yaxşı bacararam» cavabı, brendidir. Yeni və köhnə Qahirə bir medalın iki üzüdür, bir üzü qədim, işlənmiş, yerin dərin qatlarından çıxarılmış, pas atmış, digər üzü təptəzə, sürtülüb parıldadılmış kimidir. Yeni Qahirə Misirin Yeni gələcəyidir.

Yeni Qahirədə əsasən «yeni qahirəlilər» yaşayır. Burada gözəl, bahalı villalardan ibarət compoundlar, türklər demiş, sitələr salınmışdır və ancaq çox zəngin insanlar buradan ev ala bilərlər.

Yeni Qahirə Avropanın ən müasir, dəbli, zövqlü şəhərlərini də kölgədə qoya bilər. Burada sanki ay da bir başqa cür doğur, halbuki inkişaf etməkdə olan yeni meqapolisi köhnəsi ilə yarım saatlıq məsafə ayırır.

İnsanın təbiəti belədir, yaxşıya tez alışır, New Cairodan köhnəsinə heç qayıtmaq istəmədik, elə bil bura heç Afrika deyildi... İnsan əli nələrə qadirdir... Piramidalar ölkəsi bunu hər kəsdən qabaq bilir, bacarır və sübut edir. Köhnə Qahirə görmək, görmək üçün maraqlıdır, yaşamaq üçün isə insana normal şərait, təmiz hava lazımdır.

Festival City Moll hər iki Qahirənin ən böyük ticarət mərkəzidir. «Festival» hər bir qonağına komfortlu istirahət, maraqlı əyləncələr, hər cibə uyğun alış-veriş təklif edir. Bura qahirəlilərin və şəhərin qonaqlarının ən sevimli istirahət yeridir.

EHRAMLAR VƏ BÖYÜK SFINKS

Misir səyahətimizin son dayanacağı əfsanəvi Misir ehramları oldu.

Səyahətimizin son akkordu...

Əl-Gizə fironlar vadisidir. Vur-tut dörd min beş yüz il əvvəl bura ətrafdakı səhralardan heç nə ilə fərqlənməyən ürəksıxıcı boş sahə, qəmli-qüssəli düzəngah idi. İndi buranı üç nəhəng hündəsi fiqur bəzəyir. Burada ilk əvvəl firon Xeopsun əmri ilə tarixə Xeops ehramı kimi düşəcək ən böyük ehram qaldırılmışdı. Sonra oğlu Xefren də ailə dinastiyasına sadıq qalaraq öz şərəfinə daha bir ehram ucaltmış, onun oğlu da ənənəni davam etdirərək üçüncü piramidanı tarixə bağışlamışdır. Xeopsun ehramı dünyada ən böyük qəbirüstü abidə hesab edilir.

Piramidaların tikiliş prosesini əks etdirən yeganə yazılı mənbə Herodotun «Tarix» kitabıdır. Herodota görə, Xeops ehramının tikilişində yüz min adam iştirak etmişdir.

Eramızdan əvvəl 2470-ci il iyirmi üç avqust Misirdə rəsmi olaraq Xeops ehramının tikintisi başlayan gün kimi qəbul edilmişdir. Həmin günü Misir xalqı bayram edir. 2540-cı ildə bu ehramın son daşı qoyulmuşdur.

Lakin hələ də, bu səhra kompleksin - ehramların və onların keşikçisi Böyük Sfinksin ərşəyə gəlməsi zamanı həyatlarını bu daş parçaları altında itirən qədim misirlilərin təxmini olsa da sayı müəyyənləşdirilməmişdir.

Xeops ehramının tikintisinə hər birinin çəkisi iki min səkkiz yüz kiloqram olan 2,3 milyon daş blok sərf olunmuşdur. Ehramın ümumi çəkisi beş milyon tondur, böyük bir radiusu - beş hektar ərazini əhatə edir. Piramidanı öz ağırlığı yerin altına aparmasın deyə, bünövrəni ən möhkəm qaya üzərində və dünyanın ağırlıq mərkəzinin tam ortasında qoymuşdular. Belə qəbul olunub

ki, hər hansı bir dünya miqyaslı tikiliyə qiymət verərkən onun yaşının onsuz da Xeops ehramını keçməyəcəyi ilə vurğulanır. Xeops ehramı əbədiliyin, möhkəmliyin kriteriyası, lideri, simvoludur. «Saxlama müddəti» sonsuzluğa qədərdir!

Hər cür kəsik, yanq, yaraların piramidaların içərisində sürətlə sağlması, bitkilərin sürətlə böyüməsi faktları da Gizə səhrasının sehlərindəndir.

Bu piramidanın eskizinin Firon Xeops tərəfindən tərtib edilib-edilməməsi naməlum qalsa da, bunun mümkünlüyü versiyası da qəbul edilmişdir. Xeops ehramının yaşı haradasa dörd min beş yüz il müəyyən edilir. Qədim Misirdə ali idarəetmə fironlara aid idi. Fironlara sağlıqlarında da, ölümlərindən sonra da allah kimi baxılır, sitayiş edilirdi.

Gecə seansları zamanı ehramlar və Böyük Sfinks lazerlə işıqlandırılır. Burada açıq havada tamaşa zalı da təşkil olunub. Gecə seansları çox bahadır.

Qədim Misir mifologiyasının qoruyucu tanrısı Sfinksin heykəli Gizə səhrasının qəlbini özəyində, piramidaların qonşuluğunda, Nil çayının sahilində yerləşir...

Piramidalara baxdıqca-baxıb doyduqdan sonra getdik Böyük Sfinksin ziyarətinə!

Sfinksin monamenti monolit qaya parçasından yonulmuşdur, Misir mifologiyasına görə şir bədənli, insan başlı bu məxluq qaranlıq, sirlili-sehirli, fəvqəltəbii qüvvələri özündə birləşdirir. Yetmiş iki metr uzunluğunda, iyirmi metr hündürlüyündə olan bu qaya heykəl riyazi proporsiyalarla işlənmişdir. Çəkisi praktik desək, əlli ədəd «Boinq» təyyarəsinin kütləsinə bərabərdir. Sfinksin adının yanında daş bədheybət kəlməsi işlənsə də, o mənə heç də bədheybət kimi gəlmədi, əksinə, çox xoş fakturası vardı, elə bil üzündə təbəssümə bənzər bir ifadə donub qalmışdı.

Birinci dəfə Böyük Sfinks eramızdan əvvəl XV əsrdə torpağın altından çıxarılıb bərpa edilmişdir. Lakin sonra nə düşünüb-daşınıblarsa, yenidən torpağa gömüblər. 1850-ci ildə Sfinks təkrar yerin altından hissə-hissə çıxarımağa başlanmışdır, əvvəlcə döşə qədər, sonra isə tamamilə... Oqyüst Mariett onu şəxsən təmizləmişdir. Təmir, bərpa işlərindən sonra Sfinks bir də 1920-ci ildə gün üzü görmüşdür. Bu günə qədər də öz yerində növbə çəkir, ona əmanət ediləni məsuliyyətlə qoruyur. Böyük Sfinks yer üzündəki ən qədim heykəldir. Onu məşhuri-cahan edən faktorlardan biri də ətrafında çoxlu sayda miflərin, əfsanələrin dolaşmasıdır.

Ən geniş yayılan əfsanə isə Sfinksin məşhur tapmacasıdır. Uçurumun kənarında oturub yoldan ötənlərə bu sualı verir: «O kimdir ki, səhər dörd ayağı üstə gəzir, günorta iki, axşam isə üç?»

Cavab verə bilməyənləri dərhal öldürür. Ancaq gələcəyin çarı Edip bu sualın cavabını tapır: «O insandır ki, körpəlikdə dörd əl-ayağı üstündə iməkləyir, böyüyəndə iki ayağı üstə gəzir, qocalanda isə çəlik üçüncü ayağı olur». Düzgün cavabı eşidən Sfinks özünü uçurumdan dənizə atıb məhv olur.

MİSİRƏ VİDA

Bitdi deyə kədərilmə, yaşandı deyə sevin.

Qabriel Qarsia Markes

Misirin doxsan beş faiz sahəsini səhralar tutur, əhali ərazinin cəmi beş faizində yaşayır. Coğrafi cəhətdən əlverişsiz mövqedə yerləşən ölkəni quraqlıq, tez-tez baş verən zəlzələlər, sürüşmələr, daşqınlar, yazda aman

verməyən xəmsin küləkləri, səhranın qum fırtınaları yaşamaq üçün bəzən təhlükəli hala gətirir. Misirin sərhədləri iki rənglidir, qızılı-sarı dedikdə səhralar, yaşıl-zümrüdü dedikdə isə Nil çayı nəzərdə tutulur. Aralıq dənizi və Qırmızı dəniz isə bu ölkənin mavi zolaqlarıdır.

Urbanizasiya zəif gedir, əhalinin böyük əksəriyyəti kəndlərdə yaşayır.

Rəsmi statistikaya görə, bu məmləkətdə doğum çox, ölüm göstəricisi isə azdır. Əhalinin çox hissəsi savadsızdır, xüsusilə qadınlar... Burada rəqəm doxsan faizə çatır. Bütövlükdə Misirin cəmi dörd faizi ali təhsillidir. Aha, dayan! Elementar, Vatson! Hə, demək problemlərin kökünü burada axtarmaq lazım imiş... Doğrudan da, oxumaq işıq, savadsızlıq zülmət imiş.

«Savadlı adamla savadsız adamın fərqi diri ilə ölünün fərqi bənzəyir».
(Eramızdan əvvəl IV əsr, Aristotel)

Bu, olduqca acınacaqlı bir haldır. Bilirsiniz niyə? Çünki dünyada ilk Universitet Misirdə yaranmışdır. Sonra xristian ağzığöyçəklər müsəlman Şərfinin üstünə bazar adamı adını qoymasınlar, terrorçu damğasını vurmasınlar... 971-ci ildən bu günə kimi Qahirədə Əl-Əzhər Müsəlman Universiteti fəaliyyət göstərir. Universitet öz işinə əvvəlcə Əl-Əzhər məscidinin nəzdində mədrəsə kimi başlamışdı. Hətta ilk vaxtlar dərslər məscidin həyətinə keçirilirdi. Şəhərin ən qədim məscidi hesab olunur və İslam Qahirəsinin lap mərkəzində yerləşir. Əzhər məscidinin binası İslam arxitekturasının şedevrlərindəndir. 969-cu ildə yaranmış bu məscid elə yeni salınmış Qahirə ilə qoşa ucalmağa başlamışdır. XIII əsrdən bəri camidə kitabxana da fəaliyyət göstərir. Qahirənin hər bir hökmdarı bir qayda olaraq Əl-Əzhər məscidi üçün öz minarə payını inşa etdirmişdir.

Fatimilər dinastiyası dövründə əsas qoyulan ilahiyyət universitetində dini elmlərlə bərabər mühəndislik, hüquq, məntiq, tibb fakültələri də vardır. Bu universitet tibb fakültəsinin tələbələrinin rahat təcrübə keçə bilmələri üçün eyni adlı özəl xəstəxanaya da malikdir. Yataqxanaları ilə bərabər, şəxsi televiziya kanalına da sahibdir. Buranın rəhbəri rektor deyil, şeyx adlanır. Əl-Əzhər dinin və təhsilin ittifaqının sübutudur! Qədimliyin və müasirliyin tandemi olduğu kimi!

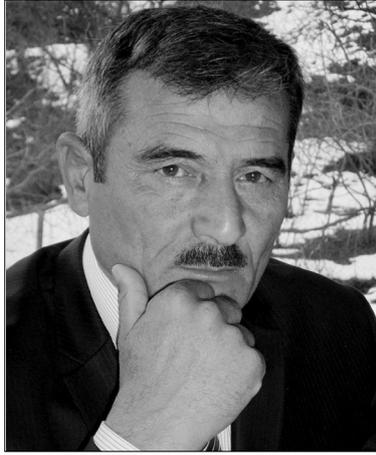
Əl-Əzhər Universiteti dünya miqyasında prestijli universitet olub Misirin qürurudur.

Ölkənin fəxri kimi konstitusiyasında da qeyd olunur. Bu gün Universitetin əllidən çox fakültəsində dünyanın yüz ölkəsindən artıq tələbə təhsil alır. Əzhər Universitetinin diplomu dünya ölkələrində qəbul ediləndir, beynəlxalqdır. Təhsil həm yerlilər, həm xaricilər üçün pulsuzdur. Ən başlıcası isə Əzhər Universiteti avtoritetli, sözükeçən, qüvvətli, qüdrətli, müstəqil bir irfan ocağıdır. Yeri gəldikdə, hətta Misir hökumətinə etiraz belə etmək iqtidarındadır.

Bu da avqustun iyirmi ikisi... Misirə əlvida demək vaxtı çatdı...

◆ P o e z i y a

Qadiməli ƏHMƏD

DİLƏNÇİNİN ÖLÜMÜ

1

Bir də bu dünyanın soyuq üzünü
görməz gözləri,
Əlləri açılmaz kimsə önündə.
Üşütməz dalanlar,
üşütməz tinlər,
Gecələr kiritməz zirzəmilər də...
Bir də ovcundakı həyat eşqinə
Gözlərini dikən kimsəsi olmaz.
Alına yazılan
ışıqlı dünyanın qaranlıq yolu
torpaq evciyinə uzanıb qalar...

2

İndi unutmuş səni
yanından saymazyana
keçib gedən adamlar,
unutmuş küçələr də.
Təkcə ayaq izlərin
səfil adamlar kimi
dolaşır küçələrdə...

Daha şahid deyilsən
coxüzlü adamların kirli niyyətlərinə.

Kimsəsizlik içində çabalayan gözlərin
daha yoxdu, görəsən...

Səndən sonra bir az da
zaman da qəddarlaşıb,
"Allah xofu qalmayıb"
kimsənin ürəyində.
İnsanlığ ölüb gedir...
Səni çox uzaqlara
apardı "gedən qatar".
Bundan sonra gələnə
həyat bir çərçivədi,
Nə yol var,
nə ümid var...

BİLMİRSƏN

Bu ömür də xəbərsiz
keçir necə, bilmirsən.
Hər günün axırında
enir heçə, bilmirsən.

Bu, nə qədər, bu nə sirt?
Vaxt da ki hesab çəkir,
Üstünə yollar gəlir
Küçə-küçə, bilmirsən.

Ötdükə sağ-solundan,
Qəm yapışır qolundan,
Əzrayılın yolundan
Keçə-keçə bilmirsən.

DÜNYA

Mən yerdən pozuldu bakirəliyini,
Qərinə-qərinə pozuldun, dünya.
Günahın olmadı, günahkar kimi
Dildən-dilə düşdün, yozuldun, dünya.

Gələn xeyri üçün çəkdi nazını,
Sildi Tanrı yazan alın yazını,
Hər yetən üstünə çırpdı tozunu,
Bulandın, qarışdın, toz oldun, dünya.

Rüzgar çalxaladı dənizlərini...
Dumanlar köksündə qəm izləridi,
Əsrlər saçında dən izləridi,
Tarixdən-tarixə söz oldun, dünya...

NƏ OLARDI Kİ..?**1**

Sənsiz sevə bilmədim bu şəhəri,
Sevsəm,
nə olardı ki..?
Bu şəhər mənim deyil,
Burda tənha,
kimsəsiz
ölsəm, nə olardı ki..?
Bir az yolları geniş,
Bir az yolları dardı,
Bəlkə, burda
gözündəki həsrətin,
içimdəki möhnətin
gizli keçmişi vardı?
Sənsiz sevə bilmədim bu şəhəri...

2

Daha bu şəhərin
Nə yazı var,
nə qışı...
Küçələrin boyunda bayquş ulartısıdı,
Ağacları da qorxur küləklərin səsindən.

Adamları sükutdan,
Sükutu böyüməkdən
darıxır öz içində.

Qarışıb saçlarımda soyuq xatirə kimi,
Daha məni isitmir
bu şəhərin istisi,
bu şəhərin qolları.
Yollar da qərib gəlir gözlərimə, baxanda,
Bir az qəribsəyirəm,
Bir az qərib sayıram özümü bu şəhərdə...

UNUT DEYİR

Əllərindən yarpaq düşür
gözlərinin yuxusuna.
Hər gün bir az tələsirəm
saçlarının qoxusuna.

Bu gecə də sənə sarı
baxışlarım yol eləyir.
Boş qalib getdiyın küçə,
həsrət mənə əl eləyir.

Unut deyir bu sevdanı
yoluna baxdığım gözlər.
Getmə, deyir
ürəyimə
səndən qopub düşən izlər.

...Hər gün bir az tələsirəm
saçlarının qoxusuna...

QADININ

Silməz göz yaşını qaranlıq gecə,
Əlləri gözündə ölən qadının.
İsitməz qəlbini soyuq divarlar,
Göz yaşı içində gülən qadının.

Durar pəncərədə, baxar yollara,
Qəmli baxışları axar yollara,
Arzuları çatmaz bu kar yollara,
Həsrəti ovcuna alan qadının.

İçinə sığınıb ovuna bilməz,
Sükutu diksinər gələndə bir səs,
Gecələri bitər, sabahı gəlməz,
Günləri ümitsiz gələn qadının.

BİR QADIN TALEYİN VAR

Bir qadın taleyin var.
Tənha,
susqun baxışlı,
Xatirələr oxuyar gözlərini hər gecə.

Sənsə durub baxarsan uzaq-uzaq yollara,
Nə bir gələnin olar,
nə gedəcək bir kimsən,
sükut yatar qapında.

Bir qadın taleyin var,
ağrılarla oynayan,
həsrətindən doymayan
məhkum qadın taleyin...

Bir qadın taleyin var,
baxışıyla yolları süpürər səhər-axşam...

YAĞIŞLI GECƏ KİMİ

Yağışlı gecə kimi
üstümə dağılır saçların,
Yatıram bu gecəni saçlarının içində.
Bu gecəki yuxuma yağış yağır hələ də,
islanır damla-damla
bir qadının sinəsi.
Zaman yad qadın kimi girir həyatımıza,
çırpır pəncərəmizə küləyin örpəyini...
Mənsə çox ümidliyəm
dağılan saçlarına...

DÜŞÜR

Sənin addımların çox yeyin oldu,
Mənimçün bu yollar nədən dar düşür?
Mən bilə bilmirəm bu ayrılıqda
Kimin qismətinə ağırlar düşür?

Qaldım baxa-baxa, ha susdum sənə,
Kiçildikcə ümid, böyüdü sinə,
Üşüyən əllərin çətin isinə,
Daha saçlarıma vaxtsız qar düşür.

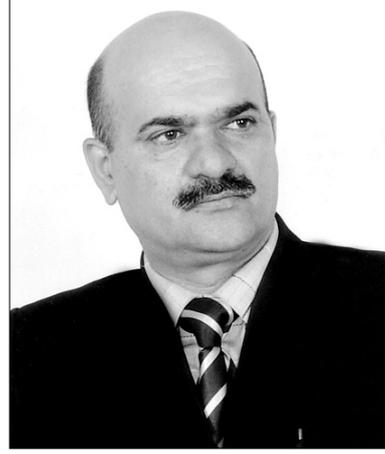
Bu hicran anıdı, küləklər əsir,
Ayrı vaqonlarda ürəklər əsir,
Əks tərəflərə yollar tələsir,
Hər kəsə ayrıca bir qatar düşür.

Lerik

◆ H e k a y ə l ə r

Vaqif İSAQOĞLU

KOR KİŞİNİN ALİM OĞLU

Öz-özündən zəhləsi gedirdi. Yaşamaqdan bezmişdi. Üç uşaq atası olmasaydı, bir qaşiq zəhər içib saçlarını vaxtsız ağartmış qayğılardan, yaşadığı cəhənnəm əzabından, belini yay kimi əymiş problemlərdən və bir də pasportunu dəyişdirib azərbaycanlı olmuş erməni Xanımın ona kirayə verdiyi yarıqaranlıq zirzəmidən canını birdəfəlik qurtarardı. Ancaq, görünür, yaşadığı şəhərin cəhənnəm əzabından yaxa qurtarmaq o qədər də asan məsələ deyildi. Hər necə olsa da, Qafar müəllim də Allah verən ömrü birtəhər başa vurmaıydu. İstəsə də, istəməsə də hələ orta məktəbdə oxuyan uşaqlarını erməni arvadın ona kirayə verdiyi daxmadan bir yana çıxartmaq üçün dişini dişinə sıxıb birtəhər dözməliydi, necə deyərlər, balalarına bir gün ağlamalıydı. Hərdən də dodaqaltı mızıldanırdı: «Allah kəssin belə yaşamağı. Ruhumuz da şikəst olub. Alimlə nadana fərq qoymurlar. İndi iblislər mələklərdən gözəl görünür. Hara baxırsan, üfunət iyi verir. Bu üfunət iyində yaşa görüm, necə yaşayırsan. Görəsən, mənim kimi tanınmış bir alimin gecələr sınıq-salxaq bir «Jiquli»ylə xaltura eləməsini Allah necə götürür?».

Allah bəndələrinə fərq qoymurdu. Allah bəndələrinə fərq qoymadığına görə də bəndələr öz içərilərindən bir bəndə seçib ona itaət etməyə başlamışdılar. Bu isə açıqdan-açığa Allaha qarşı üsyan demək idi. Elə ona görə də hər şey tərs-avand olmuşdu. Və bir də bu şəhərdə Qafar müəllimin «xaltura» eləməsinin Allaha heç bir dəxli yoxuydu. Çünki Allah alimi də, kanalizasiya təmizləyəni də eyni gözdə görürdü.

Qafar müəllim qaşlarını düynləyib gözlərini «Sevinc» kafesinin yanib-sönən işıqlarına dikdi. Yox. O, «Sevinc» kafesinin alışıb-yanan işıqlarına baxmırdı. Uçastkovu Səlimin işıqları tez-tez yanan-sönən «Sevinc» kafesində nəşə çəkənlərin, donuz kimi araq hortadanların arasında qismətinə düşəcək müştəri gözləyirdi. Gözləyirdi ki, kafedə əylənən uşaqlardan kimsə onun «Jiquli»sinə yaxınlaşacaq, yavaşca qapını açıb içəridə əyləşəcək və ona «sür» deyə əmr verəcək. O isə «hara?» - deyə uşaq sevinciylə soruşacaqdı. Çünki elə vaxtlar olurdu ki, səhərəcən maşında oturub müştəri gözləyirdi, elə müştəri gözləyə-gözləyə də onu yuxu aparırdı. Və həmişə də yuxuda dədəsi Kor İslamı görürdü. Yuxuda dədəsi Kor İslamı görə kim də onun üzünə lombayla tüpürüb deyirdi: «Ay kişi, məni niyə bədbəxt elədin? Mən yazığı ni-

yə zorla Bakıya göndərdin? O boyda universitetdə dərs deyirəm, yenə də uşaqların qarnını doyura bilmirəm. İki eşşəyin arpasını bölə bilməyənlər isə «Mercedes»lərdə şütüyürlər, pula pul demirlər. Dövlətin pulu da sel kimi onların cibinə axır. O xaraba qalmış universitetdə oxumasaydım, indi mən də sayılıb-seçilən kişilərdən biri idim. Vallah, Rusiyanın bazarlarında alış-veriş eləmək, alim olmaqdan min dəfə yaxşıdır. Boğazıma qalstuk vurmaqnan ha deyil. Cibimdə oynaşan siçanlara bəs nə deyirsən?» - Qafar müəllim hər dəfə yuxuda dədəsi Kor İslamın üzünə lombayla tüpürüb bu sözləri deyəndən sonra uşaq kimi hönkür-hönkür ağlayırdı. Və hər dəfə də doyunca ağlamağa macal tapmırdı. Çünki ona ağlamaq imkanı vermirdilər. Ona ağlamaq imkanı vermirdilər deyəndə, bu zaman maşının aynasını taqqıldadan müştərilərdən kimsə onu yuxudan oyadırdı. O isə «Jiquli»sini işə salmazdan əvvəl gözünün yaşını silmək istəyirdi və hər dəfə də gözlərindən bir damla da yaş çıxmadığını görüb sakitcə çiyinlərini çəkirdi. Sonra da gedəcəyi ünvana çatanacan yuxuda dədəsi Kor İslamın üzünə lombayla necə tüpürdüyünü gözlərinin önünə gətirir, azacıq da olsa peşmançılıq hissləri keçirirdi. Çünki o dəqiqə dağların qoynunda yerləşən doğma kəndləri gəlib düşürdü yadına. Kövrəlirdi. Uşaq kimi hönkürüb ağlamaqdan özünü güclə saxlayırdı. Qafar müəllimin ayağı illərlə kəndə dəymirdi. Çünki kəndə baş çəkmək üçün gərək boğazından kəsib qəpik-quruş toplayaydı. Düzdür, bu qəpik-quruşu toplamaq o qədər də çətin məsələ deyildi. İstəsəydi, ildə bir dəfə də olsa, dədəsi Kor İslama baş çəkə bilirdi, uşaqlığını qoyub gəldiyi o kənddə bir-iki günlük can rahatlığı tapardı, dirə-düymə oynadığı vaxtları gözlərinin önünə gətirirdi. «Sarı bulağ»ın başında bir axşamüstü Mələk arvadın ortancıl qızına qorxa-qorxa ürəyini açdığı günü yadına salıb bahar buludu kimi dolardı. Özü dediyi kimi, onun uşaqlıq illəri də, ilk məhəbbəti də bu kənddə dəfn olunmuşdu. O, ilk məhəbbətini kənddə dəfn eləsə də, bu məhəbbətə qovuşmadığına görə indi o qədər də yanıb-yaxılmırdı. Bu barədə söz düşəndə deyirdi ki, nə yaxşı Mələk arvadın ortancıl qızını traktorçu Qədir götürüb qaçdı. Və söz yox ki, Mələk arvad da o zaman tərsliyinə salıb barişığa gələnləri çöl qapısından içəri buraxmamışdı. «Mənim traktorçu ilə nə alış-verişim» - deyib oğlan evindən üz döndərmişdi. Sonra Azərbaycan müstəqilliyə qovuşmuşdu. Azərbaycan müstəqilliyə qovuşandan üç il sonra traktorçu Qədirin səsi Moskvadan gəlmişdi. O, traktorçuluğun daşını birdəfəlik atıb alverlə məşğul olmağa başlamışdı. İndi traktorçu Qədirin qapısında iki dənə «Cib» dayanırdı və söz yox ki, kənddə hamı ona traktorçu Qədir yox, «Qədir müəllim» deyə müraciət edirdi. Və söz yox ki, Mələk arvad da səhərdən-axşama Qədirin başına pərvanə kimi dolanırdı.

Qafar müəllimin dediyinə görə, onu dədəsi Kor İslam bədbəxt eləmişdi. «Oxu, alim ol» - demişdi. O da oxuyub alim olmuşdu, amma insan kimi yaşaya bilmirdi. İnsan kimi yaşaya bilmədiyinə görə də bunun səbəbin bir ayağı gora titrəyən dədəsindən görürdü. Əslinə qalsa, onun dədəsi Kor İslamı qınamaq da insafdan deyildi. Zəmanə dəyişmişdi. Və bu dəyişən zəmanədə alimlərin, professorların maşınla «xaltura» eləmələri, şəhəri başına götürən göydələnlərdə fəhlə kimi çalışmaları adi hala çevrilmişdi və burada qeyri-adi heç nə yoxuydu.

Gözlərini uçaştkovu Səlimin «Sevinc» kafesinin tez-tez yanıb-sönən işıqlarından çəkib bir papiros alışdırdı və saata baxdı. 12-yə qalırdı. Gecə yarı olmuşdu. Yerində qurcalandı. Çünki müştərilərin kafedən çıxan vaxtları yaxınlaşırdı. Müştərilərin kafedən çıxan vaxtları yaxınlaşdıqca onun narahatlığı da artırdı. Ürəyi şiddətlə döyməyə başladı. Onun narahatçılığı və

ürəyinin şiddətlə döyünməyə başlaması evdə xəstə yatan arvadıyla bağlıydı. İki günüydü ki, sükanın arxasında oturub səhəri dirigözlü açırdı. İki gecəydi ki, müştəri olmurdu. Müştəri olmayanda pul da olmurdu. Pul olmayanda isə heç bir xəstəxananın həndəvərinə belə yaxın düşə bilməzdi. Heç bir xəstəxananın həndəvərinə belə yaxın düşə bilmədiyinə görə də kəndçiləri Səməd həkimi evlərinə çağırmışdı. Səməd həkim də başını bulayaraq düz yeddi adda dərman yazmışdı və bu yeddi adda dərmanı almaq üçün o, bir aylıq maaşını və beş-on gecəlik xalturasını üst-üstə qoyub apteklərin birinə üz tutmalı idi. Düzdür, xəstə arvadının dəva-dərmanını almaq üçün o, bir ay gözləməmişdi, bazarda göy-göyerti satan qonşusundan lazım olan qədər borc pul götürmüşdü. İndi o, bu borcu necə qaytara biləcəyini düşünəndə, havalanan kimi olurdu. Bilmirdi ki, neyləsin. Nə edəcəyini bilmədiyinə görə də yenə ürəyində dədəsi Kor İslamın qarəsınca deyirdi.

İki nəfər onun avtomobilinə yaxınlaşdı. Sevincindən bilmədi ki, neyləsin. Tələsik avtomaşından düşüb arxa qapıları açdı və az qala təzim eləyərək dilləndi:

- Buyurun.

Onun «buyurun» dediyi gənclərdən biri sərxoş idi. Ayaqüstə güclə dayanırdı. Ancaq ayaqüstə güclə dayansa da aqlını zərrə qədər də itirməmişdi. Aqlı başında olduğuna görə də dili pəltək vura-vura əllərini cibinə saldı:

- Al, bu sənin on manatın. Bəsindir mi?

O, pulu əlinə götürüb uşaq marağıyla bir xeyli baxdı. Titrəyirdi. İlk dəfəydi ki, əlinə dövriyyəyə təzəcə buraxılmış on manatlıq dəyirdi. Qeyri-ixtiyari pulu burnuna yaxınlaşdırdı. Mətbəə qoxusu hələ getməmiş on manatlığı ləzzətlə qoxuladı və bu qoxunu ciyərlərinə çəkdi. Bu qoxudan sanki bihuş oldu. Yox. O, bihuş olmadı, bir andaca Mələk arvadın ortancıl qızını xatırladı. İçindən bir qəhər qalxıb boğazında tıncıqlandı. Onda da gecəydi. Onda da canına bir titrətmə düşmüşdü. Aradan çox illər ötüb-keçmişdi. Amma bu illər o qızın saçlarının qoxusunu ona unutdura bilməmişdi. Təzə on manatlığı burnuna yaxınlaşdıran kimi, həmin o ilk sevdiyi qızın saçlarının qoxusunu duymuşdu. Bir andaca həmin o qızın saçlarının qoxusu və pulun qoxusu bir-birinə qarışdı onun dünyasını başına dar eləmişdi.

- Hə, nə deyirsən? - Həmin o sərxoş oğlan dili topuq vura-vura soruşdu və cavab gözləmədən dedi: - Ayka, bəlkə əminin pulunu bir az da artırmaq. - Pis olmaz, - deyər qız cavab verdi. Qafar müəllim bir andaca diksinən kimi oldu. Və o dəqiqə də həmin sərxoş oğlanın yanındakı qıza baxdı. Ürəyi sancdı. Sanki göylər uçub başına töküldü. Həmin o sərxoş oğlanın "Ayka" dediyi Aynurə onun tələbəsi idi. Dərslərini əla oxuyurdu. Çox istedadlı tələbəydi. O, həm də öz gözəlliyi, yaraşığıyla hamının diqqətini çəkirdi. Elə bil ki, su sonasıydı. "Aman Allah, bu nədir görürəm?" - Dişlərini bir-birinə sıxıb qışqırmaqdan özünü güclə saxladı. - Dünya niyə dağılmır, görəsən? Görəsən, biz hara gedirik? Bu boyda məmləkəti bazara döndəriblər. Namus, qeyrət, vicdan hərəcə qoyulub. İndi satılmayan heç nə yoxdur. Puluna minnət. İstəsən lap adam da öldürüb qanını batırsan. - Aynurə də öz müəllimini tanımışdı. İri, qara gözlərini aşağı dikib canavar görmüş quzu kimi titrəyirdi.

- Ay kişi, nə deyirsən? Vaxt ötür, axı. - Sərxoş oğlan əsəbiləşən kimi oldu. Qafar müəllim bir pula baxdı, bir də başını qaldırıb göydə sayrışan ulduzlara baxdı. Sanki ulduzların arasında haqq-ədalət axtarırdı.

Qafar müəllim auditoriyaya girər-girməz, bir anlıq ayaq saxladı. Günahkar adamlar kimi boynunu bükdü. Bir istədi ki sakitcə geri qayıtsın, amma nə fikirləşdisə də, içəri keçib auditoriyaya göz gəzdirdi və tələbələrle salamlayıb gözlərini bir nöqtəyə dikdi. Birdən-birə bədənində soyuq tər gəldi. Sanki kürəyində qarışıqlar gəzirdi. Ürəyi sıxıldı. Ürəyi sıxıldığına görə də durub pəncərənin birini açdı və sakit səsle danışmağa başladı. Tələbələr diqqətlə mühazirəni dinləyir, onun ağzından çıxan hər kəlməni Quran ayəsi kimi dəftərə qeyd etməyə çalışırdılar. Birdən-birə gözləri Aynurəyə sataşdı. Bir andaca yetim uşaq kimi büzüşüb səsinə kəsdi. Özünü tələbələrinin qarşısında bir alim kimi yox, taksi sürücüsü kimi hiss elədi. Gözlərini dənən gecə yarısı həmin o sərxoş oğlanın “Ayka” dediği Aynurənin iri, qara gözlərindən yayındırmağa çalışsa da, bunu bacarmadı. Sanki gözləri Aynurənin gözlərinə “ilişib” qalmışdı. Birdən ona elə gəldi ki, danışan o deyil, Aynurənin iri, qara gözləridir. Aynurənin iri, qara gözləri sanki kövrək səsle deyirdi: “Məni bağışla, müəllim. Dolana bilmirik. Atam Qarabağ əlilidir. Bir ayağını Laçında itirib. Aldığı pensiya dava-dərmanlarına bəs eləmir. Evimizdə məndən savayı daha üç uşaq var. Neyləyim, onları acından öldürə bilmərəm ki? Həm özüm oxuyuram, həm də valideynlərimə kömək eləyirəm. Atamın heç nədən xəbəri yoxdur. Bilsə, dərimi soyar”. - Aynurənin iri, qara gözləri yaşarmışdı. Onun iri, qara gözləri yalan söyləmirdi. Qafar müəllim də kövrəlmişdi. O, öz tələbəsini yaxşı başa düşürdü. Axı onun özü də gecələr pul dalınca qaçır. Gecələr pul dalınca qaçdığına görə də tələbəsinə necə toxtaqlıq verəcəyini bilmirdi. Ürəyi bərk sancdı. “Zəhirmar yenə başladı” - deyə sağ əlini sinəsinin üstünə qoydu. Qafar müəllim bir ziyalı kimi yaşadığı cəmiyyətin ağrısını öz ürəyində gəzdirdi. Görəsən, onun ürəyi bu ağrıya tab gətirəcəkdimi?

NARKOZ ZEYNAL

Zeynal orta məktəbi güc-bəla ilə başa vurub sənədlərini tibb institutuna verəndə kənddə heç kim təəccüblənmədi. Birce Vəli müəllimin dili dinc durmadı: «Məmmədin o gədəsindən həkim olsa, mən düz yarım saat müəllimlər otağında it kimi hürəcəyəm» - dedi. Amma Vəli müəllim bilmirdi ki, Zeynalın dedəsi tərəzinin bir gözüne oğlunu, o biri gözüne də qalaq-qalaq pul qoyub məsələni həll eləyib və bununla da o, it kimi hürməli olacağını boynuna götürüb.

İllər ötüb-keçdi. Məmmədin “gədəsi” də institutu pul gücünə qurtarıb şəhərdə qaldı. Və günlərin bir günü kəndə xəbər yayıldı ki, Məmmədin “gədəsi” böyük bir xəstəxanada narkoz işinə baxır. Elə ona görə də adına «Narkoz Zeynal» deyirlər. Əvvəllər adının qabağına yapışdırılan bu ayamadan Zeynalın xoşu gəlmirdi. Xoşu gəlmədiyinə görə də çoxları ilə üz-göz olmuşdu, mübahisə eləmişdi, saatlarla çənə döymüşdü. Çünki istəyirdi ki, onu «Narkoz Zeynal» yox, «Zeynal həkim» deyə çağırınsınlar. Çox zaman xəstələr «narkoz»la «narxoz»un yerini sehv salır, Zeynala «Narkoz Zeynal» yox, «Narxoz Zeynal» - deyə müraciət edirdilər. Xəstələr də, onların qohumları da əvvəlcə elə bilirdilər ki, Zeynal «narxozu» - yeni o vaxtkı Xalq Təsərrüfatı institutunu qurtarıb, ona görə də xəstələr əməliyyatdan qabaq

həyəcan keçirir, nə edəcəklərini bilmir, yazıq-yazıq gözlərini döyürdülər, amma bununla belə, şeytanın da mələk kimi göründüyü bu şəhərdə «Narkoz»u qurtaranın da hər hansı bir xəstəxanada narkoz verməsi də təəccüblü görünməməliydi.

Vəli müəllim öz sözünün üstündə durub müəllimlər otağında it kimi hürmədi. Onun müəllimlər otağında it kimi hürmədiyinə görə Əli müəllimin cin təpəsinə vurdu:

- Aə, niyə sözünün üstündə durmursan? - deyə onu tulasifət eləyəndə Vəli müəllim oturduğu yerdən dik atıldı:

- Ay Əli, özünü yığışdır. Qırx ildir ki, bu xaraba qalmışda kimya-biologiyadan dərs deyirəm, hələ bir dəfə də olsun sözümdən qaçmamışam.

- Bəs deyirdin ki, Məmmədin gədəsindən həkim olsa, it kimi hürəcəm. Bəs onda niyə hümrürsən?

- Ay Əli, Məmmədin gədəsi nə vaxt həkim oldu ki, mən də it kimi hürmədim, hə?

- Bəs həkim necə olar?

- Həkimmi? - Vəli müəllim duruxdu, amma tez də özünü ələ alıb dedi:

- Gəl, gedək Bakıya. Əgər o Məmmədin gədəsi resept yazsa bil-sə, yaxud başağrısıyla qarınağrısını fərqləndirməyi bacarsa, ələ həmin günü it kimi hürüb müəllimliyin daşını birdəfəlik atacağam.

Müəllimlər otağına ölü bir sükut çökdü. Zəng vurulana kimi heç kimdən səs çıxmadı. Zəng vurulanda isə Qasım müəllim jurnalı götürüb dedi:

- Vəli müəllim haqlıdır. Çünki Məmmədin gədəsinə həkim yox, «Narkoz Zeynal» deyirlər. Və indi həmin o «Narkoz Zeynal» xəstəxanada şöbə müdiridir. Eşitdiyimə görə, hələ alim də olmaq istəyir. Bunun üçün bir etək pul verib namizədlik işi yazdırır.

Vəli müəllimin dili yenə də yeddi il bundan əvvəl olduğu kimi, dinc durmadı:

- Məmmədin gədəsi müdafiə də eləyəcək, tibb elmləri namizədi də olacaq, az sonra o xəstəxananın baş həkimi də olacaq, amma ondan həkim olmayacaq. Çünki onun başı qoyun başıdır.

- Ay Vəli müəllim, əgər o gədənin başı qoyun başıdırsa, bəs niyə attestatda ona kimya və biologiyadan dörd yazıbsan?

- Mən o dördü Zeynala yox, Zeynalın dedəsinin qapıma gəndərdiyi dörd dənə erkək quzuya yazmışam. Həqiqətən də o quzulara «dörd» düşürdü. Hərəsində 18-20 kilo ət olardı.

Əli müəllim başını bulayıb daha heç nə demədi. Bununla da söhbətə yekun vuruldu və Vəli müəllim özündən razı halda gülümseyərək dəhlizə çıxdı.

O vaxtdan çox illər ötüb-keçmişdi. Daha Vəli müəllim kimya-biologiyadan dərs demirdi. Oturmuşdu evlərində. Başı əsirdi. Həm də bir ayağı gorda idi. Bir ayağı gorda olduğuna görə də özünün dərs saatlarını rus dilindən dərs deyən qardaşı oğluna vermişdi. Vəli müəllimin qardaşı oğlu kimya-biologiyadan dərs

demək üçün gedib Qazaxda kursa yazılmışdı. Bununla da ixtisasını dəyişib olmuşdu kimya-biologiya müəllimi. Vəli müəllim uşaqlara rus dili öyrədən qardaşı oğlunun birdən-birə ixtisasını dəyişib kimya-biologiya müəllimi olduğuna inansa da, Məmmədin gədəsinin həkim olduğuna hələ də inanmırdı.

Əli müəllim də daha dərslər demirdi. Sağ ayağı tutulmuşdu. Bu, bir il bundan əvvəl olmuşdu. Bir il bundan əvvəl Əli müəllim sinəsində küt bir ağrı duydu. Sonra da bu ağrı bütün bədənə yayıldı. Günü-gündən haldan düşdüyünü hiss eləyən Əli müəllim özünü Bakıya çatdırdı. Soraqlayıb Məmmədin gədəsi işlədiyi xəstəxananı tapdı və içeri girən kimi qapıçıdan soruşdu:

- Narkoz Zeynalı necə görə bilərəm?

- Narkoz Zeynal kimdir? - Qapıçı təəccüblənən kimi oldu.

- Məmmədin gədəsini deyirəm. Operasiyadan qabaq xəstələrə narkoz verir.

- Ay əmi, siz yəqin ki, Zeynal Məmmədoviçi deyirsiniz. İndi yoldaş Məmmədoviç baş həkimdir. Özü də Almaniyadan təzəcə qayıdıb.

Əli müəllim yavaş addımlarla pillələri qalxıb sağa buruldu. Az sonra televiziyada tez-tez reklam olunan Avropa qapısının önündə ayaq saxlayıb gözlərini sol tərəfə vurulmuş lövhənin üstündə saxladı. Lövhənin üstündə qızıl hərflərlə belə yazılmışdı: «Tibb elmləri doktoru Zeynal Məmməd». - Əli müəllimin dodaqlarına bir təbəssüm qondu. Onun dodaqlarına bir təbəssüm qonması ilə Vəli müəllimin yada düşməsi bir oldu: Məmmədin gədəsindən heç vaxt həkim olmayacaq». - Bu sözlər bir andaca Əli müəllimin qulaqlarında cingildədi. İstər-istəməz bir addım geri çəkildi. Nədənə o, eymənən kimi oldu. Ona elə gəldi ki, lövhədə qızıl hərflərlə yazılmış həmin o sözlər bir andaca bitə-birəyə dönüb onun bədənə doldu. Və doğrudan da onun bədənə bir gicitmə düşdü. Əvvəlcə sinəsini, sonra isə dazlaşmış başını qaşayıb qapını açdı. Qəbul otağında 20-21 yaşlarında gözəl bir qız əyləşmişdi. Əli müəllimin gözləri həmin o gözəl qıza ilişib qaldı. Bir andaca bədənə yayılan gicitmə duman kimi çəkilib getdi və onun heyrətdən ağzı açıla qaldı. Əli müəllimin yetmişə yaxın yaşı varıydı və hələ ömründə belə gözəl qız görməmişdi. Ona elə gəldi ki, «Narkoz Zeynal»ın katibəsi insan deyil, göydən enmiş bir mələkdi və bu mələk də Məmmədin gədəsinə qismət olub. «Məşədə armudun yaxşısını ayı yeyər» məsəli bir andaca yaddaşından süzülüb dodaqlarından çıxdı.

- Əmi, nə dediniz? - Katibə qız yerində qurcalandı.

- Mən? Mən? - Əli müəllimin dili topuq çaldı. Və birdən-birə qeyri-ixtiyari dediyi həmin o atalar sözünü işlətdiyinə görə utanan kimi oldu. Və Əli müəllim yaşının bu çağında ilk dəfə olaraq dərslərini bilməyən uşaq kimi qızarıb başını aşağı saldı. Yaxşı ki, onu bu çıxılmaz vəziyyətdən «göydən enmiş mələk» qurtardı.

- Sizə kim lazımdır?

- Zeynal həkim. - Bu dəfə dili topuq çalmadı.

- Gözlə. Yanında adam var. - Əli müəllim üstünə qırmızı məxmər çəkilmiş stulların birinin üstündə oturub gözləməyə başladı.

Dəqiqələr ötürdü. İçeridəki adam isə çıxmaq bilmirdi. Əli müəllimin səbri tükənirdi. Səbri tükəndikcə ağarmış qaşlarının arasındakı düyün getdikcə böyüməyə başlayırdı. Bu düyün böyüyüb qoz boyda olanda dərindən köks ötürdü. Katibə qız iri, ala gözlərini süzdürüb şirin-şirin gülümsədi, amma onun şirin-şirin gülümsəməsini Əli müəllim görmədi. Çünki həmin o xoşbəxt anlarda Tanrının bu qocaman tarix müəlliminə yazdığı gəlmişdi. Yoxsa Əli müəllimin xəstə üreyi «göyden enmiş mələyin» süzgün baxışlarına, şirin-şirin gülümsəməsinə tab gətirə bilməyəcəkdi. Həmin o xoşbəxt anlarda Əli müəllim qarğa burunlu arvadını gözlərinin önünə gətirib onunla evləndiyi günə lənətlər yağdırırdı. Əli müəllimin qarğa burunlu arvadıyla evləndiyi günə lənətlər yağdırdığı dəqiqələrdə «Narkoz Zeynal» üst-üstə qalaqlanmış kağızlara bir-bir qol çəkərək dodaqaltı oxuyurdu: «Nə gözəldir lələyi, Tovuz quşunun bəzəyi». - Sizin necə də məlahətli səsiniz var, professor». - Xəstəxananın təsərrüfat işlərinə baxan Bağban Bağbanov qız kimi əzilib-büzüldü və dilini daha da şirinləşdirib əlavə elədi: «Sözləri də gözəldi. Tovuzun adına layiq yazılıb». - Fərəhləndi. - Bəs nə bilmişdin. - «Narkoz Zeynal» sonuncu kağıza qol çəkib kresloya yaxındı. Az sonra pıçıldı ilə dedi: - Gələn ay təmirə başlayırıq. - Əllərini bir-birinə sürtdü

- Xalaoğlu, təki elə olsun. Kor nə istəyər, iki göz, biri əyri, biri düz - deyər Bağban Bağbanov kağızları səliqə ilə qovluğa qoyub getmək istəyəndə «Narkoz Zeynal» əsəbiləşdi:

- Ay bala, sənə yüz dəfə demişəm ki, mənə xəstəxanada xalaoğlu demə. Sonra da ağzıgöyçəklər deyəcəklər ki, öz qohum-əqrabasını yığıb başına. Birdəfəlik qulağınızda sırğa eləyin. Burada biz qohum-zad deyilik, iş yoldaşırıq. Get Fəridə də, Rasimə də, Xaqaniyə də, Tofiqə də, Fikrətə də, nə bilim Aliya da, Solmaza da de ki, bir də xəstəxanada mənə xalaoğlu, dayıoğlu, əmi, nə bilim yeznə... desələr, onların hamısını şöbə müdirliyindən çıxaracağam. Sən də aqlını başına top elə. Kənddə it döyürdün. Onun-bunun qapısında fəhləlik eləyirdin. İndi «mersedes»də gəzirsən. - Bağban Bağbanov özünə ciddi bir görkəm verib dilləndi: «Baş üstə, professor». - Bu sözlər «Narkoz Zeynal»ın canına yağ kimi yayıldı və gözlərini qıyıb bir müddət xalasıoğlunun üzünə baxdı. Sonra da güclə eşidiləcək bir tərzdə dedi:

- Gedə bilərsən.

Əli müəllim «Narkoz Zeynal»ın yanında çox ləngimədi. «Narkoz Zeynal» yazdığı resepti ona uzadaraq dedi:

- Üç günə senin canındakı ağrılardan əsər-ələmət qalmayacaq. Olacaqsan buz baltası kimi. Buz baltası kimi olandan sonra Vəli müəllimə deyərsən ki, Məmmədin oğlu yaxşı həkimdir. Qoy bir də ağzını Allah yoluna tutub deməsin ki, Məmmədin oğlundan həkim olmaz. Yaxşımı?

- Yaxşı, dərddin alım. Mütləq deyərəm. - Əli müəllim uşaq sevinciylə resepti götürüb ütülənməkdən işıldayan penceyinin döş cibinə qoydu və birdən qaşlarını çatıb soruşdu: - Qadan alım, de görüm, Vəli müəllimin o sözünü sənə kim çatdırıb? - Tez də cavab gözləmədən «Hə, hə, başa düşdüm» - dedi və sağollaşaraq kabinetdən çıxmaq istəyəndə «Narkoz Zeynal»ın zəhmli səsi eşidildi: - Nəyi başa düşdün, müəllim? - Nə bilim vallah, - Əli müəllim çiyinlərini çəkdi.

Kənddə işverənlər çox idi. Həmin o işverənlərin vasitəsilə «Narkoz Zeynal» kimin hansı yuvanın quşu olduğunu yaxşı bilirdi. O, yaxşı bilirdi ki, Vəli müəllim cəbhəçidi. Vəli müəllim cəbhəçi olduğuna görə də «Narkoz Zeynal»ın qardaşı oğlu hər ay onun barəsində yuxarılara məlumat ötürürdü, amma Vəli müəllimin gözünün üstə qaşın var deyən yoxuydu. Bu isə «Narkoz Zeynal»ın qardaşı oğlunu cin atına mindirirdi. Vəli müəllim hər yerdə deyirdi ki, dəvənin quyruğu yerə dəyəndə Məmmədin gədəsindən də həkim olacaq. Və bir də deyirdi ki, gədə oğlundan gədə olar. Və söz yox ki, onun dediklərinin hamısını «Narkoz Zeynal»ın qulağına pıçıldayırdılar.

Bakıdan qayıdandan düz bir ay sonra Əli müəllimin sağ ayağı tutuldu və o, yatağa düşdü. «Narkoz Zeynal»ın yazmış olduğu dərmanlar onun canını nəinki buz baltası kimi eləmədi, əksinə, Əli müəllimin canındakı ağrılar daha da çoxaldı və hələ üstəlik ayağı da tutuldu. Ayağı tutulub yataq xəstəsi olandan sonra Əli müəllim uşaq göndərib Vəli müəllimi yanına çağırırdı və dedi ki, rəhmətlik dəvənin çörəyi sənə halal olsun. Düz deyirsənmiş ki, Məmmədin gədəsindən həkim olmayacaq. Məmmədin gədəsindən alim oldu, professor oldu, hələ bu gün-sabah akademik də olacaq, amma ondan həkim olmayacaq. Vəli müəllim dodaqaltı qımışıb heç nə demədi. Sonradan-sonraya dilləndi:

- Ay Əli, Məmmədin gədəsindən heç adam da olmadı. Çünki qanı da, südü də xarabdı. Dava illərində babası camaata gün verib, işıq vermədi. Neçə-neçə ailəni dağıtdı, uşaqları gözüyaşlı qoydu. Əsgər ailəsinə sataşdı. Elə dədəsi də ömrü boyu namuslu adamları şərhləməklə məşğul olub.

Bu söhbətin üstündən on gün keçməmiş Vəli müəllim dünyasını dəyişdi. Vəli müəllim dünyasını dəyişən günü «Narkoz Zeynal» Almaniyada almış olduğu «villa»sına və həmin «villa»da saxladığı erməni qızına baş çəkməyə gedirdi. Vəli müəllimin ölüm xəbərini də təyyarəyə minməmişdən bir saat əvvəl eşitdi və eşitdiyi bu ölüm xəbərindən çox sevindi. Elə bu sevincə də Vəli müəllimin qardaşı oğluna bu məzmununda teleqram vurdu: «Başın sağ olsun, Valeh. Zeynal həkim». - Valeh müəllim teleqramı oxuyub bir papiros yandırdı və acı tüstünü ciyərlərinə çəkdi. Sonra isə maraqlı dolu gözlərini əl boyda kağıza zilləmiş Çayçı Ələsgərə baxıb: «Teleqramdı. Narkoz Zeynal göndərib» - dedi və yavaş addımlarla yas mağarına sarı getdi.

Müzadil Aqil

DƏRD QAPISI

Anam Asyanın səsinə, nəfəsinə...

- A bala, bir yola bax gör. Qənirə xalangil gəlirmi... Axı, saat on iki oldu... Bəlkə Gülbənizə görə ləngiyir... Yəqin yuxudan oyananı oturub güzgü qabağında - bəzənir. Sonra da elə bil ki, göy qurşağıdı, sir-sifəti yeddi rəngə çalır, - Xəyyamın anası bir az da zarafat etdi. Birdən qapı açıldı. Qənirə xala içəri girdi. Amma Gülbəniz yox idi. Hamıya qərribə göründü onun gəlməməsi. Çünki həmişə evimizdə bir xeyir iş olanda şirniyyatı Gülbəniz bişirir.

Qənirə xalanın həyat yoldaşı İslam Xəyyamın və qardaşlarının kirvəsi idi. Gülbəniz də İslam dayının ortancıl qızı. Hər dəfə belə xeyir işlərdə Gülbənizi Xəyyamgildə görüb, zarafat edə-edə qızılı üfüqləri xatırladan qırmızı toy, nişan xonçası hazırlayan görənlər indi bir az darıxan kimi oldular. Xəyyam da arabir onu cırnadıb deyirdi:

- Daha şadlıqların gözü olmusan. Sənsiz bir işimiz keçmir.

Qənirə ilə Xəyyamın anası Asya şirniyyatı stolun üstə qoyub xonçaları nəzərdən keçirməyə başladılar. Bu xonçanı kim gətirib, - deyə soruşanda nə Xəyyam, nə də yoldaşı dinmədi. Asya oğlunu bir az məzəmmət etdi ki, yenicə ayrılıb ev olmusan, neynirdin bu qədər xərc çəkib. Özü də yəqin yarısını nişyə almısan. Arvad sevincdənmi, kədər-dənmi, doluxsunan kimi oldu. Gözləri payız buludu kimi doldu. Deyirdin indicə gözlərini sıxıb tökəcək. Üzünü Qənirəyə tutub:

- Ürəyim yaman atlanır. Bircə Barizin də nişanını görsəydim, heç dərdim olmazdı, - dedi. Bir də ki, orta məktəbi bitirəndən sonra oğlanlarımın dördü də neçə ildir eyni vaxt evə yığılmırlar. Ancaq indi dördü də yanımdadı, ay Qənirə.

...Oğlan evi mağardan içəri girən kimi oyun havası çalındı. Qızılı üfüqləri xatırladan xonçaları başları üstə qaldırıb, nazlana-nazlana oynayan qızlar, gəlinlər təzə nişanlananları ortaya çəktilər. Xəyyam da anasının yanında durub qardaşı ilə nişanlısına baxırdı. Birdən anasının halının dəyişdiyini görən Xəyyam qardaşını çağırırdı. Hərəsi bir qoluna girib onu mağardan çıxardılar.

* * *

Razim həkim xəstəni müayinə edəndən sonra Xəyyamı çağırır, gəl, belə danışaq, - dedi. Xəstəni qaranlıq, sakit bir otaqda saxlayın. Açıq, vəziyyəti çox qorxuludur. Yüksək təzyiq nəticəsində beyninə qan sızıb. Fəzayıl həkimlə ikimizin fikrimiz eynidir. Lap mənim öz anam da olsa idi, bundan artıq heç bir müalicə yaza bilməzdim. Qansızmanın qarşısını ala bilsək, yəqin ki, bir köməyimiz dəyər.

... Birdən ağır-ağır açılan qapının cırıltısına hamı çönüb arakəsmə otağa tərəf baxdı. Sanki qapı da xəcalətindən açılmaq istəmirdi. İstəyirdi ki, gözləyənlər bu xəbəri canına hopdursun. İstəmirdi ki, altı gündən bəri ümidlə gözləyənlər bəd xəbər eşitsin. Hamı içəridən çıxan Banı xalanın nə deyəcəyini gözləyirdi. Qəhər onu boğurdu. Danışa bilmirdi. Neçə-neçə belə hadisənin şahidi olmuş o mənalı gözləri nə demək istəyirdi görəsən. Sanki gözlərində şimşək çaxdı, leysan axmağa başladı. Xəyyam elə bildi bu, sevincdəndi. Ancaq birdən hamı bir ağızdan dedi:

- Allah rəhmət eləsin!

Yeddi gündən sonra Xəyyam oğlu Aqili də götürüb ata ocağına üz tutdu. Evin səliqə-səhmanı, əşyaları öz yerindəydi. Atası, qardaşları da evdəydi. Bircə anasından savayı. Özü də bilmirdi onu çəkib bura gətirən hansı hisslərdi. Yoxsa, tale anasının qollarını oğul toyunda həsrət qoyan kimi, o, da anasının xoş danlağına, qınağına həsrət qalmışdı. Özü də bilmirdi. Bircə onu bilirdi ki, onu bura çəkib gətirən hansısa görünməz bir qüvvədir. Baxanda gördü ki, dərdli xəbərlə açılan qapı yenə də bağlıdı. Bu qapı ona çox dəhşətli göründü. Ağına gəldi ki, qapını yerindən çıxarıb aparıb atsın uzaqlara. Olub-keçənləri xatırladıqca, başı dumanlanırdı. Qapıya yaxınlaşdıqca onu tər basırdı. Əlini atıb qapını yerindən çıxardığını özü də hiss etmədi. Neçə illərin qurumuş taxtası olan qapı quş kimi idi. İkiəlli tutub qapını çiyinə qaldırdı. Amma birdən belə bükülməyə başladı. Çünki qapı dərdi öz canına hopdurmuşdu və dərd qapısı olmuşdu bu qapı. Eləcə bu vəziyyətdə də küçəyə çıxdı. Adəti üzrə oğlu da onun dalınca yüyürdü. Qapı da çiyində küçəylə üzü yuxarı getməyə başladı. Yanında körpə Aqili, çiyində isə dərd qapısı...

QƏDƏR

Yenə yuxusunu qatmışdı. Dalınca bir it düşmüşdü. Nə qədər çalışırdısa, ondan uzaqlaşa bilmirdi. Birdən də sehlənmiş kimi, hansısa gözəgörünməz bir qüvvə onu itə tərəf çəkirdi. Ölümə həyat arasında çarpışırdı. Ölümə qalib gəlmək istəyirdi. Qan-tərə batmışdı. Nəfəsi tənqi yirdi. Az qalırdı nəfəsi kəsilib boğula. Bilirdi ki, bircə ölümün çarəsi yoxdu, buna baxmayaraq mübarizə aparırdı... Ancaq bilmirdi ki, həmin anda ölümə qalib gəlmək üçün gözlərini açıb, yuxudan ayılmaq kifayət idi. Bir neçə saniyə də keçdi. Birdən dik atılıb, yerin içində oturdu. Yanında həyat yoldaşından və beşikdə mışıl-mışıl yatan körpə Aqilindən savayı kimsəni görmədi. Bədəninin tərini qurulayıb əynini geyindi. Pəncərəni açıb diqqətlə bayıra baxdı. Qadın nəfəsini andıran payız küləyi boyun-boğazını yalayıb köynəyin açıq

yaxasından qoynuna dolanda bədənindən xoş bir gizilti keçdi. Qaranlıq ətrafa boylandısı, heç nə görmədi. Bayıra çıxıb soyuq su ilə əl-üzünü yudu. Özünə gələndə başa düşdü ki, yer üzünə gecə örpək atanda dünyanın gecələr bircə rəngi olur.

Qayıdıb təzədən yerinə uzandı. Ancaq gözlərini yummağa qorxurdu... Qorxurdu ki, it yenə dalınca düşəcək, onsuz yatmağa qoymayacaq. Pəncərənin qabağına qoyduğu qol saatına baxdı. Dörd dənə sıfırdan başqa bir şey görmədi. Qəribə vaxt idi. Bu nə demək idi. Dünyanın vaxtsiz-vaxtımı, yoxsa nə... Dünyanın qəribə işləri haqda çox eşitmişdi. Bəlkə bu da o sirlərdən biri idi. Bir qədər keçdikdən sonra, dördüncü sıfırın yerində bir rəqəmi peyda oldu. Öz özünə fikrə getdi, axı həkim dərmanları verəndə demişdi ki, bütün gecəni rahat yatacaqsan. Mən isə heç bir saat da yata bilməmişəm. Bircə sabah açılsaydı, həkimin yanına bir də gedərdim, deyə fikrindən keçirdi. Səmadakı topa bulud parçalanıb dağıldıqca göyün üzünü xal-xal edirdi. Buludların arasından isə adamların «bəxti» ulduzlar görünürdü. Sabah isə açılmaq bilmirdi. Bir azdan dan ulduzunu görüb sevindi. Sevindi ki, daha bir dəhşətli gecədən canını qurtardı. Ancaq birdən başa düşdü ki, səhv edib. Bu dan ulduzu yox, «karvanqırandı». Çox keçmədi ki, xoruzların ilk banı eşidildi. Səs-səsə verib bir-birini haraylayan xoruzların banlaması getdikcə gecənin qaranlığını qovurdu. Dan yeri sökülürdü. Yenidən pəncərəni açıb qabağında durdu. Ac canavar kimi içəri soxulan soyuq havanı ciyərlərinə çəkdikdən sonra özünü bir qədər rahat hiss etdi. Artıq payız günəşi dağların dalından boy göstərirdi. Təzə çay dəmləməyə hövsələsi çatmadı. Yoldaşını isə narahat etmədi. Axşamdan qalmış köhnə dəmdən süzüb, dalbadal iki stəkan çay içdi və bir siqaret yandırıb, saat səkkiz olmasını gözlədi.

- Hə, qardaşoğlu, səndə ciddi bir şey yoxdu. Çox fikir etmək, əsəbiləşmək olmaz... Tədricən hər şey keçib gedəcək, hər şey yaddan çıxacaq, bircə sən ötüb keçənləri xatırlama.

Görəsən, neçənci dəfə idi bu sözləri təkrar edirdi. O isə düz on il əvvəl 54 gün yatdığı xəstəxananın bir gününü, heç bir dəqiqəsini də yadından çıxara bilmirdi. Necə də yadından çıxara bilirdi. Ora elə-belə xəstəxana deyildi, ruhi dispanser idi. Həkimin yazdığı dərmanlar, verdiyi ümid nə olacaqdı, görəsən, onun dərdinə əlacmı? Axı, bu yaxınlarda o, yenə də psixonevroloji dispanserdə həmin günləri bir də yaşamalması olmuşdu.

Elə bu günlərdə eşitdiyi bir xəbər də onu çox sarsıtmışdır. Çox əzab-əziyyətdən sonra, qardaşı ilə yanaşı aldığı həyatı torpaq sahəsində öz aralarına da çəpər çəkməli idilər.

Uşaqlıq illərini xatırladı. Ehtiyac içində böyüsələr də, dördü də şən və qayğısız görünürdü. Heç ağıllarına belə gəlmirdi ki, böyüyəndə biri-birindən ayrılı bilərlər. Ən çox da Xəyyam. Əvvəlcə əsgəri xidmətə, sonra isə ali təhsil almaq üçün Rusiyanın müxtəlif şəhərlərinə yollanan qardaşlarının yolunu səbirsizliklə gözləyirdi. Onlar Rusiyadan qayıdandan sonra da cəbhəyə yollandılar.

Xəyyam isə sağlamlığı ilə əlaqədar ordudan yarımçıq tərxis olundu. Ali məktəbi atmalı oldu. Yararsız olduğu üçün isə cəbhəyə getmək üçün çağırış vərəqəsi gəlmədi. Evdə oturub yenə qardaşlarını gözləməyə başladı. Amma bilmədi ki, gözlərini yollara dikib gözləməklə nə o xoşbəxt günləri, nə də acılı-şirinli uşaqlıq xatirələrini geri qaytara bilməyəcək. Unudurdu ki, nə illər o illərdi, nə yaş o yaşdı. Bilmədi ki, evlənilib hərəsinin öz ailəsi olanda bir-

birindən ayrılacaqlar. Bilsəydi ki, belə olacaq, heç ömrü boyu evlənməzdi. Qardaşlarının ona qarşı olan münasibətini bilməsə də, onun onlara qarşı olan məhəbbətində dəryalarca bir dərinlik vardı. Ancaq son vaxtlar özünə qarşı qardaşlarında bir soyuqluq hiss edirdi. Başında nə qədər toqquşdururdusa, ortaya bir şey çıxmırdı. Həmişə nağıllarda qırxıncı otaq maraqlı olduğu kimi, bu soyuqluğun səbəbi də onun üçün maraqlı idi. Tələsiyəndə isə fikirləşmirdi ki, bu dəqiqələr, saatlar hamısı ömürdən-gündən gedir.

Həkimdən qayıdanda gün günorta olmuşdu. Qardaşını evdə görməyib harada olduğunu soruşdu. Əkinə gedib sözünü eşidəndə, çəkilə zindana döyümlülər kimi, elə bil kim isə başına, gicgahlarına, boynuna döyməyə başladı. Qulaqlarında külək vıyıldı, beynində bir səs uğuldadı, bədəninə soyuq tər gəldi, gözlərinə qaranlıq çökdü. Halının pisləşəcəyini hiss edib tez aşağı çöməldi. Bir neçə dərman içib onun yanına getməyə başladı. Özündə deyildi. Əkinə necə çatdığını özü də bilmədi. Qarıdan içəri keçib hər yana göz gəzdirdi. Təzə çəpər gözünə dəymədi. Görəsən, hardadı təzə çəpər?

Birdən yer belləyən qardaşı «nə axtarırsan», - deyə, soruşduqda, bayaqdan bəri onun burada olmasını görmədiyinə özü də çox təəccüb qaldı.

Dərmanlar öz təsirini göstərirdi. Yavaş-yavaş özünə qayıdırdı. Onun sualını cavabsız buraxıb torpağın üstündə oturdu. Cibindən bir «Astra» çıxarıb yandırdı. Öz-özünə fikirləşirdi. Çəpərdi də, çəkəndə nə olar? Hamı çəkir çəpəri. Anası da demişdi:

- A bala, səhəri gün qardaşın da evlənəndə iki qancıq bir yerdə yola getməyəcək.

Özünü nə qədər aldatmaq istədisə, bacarmadı. Getdikcə onun gözlərində böyüyürdü hələ çəkilməyən çəpər. Bəlkə də bütün dünyada belə çəpərlər çəkiləndən sonra, dinlərə, millətlərə bölünmüşdülər insanlar... Bilmirdi... Nədənsə gözlərində böyüyür, hündürlənir, qalınlaşır əlçatmaz zirvəyə, alınmaz qalaya çevrilirdi hələ çəkilməyən bu çəpər. Ürək edib qardaşından soruşa bilmirdi ki, doğrudanmı bu çəpəri çəkmək lazımdır. Yəni o qədərmi vacibdir... Gecələr gördüyü yuxulardan da dəhşətli gəlirdi ona. Nə qədər fikirləşdiyini özü də bilmədi. Bir də başını qaldırıb baxanda gördü ki, axşam düşür... Bircə onu deyə bildi:

- Qardaşı qardaşdan ayıran çəpər.

Qardaşı qoluna girib onu ayağa qaldırdı. Saralıb-solan ağaclar kimi, onun da rəngi saralmışdı.

- Gəl gedək evə. Sənə nə oldu yenə?

Şamkir

◆ P o e z i y a

Cavad ZEYNAL

FƏXRİ XIYABANDA DÜŞÜNCƏLƏR

*Əlağa Vahidin dəfnində izdihamdan
qarışıqlıq düşdü. Şair Abbasğa məni
birtəhər qırağa çıxardıb qayıtdı ki,
ayaq altda qalıb ölərik, meyidimizi
burdan çıxardarlar, biabırçılıq olar.*

Burda dillər susur, əl yana düşür,
Burda açan çiçək, gül dərilməyir.
Gələnlə, gedənlə sükut görüşür,
Burda hər adama yer verilməyir.

Göz yaşı sükutla içilir burda,
Çiçəklər solmayır solduğu kimi.
Nazirlər, məmurlar kiçilir burda,
Görünür özünə olduğu kimi.

Nur səpir səhərlər qızıl dan bura,
Bura gələn yollar uzanır gəlir.
Bir kimsə düşməyir havadan bura,
Gələnlər buranı qazanır gəlir.

Burda üzlər doğma, cizgilər tanış,
Əzəl də beləydi, indi də belə.
Buraya gəldinmi - sükutla danış,
Buraya gəldinmi - tamaşa elə.

Burda ürəklərin ən təmiz hissi,
Burda duyğulardan sevgilər yoğur.
Bir həsrət bürüyür burda hər kəsi,
Hər kəsdə bir fərəh, iftixar doğur.

Açılır, tökülür sükutda nələr,
Cərgədə Müşfiqin yeri görünür.
İlahi, gələnlər heykəlləşirlər,
İlahi, gələnlər diri görünür.

Hər qəbir arası aralıq deyil,
Tapdasan, yerisən aralıq olur.
Doğulan hər insan buralıq deyil,
Ancaq bir dahilər buralıq olur.

BABA DAĞ

Bura gələnlərin sayı bilinmir,
Baxırsan, hər tərəf yaylaqdı elə.
Sazaqdan baharı, yayı bilinmir,
Uzanan yolları çaylaqdı elə.

Göz çəkir qayada, daşda bitənlər,
Mürgüyə gedəni oyadır hərə.
Baba hüzuruna gedir gedənlər,
Baba hüzurundan qayıdır hərə.

Burda adamları bir eləyir dərd,
Hamı bir-birinə yanaşır burda.
Burda adamları pır eləyir dərd,
Adamlar Allahla danışır burda.

Hərənin öz dərdi özünə yüklü,
Bir çimir yuxuda min ah görünür.
Hərənin bir cürə boynu bükülü,
Hərənin boynunda günah görünür.

Zirvədə min ilin sirri qalıbdı,
Dərdlilər dərdini ağlar içində.
Bir həsrət bu dağda diri qalıbdı,
Bir dağ baba olub dağlar içində.

SƏNƏ DƏ BİR OĞUL OLMADIM, ATA!

Sənə də bir oğul olmadım, ata,
Nə səni yarıtım, nə də özümü.
Bir kimsə düşməsin mən düşən oda,
Ocaqdan-ocağa yaydım közümü.

Diləyim arzumdan su içmədi heç,
 Elə ildən-ilə qurağa düşdü.
 Günlərim arzuma boy biçmədi heç,
 Qismətim elə hey qırağa düşdü.

İllərlə arzular dalınca qaçdım,
 Çatdığım arzular xəyala döndü.
 Yol çətin... əl yalın... qılınca çapdım,
 Sabahlar gözümdə suala döndü.

Ən böyük uğurum bir-iki misra,
 Qazancım mehriban baxışlar oldu.
 Yoluma yağan qar, düşən sırsıra
 Ömrümə, günümə naxışlar oldu.

İşgəlda qalıbdı indi məzarın,
 Sənsizəm, səhrada bitən kimiyəm.
 Daha ocağıma düşməz güzarın,
 İkiyə bölünmüş Vətən kimiyəm.

Ağlayan qəlbimdi dərdi-sərimə,
 Gör kimlər evində, eşişindədi.
 Mənim əvəzimə, mənim yerimə
 Məzarın anamın keşişindədi.

Beləcə atıldım qaynar həyata,
 Ocaqdan-ocağa yaydım közümü.
 Sənə də bir oğul olmadım, ata,
 Nə səni yarıtım, nə də özümü.

BÖYÜK FÜZULİYƏ

Doqquzca axçalıq yaşam istədin,
 Doqquzca axçaya yollar ağartdın.
 Urvalı bir səhər, axşam istədin,
 Urvasız qoydular, qəmlərə batdın.

Arzular göyərtidin, qəm-qüssə dərdin,
 Qayğına zərrəcə qalmadılar da.
 Qapılar döyəndə salamlar verdin,
 "Rüşvət deyil deyə almadılar da".

İnama sarıldın, yollarda bitdin,
 Gördün ki, dövrünün sənə kəc baxır.
 Dərdini götürüb dağlara getdin,
 Dedilər bəxtəvər yaylağa çıxır.

...Qapılar dalında qalmışam, baba,
Mən indi bilirəm nələr çəkmisən.
Nadana nə dahi, nə el, nə oba,
Dərdini içində mələr çəkmisən.

Bir kimsə gülməsin bu taleyimə,
Yazılan yazını mən yazmamışam.
Çarıqlar yırtıram əbəs səyimə,
Görünən o goru mən qazmamışam.

Gözündə gümanam hələ obamın,
Çırpınan bir qəlbin həvəsiyəm mən.
Salamı keçməyən dahi babamın -
Böyük Füzulinin nəvəsiyəm mən.

DEYİRLƏR

Ustadına kəm baxanın gözüne
Əzəl-axır pərdə gələr deyirlər.
Ağlıkəmlər baxmaz böyük sözüne,
Ya ulayar, ya da mələr deyirlər.

Ürəklilər odlu-odlu görüşər,
Ürəksizlər qıraq durar, bürüşər.
İgid olan gah atlanır, gah düşər,
Qorxaq olan gündə ölər deyirlər.

Tənbəl olan günə verər kürkünü,
Görkə dönər nə igidin hər günü.
Yaxşı oğul neylər ata mülkünü,
Əfəl olan miras dilər deyirlər.

İldırımlar göy üzünü qamçılar,
Qamçılardan dolan bulud damcılar.
İnadında qərar tutan damcılar
Damcı-damcı daşı dələr deyirlər.

Yalan demə, üz qızardar yalan söz,
Nə gözəldi qırıq könül alan söz.
Qalan sözdü, qalan sözdü, qalan söz,
Qalan şeyi zaman silər deyirlər.

Cavad Zeynal, fikir çəkmə, amandı,
Fikir çəkmək ölümdən də yamandı.
Bundan belən, vallah-billah, gümandı,
Sonrasını Allah bilər deyirlər.

SEVGİ ZARAFATLARI

Çoxunun gözünü yolda qoymuşam,
Çoxunun qulağı səsdədi elə.
Açan bənövşəni kolda qoymuşam,
Lalələr, nərgizlər bəhsdədi elə.

Belə doğulmuşam, belə, neyləyim,
Mizrabım tez gəlir telə, neyləyim.
Yad ola bilmirəm gülə, neyləyim,
Olanım beləcə üzdədi elə.

Bir ani baxışdan od alıram mən,
Od alan kimi də odlanıram mən.
Odlanan kimi də ad oluram mən,
Neyləyim, məhəbbət gözdədi elə.

Əlimi atıram, əlim gül dərir,
Dərdimi, ağlardan ağlara sərir.
Qapıdan qovuram, bacadan girir,
Baxıram, yenə də bizdədi elə.

YAŞIMDAN UTANIRAM

Daha utanıram mən öz yaşımdan,
Yanımda görmürəm bir tay-tuşumu.
Sırsıra sallanıb kirpik-qasımdan,
Yaman aparıbdı illər huşumu.

Harasa getməyim yadımdan çıxır,
Qırılır xatirəm çürük sap kimi.
Gəncliyim uzaqdan boylanır, baxır,
Yuyur qocalığım xəcalətimi.

Hər sözüm bir cürə gülüş doğurur,
İrişmə, gülüşmə qəpiyə dönür.
Huşumu küləklər elə sovurur,
Xatirəm qaralmış köpüyə dönür.

Heç sözüm qalmayıb güləyənlərə,
Bir sözü bəlkə də min yol deyirəm.
Bir dəfə yaxşılıq eləyənlərə
Hər dəfə görəndə sağ ol deyirəm.

Baharda özümdən söhbət yayıram,
Elə bil sıldırım dağdan enirəm.

Payızda günləri bir-bir sayıram,
Hər qışdan çıxanda heyrətlənirəm.

Əllərim titrəyir son yarpaq kimi,
Baxıram, ayrı cür ad gəlir mənə.
Taniya bilmirəm gördüklərimi,
Taniya bilmirəm - yad gəlir mənə.

Ağaran zirvəni mən necə danım,
Sırsıra sallanır kirpik-qaşımndan.
Məni bağışlasın qoy Yaradanım,
Daha utanıram mən öz yaşımndan.

DÖRDLÜKLƏR

Çoxu çox görmüşəm, azı sevirəm,
Azı qoruyuram əlimdə elə.
Allaha kim dedi yazı sevirəm,
Caladı ömrümə bir yaz da belə?!

Heç də öyünməsin cibi dolanlar,
İnsan yaranışdan yaradır, qurur.
Ayılsın yuxudan qafil olanlar,
İnsandan ucada insanlıq durur.

RÜBAİLƏR

Gecəylə gündüzün barışığı - sirr,
Bu mizan heç kimə bir tutqu vermir.
Göylərdə Günəş də günəşliyiylə
Qüruba enir ki, bu haqqa girmir.

Ana şəlləyində ürəkli oldum,
Bacı qollarında biləkli oldum.
Atam ürəyimdə dağ idi, getdi,
Qardaş kürəyində kürəkli oldum.

Əlirza HƏSRƏT

HAVAYIDIR XƏRCLƏDİYİN XATİRƏM

Havayıdır xərcələdiyən xatirəm,
Könlümdə bir güman yeri saxla, get.
Aramızda baxışını çırağ qoy,
Gözlərimi baxışınla bağla, get.

Bu qürbətdə hər ağacın barı yox,
Qırov tutan gül üstündə arı yox.
Dumanı yox, çovğunu yox, qarı yox,
Yaxşı olar, sinəmdəki dağla get.

Eşələmə, o qaralan külümdür,
Kül altında köz olmaq da zülümdür.
Bundan belə ayrılıqdır, ölümdür,
Ürəyini boşalt bir az ağla, get.

EŞQ PAYI

Ayrı məhəbbətlə, özgə baxışla, -
Gəldim hüzuruna, məni bağışla.
Buluda çevrilib, dönər yağışla,
Qəfil şimşək kimi çaxıb gedənlər.

Bahar çiçəyidir, yaz ayıdır eşq,
Ahımdan tanıyıb, tez qayıdır eşq.
Elə ayrılıq da eşq payıdır, eşq! -
Çəkir adımızı baxıb gedənlər.

Ocağı bilinməz, piri bilinməz,
Biri bilinəndə, biri bilinməz.
Düşər gözlərimdən, yeri bilinməz,
Mənim ürəyimdən çıxıb gedənlər.

OCAQ

İsindi ahına xatirələrim,
Ay mənim anamın gəlini ocaq.
Tüstü tellərini dola boynuma,
Ver mənə o kösöv əlini, ocaq.

Nə varaq götürüb, nə qələm çəkib,
Çiynimin ağrısın bu şələm çəkib.
Qərrib baxışından gözüüm nəm çəkib,
Qoy basım bağıma külünü, ocaq.

Noğulum deyimmi, ya qəndim sənə?
Nə gözəl yaraşır gör kəndim sənə.
Tüstünü dağ bilib, söykəndim sənə, -
Öyrəndim sənənin də dilini, ocaq.

ÇÖRƏK ƏTRİ

Könül məlhəmidir bu nübar elə,
Belə gözəllikdən harda var elə?
Anamı dövrəyə alanlar elə, -
Təndir çörəyinin ətrinə gəlib.

Zirvələr dumana yolun göstərir,
Boynuma salmağa qolun göstərir.
Lalə yaxasında xalın göstərir,
Bahar da bu gülün xətrinə gəlib.

Bu bayram tək yandı şamı süfrəmin,
Bəs hanı ləzzəti, tamı süfrəmin?
Bu zalım qürbətdə hamı süfrəmin, -
Boyat lavaşına, fətrinə gəlib.

LALƏNİN

Min gülün içindən keçib bu sevda,-
Saldı ayağına bizi lalənin.
İstədim qoxlayıb basım bağıma,
Həyadan qızardı üzünü lalənin.

O kimdir, əlləri qoynunda durub?
Ayrılıq rəsmidir gözündə qürub.
Çoban tütəyinin havası vurub, -
Yanında otlayır quzu lələnin.

Elə bəzəyib ki yamacı, yalı,
Aşıq yarasına məlhəmdir xalı.
Bizim tərəflərdə halı-əhvalı, -
Başqadır ilk bahar qızı lələnin.

TAY-TUŞLARIM SEYRƏLİB

Son nəğməylə nazın çəkdi Qu eşqin,
Yol ayrıcı heykəlidir bu eşqin.
Qanıma tut, günahını yu eşqin,
Qoy görsünlər göz yaşlarım seyrəlib.

Şax dayanmış o sünbüldə bir dəndim,
Qollarını sal boynuma, a kəndim.
Yaman yerdə qəribsədim, təkləndim,
Yaman yerdə tay-tuşlarım seyrəlib.

Fatma nənə, buludlardan hana qur,
Naxışları ilmə-ilmə sana, dur.
Bülbül susub, şanapipik oxumur,
Hara köçüb gör, quşlarım seyrəlib?

Cəlilabad

OXUCULARIN NƏZƏRİNƏ!

2020-ci İL ÜÇÜN

“AZƏRBAYCAN”

jurnalına abunə yazılışı davam edir.

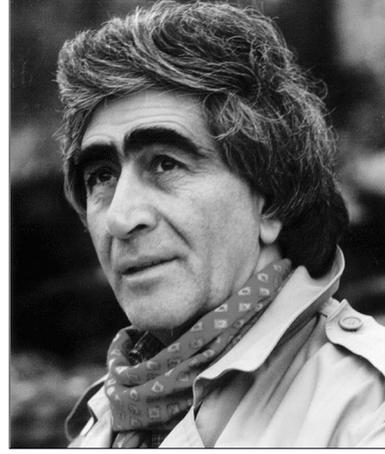
“AZƏRBAYCAN”

jurnalının bir nüsxəsinin qiyməti 1 manat 50 qəpik,

illik abunə qiyməti 18 manatdır.

İNDEKS: 76300

TANRILAŞMAQ QƏDƏRİNCƏ BİRLİKDƏ SUSMAQ

*Şair, əslində, Tanrı görən işi görür: Tanrı
insanlar içindən Şairi seçir. Şair sözlər içindən
Sözü seçir. Tanrının yanına qaytarır.*

Vaqif Bayatlı Odər

Psixologiyada “dalğın professor” ifadəsi var. Xarakterin introvert-mütəfəkkir tipinə uyğun gələn bu obraz, adətən, şablonları sevmir, ideyalardan, ənənələrdən asılı olmur. Bir az sadələvh, hamıya tez inanan olsa da, öz ölçülərini, yanaşmalarını qətiyyətlə müdafiə edir.

**Canın oxla çitəninçə,
eşqlə, sevgiyə dolunca,
oxlar lələyə dönüncə,
qalxarsan uça-uça
Allahdan da ucaya
Oxu lələk edən Allah
Sənin üstündə olunca.**

Bu nə özünüqoruma instinktidir, nə təhrik, nə də təlqin. Vaqif Bayatlının şeirinin təlqin gücünü

Şair olanları yox, olacaqları yazır –

misrasında da aramağa dəyməz.

**Bu min il də
tənhalıq minilliyi
Bu əsr də tənhalıq əsridi.
Hamı onun əsiridi.**

Vaqif Bayatlının bu fikri də, yaradıcılığının səciyyəsi kimi, həm də kölgə-instalyasiyalari xatırladır. Onun “instalyasiyalari”nin fərqi budur ki, burada təkcə işığın yox, kölgələrin də rəngi var. Kölgənin rəngləri gerçəkliyi təsvir etmir, təcrid olunmuş, uzaq düşmüş (ayrı salınmış) nəsnelərin, hərəkət və hadisələrin mahiyyətini və qohumluğunu təfsir edir.

**Bir kölgə ver mənə, tanrım,
sözün kölgəsini ver.
Söz dünyanın şəkli,
hansısa sözün şəkliyəm mən də.**

Bir az diqqətlə baxanda üçüncü, dördüncü,.. qatların da olduğunu fəhmlə duyursan, adını bilmədiyini bu triptix-rənglərdə xronotopun eridiyini, yoxa çıxdığını hiss edirsən. Və inanırsan ki, yaradanın zamandan xəbəri yoxdur, zaman şeytan işidir. Yalnız an varmış – keçdiyin hər min ilin əvvəlində gələn bu bircə anda... bir damla göz yaşının dibsiz dərinliyində tənhalığın qəm çiçəyitək üzdüyünü, kəpənək-tək gəzişdiyini, dərdin darıldığını, yurdun uladığını... qəlbinlə görür, ruhunla dinləyirsən...

**Bu dünyadakı bütün dərdlər sənə dərdindi,
Başqa dərdlər yoxdu,
Ancaq bir böyük Dərd var, sənə Dərdin,
Çünki ən azad, ən böyük Tənha sənə.**

Vaqif Bayatlının yaradıcılığı konkret ədəbiyyat faktından daha çox, incəsənət hadisəsi kimi dərk olunur. Amma hansı prizmadan yanaşılır-yanaşılırsın, Vaqif Bayatlı yaradıcılığının sirri və gücü bir məqamı nişan verir: Vaqif Bayatlı tənəyyülünün üslubunu!

Məhz tənəyyülün üslubu Şairin Tanrıya qaytardığı Sözü – sözlərin ən gözəlini nişan verir:

**Əriyəcək dünyanın
Sonuncu şeirinin sonuncu sözü də
dünyanın sonuncu gor evinin
sonuncu baş daşıtək,
əriyib axacaq Allahın yanağından
dünyanın son,
Allahın ilk gözyaşı.**

Və o zaman – dərin... dərin... eşqlə dolu səssizlik anında tənhalığın lal səsindən damla-damla pıçıldılar süzülür ruhun ürəyinin başına: ən gözəl söz – susdura bilən sözdür.

Susdura bilən söz – yazılan söz deyil, yazdıran sözdür. Və bu sözün “hüsn-əsması” sükutdur. Şair fərdiyyəti, poetik özünəməxsusluq hələ bu sükutu ifadə etmək gücündə deyil. Hamıya çox asanlıqla şamil edilə bilən bu “növbətçi” təyinlər deyil idealı gücün, hakimiyyətin fəvqündə saxlayan. Kimsə inkar da edə bilməz ki, janrın məntiqinə cavab verən nizamlı-ahəngli söz düzümü yaxşı poeziya nümunəsi ola bilər. Olar və nə qədər desən, sözə qüvvət yaradıcılıq nümunələri sadalamaq mümkündür. Amma poeziyanın qüdrəti deyilən nə isə bir özge nəsnədir, janrın məntiqi yetmir onu açmağa, izah etməyə, nəinki yetmir, hərdən bu məntiqi, klişeni elə dağdır ki, şeirin ruhu da incimir... Əvəzində insan ruhunun ölçüyəsizgala gəlməyən müxtəlif və saysız-hesabsız vəcd halının şəklini – havasını alır: hər yer və hər şey əbədiyyət qədər uzaq, Tanrı qədər yaxın, ölüm qədər tanış... və bir uşaq təbəssümündən saçıran işıq kimi dopdolu eşq havasında.

**Yadımdamı, Tanrı,
Sən ucsuz-bucaqsız kədərdin,
Biz də kədərin balaları...**

Bu nə vaxt olmuşdu? Min il sonra, bir gün əvvəl, yoxsa sabah?

Vaqif cavab almaqçün vermir sualı, eşidəcəyi cavab maraqlı deyil, maraqlı olan – sualın açdığı yolların, ciğirlərin şaxələnməsi, uzanması, çarpaz-dolaşq keçilməzliyin naməlum cazibəsidir.

**Bir yanıq kamançada
Çalına bilər ancaq
bu sevdanın havası,
daha diz üstə oxunulmaz,
diz üstə oynanılar
bu sevdanın duası.**

Bu yola hər bələdçi yaramaz, bu yolun bələdçisi Vaqif Bayatlı təxəyyülünün üslubu olar, o da, Allah insaf versin... hələm-hələm üz göstərməz.

**Üz tutub yüyürməyin mənə sarı,
Bağlıdır canımın daş qapıları.**

Özü də çox təhlükəlidir, çox da zalımdır, üstəlik.

**Mən söz balasıyam, zalım tifi,
Sürüşüb alımdan Allahın əli.
Daha heç bir an da, heç bir anca da
Sən də, sən də ağıladammazsan məni,
Mən zalım adamam, kamança.**

Nələr, nələr yaşamalılı olmalıymışsan ki, kamança zalımlığına belə meydan oxuya biləsən?!

Onun şeirinin “üstünə yüyürənlərin” çox olduğunu demək olmur; oxucusu kütləvi deyil. Onu birmənalılı olaraq rahat qəbul etmək, başa düşmək asan deyil.

**Gül kimi qoxlamaq istəyirəm adamları,
Gül düzəldirəm admlardan
Gül olmaq istəmirələr ancaq,
deyirlər, güldən adam olmaz,
Allah gildən düzəldib hər şeyi
sən də gildən düzəlt bizi,
deyirəm, dayanın, heç olmasa son dəfə
gil olmamış, gül kimi qoxlayım sizi,
bu dünyada son dəfə qoxlayıram gülləri,
Tanrım, neyləmişən bunlara
Gil iyi gəlir güllərindən də?!..**

Ancaq Oxucu Vaqif Bayatlı Odər şeirində sözün sakral gücünün mövcudluğuna inanır, ona anlaşılmaz, laübalılı görünən şeirlərində də bilmədiyini başa düşür.

Azərbaycan ədəbiyyatında onun kimi sözsüz şeir yazan ikinci bir şair yoxdur. Bu sözsüz şeirlərin poetik obrazlarının, metaforalarının havası başqadır (Cavanların boy-buxunu anaların “can” kəlməsinin, Günəş, ulduzlar Tanrının bir anlıq kölgəsiymiş). Bənzətmələri qəfil döngədən üstünə şığıyan

kölgə kimi diksindirir. "...ancaq yalandan sevənlər hamıdan çox sevirilər", unuduğun bir söz, bir çöhrə kimi işıqlanır yaddaşında:

***Mən səni sakitcə, yavaşca,
sevmək istəyirəm.
sevmək istəyirəm tanrıdan yazılantək,
bir balaca quş
öz balaca yuvasının
küncünə qısılantək.***

Vaqifin Sözü – insan qəlbinə tutulmuş güzgü kimidir; kimi bu güzgüdə ancaq özünü görür, kimi də... dünyanı.

*Sən də, sən də görürsənmi, qanad
uçmağa, nəfəs sevməyə, səs oxumağa,
söz yazmağa, insanın özüyün duası
Allaha mane olur daha?*

Bütövlükdə Vaqif Bayatının poetik sintaksisinin məna tutumu bəzən ele müdhiş və qorxunc bir gücsüzlük təlqin edir ki, nəfəs kimi içinə çəkməkdən saxlaya bilmirsən acizliyini, dua kimi səssiz, yuxu kimi dərin boşluqda bir əl çəkib çıxarır ürəyini ...

***səni xilas etməyə,
daha heç kəs gəlməyəcək,
göyüzünün bu başından o başına
ayaqlarımdan, dizlərimdən
əllərimdən, gözlərimdən
mismarla məni göyüzünə,
bərk-bərk yapış məndən, Tanrım.***

Nəzəriyyələr və yozumlar bu şeirlərin üz-gözünü sıyıb-sivirir, qəmin üzündən qəmin dibinə düşməyin yolunu-yolağasını, idrakını, üfüqlərini tuta bilmir.

***Danışmamaq heç nə!
Heç gözlərlə də danışmamaq!***

Divin canı şüşədə olan kimi, Vaqif Bayatının gücü də təxəyyülünün üslubundadır. Bu, onun yaradıcılığını idealizə etmək, yaradıcılıqların fəvqünə qoymaq deyil, qətiyyənlə belə deyil. Vaqif Bayatının hər şairə nəşib olmayan poetik nəfəsinin səsidir, rəngidir.

Dünyanı bir uzun şeirə bənzədən Vaqifə görə şeir necə yazılır görəsən?

***...düşünür, düşünür tanrı
Qoyur əlini şeir yazan bir şairin
əlinin üstünə
beləcə köhnə dünyanın son şeirini
yeni dünyanın ilk şeirini
yazırlar şairlə Tanrı.***

Məsələ də bundadır, təəccüblü olan da budur ki, elə bilirsən hər şeyi, hər kəsi anlayırsan, “oxuyursan” necə deyərlər, “gözüyümü oxuyursan”, hamı da, hər kəs də səni, sənin anladığın həqiqətləri elə sən kimi, sən qədər anlayır... Bir gün, bir an aydın olur ki, heç də belə deyilmiş... və sən müstəsnaqlarını “cəzalandırırlar”. Ağılatmağın, incitməyin yolu də əl altında: anlamamaq, eşitməmək, görməmək... Qorxuların qisası... qorunmaq instinkti...

Varlığını da əmtəyə çevirməyi ar bilməyən insanın “bazar xarakterinə” satılmış qəlbində nə nifrət-nifrət mərtəbəsində dura bilir, nə də sevgi-sevgi ucalığında. Onun hesab-kitabında

Azadlıqdı azadlığün ağlamaq

duyğusuna yer olmaz, alış-veriş xislətinə susamış qəlbi, olsa-olsa, faydasına Sabirdə təsəlli-dayaq görər. Və, əlbəttə ki, fəhmin baş-ayağında: “tək mən salim olum...”. Bu “bazar tipini” yalnız fərdin mənəviyyatının deqradasiyası kimi səciyyələndirmək də doğru olmaz. Aşınmaları cəmiyyətin sosial xarakteri yetişdirir; anonim subyektlərin yığnağı olan aqressiv cəmiyyət ideal, mənəviyyat, dəyər anlayışlarına “destruktiv” don geydirər, məcazına-mənfəətinə çəpər bilər, yaxıb-yıxıb keçməyə, ondan qurtulmağa çalışar.

***Hər biri özü öz dəminin üstdə
Adamlar dalaşır dəstəbədəstə
Özünü həm şam,
Həm də ki, şah sayan bir dilənçinin
Ovcundan dağılan qəminin üstdə.***

Özgələşmiş sosiallıq xüsusilə keçid dövrü yaşayan cəmiyyət insanının təcridini, tənhalığını həyat tərzinə çevirər və sonra da başlayar az qala təyinatına çevrilən, ruhunu saran yad “ekzistensializm”in depressiya saçıan kürlüyünü oxşaya-əziziləyə çıxış yolu aramağa.

***Bir An gələr, o bir Anda
Allahın da, şeytanın da
gücü keçər bir insana.
Allahlığa, şeytanlığa
bir an dözər insan ancaq
çox dayana bilməz daha
o bir Ana
insana keçib qayıdar
dupduru Allahlıq Allaha
dipdiri şeytanlıq şeytana.***

Belə davranışın nəsibi insana dəyər yükləyən bir xitabda şifrələnib: “Allah dəyərləri yerindən etmiş toplumu doğruya yönəltməz”. Səhv etmərsən, Quranın Tövbə surəsindədir bu xəbərdarlıq. Yolundan azmışa, Günaha batmışa qorxu-qadağa kar eləməz ki... Amma həmişə bir ipucu var yanlışlardan dönməyə.

***Vallah, yazıqsan,
Yazıqsan, sevməyən insan,
Bir yol dünyaya gələsən,
onda da sevməyəsən...***

**Səni də sevmirsə,
Rəhm elə yenə,
Sən sev onu, Allahım,
Sən sevmək öyrət ona...**

Vaqifin dumduru aydınlığını anlamamaq, başa düşülməmək ağrısını Vaqif **məndən qəmli məktub yoxdu dünyada** təsəllisiylə əzizləyib.

Vaqifi göyüzünə çəkmək cəhdləri... Vaqifin Göyüzünə çəkmək cəhdlərindən fərqlidir.

Vaqif Xilas olmaq haqqında düşünmür, Xilas etmək haqqında düşünür:

İnan mənə! İnan!

Bizim sevgimizdən keçib gedəcək bütün sevgilər!

Vaqif Tanrıdan diləmir, Tanrı üçün diləyir; bağışlanmağı da, bağışlamağı da.

Təqdimatlarda onun yaradıcı amplitudu “yerüzü-göyüzü” arasında cızılır, “səma şairi” Cavidin xələfi kimi təqdim olunur. Olsun. Bununla belə,

*Xocalı — tanrının balasıdır... Xocalıda,
ondan əvvəl, ondan sonra əsir düşən qadınlar,
qızlar... həm də Allahın anasıdır. On körpə
qız uşağı da Allahın anasıdır.*

Vaqif Bayatlının ruhubirlər arasında qan qardaşı, əkiztayı İsgəndərdir, zənnimizcə – dünyanın ən ağılamalı dirilərinin gözündə “ən gülməli ölü” qiymətində olan Kefli İsgəndər. Biri arağın xumarında, biri eşqin qanadında.

**Böyük ağırlardan
ağarır dan.
Böyük ağırların
ağaran dan yerindən
böyük oğullar doğulur.
doğulan kimi də
bələyini dolayar biləyinə
kəfəni dolayar boynuna.**

Vaqif Bayatlı da ölümlərin ən gözəlini Ana yanında ölmək bilir.

Vaqif Bayatlı da hər sevgidən, sözdən nəse gözəl bir şey qaldığına inanır.

Vaqif Bayatlı da bu yalançı dünyada gerçək ölümün hamı səni unudanda gəldiyini bilir.

Vaqif Bayatlı da dünyanın qiymətini “əksliklərin vəhdətində” görür : sevinci-kədəri, dərdi, xatası, qara daşınan da xoşdu bu dünya.

Vaqif Bayatlı da

**Bəlkə biz başa düşmürük
ən böyük bədbəxtlik –
ən böyük xoşbəxtlikdi**

– tərəddüdünü yaşayır.

Vaqif Bayatlı şeirindəki insan Zərdüştün “Mən sevirəm o kəsləri ki, nifrət etməyi bacarırlar” söyləyən fəvqəlinəsinə bənzəyir, bircə fərqlə: O, nifrət etməyi yox, sevməyi bacarır. Burdan başlayır şairin millilikdən bəşəriyyəyə yüksəlişi.

Bu dünyada hər şair bir söz öyrədir, bir səs qoyur.

Vaqif Bayatlının kədəri də, nikbin olan sözü, səsi mavi sükut dilində susmaq öyrədir. Sükut – anlamaq fürsətidir; deyilənləri yox, deyilməyənləri anlamaq, yazılanları yox, yazılmayanları oxumaq fürsəti. Mahiyyətin və məzmunun tərəddüd anıdır bu an.

Vaqif Bayatlının şeiri mikrofona oxunmaz, tribunalardan səslənməz; dua anının səssizliyinə, Tanrı kimi tənhalığa, ilğım kimi sirrə sarı çəkilmək, insan qəlbine enmək üçündür onun şeiri. Tənhalığın ağrısını yox, Tənhalığın fəlsə-fəsini yaşadan bu şeirlər həm də susmaq üçündür, deməli. Yerlə, Göylə, Dərdlə, Tanrıyla, Sözlə, Ölümlə, Sevgilə susmaq öyrədən poeziyanın sehri də oxucunu buna səsleyir: Tanrılaşmaq qədərincə birlikdə susmaq...

***Toxunmayın,
Böyük məclislərdə oxumayın şeirlərimi,
Mən tənhalaraçın, yalqızlaraçın
Yazdım onları.***

Min il əvvəl də şeir vardı, min il əvvəl də yaşardı. Min il sonra da şeir yazılacaq, min il sonra da şairlər əbədi heçlik və ülviyyət haqqında şeir yazacaqlar. Görəsən, min ildən sonra biləcəklərimi ki, yupyumru bir eşqin ən gözəl sözünü insan düşüncəsinin, zamanın ayağı dəyməyən yerində min il əvvəl yazıb Vaqif Bayatlı?

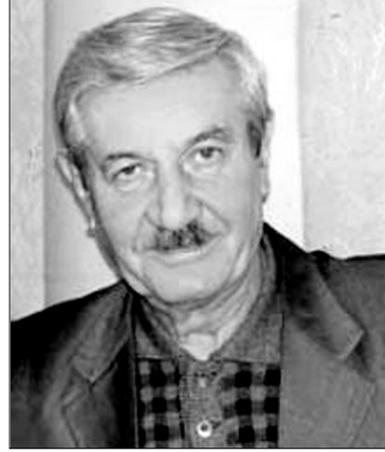
***Bəlkə sən də yoxsan,
Tanrı deyilən ancaq bir böyük
Dərd var bu dünyada,
Şairlər tanrılaşa-tanrılaşa
Söz-söz, misra-misra sökür o dərdi,
Beləcə bir gün də dünyanın son şairi
dünyanın son dərdini söküb gedəcək
dünyanın son tanrısı tək.***

Südabə AĞABALAYEVA

◆ Dünya, səndən kimlər keçdi...

“ÜRƏYİN DÖYÜNTÜSÜ, ƏFSUS, ƏBƏDİ DEYİL”*

*Həyat - bir axtarışdı
Ömür boyu seçirsən...
Yaxına, uzaqlara...
Baxıb, baxıb... keçirsən...*

Mənsur Vəkilov

Heç özüm də bilmirəm, qismən tanıdığım insan haqqında bu qeydləri dərc etdirməkdə nə dərəcədə haqlıyam. Axı, belə bir yazını üzə çıxarmaq üçün, ürəyində illərin xatirəti yatmalıdır. Mənim bu xatirə ümmanımda çox olmasa da, yadda qalan məqamlar, görüşlər var. Və şübhəsiz ki, bu məqamlar, bu görüşlər həyatımın bəzəyi - unudulmaz anlarıdır.

Hərdən yaddaşıma oyadanda və orda zərrə-zərrə toplanmış zarafatlar, təbəssümlər, atmacalar, bir zaman, bəlkə də, heç bir dəyər kəsb etməyən məqamlar ruhumu saranda içimdən bir nida qopur - “heyif ondan”. Və təbii ki, belə anlarda, hərdən kirpiklərimi göz yaşları da isladır.

Yazıçılar Birliyinə, onun yanına birinci dəfə gəlməyim yadıma düşür. Elə bil, dərhal diqqət çəkən bu insan iş yerində yox, öz evində oturmuşdu, hara baxırdın kağızı - qəzet, jurnalı. Hətta ilk baxışda mənə elə gəldi ki, gözümlü bu dünyaya açandan onu tanıyıram. Xeyirxahlıq və dərin zəkadan xəbər verən gözlərindəki incə təbəssüm, bir sözlə, onun bütün zahiri görkəmi məni ünsiyyətə sövq etsə də, ölçü-biçini nəzərə alıb özümü toparladım və Qara Qarayevin 85 illiyinə həsr etdiyim essenin əlyazmasını ona uzatdım. Soruşdu: “Sən kimsən?” “Heç kim. Küçədən keçən. Əlyazmasının altında hər şey yazılıb, lazım olarsa...” Və mən onun kabinetini tərk elədim.

Demək olar ki, evə çatmamış, daha doğrusu, mənzilin qapısına açar salanda eşitdiyim telefon zəngi məni vadar etdi ki, bir qədər də becid tərpenim.

Mən dərhal kompliment leysanına düşdüm və hiss elədim ki, bu leysandan daldalanmaq istəmirəm. Daha doğrusu, o, buna macal vermir.

* - *İxtisarla*

“Bura bax, sən belə yazmağı hardan öyrənmisən? Bu söz duyumu, bu üslub, forma hardandı?”

“Yəqin ki, atamdan keçib” - dedim, jurnalist Faiq Mustafayevin qızı olduğumu ona bildirdim. Bir müddət dəstəkdən səs gəlmədi - o, yəqin ki, nəyi isə ölçüb-biçir, xatırlamağa çalışırdı. Nəhayət ki, dilləndi: “Sən bunu mənə dərhal niyə söyləmədin ki? Mən onu çox yaxşı tanıyıram”. Münasibətimi dərhal bildirdim: “Nə mənası? Əgər mən yaxşı yazıramsa, “tanişlığa” nə lüzum, yox, əgər pis yazıramsa, dedəmin ruhunu nəyə səksəndirir?” “Bilirsən, əgər bu keyfiyyətləri sənə aşılaya bilibsə, demək, o, xoşbəxt insandı, xoşbəxt”.

Və o, yenə də mənim ünvanıma, bizim reallıqlarda xoş gələn xoş sözlər söyləməyə başlayanda, telefon söhbətinə bir də müdaxilə etdim: “Mənsur müəllim, bir də məni tərifləsəniz, ulduz xəstəliyinə tutula bilərəm, bir redaktor olaraq sizin tənqid etməyiniz daha müqəbildir, sizin vəzifəniz tənqid etməkdir”. “Tənqid edə bilmərəm, yazı bütünlüklə xoşuma gəldi. O ki qaldı ulduz xəstəliyinə, sən o azardan qorxma. O mərz sənənin genində yoxdur”. Sözüne ara verəndən sonra bir də dilləndi: “Nə yazın varsa, gətir, hamısını dərc edəcəyik”. “Gətirərəm” dedim, amma həya elədim söyləməyə ki, sizə təqdim etdiyim əlyazması mənim ilk yazımdır və mənim nəinki yaradıcılıq portfelim, heç çap olunmamış beş sətir yazım da yoxdur.

Həm ziyalı, həm yaxşı insan - bu iki məziyyət hər deyəndə uyğun gəlmir. Yeri gəlmişkən, bunu məndən qabaq Stravinski söyləyib. O ki qaldı ziyalıların, ümumiyyətlə, digər insanlardan mənəvi cəhətdən qəlbədə durması haqqındakı söhbətlərə - onlar özlərinə vurulanda və şöhrət azarına tutulanda, hətta digər insanlardan ləyaqətsiz olurlar - əlahiddə olmaları haqqında yaranan düşüncə tərzi, nəinki insan münasibətlərini, sadəcə, bütün insanlığı axtalayır.

Mənsur öz siması ilə bu “təhlükədən” çox uzaqdi. Onda hər şey əksinə idi, mənəviyyatında xeyirxahlıq hər şeyi üstləyirdi. Sonsuz xeyirxahlıq onun qanında idi. O, nəinki xeyirxahlıq etməkdən qaçmırdı, əksinə, yaxşılıq etməyə imkan axtarırdı və tapırdı. Özü də bizim günlərdə; yalnız yaxınlar yox, hətta doğmalar arasında da münasibətlərin hərraca qoyulduğu, bazar iqtisadiyyatı ilə tənzimləndiyi bir zamanda.

Bir zaman ağılıma da gəlməzdi ki, onun haqqında nə isə yazacağam. Sadəcə, ölümdən sonra çox şeylər başqa-başqa mənalar kəsb eləyir. Bir telefon söhbətinin bir məqamı kimi. Belə məqamlar da nə qədər istəsən...

Onlardan biri:

“Çin violençelisti haqqında məqaləni oxudum... Adı nədir onun?.. Marazm...” Bu anda gülməyimi saxlaya bilmədim. Çünki dahi musiqçinin soyadı Mənsur müəllimin yaddaşında marazm - yeni, düşgün kimi qalmışdı və burada fonetik “interpretasiya” da uyğun gəlmirdi. Mən dedim: “Marazm yox, Mənsur müəllim, siz praktik olaraq onun adını çəkdiniz, onun adı Yo-Yo-Madır. Yo-Yo-Ma” O, xeyli güldü və deyəsən, bu da ara verməyən öskürəyinə səbəb oldu. Mən bilirdim ki, bu nəfəskəsən, üzücü öskürək son zamanlar onu tez-tez tutur. Ona artıq əzab verməmək üçün mən tələsik vidalaşmaq qərarına gəldim. Amma o, öskürəkdən boğula-boğula “dəstəyi yerə qoyma” - dedi, “öz “Mumu”nu gətir qoyaq nömrəyə”. Cavab verdim: “O yazı çox iri alınıb” - dedim, “qəzetdə də bir parçası çap olunub”. Yenə sözünü axıra kimi dedi: “Mən səni tanıyıram, sənənin balaca yazın olmur, hamısını gətir”.

Daha bir məqam; növbəti yazını göndərəndə isə zəng vurub dedim: “Yazını göndərirəm, Mənsur müəllim, yenə uzun çıxıb, mənə yazmaq sindromu

var, ölçüyəgəlməz dərəcədə çərənçiyəm. Nə xoşunuza gəlməsə, heyifsilən-mədən kəsib atın”.

Amma təəccüblü burasıdır ki, o, həmin yazıdan bir kəlmə də ixtisar etmədi. Və bu da məni ruhların doğmalığı haqqında düşünməyə, şərt, səbəb axtarmağa vadar elədi. O, yeganə redaktor idi ki, ixtisar etməirdi və mən də onun jurnalında çap olunmaq istəyirdim. Başqa redaktorlar, sanki əlimdən yanıqlı idilər - poz ki pozasan. Bəziləri də materialı qaytarırdı ki, ixtisar eləyim. İşgəncə verən xahişdi - öz yazını öz əlinlə kəsib-doğramaq kimə xoş olar, axı... Amma o, deyirdi: “ Yazdığın kimi gətir, ixtisar edib korlayarsan”.

Mənsur son dərəcə savadlı, ciddi, indiki insani psixofizikaya yabançı idi. Mülayimlik indi o qədər defisitdi ki, gərək gündüz də çıraqla axtarasan. Nə qədər ciddidirsə, o qədər də aydındı? Şübhəsiz, amma...

Mülayim, hay-küylü... Diskussiya tələb eləyən bir sualdı. Ölüm onu da aparacaq, o birisini də. Bəs maraqlı cəhət nədi: bu dünyada mövcud olmayanda, onların fərqi olmur. Çünki ikisinin də o dünyadan gələn səsi eynidir. Məsələn, məşhur insanlardan Napoleonla Diogen kimi. Ona görə onların adlarını çəkdim ki, yadıma birinci düşdülər.

Artıq eşitməyənləri komplimentlə duzlamağı bizdə sevirlər. Əminəm ki, Mənsur sağlığında layiq olduğu təriflərin yüzdən birini eşitməyib. Mənim dilimdən də həmçinin.

Mənsur, necə deyərlər, qatqısız, natural, həmişə gündəmdə olan bir insan idi. Daha doğrusu, varlığı kimi ruhən də azad idi, “nə olar, nə olmaz” çərçivəsini o özü müəyyənləşdirirdi və kimsəni nəzərə almazdı. Mən yalnız deyilənlərə əsasən bu nəticəyə gəlməmişəm.

Məlum olduğu kimi o, ədəbi jurnala rəhbərlik edirdi, mən isə, əsasən, musiqi aləmindən yazırdım. O, nə üçünsə bunun fərqi deyildi, amma bir dəfə qəfildən soruşdu:

-Bura bax, sən musiqi haqqında yazmaya bilərsən?

-Yox, Mənsur müəllim, musiqidən yazmaq mənim konservatoriya təhsilimlə bağlıdır, bələd olduğum sahədir. Burda xoşa gəlməyən nə var ki? Bu-mənim özümə qayıdışımı, retsidivimdi.

-Necə deyərlər, sənin retsidivlərin mənə baha gəlir, əgər belə davam etsə, mən gərək jurnalın adını dəyişib “Muzikalniy Azerbaydjan” qoyam. Bilirsən, səndən sonra musiqiçilər redaksiyaya ziyarət kimi gəlirlər. Hansısa bir simfoniyanın təhlili haqqında məqalə gətirən də var. Biri də dünən gəlmişdi. Əlində də lya bemol major sonatası haqqında məqalə. Yazını geri qaytaranda dedi: “Bəs niyə Faiqqızını çap eləyirsiniz?” Mən onu başa sala bilmədim ki, Faiqqızı bu yazıları küresəl, bəşəri-insani səviyyədə qələmə alır. Anlamadı. İncik getdi. Bura bax, bəlkə teatrı bağlı bir şey yazasan? Ya da kino haqqında... Nə isə, özün bil, ya da musiqi haqqında yazılarına davam elə, mənim xoşuma gəlir...

Və bu sözün həqiqi mənasında mənim yazılarımı axıracan çap elədi. Ölümü ərəfəsində mənim görkəmli dirijor Rauf Abdullayevlə söhbətimi də çapa imzaladı.

Vəkilovsayağı “cızıqdançıxma” barəsində daha bir örnək; o, məxsusi olaraq mənim üçün Rusiya Federasiyası səfirliyi və “Sodrujestvo” təşkilatının keçirdiyi “Şairanə Bakı” müsabiqəsində mənim iştirak edə bilməyim üçün nominasiya təşkil elədi; halbuki, adından da göründüyü kimi, “Şairanə Bakı” müsabiqəsində publisistikaya yer yoxdu. Sadəcə olaraq, mənim Vaqif Mustafazadə haqqında essem Mənsurun çox xoşuna gəlmişdi və o da... Bəli, onun belə gözlənilməz əməlləri də olurdu.

Mənsurun özünəməxsus sifəti vardı... Şair sifəti. Axı, sözün, sənətin nuru özünü zahirdə də biruzə verir. İzlər qoyur.

Bir dəfə mən ona telefon açdım.

-Necəsiniz, Mənsur müəllim?

-Heç bilmirəm sənə nə deyim.

-Şeirlə deyin, əlbəttə.

-Serroz, artroz, skleroz, nevroz...

Ürək deyir yenə döz

Buketdə də gül və söz...

O, "gül və söz" deyəndə nəyə işarə vurduğunu anladım və onu da anladım ki, o, nəyə görə ölümün astanasında da zarafatından qalmır.

Sözün bu yerində ədalətsizcəsinə tanınmayan, ölənin kimi də unudulan, bizim müasirimiz, başqa bir dahi - istedadlı publisist, Mənsurun böyük dostu İbrahim Şükürov yada düşür. Ağıllıların ağıllısı idi. 50 yaşına yenəcə adlanmışdı ki, dünyasını dəyişdi. O, özünü elə bir vəziyyətə salmışdı ki, yaşamaq üçün imkanları qalmamışdı. Ona baş çəkmək istədiyimi bildirəndə isə utandığından razılıq vermədi. Sonuncu dəfə eyni təmənnə ilə zəng vuranda isə dedi: "Lazım deyil, mənə baxanda qorxacaqsan. Heç bilirsən, mən nəyə bənzəyirəm? Necə deyim, hamilə tarakana". Güllüydük. Sən demə, son anlarını yaşayırmış, səhər eşitdim ki, keçinib. Mənsur o zaman İbrahimin vəziyyətini bilirdi və necə deyirlər, iki daşın arasında kövrək yazılarla dolu şeirlər kitabını çap elətdirdi. Yadımdadır, Mənsur tələsirdi, qorxurdu ki, İbrahim kitabını görməyə. İbrahim o kitabını mənə avtoqrafla göndərən kimi zəng vurdum. Minnətdarlığımı bildirəndə isə dedi: "Sağ ol" mənə yox, Mənsura düşür. O - insandı..."

"Söyləyirlər ki, insanlıq öz keçmişindən gülə-gülə ayrılır. Yumoristlərin və satiriklərin bütün yeni əsərləri göstərir ki, bu ayrılma sonsuza qədər davam edə bilər. Çox pakizə! Bu o deməkdir ki, həyat davam edir. O, heç bir vəchlə qüssəli, acı və gülməli olmayıb". Bu sitat M.Vəkilovun, dəqiq yadımda deyil, hansısa kitaba yazdığı resenziyadan parçadır. Sona yaxınlaşdıqca hadisələr işıqla dolur.

Bir daha o azacıq xırıltılı səsi eşitməyəcəyəm: "Hə, Natul, xoş gördük!"

O, telefon "resenziyalarını" həmişə dövtələb istehza ilə yükləyirdi.

Alim Qasimov haqqında essemi oxuyandan dərhal sonra zəng vurmuşdu:

- Bilirsən, səndən yaxşı vəkil çıxarmış - mən bilmirdim ki, mənim içimdə muğama qarşı məhəbbət var. Onun diskini mənə gətir, qulaq asmaq istəyirəm".

Və ya başqa bir telefon zəngi:

- Sənin Rostropoviçini ləzzətlə oxudum, xüsusilə məşqlə bağlı hissəni. Hətta heyifsiləndim ki, mən niyə orkestrin oturduğu çuxurda deyiləm".

Bir dəfə isə belə dedi:

"Kabalyenin ustad dərsi haqqındakı yazın xoşuma gəldi. Axı, həm də biz onunla, demək olar ki, adaşlıq, Dağıstan manerasıyla ona Mansurrat da demək olar".

...O, heç nəyi itirməkdən qorxmurdu... Çünki onda OLANI itirmək mümkün deyildi.

Bir dəfə mənim məqaləmə münasibətini gözlənilməz tərzdə bildirdi:

-Bura bax, sən bu yazında elə sözlər var ki, birinci dəfədir eşidirəm, bəzilərinə qeyd etmişəm özümçün. Belə sözləri heç Mayakovski də işlətməyib.

-Mən sizdən ibrət götürürəm, Mənsur müəllim, "prosverknula leqkaya po-xodka". Təbiətdə belə söz yoxdu, "prosverknula"ni nəzərdə tuturam. Maya-

kovskini nə üçün yada salmağınız da mənə bəllidi - o, sizin sevimli şairinizdi.

-Sən bunu hardan bilirsən?

-Anam danışdı. Ad gününüzdə sizin ilhama gələrək onun ilkin yaradıcılığından söhbət açmağınızı, onun şeirlərini necə bəlağətlə oxumağınızı və o zaman sizin necə yaraşığı bir cavan olmağınızı hərdən xatırlayırdı. O axşam sizə dəvət olunanlar arasında mənim atamla anam da varmış. Anamın dediyinə görə, siz aşiq olubmuşsuz və bütün axşamı şeir oxumusuz... O zaman siz sahilə - "Russkiy les" dükəninin üstündə yaşayırmışsınız. Hə, bir də söyləyirdi ki, sizin son dərəcə gözəl ananız var. Sizin atanız, Fəxri müəllim isə evə gec gəlib və o, masa arxasına keçəndən sonra məclis yenidən qızıqıb.

O, mənə dəxli olmayan bu "memuara" son dərəcə sevindi və doluxsunmuş halda:

-Bilirsən nə var, - dedi, - nə yazmınsansa, hamısını gətir, hamısını...

"Şairənə Bakı" təntənələrinin sonunda - mükafatlandırma mərasimində çəkilmiş fotoya baxıram... O, bu şəkli sevirdi, "biz orda çox yaxşı düşmüşük" deyirdi. Bir dəfə isə zəng vurub xahiş elədi: "O fotonun elektron versiyasını mənə göndər". "Nəyinizə lazımdı?" "Sənəd üçün gərəkdi. Mən ordan kəşib götürəcəyəm..." Yadımdadır, bir neçə dəfə göndərdim, hamısında da itirdi.

Amma o portreti onun kitabının üz qabığında görəndə çox sevindim. Söhbət sonuncu kitabından gedir.

Zaman keçmiş məhv eləyir. Yaddaş xatirələrdən yalnız fraqmentlər saxlayır.

Ona sadəcə, elə-belə də zəng vurmaq olardı, nə isə məsləhət almaq üçün də.

Amma elə anlar da olurdu ki, sadəcə, acıları bölüşmək üçün ona telefon açardım, çünki onunla məsləhətləşəndən sonra yüngülləşirdim.

Onun zəngləri isə, zarafatla zəngindi. Soruşurdu: "gül kimi oturmuşdu" cümləsini necə tərcümə eləyim? Cavabını da məndən qabaq özü dilinə gətirirdi, "sidel kak tcevetok?" Bir dəfə isə soruşdu "özünü yaxşı tutmusan" kəlməsini belə çevirsəm necə olar: "tı sebe xoroşo poymal".

Amma aydındı, o, darıxırdı və bütün bunlar zəngləşmək - ünsiyyət üçün bəhanələr idi.

Ruhun hərərəti - onu necə ölçə bilərsən? Hələ belə bir hərərət cihazı ağıla gəlmir. Acı təəssüflə nə qədər gözəl misralar həsr eləyib sevdiniyə;

**Günəş doğacaq, batacaq... ancaq
Sevimli simaların sırası
Təkrar olunmayacaq...**

O, haqlıdır. Təkrar olunmayacaq.

Sağlığında ona sonetlər həsr etmiş bir çox bakılı cavan şairlər və nasirlər onu "xaç atası" adlandırırdılar.

Şair və redaktor. Bu - hər deyəndə qarşılaşan hal deyil. Amma bu faktın özü də çox şeyi əks etdirir. Redaktor səriştəsi və məntiqi ilə rəssamın xəyali uçuşlarını özündə birləşdirmişdi. Adətən, insanda bu keyfiyyətlərdən biri oılır, hər ikisi yox... O, heç zaman özünə qarşı addım atmadı, özünü günün tələblərinə uyğun xırdalanmağa qoymadı. Daxilindəki müxalifət onu yenilməz elədi.

-Jurnal xoşuna gəlir?

-Yaxşıdır. Amma üz qabığı çox sadədir. Dəftər üzlüyünə oxşayır.

-Bədsi sən də... kimə bahalı üzlük lazımdırsa, qoy oxumasın. Belədə 100 nəfər oxusa, mənə bədsi - artıq lazım deyil.

“Jurnal yaratmaq - şəhər salmaq kimidir” - Voznesenskinin sözüdür. Mənə elə gəlir ki, o, bu jurnalın yaradıcısı, qurucusu olmasa da, “Literaturniy Azerbaydjana” deyəndə həmişə Mənsur yada düşəcək. Necə ki Konservatoriya söyləyəndə Üzeyir Hacıbəyovu xatırlayırıq.

Onun redaktorluq istedadı da mən deyərdim ki, anadangəlmə idi. Belə bir təhsil ocağı yoxdur, axı...

“Qapıları taybatay açmaq lazımdır...” - klassik deyib.

Mənsur da açmışdı. Öz ədəbi düşüncəsindən uzaqlaşmadan, öz zövqünə uyğun tərzdə jurnala materiallar toplayırdı. Zövq isə məlumdur ki, estetik vicdandır. Bu minvalla 90-ıncı illərin amansız dalğalarına da tab gətirdi, dərginin qapısını bağlamadı, özünün redaktorluq missiyasına axıracan sadiq qaldı. Bu elə bir zamandı ki, ölkədə həqiqətən də jurnal yada düşmürdü. Köhnə dayaqlar çökmüşdü, yeniləri isə hələ qurulmamışdı. Belə bir şəraitdə Mənsur yenə də öz işini gördü, öz jurnalını buraxdı. Redaksiyanın heç bir vəsaiti qalmasa da, jurnalın nəşrinə fasilə vermədi. Çünki öz borcunu dərk eləyirdi. Bizim əyalət prinsiplərindən uzaq ziyalı borcunu. Bu mərhələni aşmaq, yaradıcı qüruru saxlamaq çoxlarına müyəssər olmadı.

Belə bir kəlam yadıma düşür: “Əgər işi qarışdırmaq istəyirsənsə, cəhd elə ki, ona başçılıq eləyəsən”. Necə deyərlər, yerinə düşən sözdür. Mənə son dərəcə vacib idi ki, ondan sonra kim gələcək, onun təxminən yarım əsr apardığı işi kim davam etdirəcək? Əlbəttə, peşəkar ambisiyalılar çoxdu və bu məni (və bir çoxlarını) həyəcanlandırırdı. Amma mən eşidəndə ki, Mənsur Vəkilovun işini ziyalı bir nəslin nümayəndəsi, onillər boyu Mənsurla çiyin-çiyinə işləmiş Solmaz xanım İbrahimova davam etdirəcək, təbii ki, həyəcana son qoyuldu. Və zaman göstərdi ki, Mənsur Solmaz xanıma etibar etməkdə əsla yanılmayıb. Demək, Baş redaktor hər şeyi görürmüş və dəyərləndirmiş...

Onunla az ünsiyyət saxladığıma təəssüflənirəm. Və bu qeydlərim də üzrxahlıq - özümə haqq qazandırmaq üçün deyil.

Yalnız bir kərə onun sözündən çıxmışam. Və bu gün bu - mənim aləmində ehtiramsızlıqdı.

Zəng vurub xahiş elədi ki, Tofiq Quliyev haqqında yazım - “Başa düşürsən, onun yubileyidi. Yazarsan da bir həftəyə?” “Bacarmaram, Mənsur müəllim, mən onunla görüşməmişəm; siz də mənim xasiyyətimi bilirsiniz; görüşmədiyim insanlar haqqında yazmıram”. “Onu bilirəm, amma o, gözəl mahnılar bəstələyib, yubileyində haqqında material verməməyim yaxşı alınmır, sanki günah mənim boynumda qalır”.

“Mənsur müəllim, üstəlik mənim gözlərimin də əmması çıxıb, kompüterin arxasında oturan kimi gözlərim bulağa dönür”. “Sən qələmlə yaz” - məsləhət verdi. “Bunu da bacarmaram, “Mercedes”dən düşəndən sonra ulağa necə minim? Gözlərim sağalsın, Tofiq Quliyev haqqında da nə isə fikirləşərəm. Amma yenə də inanmıram ki, ona layiq bir yazı alınsın”.

Nə isə... Mən onun xahişinə əməl etmədim. Üzülürəm buna görə.

“Sanki nə isə, günah mənim boynumda qaldı”.

O, ilk dəfə idi ki, məndən nə isə xahiş edirdi. Mən də rədd etdim.

Amma o, heç vaxt rədd etmirdi. Müftə servis xidməti kimi yaşayırdı - hamıya əl tuturdu. Bir dəfə isə mənə bir təklif elədi:

-Sənin nə problemin varsa, mənə de, əlimdən gələni əsirgəmərəm.

-Oğlumu işə düzəltmək istəyirəm. Bir idarədə maraqlandıq, dedilər ki, rəy - nüfuzlu bir adamın zəmanəti lazımdı.

-Mən verim də...

-Axı, o şair deyil.

-Bəs nəçidi?

- 3D Maksla məşğul olur.

-Nə ilə?

-Qrafika növüdü, kompüterə aiddi.

-İlahi, axı, göresən, niyə normal insanlardan anormal insanlar gəlir dünyaya?

Məni küçədə oğlumla görəndə nə desə yaxşıdır. "Bu kimdi?". "Oğlumdu". "Ola bilməz, bunun saqqalı da ağarıb ki... həqiqətən, sənin oğlundu?" "Hə, mənim oğlumdu, birdən boy atdı". Bir xeyli mənə və oğluma baxdı, sanki inanmaq istəyirdi və birdən dilləndi: "Bura bax, bəlkə mənə də analıq eləyəsən, axı, mən ondan o qədər də yaşlı görünmürəm".

Dünya nə qədər əndazədən çıxsada, Mənsur kimi insanlar çoxlarını məcbur edəcəklər ki, dünya ilə əlaqələrinə yenidən nəzər salsınlar. Gələcək nəsillər onun şəxsiyyətinə, yaradıcılığına və tərcümeyi-halına güzgü kimi baxacaqlar və özlərini yığışdıracaqlar. Çünki bütün zamanlarda nizam-intizama, müdrikliyə, istedadla və həssaslığa ehtiyac olacaq. Ola bilsin ki, bu, subyektiv nəzərdir, bundan artıq iddiası olmayan subyektiv düşüncə tərzidir, nə deyim...

-Məni bezdiriblər, Mənsur müəllim, zəng vurub xahiş edirlər ki, özləri haqqında kitab yazdırsınlar. Yeri gəlmişkən, siz yeganə adamsınız ki, bunu məndən rica etməmişiniz, yəqin inanmayacaqsınız - hətta nekroloq da sifariş ediblər... Başa sala bilmirəm ki, mən yalnız sevdiyim insanlardan yazsa bilərəm.

-Nekroloq da sifariş veriblər?

-Hə, gələcək nekroloq "qəhrəmanları" növbəyə dayanıblar. Aradabir də zəng vurub soruşurlar: "Yazacaqsan da, Natacan?" Klassikin kəlamı yadınızda olar - "Ölümsüzlüyün birinci şərti ölümdü"...

-Amma mənim haqqımda nekroloqu çatdırma bilməyəcəksən, çünki çox ləng yazırsan.

Təbii ki, gülüşdük.

-Yazmaqdan çox düşünmək vaxt aparır, Mənsur müəllim.

-Mən bunu sezmişəm, bilirəm ki, çox düşünürsən...

Deyirlər qocalıq - məşrutluq sistemi səmimiyyətin yerini tutanda başlayır. Bəlkə də elə buna görə mən onu qoca kimi təsəvvürümə gətirə bilmirəm. "Ən çətin poza təbiilikdir".

Dəqiq yadımda deyil, hardasa oxumuşam ki, insan gerçək olaraq iki ipostasi - ya - yaltaqlıq, ya da müstəbidlik arasında yaşayır. Belə bir nəzəriyyə var; cəmiyyətdə yerdə qalan formalar sui-qəsdə aparılır. Mənsur bu sınaqdan da çıxmışdı, kölə doğulanlar var. Tiran doğulanlar kimi. Üçüncü zümre yoxdur. Daha doğrusu, nadir hallarda doğulur. Bizim Mənsur kimi.

Onun haçansa dostluq etdiyi Rafiq Quliyevin xatirəsinə həsr etdiyim oçerk- nekroloq çox xoşuna gəlmişdi.

-Təbrik edirəm. Mənə çoxlu zənglər gəlib o oçerkə görə. Səmimi alınıb. Yaxşı detallar vurğulamısan.

-Mən vurğulamamışam. Mənim adətım belədir - kimlərləsə yollarım "qeyri-müəyyən" məqamlarda kəşifirsə, qeyd eləyirəm, daha doğrusu, o görüşləri yazıya alıram, surətini çıxarıb saxlayıram.

-Yoxsa, mənimlə görüşlərini də yazıya alırsan? Ya mən "qeyri-müəyyən" deyiləm?

-Yazıram.

-Maraqlıdır, Rafiq haqqında materialın sonunda mən özümü də gördüm, - bilirsən, sənənlə danışmaq hardasa təhlükəlidir həm də, gerek sözə sərhəd qoyaq, düşünüb-daşınacaq...

O oçerkin son sətirləri belədir: "Telefon yenə səslenəndə dəstəyi qaldırdım. Mənim köhnə xeyirxahım, "Literaturnaya Azerbaydjana" jurnalının Baş redaktoru Mənsur Vəkilovdu: "Necəsən? Nə yazırsan təzə, niyə gətirmirsən?" "Rafiq Quliyev haqqında məqaləni indicə bitirmişəm - heyif ondan, yazıq..." "O, yazıq deyil. Yazıq bizik! Biz hamımız".

"Onsuz qaldıq"...

İnanmıram ki, bu sözləri söyləyəndə Mənsur müəllim özünü nəzərdə tutsun. Amma keçən sənələr göstərdi ki, biz sənsiz qaldıq, Mənsur müəllim.

O, inanclı insan idimi? Yəqin ki... Amma bu sözün ilkin anlamında yox, Hər dövrənin öz Allahu var. Nələr onu əvəz etməyib?! Komintern, inqilab, internasional, demokratik mərkəzləşmə, inkişaf etmiş sosializm. Hələ ayrı-ayrı personallardan danışmıram.

Mənsur ömrü boyu o bir olan Allahına sadıq qaldı. Onun şeirləri də elə bil Yaradanın qüdrətindən nazil olub - sabah duası kimidi.

Yaxşı insanlar çoxdu, müqəddəslər azdı. Sən demə, müqəddəsliyə müxtəlif interpretasiyadan da yanaşmaq olar - içib, hə, gəzib, hə - və eyni zamanda müqəddəs olub. Günahların pərdəsi - qüdsiyyəti, olsa-olsa artıra bilər.

Hamının yaxşı dediyi insanlar o qədər də çox deyil. İncəsənət aləmində mən bu qəbildən iki sima tanıyıram - Üzeyir və Səttar. Onlar müqəddəslərdi. Mənsur mənim aləmində üçüncüdü, üçüncü müqəddəsdidi.

Geri çəkilib öz yerini başqasına vermək insana məxsus məziyyətdir və təbii ki, bunu insanların çox az bir qismi bacarır.

Yəqin ki, heç zaman unutmayaçağam - "Yazıçılar Birliyinin "Yurd" nəşriyyatında, ilkin korrekturadan sonra operatorla birlikdə düzəlişləri qurtarmağa çalışırdıq, bərk isti idi, necə deyərlər, alnımızın təri gözümüzü kor eləmişdi. Qəfildən öz işıqlı təbəssümü ilə astanada, əlində kitabının əlyazmasını tutmuş Mənsur göründü. "Yəqin siz də düzəliş etməyə gəlmisiniz?" Mən bilgisayarın arxasından qalxdım və yerimi ona təklif etdim. "Yox, yox, əyləş, işini gör, mən qonşu otaqda gözləyəcəm". "Mənsur müəllim, hələ mənim işim çoxdur, xeyli gözləməli olacaqsınız". "Eybi yox, eybi yox, onda mən sabah gələrəm". Və getdi.

Nə az, nə çox, saat yarım sonra mən onu nəşriyyatın həyətində görəndə heyrətə gəldim... Sən demə, o, heç getməyibmiş, bayırda gözləyirmiş ki, mən işimi qurtarım. Və həm də həyətdə oynayan pişik balalarına tamaşa eləyirmiş. Məni görəndə bu körpəciyəzləri nişan verdi: "Onlara yaxşıca tamaşa elədim" - sanki özünə haqq qazandırmaq istəyirdi. - "Hələ onları yedirtmək də lazımdı, acdılar". Məni bir neçə dəqiqə gözləməsini xahiş eləyib marketə qaçdım. Sonra o, haçandan bəri məni düşündürən suala aydınlıq gətirdi: "Bilirsən bizim oxşar cəhətimiz nədir? Sən də mənim kimi necəbətlili insanları və necəbətsiz pişikləri sevirsen".

Onun şeirləri mahiyyətə millidi və bundan öncə quru şərdən, saxtakarlıqdan - sağalmaz bir naxoşluq olan regionçuluqdan uzaqdı və o, belə şeylərdən əziyyət çəkməyib. Ümumiyyətlə, sənətdə demoqoqluq (əsassızlığın qədim ciğırdaşı kimi) ona yaddı. Bu niyyətlə sinəsini qabağa vermək ona lazım da deyildi - çünki onun yaradıcılığı hər şeydən xəbər verir, öz yurduna - yuvasına bağlı olduğunu göstərir.

"Mənim balaca vətənim, sən mənim venamda, damarlarımdasan".

**Azərbaycan!
Alov teştii
Qalaların silsiləsi yenilməzdi.
Mən səninəm
Gecə, gündüz, səhər, axşam
Mən sənün külünlə mayalanmışam.
İçimdəsən ağız büzən şərab kimi...
Yeri gəlib, gərək vurum sarı simə;
İstərsən as, istərsən kəs, fərqi yoxdu
Təki məni ayrılıqla edam etmə...**

Çılpaq professionallıq burda gücsüzdü - bunu avtomatla tərptmək olmaz. Sadəcə, onun patriotluğu da özünəməxsusdu.

Bu da Mənsurun sözüdür:

“Mən - azərbaycanlıyam, rus dilində danışan azərbaycanlı, sizə bütün dillərdə danışan bir insan kimi müraciət edirəm”.

“Payız, ana...” - onun şeirlərindən biri belə adlanır. Necə də müəllifə ünvanlanıb. “Təntənənin” səbəbkarına.

**Payızın qopartdığı
qayın yarpağı kimi
uçub toxundum sənə.
payızın ətri gəldi,
hardasa söndü bir şam...
mən Allah qarşısında
sizin şəfqətinizlə -
bulaq suyundan safam.**

Daha bir peyğəmbərlik, başqa ad verməyə dəyməz.

“sakit bir qızdı - payız - plaşı xışıldayır”.

Və bir payız günü də onu bizdən alıb apardı. SONUNCU ƏLYAZMASINI HƏYAT ÖZÜ PARÇALADI. Onun bu fəslə bağlılığına açar salmağa dəyərimi, görərsən?

Səadətın zirvəsi - qəlbin fəthi! Ələlxüsüs ətrafındakılar üçün. Bu da bu sınağın bir təzahürü.

-Gəl yanıma, Nəvəvan, mənim kitabım çıxıb, sənə bağıqlamaq istəyirəm.

-Gələ bilmərəm, Mənsur müəllim, özümü yaxşı hiss eləmirəm, evdəyəm.

-Necə yeni yaxşı hiss eləmirsən? Təsəvvür edə bilmirəm: sən olasan, evdə otursan? Sən ki, həmişə qaççaqaçdasan, salamlamağa da macal tapmırsan, özündən muğayat ol.

Beş dəqiqə sonra - təkrar zəng:

- Eşit gör nə deyirəm, mən bacım Nailə ilə danışdım, o, kardioloqdu.

- Tanıyıram, Bakıda ən yaxşı ürək həkimidi.

- Orasını bilmirəm, həqiqət budur ki, o, məni bir neçə dəfə ölməyə qoymayıb. Belə danışmaq, ona zəng elə, o, sabah səni gözləyəcək - növbəsiz qəbul edəcək. Qələm götür, yaz... - Və o, bacısının həm iş, həm də ev telefonunun nömrələrini diktə elədi.

Sağ olsun Nailə xanımı, məni elə hərərətlə qəbul elədi ki, xəstə olduğumu elə oradaca untdum. Və axşam zəng eləyib ona öz minnətdarlığımı bildirəndə:

- Bu nə söhbətdi, - məni sözümlü bitirməyə qoymadı, - səni ki mən müalicə etməmişəm.

O, yanılırdı. Yadıma dörd diplomlu məşhur "irsiyyəti" ilə Lixaçov düşür. Çünki irsiyyət - yaddaşdı, hər toxunuşda şəbəkəyə qoşulan yaddaş. Qəlb titrəyirsə, onun qoşulmaması mümkünsüzdür. Bəli, o, təbib olmadı, amma təbiblik onun canında-qanında idi. İnsana yaxınlaşan kimi, o dəqiqə hiss olunurdu; gözlərindəki işıqdan, mərhəmət duyğusundan hiss olunurdu. Belə ehtiramla qanı axan yaraya toxunurlar. Bu irsiyyət zaman-zaman oyana-oyana Azərbaycana təbiblər səfi bəxş edib. Amma təbibin nəvəsi - əsil, vergili bir təbibin nəvəsi həkim ola bilməyib. Və küçədən kecən birinin yazısını çap eləyib. Babasının küçədən keçənləri müalicə etdiyi kimi. Müalicəyə görə nəinki xəstələrindən pul almayıb, hətta hərdən onların cibinə dərman pulu da qoyub.

Şeirlə müalicə... Mən onun kitablarını bu niyyətlə oxuyuram. Ömrünü insanlıq yolunda şam kimi əritmiş, amma bağbanı olduğu bu bağın barını dəre bilməmiş bir insanın etirafı... kimi.

O, çoxdan xəstə idi. Hələ ölümündən bir il əvvəl rəfiqələrlə getdim onu yoluxmağa. Qarşımıza uzun, zolaqlı ev xalası ilə çıxdı. Ev sahibinin dəmlədiyi çay isti deyildi. Söhbət də demək olar ki, alınmadı - onu tez-tez öskürək tuturdu və o, çətinliklə nəfəs alırdı. Biz evdən çıxmağa ona görə tələsirdik ki, o, rahatlıq tapsın. Qapının kandarında, yeldöyəndə o, xəfifcə gülümsədi. Dözə bilmədim, qəhər məni boğdu və rəfiqələrlə pillələri enəndə göz yaşlarımı saxlaya bilmədim.

Onun yaşadığı mikrorayondakı həyatından gecəyə qovuşan yarpaqların qoxusu gəlirdi.

Rekviyem yazmaq yalnız bəstəkarlara aid iş deyil. M.Vəkilovun "Əlvida, sevimli şəhərim"i rekviyem kimi səslənir və təəccüblüdür ki, duyğuların düzümü maqomayevsayağıdır. Mən onun dünyanı titrədən son mahnısını - Yesenin ruhlı son mahnısını -- "Əlvida, Bakı"ni nəzərdə tuturam.

Ölüm hər birimizin həyatında qaçılmaz hadisədir. Hec kimə qurtuluş yoxdur - nə birinci, nə də axırncı sırada durana, nə möminə, nə qatilə. Kimi əsla itirmək istəmirsən, bir də görürsən, o, yoxdu.

**Mənim qardaşım!
Mənim əziz qardaşım
Firavan həyatımız
Əgər alt-üst olarsa
Mən də kədərlənərdim -
Baxıb solan bahara.
Yeni yol aramazdım
Son mənzildə - məzara...
Sən mənə ciğir açdın,
Orda eycahanlıqdı
Baba, nənə uyuyur.
Yaxın qohumlar orda
Hamısı müntəzirdi
Müqəddəsin yoluna
Hə, bu da iki dünya:
Burada xəstəliklər
Orda yoxdur belə şey**

**Orda heç kim bilmir ki,
Nədən eləsin giley.
Elə sən də susursan.
Belə cavan yaşında.
Tənha ulduz bərq vurur,
Mərmər sinə daşında...**

Mənə elə gəlir, Mənsur bu şeiri mənim haqqımda yazıb - qardaşım Rövşən Mənsurdan üç ay sonra dünyasını dəyişdi. O, Mənsurdan xeyli cavandı. Yadımdadır, mənə zəng elədi və mütəəssir halda dedi: "Mənsur rəhmətə gedib. Mütəəssir getmək lazımdı. Mən sistem altındayam, gedə bilmərəm... Alınsa, qırxında gedərəm". Alınmadı.

Uzun ilin ölüm biçini amansızcasına öz təntənəli yürüşünü davam etdirir. Bir-birinin ardınca qarımızı acı xəbərlər döyür. Daha nə etməli? Ölüm biçinçisi üçün növbə yoxdur.

Bu yazını da gecikdirirdim. Gözlədim ki, yaralar qaysaq bağlasın.

Mənim üçün dəhşətli idi: Mənsuru, Müslümü, əkiztayı qardaşımı apardı. Hələ Neftçilər xəstəxanasının baş həkimi Fəxrəddin Cavadova da qıydı... Gör bir necə kişilər itirdik! Yaradıcılıq sferaları nə qədər fərqli olsa da, - şair, müğənni, həkim, alim - onları başlıca bir amil birləşdirirdi ki, adına KİŞİLİK deyirlər. Bu adı çoxlarınamı yaraşdırmaq olar?

AYB-nin Xaqani küçəsindəki binasında əsaslı təmir başlandı və təmir olunmuş kabinetində oturmaq ona qismət olmadı.

Pilləkənlərlə onun yanına qalxıram, aha, bir döngə, daha bir keçid və nəhayət, Mənsurun "mansarda"ki otağı. Sözlərin sinxron kəsişməsi məni hey-rətə gətirib: "Mənsurun mansardı". İstəyirəm bu barədə ona çaparaq nə isə söyləyim. Və birdən həqiqətin zərbəsinə tuş gəlirəm. Onun, artıq bu dünyada olmadığına inanmaq istəmirəm. Bir anlığa ayaq saxlayandan sonra pillələrə ağır-ağır ayaq basıram.

Hə, bu da onun kabinetini. Qapıya toxunmağa qolum qalxmır. Hər şey mənə yad görünür. Xüsusən də təmirdən sonrakı cah-cəlal. Nə isə bu yeniliklərə sevinməyə mane olur. Amma nə? Onun yoxluğu... Təmir divarlardakı əski boyalarını silib aparıb, ətraf inanılmaz dərəcədə dəyişib. Dərhal başa düşmədim ki, bu təmir mənim həyatımdakı izləri də silib, bu dəhlizlə bağlı izləri; gəlişimi, gedişimi, qarşılanmalarımı. Və o uçucu-sökük kabinet üçün qəribəsədim. O kabinet ki, orda Mənsur müəllifləri - o cümlədən məni öz evindəki kimi qarşılıyırdı. Qonağına qarşı qəlbən sevinirdi: "Gətir, Natul, nə yazmınsansa, hamısını gətir".

Aydın düşüncədən sonra qapı önündə məni saran üşütmə, bu sözü bütöv insanı bir daha eşitməyəcəyimlə - onun yoxluğunu dərk etməyimlə bağlı idi.

O, bir daha məni bu qapıda qarşılıyıb kabinetə dəvət etməyəcək. O - o böyük insan, Mənsur Vəkilov adlı-soyadlı o şəxsiyyət.

"Lit.Az"da nəşr olunmuş yazılarımı saymağa tənbellik etməyirəm. Bu - on üçüncüdür. Mən rəqəmlərin "düşər-düşməz"liyinə inanıram, amma onun yoxluğuna yox.

...İlk dəfə nömrəyə gedən bir yazını oxumayacaq. Mənim gətirdiyim yazını.

Mənə bağışladığı kitabların birində beş dildə şeirləri toplanıb və elə buna görə də onu təbrik etdim. "Bu nə böyük qəhrəmanlıqdır ki?" - dedi, - mən eşitmişəm sən öz "Alim Qasımov"unu yeddi dilə çevirtirmisən".

Kitab sevdası ilə bağlı daha bir haşiyə:

- Gəl redaksiyaya, sənə kitab bağışlamaq istəyirəm, sonuncu kitabımı (həqiqətən, sonuncu kitabı oldu). Sənə yaxşı bir avtoqraf, qəlbimdən gələn sözləri yazmaq istəyirəm, bunun üçün də mən gerek səni görə...

- Mənsur müəllim, hər şeyi nəzərə alın, diqqətli olun, "mələyim, tərhanım, tüləyim" yeri deyil, mənim ərim var.

- Onu mən bilirəm, bilirəm var, hər halda, gəl...

...Getməməyimə peşmanam. Biz həmişə öz şıltaqlığımızın təsiri altında olmuruq - daha vacib, təxiresalınmaz işlər çıxır və s. Avtoqraflı kitabı götürməyə isə, başqa bir həftədə də getmək olardı, kitab qaçmayacaqdı ki... Bax, belə, tələskənlikdən sabahın, gələcəyin çağırışını nəzərə almayıb günaha batırıq. Cinayətkarcasına günah törədirik. Bu da nəticəsi - onun son kitabı məndə yoxdur.

Mən çox istərdim ki, o, mənim bu sözlərimi mənim dilimdən eşitsin:

**O necə
Səslənir
ünsüz,
Səssiz gecədə...**

Deyəsən, tamamilə həmin epizoddu, bizim "görüş zəncirimizin" finali, sonu olan epizod.

"Kapital bank"da soyad uyğunsuzluğuna görə mənə qonorar vermədilər: şəxsiyyət vəsiqəsindəki soyadıyla, jurnalda gedən soyadım üst-üstə düşmürdü. İl ərzində beş dəfə banka ayaq döydüm - heç bir faydası olmadı. Ona zəng vurdum. Məsələni anladım. "Allah onlara insaf versin" dedi, onlar hamısı hərfgüdən, pedantdılar". "Gəl sabah birlikdə gedək banka, mən onlara deyim ki, Natəvan Faiqqızı da, Natəvan Mustafayeva da bu xanımdı". Dərhal cavab verdim: "Xeyri olmayacaq, Mənsur müəllim, tanınma üçün, hətta anamı da apardım banka, nəzərə almadılar".

Ölümündən bir neçə gün qabaq ondan zəng gəldi: "Eşit, gör nə deyirəm, Natul, sənənin haqqında mən möhürlü arayış hazırlayıb verdim Yeganəyə - o, bizim əməkdaşdı, gəlib ondan götürərsən, gedib qonorarını alarsan".

Onun imzaladığı həmin arayış mənim üçün avtoqrafdı. Həm də tarixdi. Bizim sonuncu tariximiz.

Nekroloq yazmağa yubandım. Qırxına da gedə bilmədim, ilinə də.

Öz astagəlliyimə qol çəkirəm.

"Sən həddindən artıq ləng yazırsan".

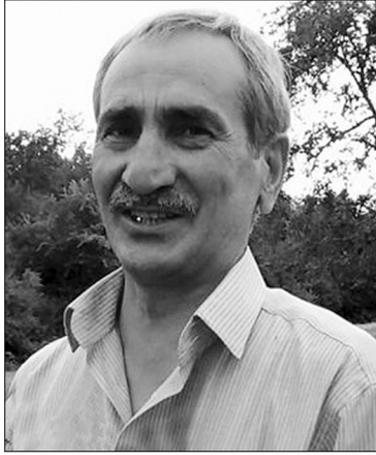
O, öz təxminində yanılmadı və heç vaxt da yanılmırdı...

Bax, Mənsur, budur!

Natəvan FAİQQIZI

**Rus dilindən çevirən:
Məmməd ORUC.**

◆ P o e z i y a

Sabir YUSİFOĞLU

YANAĞININ QIRIŞ TUTAN YERLƏRİ

Ömrüm boyu yer elədim könlümə,
Külək vuran, yağış tutan yerləri.
Neynəsəm də uçuq qaldı, çat qaldı
Taleyimin qarğış tutan yerləri.

Ətəyində arzu, ümid bitirdik...
O dağları hardan hara gətirdik.
Ovuc-ovuc, qarış-qarış itirdik,
Boyumuza qamış tutan yerləri.

Son nəfəsim-
dimdiyimdə dən, qaldı,
Sinəm dağ-dağ,
bulud-bulud,
çən qaldı.
Kürəyimə dəyən daşdan rəng aldı
Ürəyimin naxış tutan yerləri...

Yada düşdü,
yadın oldu, qız, nələr!..
Açıb desəm, dağ kişnəyər, düz mələr.
Dodağımın ürək sözün gizlədər,
Yanağının qırış tutan yerləri...

MƏN SEVƏNLƏR DƏBDƏN DÜŞÜB

Çox yaşamaq istəmirəm,
Cavan ölmək istəmirəm.
Mən sevənlər dəbdən düşüb-
Cavan olmaq istəmirəm.

Cavan olmaq istəmirəm,
O dağ yoxdu, dərə yoxdu.
O dərənin gəndalaşı biçilib,
kölgəsində mərə yoxdu.

Kəpənəkdən gün dilənilib,
qarısqadan dən dilənilib,
qırıq-qırıq kündələnib
çox yaşamaq istəmirəm.

Çox yaşamaq istəmirəm,
Şəhidlər yatan torpaqda.
Cavan ölmək istəmirəm
Hər daşı Vətən Torpaqda.

BİRDƏN...

Birdən heç nə olmur,
heç nə olmur birdən,
heç sərçə balası da...

Birdən heç kim dəli olmur,
heç kim ölmür birdən,
nə kəpənək, nə vicdan...

Birdən atmır özünü adam,
qalxıb beşdən, ondan atılır
ölümün sıfır nöqtəsinə...

Birdən başlamır
hamı birnən bitir.
Birdən-birə
göynən getdiyi yerdə
Yernən bitir...

BOĞULURUQ BATAN QANDA

Dur, əl uzat, çək, İlahi.
Bu qansız dərdin əlində
tək qalmışıq, TƏK İlahi!

O qız top şəklini çəkib,
 lüləyə gül taxacaqdı.
 Bəlkə də çəkdiyi rəsmə
 Dünya dönüb baxacaqdı!...

Səbrin böyükdü, bilirəm,
 nə ilə ölçək, İlahi?-
 Qanına batmış balanın
 şəklin sən də çək, İlahi.

Adlayıb keçə bilmədi
 ikicə yaşın üstündən.
 O qızcıgazın şəklini
 böyüt,
 as başın üstündən...

GÜLÜŞÜM QALDI ŞƏHƏRDƏ

Bəxtim çəkdi, ya...
 hər nəysə,
 ilişib qaldım şəhərdə.
 Bircə ömrü dörd divarla
 bölüşüb qaldım şəhərdə.

Hər bərkin, boşun sınađım,
 sındı cavanlıq inadım,
 ütöldü min yol qanadım,-
 alışıb qaldım şəhərdə.

Öluncən mənim bildiyim,
 ölümə qənim bildiyim,
 kənddən götürüb gəldiyim
 gülüşüm qaldı şəhərdə...

QALAN GÜNLƏRİMİ DE

Təzyiqimi ölç,
 nəbzimi say,
 qalan günlərimi de.

Oğurlanan illərimi,
 doğru saatlarımı
 yalan günlərimi de.

Nəvələrimə ağrılarımdan
heç nə demə, danışma!
filan vaxtlarımı,
filan günlərimi de...

QARA ZOLAQ

Dualarım yan keçir,
məni hər qarğış tutur.
Hər dediyim baş tutmur,
hər atılan daş tutur.

Hər tələyə düşürəm,
tilov atsam boş gəlir.
Harda axmaq dərd varsa,
qaçıb mənə tuş gəlir.

Yollar hörümçək toru-
ilişib ayaqlarım.
Arzular göynən gedir,
ümidlər ayaqyalın.

Hansı tərəfə getsəm,
yel tutur, yağış tutur.
Dualarım yan keçir,
məni hər qarğış tutur.

PALATA ŞEİRİ

Mən ürəyi geniş xalqın
küncə sıxılan oğluyam.
Ümidi göydən üzülüb,
Yerə yığılan oğluyam.

Ayağım yerə dəyəndən
qurulub tələm- düşmürəm.
Əzrayıl çoxdan axtarır-,
Hələ ki ələ düşmürəm.

Sağımda əvvəlki sevgi,
solumda - sağlıq qalmayıb.
Bu dünyanı qucaqlayan
qollarımın arasında
bircə qucaqlıq qalmayıb.

Əlimi göyə qaldırıb,
hansı tərəfimə keçim?

Həkim, bəlkə sən bilərsən,
bu dünyanın o üzünə
hansı tərəfindən keçim?..

ANAM, DİZLƏRİM BÜKÜLÜR

Sinəm, kürəyim dağılır
Şah İsmayıl qılınc çəkən
Ölkənin sərhəddi kimi.
Anam, dizlərim bükülür
Xocalıdan əsir düşən
O gəlinin qəddi kimi.
Kitaba, dərsliyə salın
Mənim də çəkdiyim dərdi
Sonsuzluğun həddi kimi...

NAĞILDI NAĞIL

Bir gün bu dənizə qoşulub getsəm,
Bir gün çəkib məni aparsa dəniz,
Cəhənnəm,
lap belə ətdən dırnaqtək,
Yaxından, uzaqdan qoparsa dəniz...

Gedərəm,
dost-qardaş ipimi kəsib
Atdığı quyudan dönmərəm bir də.
Nə ağ-qara qoça, nə o ağ ata,
Nə də ki Qırata minmərəm bir də.

Gedib özümə dost bir div taparam,
Ordakı o divnən bir dil taparam.
Saçımdan asılan o qızdan, bəlkə,
Hələ ağarmayan saçları qalıb?!
Hələ divin canı o şüşə qabda,
O qabın dibində,
divin cibində
Qırxıncı otağın açarı qalıb...

Fəxrəddin TEYYUB

YADIMA GƏLMİR

Görən harda qaldı çinar duruşum?
Qalmayıb kəsəri daha sözümün.
Mən kimdən soruşum, necə soruşum,
Niyə təbəssümü qaçıb üzümün?

Çətin bir də oxum dəyə hədəfə,
Mürgülü ümidim dadıma gəlmir.
Nə vaxt sevinmişəm sonuncu dəfə?
Ürəkdən gülməyim yadıma gəlmir.

Qəlbimdə sevinc yox, kədərdir daşan,
Üzümə baxmayın, ağrım dərində.
Bir vaxt bu dünyanı gəzən-dolaşan,
Gəzir xəstəxana dəhlizlərində.

ÖMRÜN AYAZI

Gəzmişəm bəxtimi axşam, səhər də,
Qarşıma çıxaydın baharda, gözəl.
Biz ki yaşamışıq eyni şəhərdə,
Mən harda olmuşam, sən harda, gözəl.

De, hansı bulağın suyun içmişən?
Gülübdür üzünə hansı göy çəmən?
Bəlkə də yanımdan ötüb keçmişən,
Baxmışam dalınca yana-yana mən.

Nə deyim, heç kəsi qınamaq olmur,
Bu da bir taledi, bu da bir yazı.

Sevgi havasına oynamaq olmur,
Üşüdüür adamı ömrün ayazı.

MƏN HƏLƏ BİLMİRƏM...

Dostlarım axtarar məni hər səhər,
Boş qalan gəzdiyim küçə olacaq.
Yiyəsiz qalacaq bağda bar-bəhər,
Yarımçıq işlərim necə olacaq?

Mən hələ bilmirəm bu yol nə yoldur,
Tanrıdır atanın hər an dayağı.
Oğlum, boş saxlama, hovuzu doldur,
Quşlar səhər-axşam su içir axı...

Bir də muğayat ol tut ağacından,
Kölgəsi mənimçün qoyma darıxsın.
Sula ağacları söküləndə dan,
Əl uzat, budaqlar əlini sıxsın.

QƏNİMƏT

Üşüdüür canımı payız küləyi,
Daha ilim, ayım, günüm qənimət.
Ömrün qürubuna yol gedirəm mən,
Kimsəyə yetirsə ünüm, qənimət.

Şübhələr şimşəktək gözümdə çaxsa,
Ötəri duyğular qəlbimə axsa,
Qələmim, varağım utanacaqsa,
Sönən ocaq kimi sönüm, qənimət.

Mən aşib daşmışam dilimdən qabaq,
Ürəyim açılıb əlimdən qabaq.
Tanrım, mənə güc ver, ölümdən qabaq
Yurdumun başına dönüm, qənimət.

VƏSİYYƏTVARİ

Çöp də ağır gəldi mənə bu dəfə,
Əllərim keyidi, qolum olmadı.
Hələ ki gedirəm işıq tərəfə,
Bəlkə heç geriyə yolum olmadı.

Kim bilir, bu da bir sınaqdı bəlkə
Taleyi, baxtıyla barışan kəsə.
İstəmirəm kimsə əziyyət çəkə,
Deməyin hardayam, soruşan kəsə.

Görəndə bəd üzün dostun, sirdaşın,
Dəyib ürəyimə ox, ağlamışam.
Qoymayın bir kimsə töksün göz yaşın,
Mən özüm-özümü çox ağlamışam.

Bitişməz bir daha qırılan qanad,
Yaralı qəlbimi oy, görməsinlər.
Yanıma gəlməsin nə doğma, nə yad,
Saralmış üzümü qoy görməsinlər.

ÜRƏK HƏKİMİ

Yadıma salmayın gənclik çağını,
Məni anam kimi əzizləyər kim?
Görürəm ekranda çırpınmağını,
Mənə ürəyimdən xəbər ver, həkim.

İllər yorğun salıb, kəsib heyini,
Dilə tut, bir dindir gör nə deyəcək.
Mənə ömür boyu demədiyini
Kim bilir, bəlkə də sənə deyəcək.

İynə də vurdular ac damarıma,
Bir anlıq bilmədim hardayam, harda.
Sən Allah, yaxşı bax tac damarıma,
Anamın həsrəti axırmı orda?

Salıb itirmişəm bəzən arımı,
Əyrini doğruyla göz-gözə qoyma.
Sayma səhvlərimi, günahlarımı,
Məni ürəyimlə üz-üzə qoyma.

BƏS KİM UÇACAQ

Vermişəm qəlbimi yelə, bilirəm,
Ürəyim başımla cəngdə, savaşıda.
Hamı mənə baxır, elə bilirəm,
Adam da görüşə gedər bu yaşda?!

Mən səni hardasa görmüşəm, gözəl,
Elə bil nə vaxtsa biz görüşmüşük.
Mən də bir xəzələm, sən də bir xəzəl,
Ömrün payız çağı yerə düşmüşük.

Bir sevgi ocağı qalamaq çətin,
Necə pərvazlanıb eşqim uçacaq?

Hanı qanadları bu məhəbbətin,
Bizim yerimizə bəs kim uçacaq?

YARALI QUŞA

Ümid işığıdı gözündə sönən,
Demə halın məni yandırır-yaxmır.
Budaqdan-budağa qonurdun dünən,
Bu gün qanadların sözünə baxmır.

Sirrini kim bilər gülən səhərin,
Ömrün gah qarası, gah da ağ var.
Ayağı torpaqdan üzülənlərin
Nə vaxtsa torpağa qayıtmağı var.

BİR TƏQAÜDÇÜYƏ

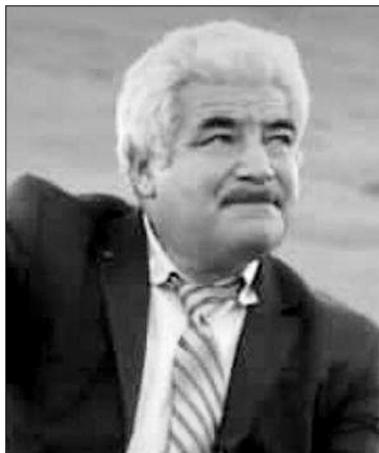
Qəm qəmin üstünə gəlir elə bil,
Görürəm sevincin azaldığını.
Ürəyə yox demək yaşamaq deyil,
Mənə deməyəydin kaş aldığı.

Qalmayıb əvvəlki daha qol-qanad,
Hamı elə bilir cibin doludu.
Harana çatacaq iki yüz manat,
Bu, suyun, işığın, qazın puludu.

Ümitsiz olanda əsir dizlərin,
Neçə-neçə arzun havada qalır.
Bazara çıxanda hərdən, gözlərin
Gah narda, gah da ki, heyvada qalır.

Ehtiyac içində gözün yol çəkər,
Ruzu bəxş eləməz hər öyüd sənə.
Əlimdə imkanım olsaydı əgər,
Özümdən verərdim təqaüd sənə.

Sahib CAMAL

* * *

Göyün, sarın, qırmızın,
Ağın qarana batıb!
Aranın dağı görmür,
Dağın arana batıb!

Nə göyünsən, nə yerin,
Qəmlərin dayaz, dərin...
Tökülür irin-irin,
Qanın yarana batıb!

Damının barısı yox,
Qocası, qarısı yox...
Yarının yarısı yox,
Yarın İrana batıb!

Süfrən xamralı, cadlı,
Yeyirəm dərdin dadlı.
Kür, Araz, Arpa adlı,
Çayın Sarana batıb!

Axır suyun, axsın də...
Baxır gözün, baxsın də...
Çıxar indi çıxsın də...
Dilin harana batıb?

* * *

Çatdırın o şəhərə,
Deyin o kəndə, türkəm!
Türkün Tanrısı olur,
Tanrıma bəndə türkəm!

Qalmayıb bir günü də...
Heç yoxdur yör-yönü də...
İrəvan ermənində,
Deyirəm, mən də türkəm!

Günlərim qara-qara,
Ürəyim yara-yara...
Torpağım para-para,
Bir gör nə gündə türkəm!

* * *

Gəlib qayasında, daşında durub
Allah özü sevib, vallah, bu kəndi.
Götürüb dağların başında qurub,
Görkəminə görə Allah bu kəndi.

Bir ayaq altında, bir baş üstündə,
Mən elə bu kənddə yaşayacağam!
Oturub bu kənddə bir daş üstündə,
Dünyanın dərđini daşığıacağam!

Açılıb yönündə sinə bu kəndin,
Bu ki öz suyumdan, havamdan qalıb.
Başına dolanım yenə bu kəndin,
Çünki bu kənd mənə babamdan qalıb!

* * *

Oxuyandan oxuyanam,
Biləndən bilən Sahibəm!
Mən də o dağa o duman,
Gələndən gələn Sahibəm!

Gözümdən göz baxıb çoxdan,
Sözümdən söz axıb çoxdan,
Ağlamaqdan çıxıb, çoxdan,
Güləndən gülən Sahibəm!

Köpmə, köpsən, dərdim, az köp,
Sevinc verim al onu öp...
Yurdun çəpərindən bir çöp,
Öləndən ölən Sahibəm!

* * *

Ey dağ, soyumağım soyuğundandır,
Olsun, qışın boyda sən azadlıqsan!
Mənim azadlığım ayağındandır,
Qarlı başın boyda sən azadlıqsan!

Dar dərə boyunca suların cəngdə,
Saxlayır səsini eyni ahəngdə...
Ağappaq çiçəyin, göy otun rəngdə,
Qara daşın boyda sən azadlıqsan!

Daşdan, qayadandır qolun, budağın,
Dumduru sudandır dilin, dodağın.
Güldən, çiçəkdəndir üzün, yanağın,
Gözün, qaşın boyda sən azadlıqsan!

* * *

Bəlkə, ayağım yol azdı,
Qərrib küçəyə gedirəm!
Cibimdəki pul da azdır,
Görüm neçəyə gedirəm!

İsti-isti iyləməyə,
Yavaş, asta iyləməyə,
Kökü üstə iyləməyə,
Bağda çiçəyə gedirəm!

Dərdi özünə sıxmışam,
Azar-bezarı yıxmışam...
Gecədən təzə çıxmışam,
Yenə gecəyə gedirəm!

* * *

Çayımda su bircə içim,
Gölüm oldu oyuncağım!
Atılıb-düşdükcə içim,
Çölüm oldu oyuncağım!

Könlüm yolçu, sinəm küçə,
Yeridim ki, dərdim keçə...
Parçalanıb görün neçə,
Bölüm oldu oyuncağım!

Oynuma dolub oynadım,
Ömrümü yolub oynadım,
Bir uşaq olub oynadım,
Ölüm oldu oyuncağım!

* * *

Yanan od, qara tüstünə
Gözümü sıxmağım gəlib!
Sonra külünün üstünə
Özümü yıxmağım gəlib!

Bir ağ yolun boz daşıtək,
Toz ayağı, toz başıtək...
Sutək deyil, göz yaşıtək,
Axdıqca axmağım gəlib!

İstəyirəm göyə çıxım,
Çıxım göyü yerə yıxım.
Harda durum, hardan baxım,
Allaha baxmağım gəlib!

* * *

Bağım artır bağı bağla,
Bağlamağın sağlığına!
Dağım artır dağı dağla,
Dağlamağın sağlığına!

Bu baş yatır, o baş durur,
Göz üstündə o qaş durur,
Bu bulaqda o daş durur,
Çağlamağın sağlığına!

Ölçdüm-biçdim göz yaşımı,
Gözdən seçdim göz yaşımı,
Tökdüm, içdim göz yaşımı,
Ağlamağın sağlığına!

Gədəbəy

◆ Əhməd bəy Ağaoğlu - 150

Şuşadan Ankaraya...

XX əsr tariximizin ədəbi, ictimai düşüncəsində və siyasi həyatında böyük fikir adamı Ə. Ağaoğlunun (1869-1939) yaradıcılığı yalnız Azərbaycan arealında deyil, həm də Türkiyədə, türk dünyasında, eləcə də Avropada geniş yayılmış, onun fəaliyyətinin, əsərlərinin ictimai proseslərə böyük təsir gücü olmuşdur. Yaşadığı və yazıb yaratdığı hər mühitdə (Fransa, Azərbaycan, Türkiyə, Malta) özü də dövrünün zəngin siyasi, ictimai hadisələri ilə doludur. XIX əsrin sonlarında Fransa və Azərbaycanda, XX əsrin 1909-cu ilindən sonra isə Türkiyədə yazıb-yaradan böyük ictimai fikir adamı olaraq, onun siyasi, ictimai, ədəbi-bədii yaradıcılığı mövzu və problematika baxımından son dərəcə zəngin olduğu kimi, həm də xalqın ictimai-siyasi həyatı ilə birbaşa bağlıdır. Yaradıcılığının ilk illəri çarlıq üsuli-idarəsinə düşən Ə. Ağaoğlu ali təhsil dalınca getdiyi Fransada yüksək təhsil almaqla yanaşı, Avropa mühitini dərinlən öyrənmiş, təhsillə kifayətlənməyərək bu ölkənin ziyalı mühiti ilə yaxından tanış olmuş, Qərb dəyərlərini dərinlən mənimsəmiş və burada bir şərqsünas kimi tanınmışdır. Londonda şərqsünasların X Beynəlxalq konfransında (1892) etdiyi "Şiə məzhəbinin mənbələri" mövzusu ilə konfrans iştirakçılarının marağını cəlb etmişdir.

Ə. Ağaoğlu altı illik Paris həyatında yalnız təhsil almamış, həm də fransız alimləri və Fransada yaşayan gənc türklərlə sıx əlaqə quraraq gündəmi məşğul edən müzakirələr aparmışdır. Dövrün böyük Şərq mütəfəkkiri, filosofu və islahatçısı Şeyx Cəmaləddin Əfqani ilə tanışlığı onun fikirləri, ideyalarında mütərəqqi və islahatçı meyilləri gücləndirir. Fransa alimlərinin ona burada qalib elmi işlə məşğul olmasına dair təkliflərinə baxmayaraq, ölkəsinə dönüb xalqına xeyir verməyi düşünən Ə. Ağaoğlunun həyatı və yaradıcılığının ən zəngin və çətin bir mərhələsi başlayır.

Yazdığı "İslam və axund", "İslama görə və islamda qadın" əsərləri ilə yeni cəmiyyətin problemlərini önə çəkməyə çalışan Ağaoğlu 1905-ci ildə Qafqazda çar Rusiyası siyasətinin davamı olaraq baş verən erməni terrorizminə görə fəaliyyət sferasının yönünü və istiqamətini dəyişməli oldu. Ə. Ağaoğlu bu fəaliyyəti ilə milli kimliyi tanıtdığı kimi, çar Rusiyasının Qafqazda erməniləri müdafiə etdiyini, terrora dəstək verməsini də açıq. "Difai" təşkilatının yaradılması da məhz xalqın milli müqavimət hissini qaldırmaqdan irəli gəlmişdir. "Həyat", "İrşad" qəzetlərindəki məqalələrində xalqın ictimai-siyasi tefəkkürünün formalaşması istiqamətində yeni ideyalar verir. "Difai" təşkilatının

hərəkətverici qüvvələrindən biri olması ilə milli mücadilə yolunda yeni bir mərhələnin başlanğıcını qoyur. Lakin Qafqaz canişini Vorontsov-Daşkovun onu həbs etdirərək sürgünə göndərmək istəməsi və həyatı üçün təhlükənin yarandığı vaxt Ə.Ağaoğlu Türkiyəyə mühacirət etmək məcburiyyətində qalır.

Ə.Ağaoğlunun yaradıcılığının və ədəbi, ictimai-siyasi fəaliyyətinin otuz ili Türkiyədə keçmişdir. Bu müddətdə o, həm Azərbaycan, həm də Türkiyə cəmiyyəti üçün ölçüyəgəlməz dərəcədə işlər görmüşdür. Bu işlərdən biri Azərbaycan və Türkiyə, eləcə də türk dünyası siyasi tarixində xalqın şüurunda milli düşüncəni inkişaf etdirmək idi.

Yaradıcılığının və fəaliyyətinin əsas istiqamətlərindən biri də Türk-müsəlman dünyasında qərbləşmə, modernləşmə idi. Bu istiqamət onu uzun müddət türk dünyasında türkçü kəsim olaraq tanıtmış, sovet elmi tərəfindən isə pantürkist kimi damğalanmışdır. Ə.Ağaoğlu sovet rejimi tərəfindən həm də bir islamçı, panislamist kimi qələmə verilmişdir. Bu da onun islamın dünəni, bugünü və problemlərilə bağlı elmi yazılarının dərc olunmasından, yeni fikir və ideya müəllifi olmasından irəli gəlirdi. Görkəmli fikir adamının Türkiyədəki dərnəkçilik və mətbuat fəaliyyəti sistemliliyi, yenilikçiliyi ilə yeni bir yolun, ictimai-siyasi tendensiyanın əsasını qoyur. Türkiyədə müxalifət institutunun yaradılmasında, liberalizm, demokratiya, idarəetmədə yenilikçilik görüşlərinin formalaşmasında da müəyyən rolu olmuşdur.

Zəngin bir yaradıcılıq yolu keçən Əhməd bəyin yaradıcılığı ilə fəaliyyəti bir-biriylə qırılmaz şəkildə bağlıdır və bir-birini tamamlayır. Onlarla ədəbi, elmi, al-qorik, didaktik əsərlərində yeni cəmiyyət, dövlət, din, islam, hökumət, əxlaq və fərd, demokratiya, cəmiyyət və s. anlayışlarına yeni düşüncə stereotipləri nöqtəyi-nəzərdən yanaşmışdır. "Türk təşkilatı əsasiyyəsi", "İngiltərə və Hindistan", "Dövlət və fərd", "Sərbəst insanlar ölkəsində", "1500 ilə 1900 arasında İran", "İran və inqilabı", "Üç mədəniyyət", "Mən nəyəm", "İxtilalı, inqilabı", "Könülsüz olmaz", "Sərbəst firqə xatirələri", "Etrusk mədəniyyəti və bunların Roma mədəniyyətinə təsiri", "Peyami Səfaya axirətdən məktublar", "Türk tarixinin ana xətləri" və s. onlarla fundamental ədəbi, bədii, didaktik əsərləri Türkiyə və Azərbaycan bədii düşüncəsini zənginləşdirən əsərlərdəndir.

Yaradıcılığının ilk illərində İran və Şərqlə, din, islam aləmi ilə daha çox maraqlanırdısa da, bir müddət keçmiş Türkiyə və türkçülük mövzusunda marağı artır. Əslində, Ə.Ağaoğlunun Azərbaycandakı publisistik fəaliyyətində milli məsələyə diqqət daha da artmışdı. Başqa sözlə, Türkiyəyə getməzdən əvvəl artıq o, burada gedən proseslərlə yaxından maraqlanırdı, müsəlman, Şərq aləmi və türkçülük mövzusunda silsilə yazılar yazırdı. XX əsrin əvvəllərində onun Türkiyə və burada baş verən proseslərlə bağlı məqalələri daha geniş yer tuturdu. Bu məqalələrdə hadisələr əsasən Şərq-Qərb kontekstində təhlil edilir, müqayisələr aparılırdı.

Ə.Ağaoğlunun özünün bir tərcümeyi-halında Türkiyəyə getmə səbəbinin məhz təqib və irtica olduğunu aydın göstərir. Ədib nəşr olunmamış tərcümeyi-halında Türkiyəyə getməsinə izah edərək yazırdı ki, "Şiddətlə təqib edilənlər arasında idim. İş o dərəcəyə gəldi ki, artıq yalnız özümün deyil, ailəmin də rahatlıq və sakitliyi qaçırılmağa başlandı. 1908-ci ildə Türkiyədə inqilab olmuşdu. İş başına tanıdığım bezi şəxslər gəlmişdi. Eyni zamanda, Qafqaz ümumi valisi Vorontsov-Daşkov mütləq mənə tutmağa və sürgün etməyə qərar vermiş görünürdü. Bunu öyrənər-öyrənməz dərhal mən də qaçmağa qərar verdim və 1908-ci ilin sonuna doğru İstanbula qaçdım". Bütün bunlar, Ə.Ağaoğlunu Türkiyəyə mühacirətə getməyə məcbur edən səbəblərdən idi.

Ə.Ağaoğlunun Türkiyə yolunu tutmasında başqa iki amil də başlıca rol oynamışdır. Bunlardan birincisi, onun türkçülük görüşlərinin getdikcə dərinləşməsi və Türkiyəni türk dünyasının xilaskarı kimi görməsi; ikincisi, Fransada olarkən tanıdığı Əhməd Rza və iki türk öyrəncilərinin (Bahəddin

Şakir və Nazim bəy) Türkiyədəki siyasi proseslərdə "İttihad və Tərəqqi" partiyasının hakimiyyətə gəlməsi və onu Türkiyəyə dəvət etmələri olmuşdu. Əhməd Rza yaşlı, o birilər isə onun yaşındaydı. Xüsusilə, Əhməd Rza ilə ilk görüşməsi onun üzərində ölənə qədər unutmadiğı bir təsir buraxmışdı. Bunu Ə.Ağaoğlunun oğlu S.Ağaoğlu da təsdiq edir və atasının Kafkasiyadan Türkiyəyə gəlmə hekayəsini Parisdə oxuduğu illərdə, o zaman Fransada olan Əhməd Rza və iki türk tələbə gənci tanıması, daha sonra Məşrutiyət dönməndə Osmanlı İmperatorluğunun son idarəçiləri arasında yer alacaq bu adamlarla bağlayır. Ə.Ağaoğlu çətin vaxtlarında onların təklifini qəbul edərək Türkiyəyə gedir. S.Ağaoğlu yazırdı ki, "Parisdə tanıdığı bu üç insan atama Türkiyəyə gələrək bərabər işləməyi təklif edirlər. Aradan zaman keçir, təhsilini bitirərək Kafkasiyaya dönmən atam orada bir yandan qəzet çıxararaq, bir yandan da açıq-gizli dərnəklər quraraq Türk və İslamların inkişafı hərəkatının öndərlərindən biri olur..."

Ə.Ağaoğlu Türkiyəyə gəldikdən dərhal sonra yeni cəmiyyətə tez uyğunlaşır, Dr.Nazim və Ahmet Rza Beyin yardımlarıyla özünə ev və iş axtaran Ağaoğlu məşrutiyətin həyatı içərisində istəklərinə asanlıqla çata bilir. Buna baxmayaraq, Osmanlının mürəkkəb, ziddiyyətli və hərəkatlı ictimai-siyasi mühit olduğunu da qəbul etmək lazımdır. Bu zaman Osmanlıda böyük tarixi proseslər baş verirdi. Bir-birini əvəz edən siyasi proseslərdə türkçülük fəaliyyətini daha da genişləndirir. Əvvəlcə "İslam məcmuəsi", "Sirati-müstəqim", "Hikmət", "Haqqa doğru", "Türk yurdu" qəzet və dərgilərində məqalələrlə çıxış edir. İstanbulda fransızca nəşr edilən "Le Jeune Turk" qəzetinə də yazılar yazan Ə.Ağaoğlu özünün qəzetini açmaq haqqında düşünür və ilk mətbuat orqanını - "Tərcümani-həqiqət"i nəşr edir. Tezliklə azərbaycanlı mühacir burada baş verən ictimai-siyasi proseslərin mərkəzinə düşür. Onun evinə Türkiyənin gələcəyi üçün çalışan insanlar gəlirdi. Türkçülüyn elmi-nəzəri əsaslarını hazırlayan, Türkiyənin gələcəyini düşünen insanlar bu evə toplaşır. Qızı Sürəyya Ağaoğlu yazırdı ki, "Türk ocağı"nın, "Türk yurdu"nun çalışmaları, dövrün siyasi və fikir inkişafı bizim evimizdə yaşanırdı. Bir yandan Ziya Göyöl, Hüseynzadə Əli bəy, Cəlal Sahir, Həmdullah Sübhü, Yusif Akçura, Fuad Köprülü, Abdullah Cövdət, göz həkimi Əsəd Paşa, Həlim Sabit, Ömər Naci bəy kimi yazıçı və türkçülər, Ənvər və Tələt paşalar, digər tərəfdən Seyid Tahir Əfəndi, Əbdürrəşid Əfəndi kimi din adamları tez-tez evimizə gəlirdilər. Bunların çoxu ilə də aramızda demək olar ki, ailəvi yaxınlıq vardı". Səməd Ağaoğlu da onların evinə gedib-gələn insanlar arasında Xalidə Ədib Adıvar, Həmdullah Sübhü Tanrıver, Ziya Göyöl, Mezihe Muhiddin, Ömər Naci, Şeyxülislam Xeyri Əfəndi, Yusif Akçura, şair Məmməd Əmin Yurdaqul, Cəlal Sahir Erozan, Ömər Seyfəddin, Əli bəy Hüseynzadə, göz həkimi Əsəd Paşa, Halim Sabit, Abdullah Cövdət və başqalarının adını çəkir.

1911-ci ildə türkçülük ideyalarını yayan təşkilatlardan birini "Türk yurdu cəmiyyəti", "Türk yurdu" dərgisi, "Türk ocağı"nın quranlardan biri də Ə.Ağaoğlu idi. "Türk ocağı"nın qurucuları sırasında Ə.Ağaoğlu ilə birgə Məmməd Əmin Yurdaqul, Əhməd Fərid bəy, doktor Suat Sabit bəy də təmsil olunurdu. İlk toplantıda təşkilatın nizamnaməsi də qəbul edilmişdi. Hətta Türk ocaqları ilk quruluş toplantısını onun evində keçirmişdir.

"Türk ocağı"nın toplantıları çox canlı keçirdi. Sürəyya Ağaoğlunun yazdığına görə gecə toplantılarına ailəlikcə gedər, atəşin və yüksək mədəniyyətli natiqləri" dinləyərdilər. Ə.Ağaoğlunun ilk dəfə Bəkirağa bölüyündə üç ay boyunca həbsi də məhz bu qızğın ictimai-siyasi fəaliyyəti dövrünə düşür. Onun həbsi ilə bağlı qızı S. Ağaoğlu atasının Türkiyəyə gəldiyimizin ikinci ili ilk dəfə həbs olunduğunu qeyd edir və bu həbsin bir həftə-on gün çəkdiyini yazır.

Zaman keçdikcə Ə.Ağaoğlunun mövzuları da dəyişir, yavaş-yavaş yön dəyişdirərək milliyətçi və türkçülük istiqamətinə meyillənir. Bu da başadüşü-

lən idi; ona görə ki, Ə. Ağaoğlu Osmanlıda olarkən siyasi, hərbi hadisələrin tez-tez dəyişməsi, Osmanlının düşdüyü vəziyyət və s. bu proseslərə və cəmiyyətdə gedən tendensiyalara münasibət bildirməyi tələb edirdi. Əgər, ilk getdiyində o, Orta Avropa ölkələrində fəaliyyət göstərən Rusiyalı müsəlman türk-tatarların haqlarını müdafiə Komitəsinin üzvü idisə, bir qədər sonra İttihad və Tərəqqinin sıralarında yer alaraq partiya adından çıxış etmiş və fəaliyyət göstərmişdir. İstanbul Darülfünunun ədəbiyyat fakültəsində yeni açılan Türk mədəniyyəti tarixi kafedrasının müdiri olması və burada türk-moğol tarixindən dərs verməsi onun fəaliyyət istiqamətinin dəyişməsində önəmli rol oynayır. Bu dövərdə artıq o, "Sirati müstəqim" və "Sebilürreşad" kimi dərgilərdən daha çox, diplomatik çevrələrə yönəlik çalışma sferasına daxil olur və bu çevrələrə yaxın fransızca "Hilal" və "Le Jeune Turk" qəzetlərində məqalələrlə çıxış edir. Bundan sonra Ə. Ağaoğlunun yazdığı məqalələr daha çox partiyanın xətti ilə uzlaşırdı. Bu məqalələrində Ə. Ağaoğlu siyasi düşüncəsini ortaya qoymaqla yanaşı, ittihadçılıq adından çıxış edir və fransız mətbuatına, eləcə də Fransanın siyasi təzyiqlərinə, hücumlarına cavab verirdi.

Ə. Ağaoğlunun Türkiyə siyasi həyatında son dərəcə yaxından iştirakı və proseslərin içində olması onun Maltaya sürgünü ilə nəticələnir. O, İstanbulda həbs edilmiş və ittihadçılarla birlikdə Maltaya göndərilmişdi. Onun ingilislər tərəfindən Maltaya sürgün edilməsinə səbəb kimi Alman dəstəklili "Tərcümanı həqiqət" qəzetində "Erməni qırğınına təşviqedicilər yazılar yazması" kimi absurd səbəb göstərilirdi. Halbuki onun yazılarında erməni qırğınına təşviqdən söhbət gedə bilməzdi. Bunun başqa bir səbəbi də Ə. Ağaoğlunun Paris Sülh konfransında Azərbaycan həqiqətlərini dünyaya çatdırmaq istəyinin ermənilərin işinə yaramaması ola bilərdi.

Ə. Ağaoğlu fəaliyyətinin bütün mərhələlərində olduğu kimi, Maltada da mübarizəsindən qalmır, siyasi düşüncələrini, etirazlarını davam etdirirdi. O, burada ingilis yaşam tərzini və cəmiyyət modelini müdafiə etməklə yanaşı, onları tənqid etməkdən də çəkinmirdi. Tədqiqatçı Bilal Şimşir onun ingilislərə qarşı bu cür kəskin hərəkətlərini nəzərdə tutaraq yazırdı ki, Ağaoğlu lütf deyil, haqq arayır və ingilislərin ikiüzlülüyünü irəli sürürdü. İngilislər açıqdan-açığa bu sərt adamla mübahisəyə girişmişdilər və haqqında gizləndən-gizlinə saxta qovluq hazırlamağa başlamışdılar.

Ə. Ağaoğlu Malta sürgünündən döndükdən az müddət sonra Ankara hökumət rəsmilərinə yeni idarəetmədə yer almaq istəyilə bağlı müraciət etmiş və müsbət cavab almışdı. Bu vaxtlar Ankara xalq arasında təbliğat aparmaq məqsədilə Anadoluya qruplar göndərməyi qərara almışdı. Ə. Ağaoğlu Qara dəniz sahilindən Qarsa qədər gəzərək Milli mücadilə və kamalist hərəkatın lehinə təbliğat aparmağa başlayır. Bu yöndə ilk işi Qarsda bir gündəlik qəzet qurmaq və bir məktəb açmaq olur. Onun bu yöndə çalışmaları hökumət tərəfindən yaxşı qarşılanır. 1921-ci ildə Mətbuat və istihbarat ümum müdirliyinə gətirilir. Bu zaman Ankaraya gələn bolşevik diplomat Aralovu müşayiət edir. Bu illərdə Ə. Ağaoğlu üç dönmə Qarsdan millət vəkili seçilir. Eyni zamanda, Ankara Hüquq fakültəsində Anayasa hüququ dərsləri verməklə yanaşı, Anayasa Komissiyasının üzvü olur. Cümhuriyyət Xalq Partiyasının Nizamnaməsinin yazılmasında yaxından iştirak edir. Xüsusilə hökumətin rəsmi yayın orqanı olan "Hakimiyyəti Milliyyə"nin baş redaktoru olur.

Bu mərhələdə Ə. Ağaoğlunun siyasi düşüncələrində də müəyyən yeniləşmə olmuşdur. Ə. Ağaoğlunun əvvəlki yazılarına xas türkçülük və islamçılıq kimi mövzulara rast gəlinmir. Əgər bu mövzuda yazıları olurdusa, daha çox cəmiyyətə yönəlik problemlər qaldırılır, toplumun təməl prinsipləri önə çəkilirdi. Sovetlər Birliyi ilə Türkiyə Cümhuriyyətinin yaxınlaşması Orta Asiya türklüyü, Turançılıq ideyalarını arxa plana keçirmişdi. Yeni siyasətdə

Türkiyə-Sovet əlaqələrində problemlərə yanaşmada korrekt münasibət özünü göstərdiyindən Ə.Ağaoğlunun yazılarında da bu siyasət gözlənilirdi. Rusiyadan getmiş (Azərbaycan da daxil olmaqla) mühacirlərin Türkiyədə siyasi fəaliyyətlərinə son verilməsi də məhz bu dövrə düşürdü. Hərçənd Ə.Ağaoğlu xarakterinə müvafiq olaraq, yeri gəldikcə, özünün doğru bildiyi fikirlərini də yazmaqdan çəkinmirdi. O, Lozanna anlaşmasını dörd yüz ildən bəri Türkiyənin əleyhinə olaraq bir-biri üzərinə yığılan hesabların sonulandırılması kimi dəyərləndirmişdir. Lozan anlaşmasının gətirdiyi problemləri aydın görürdü, ancaq onu da görürdü ki, bu problemlər qısa bir zamanda ötüb keçəcəkdir, o zaman Qərb dünyası ilə uyumlu bir mərhələnin başlanmasını təqdir edirdi.

Ə. Ağaoğlunun Türkiyə fəaliyyətində müəllimlik etməsi də onun həyatında mühüm iz qoymuşdur. Azərbaycandan Türkiyəyə köçərkən o, ilk vaxtlar məhz müəllimlik etmişdir. Tədqiqatçı E. Kayabaş onun ilk fəaliyyət dövrü ilə bağlı yazırdı ki, 1909-cu ilin oktyabrından etibarən İstanbul Darülfünununda Türk-moğol tarixi və rus dili müəllimliyi etmişdir. Darülfünundakı vəzifəsi tarix və dil öyrətmək ilə məhdudlaşmamış, bunlarla yanaşı, Ədəbiyyat fakültəsi öyrətim üzvləri məclisinin və fakültə islahat komissiyasının başçılığını da etmişdir. Ayrıca bu dövrdə Əbdürrəhman Şərəf bəydən sonra boşalan Ədəbiyyat fakültəsi dekanlığına da atanmışdır. Holly Şisslərin "İki imperatorluq arasında Əhməd Ağaoğlu və yeni Türkiyə" adlı tədqiqatında yazdığına görə Ə.Ağaoğlunun tədris etdiyi bu Türk-moğol dərsi Türk tarixinin önəmli hissəsi olaraq Darülfünun tarixində ilk dəfə Ağaoğlu ilə tədrisə girmişdir. Ədəbin əsas tədqiqatçılarından biri olan Özcan Ufuk "Əhməd Ağaoğlu və rol dəyişikliyi" monoqrafiyasında onun Darülfünundakı fəaliyyətini yalnız müəllimliklə məhdudlaşdırmayıb, həm də onun qurulmasındakı rolunu yüksək qiymətləndirərək yazırdı ki, "Universitetin laik və daxili işlərində müstəqil bir yapıya qovuşdurularaq Avropayönlü bir quruma çevrilməsinin başında duranlardan biri də Ə.Ağaoğludur. Nə var ki, bu xidmətləri 1933 Universitet islahatında (İstanbul Darülfünunu, Hüquq fakültəsində) ilk təsviyə edilənlərdən biri olmasına əngəl olmayacaqdır".

Dərs deməklə yanaşı, Ə.Ağaoğlunun "Sirati-müstəqim", "Hikmət" kimi jurnal və qəzetlərdə məqalələri çap olunurdu, bir müddət Maarif müfəttişliyi və Süleymaniyyə kitabxanasının müdiri vəzifəsində işləyir. Gülsərən Akalın Ə.Ağaoğlunun ittihadçı təmayüllərin hakim olduğu vaxtlarda rus dili və türk tarixi fənlərindən dərs dediyini də qeyd edir. Rusiya türklərinin yaşadığı yerlərə Türkiyədən müəllimlər göndərilməsi işinə rəhbərlik edənlərdən biri də Ə.Ağaoğlu idi. Bu fikir son dərəcə qiymətlidir, ona görə ki, 20-ci illərdə Türkiyədən Azərbaycana bir çox görkəmli ziyalılar gələrək burada universitet və institutlarda müəllim işləmişdir. Mühiddin Birgenin, İsmayıl Hikmətin və b. Türkiyədən gələrək Bakıda çalışmaları kadr qıtlığını nisbətən aradan qaldırırdı.

Ə.Ağaoğlu həm də "Türk yurdu" (1911) cəmiyyətinin qurucularından olub. Türk dünyası, Osmanlı inqilabının Şərqdəki əks-sədası, İslamda davayimilliyət kimi mövzularda "Türk yurdu" dərgisində silsilə məqalələri çap olunub. Türkiyəli tədqiqatçı onun burada çap olunan məqalələrini təhlil edərək belə qənaətə gəlir ki, Əhməd Naim Babanzadə və Süleyman Nazif kimi yazarlarla girişdiyi mübarizədə türkçülüklə islamın bir-birinə zidd olmadığını sübut etməyə çalışmışdır. Ə.Ağaoğlunun Türkiyədə ictimai-siyasi cəbhədə yorulmaz fəaliyyəti cəmiyyətin gözündən qaçmır və tezliklə öz bəhrəsini verir. Artıq o, Türkiyə həyatının üçüncü ilində, 1912-ci ildə tutduğu məmur vəzifələrindən istefa edərək Afyon-Qarahisardan Osmanlı Məclisi Məbusanına (parlamentinə) vəkil (deputat) seçilir. Çar Rusiyasında yaşayan qeyri-rus xalqların Lozannada 1915-ci ildə keçirilən konfransında Azərbaycanı təmsil edir. Rusiya imperiyasında yaşayan türk-müsəlman xalqların hüquqlarının

tapdanması, dini, milli zəmində təzyiqlərə məruz qalması ilə bağlı Y.Akçura, Ə.Hüseynzadə və Ə.İbrahimovla birgə Amerika Birləşmiş Ştatlarının prezidenti Vudro Vilsona kollektiv müraciətə imza atanlardan biri olur.

Türkiyədə yaşamasına baxmayaraq, Ə.Ağaoğlu Azərbaycanı heç zaman yaddan çıxarmırdı. 1918-ci ildə Azərbaycan Xalq Cümhuriyyəti elan olunduqdan sonra onu alqışlayanlardan biri də Ə.Ağaoğlu olur. Ancaq o, Cümhuriyyəti yalnızca təqdir etmir, onun işində yaxından iştirak etməyə çalışırdı. O, Qafqaz İslam ordusunun komandanı Nuru Paşanın müşaviri olaraq Azərbaycana gəlmiş, bir müddət burada qalaraq Cümhuriyyətin ilk parlament seçkilərində iştirak etmiş və parlamentə üzv seçilmişdir. Beləliklə, Ə. Ağaoğlu iki ölkənin parlament üzvü kimi fəaliyyət göstərən ilk azərbaycanlı millət vəkili olmuşdur.

Ə. Ağaoğlu siyasətdən çəkildikdən sonra İstanbul Universitetində hüquq tarixindən dərs demiş, bir çox tələbələr yetişdirmişdir. Burada işləyərkən onun ən mühüm fəaliyyəti olaraq tədrisə "Sərbəst Ali dərsləri" proqramını gətirməsi olur. 1922-1923-cü illərdə özü də bu proqram üzrə bazar ertəsi günləri "Sərbəst Ali Dərsləri Müəsisse-i İlmiyyəsi" adıyla Mədəniyyət tarixi dərslərini keçmişdir. 1923-cü ildə Qarsdan Türkiyə Böyük Millət Məclisinə millət vəkili seçildikdən sonra Məclisdə Xarici, Ana Yasa qanunu, Kitabxana və Daimi Nizamnamə komissiyalarında üzv olmaqla qalmayıb, bu komissiyaların işində, yeni qanunların qəbulunda önəmli rollar oynayıb. 1925-ci ildə isə Qarsdan millət vəkili olmaqla yanaşı, Ankara Hüquq məktəbində müəllimlik edirdi. Oya Fisekçinin yazdığına görə, Ankara Hüquq məktəbində müəllimliyə 1925-ci ildə başlamış və 1931-ci ilə qədər professor vəzifəsində olmuşdur. O. Fisekçi onu yalnız məktəbin professoru hesab etmir, həm də məktəbin səkkiz nəfərlik qurucu heyətlərindən biri kimi göstərir. Ahmet Mumçu ilə Hüquq məktəbinin qurucuları modern bir məktəb qurmaq haqqında düşünmüş və bir araya gəlmişlər. Onlar bu məktəbdə yetişəcək hüquqçuların, yeni hüququn çərçivələri daxilində dar bir sahədə qalmalarını lazım bilməmiş və türk hüququ ilə yanaşı, əsas hüququn da məcburi dərslər olaraq keçilməsini məqsəduyğun bilmişlər.

Ebru Kayabaşı da məktəbin ilk tədris ilinin açılması ilə bağlı maraqlı məlumat verir. Bu məlumata görə, 1925-1926-cı tədris ilinin açılışı zamanı Cümhuriyyətin qurucusu Atatürkün və Mahmud Əsəd Bozqurdun açılış nitqindən sonra ilk dərsi Ə.Ağaoğlu vermişdir. Əsas Təşkilat Hüququ mövzusunda verdiyi dərsi o, 1930-cu ilə qədər davam etmişdir. Bu dərsləri keçərkən qadınlar mövzusunda və onların hüquqlarına ağırlıq verdiyini və bu üzdən tələbələrin təkisi ilə qarşılaşdığı bildirilir. Onun yazdığına görə, professor bu dərslərdə ilk dəfə olaraq qadınların da kişilər kimi eyni hüquqa malik olduqlarını, seçmələri və seçilmələrini məmurluqda da eyni hüquqa malik olduqlarını daim müdafiə etmişdir. Bu fakta həm də ona görə inanmaq olar ki, ədibin qızı Sürəyya Ağaoğlu Türkiyənin ilk qadın vəkillərindən biri olmuşdur.

20-ci illər Ə. Ağaoğlunun Türkiyə fəaliyyətinin zirvəsi hesab edilə bilər; belə ki, bu illər Hüquq məktəbində professor kimi çalışmaqla yanaşı, həm də iki dönmə Qars millət vəkilliyini etmişdir. Bu illər, eyni zamanda, Cümhuriyyət Xalq Partiyasının İdarə heyətinin üzvü kimi fəaliyyət göstərmiş, 1924-cü ildə Atatürkün istəyi üzərinə Anadolu Xəbər Agentliyini quraraq bir dönmə əsas müdirliyini və Yönetim Kuruluna başçılıq etmişdir. Bundan başqa, 1921-1924-cü illər Böyük Millət Məclisində Anayasa dəyişikliyi Komissiyasının üzvü kimi də müəyyən işlər görmüş və Türkiyə Cümhuriyyətinin Anayasasının yazılmasında böyük xidmətləri olmuşdur. 20-ci illərin sonuna doğru Ə.Ağaoğlu liberal görüşləri müdafiə etdiyindən üzvü olduğu Cümhuriyyət Xalq Partiyasından ayrılır. Lakin Atatürkün təkidi ilə könülsüz olaraq Sərbəst

Firqəyə qoşulur. Bu zaman Ə. Ağaoğlu iqtisadiyyatda liberal görüşləri müdafiə edərək İsmət İnönü hökumətini tənqid etməkdən belə çəkinmir. Yuxarıdan yarandığı kimi, yuxarının bir əmri ilə də bağlanan Sərbəst Firqənin ömrü o qədər də uzun olmur. Partiya qapandıqdan sonra isə yenidən CHP-yə girməmiş, liberal görüşlərini mətbuatda davam etdirir. Bundan sonra Ə. Ağaoğlu parlamentdən kənarda qaldığından İstanbula köçür və hüquq professoru olaraq burada çalışır. 1931-1933-cü illərdə İstanbul Dürülfünunun Hüquq fakültəsində dərs deyir. Eyni zamanda "Axın" qəzetini nəşr edir və məqalələrində hökuməti tənqid edirdi. 1933-cü ildə baş redaktoru olduğu "Axın" qəzeti bağlanmaqla yanaşı, professor kimi çalışdığı İstanbul Universitetindən də islahat adı ilə təqaüdə göndərilir. Bundan sonra o, qəzetçi həyatından, eləcə də, demək olar ki, fəaliyyətdən uzaqlaşdı.

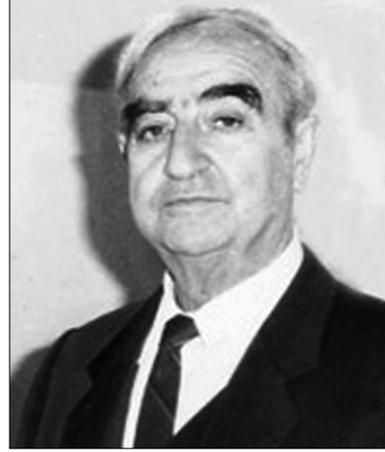
Ə. Ağaoğlu idarədən, məmurluqdan və millət vəkilliyindən çıxdığı bir dövərdə özünü daha çox əməyə, torpağa vermiş, Keçiörendəki bağında əkinçilik etmişdir. O, bir müddət burada bağçılıq və arıçılıqla məşğul olmuşdur. Burada hər cür meyvə yetişdirərək siyasi çətinliklərini bu yolla həll etməyə çalışmışdır. Bu zaman Ankara kəndlilərini də özü ilə bərabər işlətməmiş, onlara modern əkinçilik üsullarını öyrətmiş və əməkləri üçün yaxşı pul vermişdir. Çox qısa bir zamanda bu işlərinə və camaata münasibətinə görə Keçiörendə məşhurlaşır və camaat onu Keçiören muxtarlığına seçir.

Ömrünün sonları təlatümlü keçir; redaktoru olduğu "Axın" qəzeti bağlanır, professor işlədiyi İstanbul Universitetinin hüquq fakültəsindən çıxarılır. Ankarada tələbələri ilə vidalaşması çox həyəcanlı olur. Bir müddət heç nə yazmır, daha sonra isə gündəmi məşğul edən problemlər əvəzinə, ikinci, üçüncü dərəcəli məsələlərdən yazır. Bu isə bütün həyatı boyu siyasi-ictimai hadisələrin mərkəzində olan və bunu əsərlərində ifadə edən bir fikir adamı üçün çox çətin və ağır idi. Lakin bu, onun öz seçimi idi. Onun yeganə vəzifəsi yazmaq idi ki, indi onu da əlindən almışdılar. Ə. Ağaoğlu mövcud vəziyyətini anladaraq yazırdı ki, "Bu səfil dünyada təkbaşına qalmaq! Altmış yaşından sonra ticarətlə məşğul ola bilmərəm. Məni özümə yeni peşə tapmaq məcburiyyəti qarşısında qoydular. Artıq çox gecdir. Yazmaq və danışmaq - həyatımın mənası bu idi. İndi mənasız bir həyat yaşayıram". Həyatında dördüncü dəfə İstanbulda ev tikir. Onu İstanbula köçməyə vadar edən əsas səbəb həyat yoldaşı Sitarə xanımın xəstəliyi olur. Bir müddət sonra Sitarə xanım vəfat edir. Onun vəfatı Ə. Ağaoğluna çox təsir edir. Daha sonra dostları Abdulla Cövdət, Samih Rifat, Yusif Akçurani itirir. Yusif Akçura öldüyü zaman dostlarının onu bir-bir atıb getməsindən və hamısının arxasınca mərsiyə yazmaq vəzifəsinin onun üzərinə düşməsindən gileylənir, öz sırasını gözlədiyini deyirdi.

Mədinə KARAHAN

◆ Ədəbi portretlər

Nəsiminin böyük tədqiqatçısı

Filologiya elmləri doktoru, professor Cahangir Qəhrəmanov 1955-ci ildə “Azərbaycan ədəbi dilində fəlsəfə terminləri” mövzusunda namizədlik dissertasiyası müdafiə etdikdən, bir sıra yazılı abidələrimizin tədqiqi ilə məşğul olduqdan sonra bütün qüvvəsini böyük Azərbaycan şairi Nəsiminin ədəbi irsinin araşdırılmasına həsr etmişdir. O, elm aləmində ədəbiyyat tarixçiliyimizdə, türkologiyada şairin anadilli irsinin mətnşünaslıq və dilçilik baxımından tədqiqatçısı, onun lirik şeirlər toplusu - divanının elmi-tənqidi mətninin tərtibçisi kimi tanınır. Nəsimi əsərlərini mətnşünaslıq baxımından araşdırarkən dilçilik elminin, dil tarixinin imkanlarından istifadə edən alim respublikamızda linqvistik mətnşünaslığın əsasını qoymuş, bu vacib sahədə çalışan bir sıra araşdırıcılar yetişdirmişdir. Filologiya elmləri doktoru Məmməd Adilov haqlı olaraq yazırdı: “Cahangir Qəhrəmanov Nəsimi irsi üzərində işləyərkən, bir tərəfdən mətnşünas və ədəbiyyatşünas kimi çıxış etmişsə də, əsas etibarilə abidələrin linqvistik, qrafik və orfoqrafik xüsusiyyətlərinə daha geniş diqqət yetirmiş, beləliklə, azərbaycanşünaslıq elmində linqvistik mətnşünaslığın əsasını qoymuşdur”.

C.Qəhrəmanov 1969-cu ildə “İmadəddin Nəsimi əsərlərinin tənqidi mətni və leksikası” mövzusunda doktorluq dissertasiyası müdafiə etmiş, linqvistik mətnşünaslığın əsas prinsipləri, onun yazılı abidələrimizin tədqiqində rolu barədə əsas fikirlərini bu tədqiqat işində şərh etmişdir.

Alim “Nəsimi əsərlərinin tənqidi mətninin tərtibi haqqında” adlı məqaləsində ədəbiyyat tariximizin, yazılı abidələrimizin tədqiqində mətnşünaslığın rolu, bu istiqamətdə aparılan araşdırmaların müxtəlif sahələri əhatə etməsi, mətnşünaslığın əsas təməl kimi tarixilik prinsiplərinə dayanması barədə yazır: “Əsasən filoloji elmlər silsiləsinə daxil olan tənqidi mətnlərin bir tərəfdən ədəbiyyat və dil tarixi, digər tərəfdən də ictimai fikir və mədəniyyət tarixi baxımından əhəmiyyəti böyükdür. Klassik mətnlərin nəşri mətnşünaslıq elminin əldə etdiyi nailiyyətlərə, onun zəruri saydığı müddəalara əsaslanaraq hazırlanır. Mətnşünaslıq tarixilik prinsipindən çıxış edərək klassik sənətkarların yaşayıb-yaratdığı ictimai-siyasi şəraitin, ədəbi mühitin başlıca xüsusiyyətlərini nəzərə alır”.

Professor C.Qəhrəmanov bir sıra məqalələrində, 1973-cü ildə, böyük şairin 600 illik yubileyinin keçirildiyi zaman çap etdirdiyi Nəsiminin anadilli üç cildlik divanının elmi-tənqidi mətninin müqəddiməsində bu mətnin əsas tərtib prinsipləri, bu zaman qarşıya çıxan əsas çətinliklər barədə məlumatlar vermişdir. Qeyd edək ki, alim şairin divanının elmi-tənqidi mətnini tərtib edərkən aşağıdakı əlyazma və çap nüsxələrindən istifadə etmişdir: AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutunda saxlanan XVI əsrə aid M-227 şifrlı əlyazma; Əlyazmalar İnstitutunda M-188 şifri altında saxlanan, 1700-cü ildə Mirzəxan Vələdi-Məlik Şeyx Bünyad Salbaninin köçürdüyü əlyazma nüsxəsi; İrəvanın Matenadaran Qədim Əlyazmalar İnstitutunda 517-ci nömrə altında saxlanan, 1661-ci ildə Hüseynəli ibn Səfərəli tərəfindən köçürülmüş əlyazma; Rusiya EA Sankt-Peterburq Bölməsinin kitabxanasında B-4019 şifri altında saxlanan, 1793-cü ildə Buxarada köçürülmüş əlyazma nüsxəsi; Özbəkistan EA Şərqsünaslıq İnstitutunda mühafizə edilən, 1877-ci ildə Buxarada Mir Həsibullah Buxari tərəfindən köçürülmüş əlyazma; Nəsimi əsərlərinin 1880-ci ildə İstanbulda "Əxtər" mətbəəsində, 1926-cı ildə Bakıda "Kommunist" mətbəəsində çap edilmiş nüsxələri.

Elmi-tənqidi mətnin tərtibində çap nüsxələrindən istifadə edilməsinin əsas səbəbi ondan ibarət idi ki, bu nüsxələr əlyazmalara əsasən hazırlanmışdır. Nəsimi divanı Türkiyədə XIX əsrdə 1844, 1871, 1880-ci illərdə çap edilmiş, sonuncu nəşrdə əvvəllər yol verilmiş bir sıra mətbəə xətaləri düzəlmiş, divana daxil edilən əsərlər dəyişdirilməmişdir. 1880-ci il nəşrinə şairin məsnəvi, qəsidə və qəzəlləri (ümumi sayı 265), 167 rübai və tuyuğu, ərəbcə iki qəzəli, farsca 25 qəzəl və qəsidəsi, bir tərkibbəndi daxil edilib. Həmin kitaba şairin ardıcılı Rəfiinin "Gəncnamə" məsnəvisi, Nəsiminin "Haşimi" təxəllüslü farsca iki tərcibəndi, kitabın nəşri münasibətilə XIX əsr türk şairlərinin yazdıqları şeir parçaları daxil edilmişdir.

Salman Mümtaz öz nəşrində İstanbul çaplarında gedən bir sıra nöqsanları aradan qaldırmış, şairin həmin nəşrlərə düşməyən Azərbaycan türkcəsindəki bir qəzəlini, 40-a yaxın farsca şeirini, ayrı-ayrı beytləri kitaba daxil etmişdir. S.Mümtaz nəşrində Nəsimi şeirlərini ilk hərflər əsasında sıralamışdır.

Qeyd edək ki, C.Qəhrəmanovun elmi-tənqidi mətni tərtib edilənə qədər Mirzəağa Quluzadə 1962-ci ildə divanının Əlyazmalar İnstitutunda saxlanan 2 əlyazması əsasında Nəsiminin seçilmiş şeirlərini müasir əlifbada çap etdirmişdi.

Professor C.Qəhrəmanov şairin əsərlərinin nəşrlərində gedən dörd əsas təhrifi xüsusi olaraq vurğulayır:

1) Türkmənşəli əski Azərbaycan sözlərinin əvəz edilməsi; 2) Azərbaycan türkcəsində olan sözlərin əcnəbi sözləri ilə əvəz edilməsi; 3) Misra və beytlərin təhrif olunması; 4) Beyt və misraların düşməsi, müxtəlif məzmunlu misraların birləşdirilməsi nəticəsində suni surətdə yeni beytlərin yaradılması.

C.Qəhrəmanov 1973-cü ildə üç cildlik kitab halında nəşr etdirdiyi Nəsimi divanının elmi-tənqidi mətninin müqəddiməsində yazılı abidələrimizin tədqiqində qarşıya çıxan ən böyük çətinliklərdən biri barədə yazır: "Orta əsr Şərqi klassiklərinin, o cümlədən, Azərbaycan klassiklərinin avtoqrafları - əsərlərinin öz əlləri ilə yazdıqları nüsxələri əksər hallarda əlimizə çatmamışdır. Şərqi klassik sənətkarlarının

əsərləri onların üzünü köçürən nasir və katiblərin əlyazma nüsxələrində müxtəlif xarakterli təhriflərə uğramışdır. Təhriflərin müxtəlif səbəbləri vardır. Fərqlər dini, məzhəbi, ictimai mahiyyət daşıya bilər, müxtəlif ədəbi cərəyanlarla bağlı ola bilər. Nəhayət, katib diqqətsizliyi, savadsızlığının, katibin öz “yaradıcılıq fəaliyyətinin” nəticəsi ola bilər”.

Şairin ədəbi irsini, ədəbiyyat tarixində tutduğu mövqeyi, dilini, fərdi üslub xüsusiyyətlərini, dünyagörüşünü, fəlsəfi ideallarını qiymətləndirmək üçün əsərlərinin tənqidi mətninin tərtibi zəruriliyindən danışan tədqiqatçı qətiyyətlə bildirir ki, Nəsimi divanının ərəb əlifbası ilə nəşrlərinin heç birini elmi nəşr hesab etmək olmaz. Çünki nüsxələrin hər biri natamam, qüsurlu əlyazmalara əsaslanmış, nəşirlərin müdaxiləsinə məruz qalmışdır.

Nəsimi divanının elmi-tənqidi mətninə daxil olan nüsxələri bir-bir təsvir edən, onların orfoqrafik xüsusiyyətlərini ətraflı nəzərdən keçirən tədqiqatçı Nəsimi şeirlərini tekstoloji baxımdan araşdırarkən, ona aid olmayan, “Nəsimi” təxəllüsü başqa şairlərin əsərlərinin fərləndirilməsinə xüsusi fikir vermişdir.

Tədqiqatçı Nəsimi divanının mətni üzərində apardığı araşdırma işinin nəticəsi olaraq bu şeirlər toplusuna daxil olan əsərlərin sayında aşağıdakı dəqiqləşdirmələr apardığını bildirir: “Tənqidi mətnin tərtibi nəticəsində Nəsiminin 2176 beytlik yeni əsərləri meydana çıxmışdır (Əlavələrə daxil olunmuş 1021 beyt hesaba alınmır)”.

Alim Nəsimi əsərlərinin elmi-tənqidi mətninin tərtibi nəticəsində bir sıra mübahisəli məqamlar, şairə məxsusluğu dəqiqləşdirmə tələb edən şeirlər aşkar etmiş, qeyd etmişdir ki, bu şeirlərin müəyyən hissəsinin Nəsimiyə aid olması ehtimalı çoxdur. Lakin yalnız bir nüsxədə verilmiş bu şeirlərdə yarımçıq beytlər, dil və üslub xətaləri vardır. Başqa nüsxələrlə müqayisə edib şeirlərin əsl mətnini düzəltməyə mümkün olmadığı üçün onlar “Əlavələr” hissəsində verilmişdir. “Əlavələr” hissəsinə eyni zamanda ayrı-ayrı cümlə və məcmuələrdən toplanmış şeirlər də daxil edilmişdir. Bu şeirlərin çoxunda təxəllüs göstərilirsə də, bəziləri təxəllüssüz verilmiş, Nəsimiyə aid olması başlıqda qeyd edilmişdir. Tədqiqatçı göstərir ki, Nəsimi əsərlərinin elmi-tənqidi mətninin “Əlavələr” hissəsində verilmiş şeirlər gələcəkdə şairin başqa əlyazmaları aşkar edildikdən sonra düzəltməyə bilər.

Qeyd etdiyimiz kimi, C.Qəhrəmanov Nəsimi divanının elmi-tənqidi mətnini tərtib edərkən yalnız şairin şeiriyyətinə, əsərlərinin bədii xüsusiyyətlərinə, ideya və məzmununa fikir verməmiş, şairin Azərbaycan ədəbi dilindəki rolunu, dilimizin inkişafındakı mövqeyini, şeirlərindəki dil vahidlərini, onların müxtəlif dövrlərdə işlənmə xüsusiyyətlərini də diqqət mərkəzində saxlamışdır. Təsədüfi deyildir ki, alim 1970-ci ildə “Elm” nəşriyyatında 568 səhifə həcmində “Nəsimi divanının leksikası” adlı sanballı bir monoqrafiya çap etdirmişdir. Qeyd edək ki, həmin kitaba qədər filologiya elmində dilimizin tarixi leksikasına dair ayrı-ayrı əsərlər meydana çıxsada, ayrılıqda götürülmüş heç bir yazılı abidənin tam sözlüyü tərtib edilməmişdi. Kitabın əvvəlində müəllif göstərir ki, Azərbaycan ədəbi dili leksikasını dərinlən araşdırmaq üçün, ilk növbədə, dilimizdə işlənen, qədim dövrlərdən zəmanəmizə qədər gələn, müəyyən təsir nəticəsində dəyişikliyə məruz qalan, tarixi şəraitdə və ictimai amillər nəticəsində lüğətin passiv ehtiyat fonduna keçib arxaikləşən sözləri qeydə almaq, dil faktlarının təsvirini vermək lazımdır. Göründüyü kimi, dilimizin əsrlər

boyu inkişafını araşdırmaq üçün alim Nəsimi divanının dil vahidlərinin lüğətini tərtib etməklə buradakı sözlərdən tarixi bir sənəd kimi istifadə etmək qərarına gəlmişdir. Nəsimi divanındakı ayrı-ayrı dil vahidləri şairdən əvvəl, şairin əsərlərində və ondan sonra fərqli mənalara kəsb edə bilər. Bəzi sözlər sonradan ədəbi dildən çıxaraq dialektlərə keçə bilər. C.Qəhrəmanovun giriş və əsas hissə - sözlükdən ibarət "Nəsimi divanının leksikası" adlı monoqrafiyasında şairin divanında yer alan bütün dil vahidləri əlifba sırası ilə, ərəb və kiril qrafikası ilə əksini tapmış, müxtəlif lüğətlərdən istifadə edilməklə hər bir sözün mənalara verilmişdir. Bu sözlük Azərbaycan türkcəsinin yüz illər ərzində inkişafını bir güzgü kimi göstərməyə yardım edən ilk nümunə, tarixi leksika elminin həmin dövrdə ən böyük nailiyyətidir.

Müəllif Nəsimi əsərləri əsasında göstərir ki, XIV əsr klassik Azərbaycan ədəbiyyatının dili bir tərəfdən, Azərbaycan canlı xalq dilinə, digər tərəfdən, klassik türk ədəbi abidələrinin dilinə əsaslanaraq inkişaf etmişdir. Burada klassik Şərq, xüsusən İran poeziyasının təsirini də qeyd etmək lazımdır. Alim bildirir ki, Nəsimi dilinin söz ehtiyatı, əsərlərində işlətdiyi sözlərin kəmiyyəti və keyfiyyəti, zəngin lüğət xəzinəsi XIV-XV əsrlər Azərbaycan türkcəsinin səviyyəsini, ədəbi-bədii dilin imkanlarını, onun yayılma dairəsini, təsir qüvvəsini, orijinallığını və milli xüsusiyyətlərini, türkmənşəli sözlərin klassik üslubda yazılmış şəirdə tutduğu mövqeyini müəyyənləşdirmək üçün əsaslı mənbələrdədir. C.Qəhrəmanov kitabının giriş hissəsində yazır: "Azərbaycan ictimai fikir tarixində görkəmli yer tutan, onun inkişafında böyük rol oynayan Nəsimi öz əsərlərində işlətdiyi sözlərlə dilin zənginliyinin əsas meyarı olan fikir zənginliyinə xüsusi diqqət yetirmiş, sadə sözlə böyük bir ideyanı tərənnüm etmiş, sözlər vasitəsilə fikir incəliyini, məna çalarlığını, məzmun dərinliyini göstərə bilmişdir. Nəsiminin dili, eləcə də onun leksikası Azərbaycan ədəbi dilinin, xüsusilə onun bədii qolunun keçmiş olduğu altı əsrlik tarixi izləmək üçün zəngin material verir". Alimin tərtib etdiyi, Nəsiminin işlətdiyi iri həcmli leksik vahidlər sözlüyü bu deyilənləri əyani surətdə sübut etməkdədir.

Görkəmli tədqiqatçı Nəsimi əsərlərini müasir əlifbada da tərtib edərək geniş oxucu kütləsinə təqdim etmişdir.

Nəsiminin anadilli divanının elmi-tənqidi mətnini, leksik vahidlər sözlüyünü irihəcmli monoqrafiyalarda elm aləminə təqdim edən professor Cahangir Qəhrəmanov nəsimişünaslıq fəaliyyəti, qeyd etdiyimiz kimi, mətnşünaslıq və dilçilik elmlərinin qovşağında həyata keçirilmişdir. Alim bu əsərləri ilə ölkəmizdə linqvistik mətnşünaslığın inkişafına təkan vermiş, sonralar bu sahədə çalışan gənc tədqiqatçılara istiqamət vermişdir.

Paşa ƏLİOĞLU

◆ Ədəbi kaleydoskop

Federiko Qarsiya Lorca

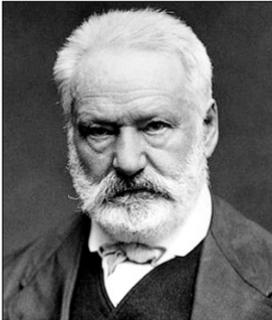
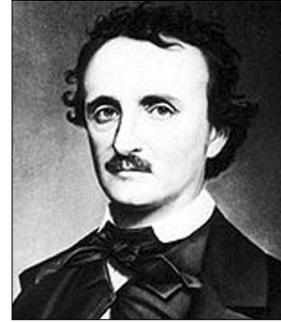
Federiko Qarsiya Lorca - XX əsrin ən məşhur ispan şairlərindən biridir. Onun yaradıcılığı ispan folkloru ilə sürrealizmin sintezindən ibarətdir.

- ◆ Şair İspaniya imperiyasının süquta uğradığı ildə - 1898-ci ildə anadan olmuşdur. Bu il İspaniyanın Kubanı itirdiyi və müharibə zamanı 2000 insanın həlak olması ilə yadda qalmış, bir sözlə, 1898-ci il ispan xalqına bədbəxtlik gətirən il kimi yadda qalmışdır. Elə bu səbəbdən Lorca təvəllüd tarixini bəzən 1899 və ya 1900-cu il kimi qeyd edirmiş.
- ◆ Lorca ədəbiyyat və fəlsəfə ilə yanaşı, hüququ da çox sevirdi.
- ◆ 1919-cu ildə onun Luis Bunnuel və Salvador Dali ilə tanışlığı onun bütün həyatını dəyişir. İşləmək üçün teatra dəvət alan şair tez bir zamanda məşhurlaşır.
- ◆ Şairin bir ayağı digərindən qısa olduğuna görə vaxtının çox hissəsini evdə xəyal quraraq keçirmiş.
- ◆ Lorca şeirlərində qaraçı obrazına çox yer verib.
- ◆ Q.Lorca 1931-ci ildə "La Bakkara" adlı əsas tələbə teatrının rəhbəri olur. Ən məşhur pyeslərini də məhz bu dövrdə yazır.
- ◆ Şairin ölümü sirli olaraq qalır. O, 1936-cı il avqustun 16-da həbs edilmiş və növbəti gün də güllələnmişdir. Belə bir versiya da var ki, şəhərin qubernatoru onun respublikaçılara olan rəğbətindən narahat imiş. Bütün bunlara baxmayaraq, şairin öldürüldüyü yeri və nəşi heç kim görməyib. Ona görə də bəziləri şairin daha sonra vətəndaş müharibəsində həlak olduğunu deyir.
- ◆ Bir qrup tədqiqatçı isə vətəndaş müharibəsində yaralanan, yaddaşını itirən Lorcanın Argentinaya gətirildiyini iddia edirlər.

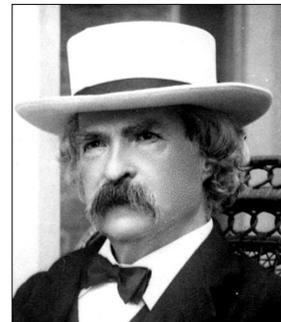
- ◆ Çarlz Dikkensin uşaqlığı ağır keçib. Borca görə həbs olunan atasının əvəzinə ailəni balaca Çarlz dolandırırmiş. Zavodda bütün günü qutulara yarlıq yapışdırın gələcək yazıçının əsərlərindəki uşaq obrazlarının hardan gəldiyi məlum olur.

- ◆ Hamımız Edqar Alan Ponun yaradıcılığı ilə tanış. Onun qaranlıq qorxusu olub. Buna səbəb isə yazıçının qəbiristanlıqda yerləşən məktəbdə oxuması olub. Məktəbin vəsait çatışmazlığından dolayı, riyaziyyat müəllimi şagirdləri qəbiristanlığa aparıb qəbir seçdirərmiş ki, uşaqlar mərhumların nə qədər yaşadıklarını hesablaya bilsinlər.

- ◆ Viktor Hüqo o qədər populyar imiş ki, oxucuları ona məktub göndərərkən ünvan kimi, sadəcə “avenyu V.Hüqo” yazarmışlar. Yazıçının yaşadığı küçənin konkret adı olmasına baxmayaraq, göndərilən məktublar daim ünvanına yetişərmiş.

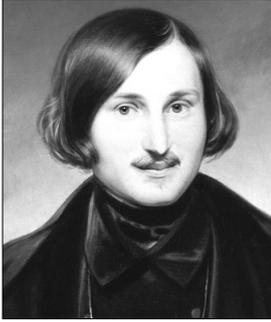
- ◆ Mark Tven dövrünün ən qapalı şəxslərindən biri Nikola Tesla ilə dostluq edirmiş. Hətta Tvenin də bir neçə kəşfi vardır.

- ◆ Rus ədəbiyyatının ən tanınmış şairi
A.S.Puşkinin boyu həyat yoldaşı Nataliya Qonçarovadan 10 sm qısa imiş. Məhz buna görə də şair bal gecələrində həyat yoldaşından uzaq dayanmaq məcburiyyətində qalmış.

- ◆ 1941-ci ildə İkinci Dünya müharibəsi ilə əlaqədar yazıçı və şairləri təxliyə edirlər. Bu vaxt əşyalarını yığmaq üçün Marina Svetayevaya Boris Pasternak kömək edir. O, yük çantasını iplə bağlayır və zarafatla deyir ki, “bu iplə hətta özünü də asa bilərsən.” Daha sonra şairə elə bu iplə də intihar edir.

- ◆ Qoqolun tikiş işinə böyük marağı olub. O, hətta çox sevdiyi boyunluqları özü tikərmiş.

N.V.Qoqol ölümündən bir neçə il əvvəl vəsiyyət etmişdi ki, əgər dünyasını dəyişərsə, yalnız bədəni çürüməyə başladığı halda onu dəfn etsinlər. Qəribədir ki, yazıçı diri-diri basdırılacağından qorxmuş. Yaxınları isə onun bu vəsiyyətinə əməl etməmişdilər. Daha sonra məzarı yenidən qazılan yazıçının kəlləsinin çevrildiyi, bəzi versiyalarda isə ümumilikdə yerində olmadığı iddia olunur.

- ◆ A.Kuprinin qoxulara qarşı çox həssas imiş. O, hətta ətirləri inqridiyentlərə ayırmağı bacarırmış.

**Hazırladı:
ZÜMRÜD**

◆ K i t a b r ə f i

İBRAHİM TAHİR QARABAĞI
Ömər Xəyyam (rübailərindən tərcümələr)
Bakı, "Elm və təhsil", 2019

AMEA-nın Əlyazmalar İnstitutu XIX əsrin sonları - XX əsrin I yarısında yaşamış şair, Qarabağ ədəbi mühitinin yetirməsi İbrahim Tahir Musayevin (1869-1943) Ömər Xəyyam rübailərindən tərcümələrini təqdim edir.

Kitabın tərtibçisi şairin nəticəsi Akif Quliyev, nəşrə hazırlayanlar - filologiya elmləri doktoru Paşa Kərimov və filologiya üzrə fəlsəfə doktoru Sevr Cəbbarlıdır.

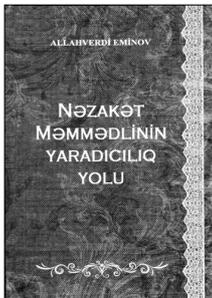
Kitab İbrahim Tahirin 150 illik yubileyinə həsr edilib.

MUSTAFA ÇƏMƏNLI
Noşa (rus dilində)
Bakı, "Təhsil" nəşriyyatı, 2019

Tanınmış yazçı-publisist Mustafa Çəmənlinin yeni kitabı rusdilli oxucular üçün nəzərdə tutulub. Kitabda müəllifin hekayələri, povestləri, aforizmləri və esseləri toplanıb.

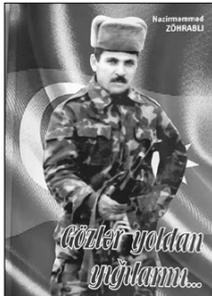
Tərcüməçi və redaktor Elşad Əzizovdur.

ALLAHVERDİ EMİNOV
Nəzakət Məmmədlinin yaradıcılıq yolu
Bakı, "Araz" nəşriyyatı, 2019

Monoqrafiyada istedadlı şair və publisist Nəzakət Məmmədlinin ədəbi fəaliyyəti müəyyən asprktlərdə təhlil olunmuş, habelə jurnalistika sahəsində əməli və nəzəri işi kənarında qalmamışdır. Nəzakət Məmmədli yaradıcılığı geniş diapazonda araşdırılmışdır.

Monoqrafiya filoloqlar, tələbələr və geniş oxucu auditoriyası üçün nəzərdə tutulmuşdur.

NƏZİRMƏMMƏD ZÖHRABLI
Gözlər yoldan yığılarmı... (sənədli povest)
Bakı, Respublika Xatirə Kitabı Redaksiyası, 2019

Kitab Respublika Xatirə Kitabı redaksiyasının "Şəhidlər ölməz, Vətən bölünməz" layihə-silsiləsindən növbəti nəşridir.

Jurnalist-publisist Nəzirməmməd Zöhrablinin konkret faktlar, sənədlər və şəxsi axtarışları əsasında qələmə aldığı kitabda Qarabağ savaşında itkin düşmüş Xəqani Eyvaz oğlu Əkbərovun həyat və döyüş yolundan bəhs olunur.

Layihənin rəhbəri Nəzakət Məmmədova, redaktoru Zülfüqar Şahsevənlidir.

İRADƏ SARIYEVA

Gözlə, gələcəyəm (sənədli povest)

Bakı, Respublika Xatirə Kitabı Redaksiyası, 2019

İradə Saryevanın sənədli povestində 23 yaşında Vətən uğrunda şəhid olmuş xalqımızın cəsur oğlu, kəşfiyyat snayperi gizir Aydın Əmirsoltan oğlu Abdullayevin keçdiyi şərəfli ömür yolundan söhbət açılır.

Son dərəcə təsirli səhnələrlə zəngin olan bu kitab şəhidlərimizin müqəddəs ruhlarına yazılmış elegiyadır.

Layihənin rəhbəri Nəzakət Məmmədova, redaktoru

Zülfüqar Şahsevənlidir.

KƏRAMƏTİN KİTABI

Xatirə muzeyi (adam) şeirlər

Bakı, "Ol" nəşriyyatı, 2019

Kitabda şair Kəramətin (Şükürov) müxtəlif illərdə yazdığı şeirlər toplanmışdır. Kitabın ikinci hissəsində şairin "Cəzb və Kütlə hökmü" poeması oxuculara təqdim olunur. Poema zamanın ruhunu və mənzərəsini ifadə edir.

HƏYAT ŞAMİYEVA

Azərbaycanda dini-siyasi hərəkatlar (VIII-IX əsrlər)

Bakı, "XAN" nəşriyyatı, 2019

Kitabda VIII-IX əsrlərdə Azərbaycanda baş vermiş dini-siyasi hərəkatlar orta əsr mənbələri, eləcə də müvafiq elmi ədəbiyyat əsasında tədqiq edilmişdir.

Tədqiqat VIII əsrdə baş vermiş və ərəb ağalığına qarşı yönəlmiş Beyləqan üsyanları, VII əsrdə meydana gəlmiş sosial bədətçi hərəkatlarından biri olan Pavlikianlar hərəkatı, VIII əsrin sonu-IX əsrin əvvəllərində Azərbaycan ərazisində başlamış, tədricən böyük bir ərazidə yayılaraq istiqlaliyyət hərəkatına çevrilmiş Xürrəmilər - Babəkilər hərəkatına və onun ideologiyasının tədqiqinə həsr olunmuşdur.

Elmi redaktor: Tarix elmləri doktoru T.H.Nəcəfli, rəyçilər AMEA-nın həqiqi üzvü N.Ç.Axundova, tarix üzrə fəlsəfə doktoru R.Ə.Ağayev.

